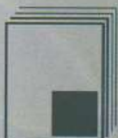
UYGARLIĞIN IŞILDAKLARI

İsmet Zeki Eyuboğlu

pencere yayınları

İsmet Zeki Eyuboğlu
Uygarlığın Işıldakları

Birinci Baskı: Ocak 2000
Kapak: İbrahim Karakaş
Baskı ve Cilt: Ceren Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-7814-96-2

PENCERE YAYINLARI: 111

Hamam Sok. 2/6 Cağaloğlu- İSTANBUL
Tel ve Faks: (0212) 511 64 98 - 513 27 17- 522 79 24

İsmet Zeki Eyuboğlu

Uygarlığın Işıldakları

İÇİNDEKİLER

kisiyle, okullardan sürülmüş, çağdaş bilimsel anlayış yerine ortaçağın bulanık başlı uygulamaları oturtulmak istenmiştir. Hangi yandan bakılırsa bakılsın, felsefeye, inançları sarsıyor diye karşı çıkan bir başın içindeki boşluk, kuşkusuz, uzaydan daha geniştir. Dilde, sanatın tüm dallarında, yönetimde, uygarlık anlayışında, inançlarda eskiyi savunan, eskiye özlem duyan bir aydının bilimsel sanı ne olursa olsun insan türünün ortaya çıkışında evrimsel evrelerin ilk basamağında kalmıştır, bunun tartışılacak yanı yoktur.

Felsefe gelişme, ilerlemeye yönelik bir başın en güçlü, en özlü besinidir, bunun dışında kalanlara ancak "düşünsel ot" diyebiliriz. İşte yükseköğretim kurumlarımızda, özellikle "Türkoloji" bölümlerinde egemen anlayış budur. Bunları yermek, kötülemek için söylemiyoruz, elli yıldır içinde bulunduğumuz bir durumu gündeme getirmek istiyoruz. Bilim alanında, en büyük Türkbilim uzmanları yabancıdır, Alman, İtalyan, Rus, Fransız, İngiliz gibi başka inançları benimsemiş ulusların bilginleridir. Dilimizi, tarihimizi, coğrafyamızı, yazın tarihimizi, sözün kısası bir Türk olarak varlığımızı ilgilendiren ne varsa araştıran, gün ışığına çıkaran, Türk'e Türk'ü öğreten hep yabancılardır. Bu yabancıların (uzmanların) hepsi başka bilimlerle (tarih, kazıbilim, felsefe, tıp, hukuk, ruhbilim, toplumbilim bg.) uğraşmış, çalışma alanını iki kaya arasından geçen daracık yolla bağlantılı kılmamıştır. Batının Einstein, Heisenberg gibi çağdaş bilginlerin yazınla, müzikle, başka fizik bilginlerinin başka sanatlarla yakınlık kurdukları, derinlemesine felsefe çalışmalarına katıldıkları biliniyor. Bugün yapıtlarından felsefe sorunları üretilen Camus, Kafka, Sartre, Brecht gibi yazarların hepsi felsefeyle sıkı ilişkiler içindeydi. Bu nedenle Batı yazınıyla Batı felsefesi yanyana yürüyor. Sophokles'i, Euripides'i, Aristophanes'i, Homeros'u, Ovidius'u, Vergilius'u, Lucretius'u bilmeyen bir Avrupalı yazın uzmanının yüzüne bile bakılmaz. Bizde yazınla ilgili yükseköğretim kurumlarında durum öyle mi?

Bu acı sözlerin, ülkemizde bilimsel çalışmalarda uygulanan verimsiz yöntemlerin yozlaştırıcı etkilerinden kay-

naklandığının anlaşılmasını yürekten dileriz. Ancak bizim dileğimiz, gittikçe çöküntüye sürüklenen bir gerçeği gizlemeye yetmez. Bir ülkede, geçmişte, günümüzde; yazın alanında felsefeye yabancı kalmayı, ondan ürkmeyi, inançlarının sarsılacağını ileri sürerek, öğrenim dışı bırakmayı düşünen yükseköğretim görevlisi varsa, orada yozlaşma hızı saptanamaz. Felsefesiz yazın kayaların üzerlerinde biten otlar gibidir. iki günlük kurakla yokluğa yönelir, bittiği kayanın üzerinde esen yelleri bekleyen kurumuş kalıntılar bırakır.

Sevgili okuyucu, bunları okuyunca yüzünü buruşturabilir, kaşlarını çatabilir, bir felsefe çalışmasıyla bu söylenenlerin ne ilgisi var diye dudak bükebilir. Çok ilgisi vardır, bütün çalışmalarımızda ilgiyi hep işlenen konunun sıkışmış, daralmış çevresinde görmeye alıştırıldığımızdan kapsamlı düşünme olanağımız gelişmemiş. Bir hekim felsefe okumamışsa, insanı bir doğa varlığı niteliğinde görür, onun evren bütünündeki yerini, taşıdığı değeri, varlığını biçimlendiren ögeleri, erdemleri kavrayamaz, insanın sağlığından önce ondan sağlayacağı geliri, çıkarı düşünür. İşte felsefeye arka dönerek, insanın yalnızca doğal yapısıyla ilgilenmenin sonu budur.

Uygarlık, türlü başarıların, bilimsel alanların ürünleriyle donatılmış bir bütündür, kurumlar yanyana yürür, biri ötekine yeğlenmez. Yine uygarlık alanında, uğraş seçmeler dışında, bir alan ötekini dışlayamaz. Uygar bir ülkede, gerçek bir aydın bize Darwin'in evrim kuramı gerekmez, inançlarımızı yıkıyor, öğretim kurumlarında öğretilmesin diyemez. Oysa ülkemizde yıllardır ters bir anlayış sergileniyor, bilimden çıkar sağlayan, işe uygun gelen davranış anlaşılıyor. İlkçağ uygarlığının beşiği Anadolu'dur, felsefenin ilk yaratıcı büyük öncüleri Anadolulu'dur. Buna karşın biz felsefeden korkuyoruz, kaçıyoruz. Felsefe düşünce çevrenimizi genişletir, bizi evrene açar; insanı anlamının olanaklarını sağlar. Bu nedenle, yurdumuzda doğan, sonra Batıya yayılan felsefeyi en iyi bizim, Türkler'in sevmesi, benimsemesi gerekir. Oysa benimsemek, sevmek şöyle dursun yüksek görevliler, öğretim kurumları, anlı sanlı bilginler felsefeye ilgisiz kalmakla yetinmiyor, onu kötülüyor, yeriyor.

Bu çalışmanın kimi bölümleri, bundan onbeş yıl öncesinden, başka bir kaynakta yayımlanmak üzere yazılmış, düzenlenmiştir. Arada geçen süre dil konusunda birtakım değiştirmeleri gerektirdi. Genelde doksanüç düşünürü kapsayan çalışma okuyucuya, bilgeler konusunda, önbilgi vermeyi amaçlar. bilgelerden aktarılan seçmeler daha kapsamlı, daha ayrıntılı başka bir çalışmadır. Bu çalışmanın anlaşılması çok kolaydır, okura ilkçağ düşünce evrenine girmede bir kılavuz niteliği taşıdığından yorucu, sıkıcı değildir. Felsefe, sanıldığı gibi, inançları bozucu, sarsıcı bir içerik taşımaz, tersine bilgiye, inanca sağlam, us ilkelerine dayalı, bilinç aydınlığında yürünen bir yol açar, bu yolda güvenli gitmeye olanak sağlar. Felsefe insanı, evreni, varlık kavramı altında toplananların hepsini anlamayı, yerli yerine koymayı düşünür. Felsefede boşlukta uçuşan kandırmacalı kavramların yeri yoktur. Kimi yoz aydınların sandıklarının tersine, felsefe bebekleri uyutmak için ninni değildir, düşünmeyi bilen, beceren bir kimsenin başının içinde yığınlaşan izlenimleri düzene koymak, dizgelemek, düşünülenle yapılan arasındaki varlık bağlantısını kurmaktır. Felsefe kimi geniş, yayvan ağızlıların "benim felsefem budur" dedikleri türden bir ağız kalabalığı, bilinç tutarsızlığı, anlayış gevşekliği de değildir. Felsefe sağlıklı, düzenli düşünmeyi başaran başlar içindir.

Felsefe, kırsal kesimin üretim alanlarında imeceyle sürdürülen bir çalışma değildir. Bu nedenle bir devletin, bir partinin felsefesi olmaz, ancak düşünen, yaratan, üreten aydının felsefesi olabilir. Sözgelişi "Alman felsefesi", "İngiliz felsefesi" derken anlaşılması gereken Alman, İngiliz bilgelerinin ortaya koydukları düşünme ürünü, felsefe türüdür. Yavan aydınlar hep felsefeyi benimsenen yol, uygulanan yöntem diye anlarlar. Böyle bir anlayış felsefeyi çıkar aracı, yarar kapısı, geçim alanı durumuna getirir, bunun da felsefeyle ilgisi yoktur. "Felsefesi olmak", dizge niteliğinde, öğreti içeriğinde bir görüş yaratmaktır. Geçmişi sırtında taşımakla, geçmişinden aldığını geliştiremeden, olduğu gibi saklamakla, yıpranmış geleneklere bağlanmakla, yemek yediği çatalı bile başkalarından, başka bir

uygarlık ortamından satın almakla felsefe olmaz. Düşünemeyen, eskinin ağırlığından kurtulamayan, yıpranmış alışkanlıkları yamayıp boyamakla geçinmeye çalışan kimselerin çoğunlukta olduğu bir toplumda felsefenin değeri bilinemez, önemi kavranamaz. Felsefe alanında gelişme yetkisi olmayan toplumlarda bütün işleri tanrılar yürütür, yalnız tanrı bilir, tüm kişilerin egemenliği tanrıların elindedir, insanın yapması gereken ne varsa hepsi bırakılır. Sözün kısası felsefeye özgü düşünceler, sorunlar üretemeyen topluluklar tanrılar yaratmakla avunurlar.

Biz, burada, Batı ya da Avrupa derken yüzbinlerce insanı birden öldürecek araçlar üreten, başka ulusları sömüren, çıkarları için savaşları uzatan, kan dökmeyi seven soyguncu Batı'ya değil, bilimin, felsefenin, sanatın üstün örneklerini veren, uygarlığın öncülerini yetiştiren, azınlıkta kalan Batı'yı, Avrupa'yı düşünüyoruz. Bu nedenle Avrupa, Batı kavramlarının da sorgulanması gerekir. Batı denince biri bilgelerin, uygarlığın, öteki savaş araçları üreten, yoksul ulusları sömüren, yozlaşan iki Batı'yı birbirine karıştırmak kaçınılmazdır. Çıkar uğruna, yarar yolunda insan kanının döküldüğü bir yerde uygarlık boş bir kavramdır. Yeryüzünün en büyük utkuları bile bir damla insan kanına değmez savaş alanlarında.

Felsefe; bir değerler varlığı olarak gördüğü insanın anlaşılması, bilinmesi içindir kanının dökülmesi için değil. Felsefeden ürken, geleneksel inançlara sarılmakla mutluluk arayan bir kimse insanın değerini anlayamaz, felsefenin önemini, etkinliğini kavrayamaz. İlkçağ felsefesinin beşiği Anadolu'dur dedik. Bu beşiği daha büyük kapsamda görebiliriz, tarih, sağıltım, şiir, oyun, yontu, kabartma, söylencebilim, coğrafya, müzik gibi yaratı türlerini sayabiliriz, o beşikten çıkarabiliriz. Ne yazık ki bugün felsefenin yurdunda felsefe yok, nerdeyse yasaklanmış, birer yüce dağ doruğunu andıran o ulu bilgeler sürgüne gönderilmiş.

İlkçağ felsefesinin işlediği bütün konular, sorunlar günümüzde de gündemdedir, geçerlidir. Nedeni insan eskimez,

insan düşündükçe taşıdığı değerlerin alanı genişler. Düşünen insan kendini yenileyen insandır. Nitekim, bu çalışmamızda, Çin'den, Roma'ya değin bütün bilgelerin insanla, insan sorunlarıyla ilgilendikleri, varlık bütününe insandan varmak istedikleri görülecektir. Uygarlık, düşünenler için, insanı evrenin demirbaş konusu durumuna getirmiştir. İnsanın düşünme konusu edilmediği ülkelerde felsefe alanında bir gelişme görme olanağı da yoktur. Büyük dinlerin (tektanrıcı) egemen oldukları çağlarda felsefenin kıyıya itildiği, baskı altına alındığı bir yakınma konusudur. Bu yüzden dinlerin egemen olduğu ortaçağda, ilkçağ oranında, büyük bir gelişme görülmüyor, felsefe oylumunda.

İlkçağ felsefesinin sorunları, uygarlığın da başat sorunlarıdır, çağlar uygarlık aşamalarına göre bu sorunlara yorum getirmiştir. İnsan (birey olarak) toplum, yönetim, bilim, eğitim, bilgi, yaşam, devlet, yargı, tüze (hukuk), yasa, evren (doğa), doğa varlıkları (ay, güneş, yıldızlar, bitkiler, tüm diri varlıklar), gelişim, oluş, yokoluş, tüm değerler gibi düşünmeye konu olabilecek ne varsa ilkçağ felsefesinde gündeme getirilmiştir. Ortaçağ, uzun bir süre bu konuların büyük bir bölümünü gündemden çıkarmış, yasaklamış, kalan bölümünü de dinin baskısı altına alarak saptırmaya çalışmıştır. Ancak düşünen aydınların etkisi, inancın baskısını yenmiştir. Ondördüncü yüzyıl ortalarına doğru felsefe gücünü göstermeye başlamış, ancak kilise epey düşünürün canına kıymıştır. İslam ülkelerinde, ortaçağ anlayışı günümüzde, daha yoğun bir bağnazlıkla sürdürülmekte, düşünen insanın yerine anlamadan inanan insan konmuştur. Nedeni de islam dininin felsefeye karşı benimsediği olumsuz tutumdur.

İlkçağ felsefesi, uygarlık tarihinde, insanı, evreni, varlığı geleneksel inançların dışında, bilinçle, us ilkeleriyle konu edinmenin başlangıcıdır. bilimsel alanda soru sorma, olayları sorunlaştırma, sorunlara gözleme, deneye dayanarak bağımsız düşünmeyle çözüm arama bu çağda başlamıştır, us denen yönetici, düzenleyici, yönlendirici yeti yine bu çağda etkisini göstermiştir. İnsanın bir "us varlığı" olduğu bu çağda gündeme ge-

tirilmiş, düşünmenin odağı olmuştur. Uygarlık ortamında neden-sonuç bağlantısını vurgulayan kılavuz düşünürler de hep bu çağda etkinlik kazanmıştır. Bu nedenlerle, ilkçağ uygarlığın us aydınlığında, uyanış çağıdır.

Felsefenin, günümüzde etkinliğini koruyan, sorunsal kavramları da ilkçağda üretilmiştir. İlkçağ felsefesi insanın kendini, çevresini, evrenini sorgulamanın kaynağıdır. İnsan, düşünen, sorgulayan bir aydın olarak, tanrıyı karşısına almayı bu çağda başarmış, tanrı çözülmesi gereken bir soruna dönüştürülmüştür. Üzerinde gezindiğimiz yeryüzünü sorgulamakla yetinmeyen bilge gözlerini göğe çevirirken bilimsel bir gözlemci tutumunu benimsemiştir, o yeryüzünde bir gezgin değil us ilkelerinin kılavuzluğunda bir gözlemcidir, araştırıcıdır. Daha önceki çağlarda Mısırlılar, Babilliler, Sumerler, hep göklere bakmışlar, tanrılarla-tanrıçalarla konuşmaya girişmişler ancak düşüncelerinde usa değil geleneksel inançlara yaslanmışlardı. İlk kez Anadolu'da düşünme odağı, usun denetimi altında nesnel varlığa çevrilmiş, önümüzde duran nesnenin ne olduğu sorgulanmıştır.

Felsefe açısından bakılırsa, ilkçağda şu üç özellik görülür: usun, bilincin ışığında nesnel varlık (doğa) sorgulanmış, nedenleri, varlığının ilkeleri düşünülmüş. Yunanistan'da, özellikle Sokrates'le bütün gözler insana çevrilmiş, insan yine usun kılavuzluğunda felsefenin kökensel sorunu durumuna getirilmiş. Roma'da bu iki soruna tüze (hukuk) kurtımu eklenmiş, insan bir "tüze varlığı" niteliğinde görülmüştür, böylece tüzeye dayalı bir "toplum felsefesi" gündeme getirilmiştir. İşte ilkçağın bu doğa-insan-tüze üçlüsü çağdaş uygarlığın dizgesel kuruluşudur, tabana konan yapı taşıdır. Çağımızda bu yapı taşına oturmayan bir gelişim bulmak kolay değildir. İslamın egemen olduğu ülkelerde böyle bir yapı taşı yoktur demek bilimsel evrime aykırı düşmez.

Büyük bilgeler, uygarlığa, gelişime, evrime elverişli, verimli toprakların ürünleriyle beslenen toplumlarda ortaya çıkabilir. Düşünce dizgelerinin türlülüğü uygarlık yolunda, değişik durakların çokluğuna, yaratıcı odakların oranına bağlıdır.

Büyük başlar. büyük buluşlar büyük bilgelerin. düşünürlerin. sanatçıların yetiştikleri toplumlarda görülebilir. Bilgenin bulunmadığı bir toplumda üretici gelişmenin varlığından sözedilemez. Hangi geniş ovada yüksek dağlar varsa, orada görkemli doruklar görülebilir, dağın olmadığı yerde doruğun adı geçmez. Bu yüzden, ilkçağın görkemli bilgelerinin, aydınlarının, sanatçılarının yetiştikleri ortamlarda çarpıcı, şaşırtıcı bir düşünsel gelişme sözkonusu olabilir.

Felsefe oylumunda, ilkçağ neden Anadolu'da görkemli ürünlerini sergiledi? Bu güzelim topraklarda hangi büyüleyici düşünsel gizem vardı? Neden, bilim alanında, doğayı sorunlaştıran Anadolu kökenli bilgelerdi? Felsefe tarihi, çağdaş Batı anlayışıyla bu soruların yanıtını bulamaz. Nitekim, ünlü tarihçi Arnold Toynbee de, o görkemli yapıtında bu soruların yanıtlarını ararken hıristiyan anlayışının etkisinden kurtulamamış, sorunlara içtenlikli bir "hıristiyan" gözlüğüyle bakmıştır. Darwin'in yiğitçe kuramı önce kiliseyi sarsmış, daha önce Kopernicus, Galilei'de olduğu gibi. Us ölçülerine göre düşünmeyi bilen bir aydının gözünde İncil Giordano Bruno'nun kuramından daha yetkin değildir, Newton kuramı, bizce, Matta İncili'nden daha görkemlidir. Yeremya'nın öğütleri Descartes'in ilkelerinden çok mu çok geridedir. Burda, aradan geçen binlerce yılın değil usla inanca dayalı düşüncenin içeriği tartışma konusudur.

ORPHEUS (İ.Ö. X. yüzyıl?)

Trakyalı ozan, din kurucusu. İnsanın tin, gövde gibi iki tözden kurulduğunu, tinin arınması için gövdeye bağlı tutkulardan sıyrılması gerektiğini ileri sürmüştür.

Orpheus'un yaşamıyla ilgili bilgi yoktur, bütün söylenenler birer söylence niteliği taşır. Kimi kaynaklar Homeros'tan çok önce geldiğini, kimi kaynaklar ise İ.Ö. VI. yüzyıllarda yaşadığını, Güney İtalya, Sicilya'da yaygınlaşan Dionysos törenlerinin öncüsü olduğunu ileri sürer. Orpheus'la ilgili savların, felsefe tarihi bakımından, en önemlisi onun Pythagoras üzerindeki etkileridir.

Orpheus müziğe dayalı bir inanç geliştirmiş, insanın yetkinleşmesinde, bir istenç varlığı olarak kendini bilmesinde şiirin, müziğin başlıca eğitici öğe olduğu görüşünü savunmuştur. Ona göre insan biri ölümsüz tin, öteki ölümlü gövde olmak üzere iki ayrı tözden kurulmuştur. Gövde tin için bir zindandır, tutkuların, us ilkeleriyle bağdaşmayan eğilimlerin odağıdır. İnsanın tinini arındırıp ölümsüz kaynağa kavuşabilmesi için bu gövdesel tutkulara egemen olması, tinsel değerlere göre yaşamını düzenlemesi gerekir. Bu da ancak şiirle, müzikle sağlanabilir. Müzik, sesin belli oranlara göre düzenlenmesinden oluşan etkileyici, eğitici bir uyumdur. Tin ancak müzikle kendi varlığının bilincine varabilir, tinsel evreni kavrayabilir. Tinsel evrende birtakım ölümsüz tözler vardır, bunlar gizli güçlerle donanmış, nesnel evrenin temelini oluşturan, içekapanışla kavranan yüce varlıklardır. Tin gövdede bulunduğu sürece onları özler, onlara kavuşmak, özgür olmak ister. Oysa tutkular bunu önler. Öyleyse yapılacak iş tutkulardan arınmak, gövdeye egemen olmaktır.

KAPİLA (İ.Ö. IX. yüzyıl)

Hintli bilge. Tek yaratıcı varlığın doğa olduğu görüşünü savunmuş, us ilkelerine dayalı bir varlık anlayışı geliştirmiştir.

Birtakım söylencelere karışan yaşamı konusunda geniş bilgi yoktur. Adı'nın *Mahabharata, Bhagavata Purana* gibi eski kaynaklarda geçen tanrısal kişilerle birlikte anılması gerçek kişiliğinin aydınlığa kavuşmasını önlemiştir. Kimi kaynaklara göre İ.Ö. XII, kimilerine göre İ.Ö. VI. yüzyıllarda yaşamıştır. Ancak, ondan kalan *sutra* (özdeyiş) diye anılan yazılarının incelenmesinden, kullandığı felsefe kavramlarından İ.Ö. IX. yüzyıl'da yaşadığı sonucu çıkarılmaktadır. Kapila'nın olduğu kesinlik kazanan 144 dizelik özdeyiş biçimindeki şiirden, onun doğa, tin, bilgi, insan, evren, algı, bilinç, yaratılış gibi sorunlar üzerinde durduğu, bunları *pancasikha* (beş ilke) adı verilen bir öğreti bütünlüğü içinde açıklamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda, Kapila üzerinde sürdürülen karşılaştırmalı çalışmalara, ondan kalan yazılara, başka yazıların da karıştığı, onun kimi yazılarının başkalarının sanıldığı, ortaya konmuştur.

Kapila, Hint felsefesinin temel ilkesi sayılan, *samkhya* (sayı, usuvurma, us) öğretisinin kurucusudur. Bu öğretiye göre felsefeyi ilgilendiren bütün sorunların çözümünde başlıca öğe us, tüze, usavurmadır. Felsefenin temel sorunları arasında en önemlileri doğa, anlık ile bilinçtir.

Doğa ya da özdek yaratılmamıştır, ölümsüzdür, bütün nes-

nelerin kaynağıdır, varlıklara dirilik kazandıran bir güç olması nedeniyle evrensel yaşamın ilkesidir. Varlık türleri, belli bir oluş aşamasına göre, doğanın özünden çıkmıştır, doğa, yaratıcıdır. Doğanın ilk oluşturduğu varlık türü anlıktır. Büyük ilke olarak nitelenen anlık ürer, üretir. Doğa ise üretir, üremez. Kapila'nın anlayışına göre doğa ile evren bir değildir. Evrenin kaynağı doğadır, bu nedenle evren günün birinde geldiği kaynağa, doğaya dönecek, ondan yeniden doğacaktır. Öyleyse oluş doğadan çıkış, yokoluş ise doğaya dönüştür. Ancak bu yokoluş, ortadan kalkma değil, geldiği yere dönüştür. Bilinç (ahankâra) ise benliği, kişiliği oluşturan temel öğedir, anlık gibi bir ilkedir. Duyuların algılayabileceği bütün nesneler, doğanın yarattığı ürünlerdir.

Kapila'nın kuramına göre, doğadan başka, ikinci temel varlık türü tindir. O da ölümsüzdür, yaratılmamıştır, ancak doğa gibi üretici, verimli değildir. Tinin başlıca özelliği bağımsız, doğadan üstün oluşudur. Tin bütün nesneleri bilmeyi, bilimi sağlayan güçtür. Bu özelliğine karşın tin doğa olmadan başarıya ulaşamaz. Bu nedenle tin doğayı gerekser, onun kendiliğinden devinme yetisi yoktur. Ona devinme gücünü veren doğadır. Tin, doğayı bilmeye başlayınca özgürlüğe götüren yola girer, bu bilme son aşamasına varınca doğa tin için ilginç, çekici olmaktan çıkar. Bu durumda tin, doğanın etkisiyle bilginin bütün türlerini içeren bilimi kazanmış olur. Böylece tin için mutluluğun, doğanın egemenliğinden kurtuluşun, gerçekleştiği aşamaya varılır. Tin, daha sonra gövdeye girerek yeryüzünde varlığını sürdürür. Bu onun için mutlu, kurtuluşa erdiği bir durum değildir. Gerçek kurtuluş, mutluluk ölümle başlar.

Ölüm tinin dirilik kazandırdığı, gövdeden ayrılması, özdeğe özgü bağlardan kurtuluşudur. Sonsuz mutluluk bu kurtuluşla, bu özgürlüğün gerçekleşmesiyle başlar. Tinin yükseleceği son aşama, tanrıların en yücesi olan, Brahma'nın özünde dinginliğe ulaşmaktır. Kapila, tinin en yüce aşamaya ulaşabilmesi için, yeryüzünde gövdeden gövdeye göçerek, değişik basamakları aşması gerektiğini ileri sürer.

Bilgi sorununun çözümünde, Kapila üçlü bir yönteme dayanır. Bu yöntem bilginin kaynağı sayılan algı, tümevarım, bir de tanıklıktan oluşur. Bilmeyi sağlayan töz de tindir. Algılarla sağlanan veriler usun denetiminden geçer, belli bir düzene girer. Us ise tinle bağlantılı bir yetidir.

Temelini bilimle bilginin oluşturduğu felsefenin tek amacı kişinin mutluluğudur. Kişi, düşünce bakımından, salt bağımsız olmalı, bu bağımsızlığının bilimden kaynaklandığını anlayacak olgunluk aşamasına yükselmelidir. Bağımsızlık, mutluluk, olgunluk, bilim birbirini gerektirir.

Kapila'nın aktöre görüşü iyilik, güzellik, doğruluk, alçakgönüllülük, yücelik, olgunluk gibi ilkelere dayanır. Bu ilkelerin hepsi de bilimden kaynaklanır. Bir toplum oluşturan bireylerin uyumlu, karşılıklı anlayış içinde yaşamları da bilimle olan ilişkilerinin oranına bağlıdır. Bilgisiz kişi mutlu olamayacağı gibi özgürlüğün, doğruluğun, güzelliğin değerini de kavrayamaz.

Kapila'nın geliştirdiği felsefe öğretisi, tanrıtanımazlığına karşın, çağlar boyunca Hind düşüncesini, özellikle Buddha, Kanada gibi bilgeleri etkilemiştir. Onun yaratılışın, diriliğin kaynağı olarak nitelediği doğa, sonraki çağlarda, özellikle Anadolu-Yunan filozoflarınca yeniden felsefenin başlıca konusu yapılmıştır. Kanada'nın benimsediği toprak, ateş, su, hava, esir gibi beş ilkenin kaynağı da Kapila'nın düşünceleridir. Avrupa'da, XIX. yüzyılda Kapila üzerine geniş kapsamlı araştırmalar yapılmış, *Sutra*'ları başta Latince olmak üzere birçok dile çevrilmiş, yorumlarla birlikte yayımlanmıştır.

Kaynaklar:

R. Garbe, *Sâmkhya-Philosophie*, 1917.
H. Zimmer, *Philosophies of India*, 1969.

KANADA (İ.Ö. VII.-VI. yüzyıl)

Hintli bilge. *Vaisesika* diye bilinen atomcu felsefe akımının kurucusudur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgimiz yoktur. *Sutra* adlı kitapta toplanan yazılarının, kullandığı felsefe kavramlarının incelenmesinden İ.Ö. VII. yüzyıl ile VI. yüzyıl dolaylarında yaşadığı anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklara göre Anadolulu bilge Thales'in çağdaşıdır.

Kanada'nın felsefe ile ilgili görüşleri biri yöntem, öteki varlığın yapısı olmak üzere iki konu üzerinde yoğunlaşır. Ona göre felsefeye yöntem sorunuyla girilir. Yöntemin anlatma, açıklama, kanıtlama gibi üç ilkesi vardır. Anlatma, ele alınan konunun genel çizgileriyle ortaya konması, başka sorunlardan ayrılan yanlarının, biçim bakımından, gösterilmesidir. Tanımlamak, konuyu, bütün özellikleriyle, nitelikleriyle açıklamak, içeriğini aydınlığa çıkarmaktır. Kanıtlama ise sorunun çözümüne yarayan bütün belgeleri ortaya koyarak karşılaştırmalı biçimde incelemektir. Kanıtlamanın *padârtha* adı verilen kategorileri vardır. Bunlar da töz, nitelik, devinme ya da davranış, genellik, türlülük, bağlantı olmak üzere altıdır. Kanıtlamanın en önemli ilkesi tözdür. Kanada, tözün bir değil dokuz olduğunu ileri sürer. Bu dokuz tözden toprak, su, ateş, hava, esin gibi beşi özdeksel, zaman, uzay, can, bilinç (anlık, can) olan dördü de tinseldir. Bu tözlerin kendilerine özgü nitelikleri, yapısı, biçimi vardır. Tözlerin bu değişikliği varlık türlerinin oluşmasını sağlar.

Toprak katıdır, başlıca özelliği de kokulu olmasıdır. Toprağı oluşturan öğeler (atomlar) yoğundur, katı nesnelerin oluşmasını sağlar. Su, sıvıları oluşturan tözdür, başlıca niteliği soğukluktur, toprak dokunma duygusuyla algılanır. Ateş nesnelere renk veren, kendi de renkli olan tözdür, niteliği sıcaklıktır. Hava ise sıcak olan ateşle, soğuk olan sudan ayrı bir nitelik taşır. Dokunmakla kavranabilir, niteliği ılıklıktır. Esirin başlıca özelliği sestir, özü bakımından yalınçtır, bütün uzaya yayılmıştır. Bu beş tözü kuran atomlar ölümsüzdür, kendi aralarında, belli bir orana göre ikişer ikişer kaynaşarak bütün nesneleri oluşturur.

Zaman, uzay soyut ilkeleri olan birer tözdür. Bilinç, tin ise canlılığı kavramayı sağlar. Özdekle ilgili beş töz, beş duyuya karşılıktır. Öteki dört töz de duyularla bağlantılı değildir. Kanada'nın düşüncesinde *manas* adı verilen tözün, bilinç, düşünme yeteneği, kavrama gücü gibi anlamlarda kullanıldığı görülür. Onun dilinde ayrım, birey, tikel, öz gibi değişik anlamlara gelen *vaisesika* kavramı varlığı oluşturan töz, öğe, atom karşılığı da söylenir. Nesneleri oluşturan tözler sözkonusu olduğunda *vaisesika* atom, nesneleri birbirinden ayıran nitelikler düşünüldüğünde ayrım, dirilik, canlılık, göz önüne getirildiğinde de devindirici güç anlamını içerir.

Kanada'ya göre özdeğin belli nitelikleri vardır. Bunlar da sıcaklık, renk, koku, tat, nitelik, sayı, esneklik, bağlantı, ayrışım, öncelik, sonralık, ağırlık gibi belli bir yerde, belli bir durumda duyularla algılanır. Bu niteliklerin özdekle olan ilişkileri özdeğin özelliğine göre, değişik orandadır. Özdekle bağlantılı olguların nedeni yer değiştirmekle sonuçlanan devinimdir. Devinim yukardan, aşağıdan, önden, yandan, yatay olmak üzere beş türlüdür.

Nesnelerin türlülüğü, büyüklüğü, küçüklüğü onları oluşturan atomların niceliğinden, niteliğinden dolayıdır. Su yalnız su atomlarından, toprak yalnız toprak atomlarından, ateş ateş atomlarından oluşur. Bir nesneyi oluşturan atomların çokluğuyla büyüklüğü, azlığıyla küçüklüğü orantılıdır. Nesnelerin oluşmasını sağlayan beş öğe sayısınca da bireşim vardır.

Kanada'nın felsefesinde tin; can (manas) birbiriyle bağlantılı iki ayrı tözdür. Tin bireysel bir ilkedir, belli bir biçimi, sınırlandırılmış bir yeri yoktur. Manas ise gövdeyi devindiren, dirilik kazandıran tözdür. Bilinç bu iki tözle bağlantılıdır, ancak manas'la olan ilişkisi tinden çoktur. Gövdede olan değişiklikler manas aracılığıyla duyulur. Bu duyma ya sevinç ya da üzüntü, acı doğurur. Manas da, tin de soyut birer varlık değildir. İnsan gövdesi, başta toprak olmak üzere, değişik atomlardan oluşmuştur. Nitekim katılık, renk, koku gibi toprağa özgü özellikler gövdede görülmektedir.

Kanada'nın ileri sürdüğü atomcu yöntem görüşünü kendinden yüz yıl sonra gelen Gotama yeniden ele almış, yorumlamış, geliştirmiştir. Leukippos, Demokritos gibi filosofların işledikleri atomculuk sorunu bağımsız bir felsefe öğretisi niteliği kazanmıştır.

B. Faddegon, *The Vaisesika System Described With the Help of the Most Ancient Texts*, 1918.

R. Garbe, *Sânıkhya-Philosophie*, 1917.

PITTAKOS (652?-572?)

Yunanlı bilge. Felsefe tarihinde *Yedi Bilge* adıyla tanınan düşünürler topluluğundan biridir.

İ.Ö. 652 dolaylarında, Lesbos adasının Mytilene kentinde doğduğu, 572'de orada öldüğü sanılmaktadır. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre 42. Olimpiyad yılında (512) en parlak dönemini yaşamış, yetmişini epey geçtikten sonra 52. Olimpiyad yılında (572/569) ölmüştür. Mezar taşında "Ey Pittakos, seni doğuran ana, yurdun Lesbos senin ölümüne ağlıyor, Burada acılar çekerek toprağa gömdü seni" dizeleri yazılıymış. Aristoteles ise, Pittakos'un bir yasakoyucu olduğunu, yeni yasalar çıkardığını bildirir. Kimi kaynaklara göre ülkesinde, bir süre Tyran olarak yönetimi elinde bulundurmuş.

Pittakos'tan yazılı yapıt kalmadı, düşünceleri, başkalarının onunla ilgili aktarmalarla anlatılarından öğrenilmektedir. Bu verilere göre Pittakos, bir aktöre adamıdır. Onun ileri sürdüğü aktöre ilkeleri de davranışlarla bağlantılıdır: "Yakınlarının yapmalarını uygun görmediğin, beğenmediğin işleri, kendin de yapmaktan kaçın. Mutsuz kişiyi, yazgısının kötülüğü yüzünden incitme, yerme. Tanrıların öc almak içn yaptıklarını cezalandırmak yanlış bir tutumdur." İnsan doğal olanı yapmalı, yaşamda "erdemli olmak güçtür", nitekim "insanın yaptıkları içinde en kötüsü de dalkavukluktur". İnsanı başarıya ulaştırma, başkalarının gücüne dayanılarak sağlanan uktular değil, gerçek utkular kan dökmeden kazanılır".

Pittakos'un da içlerinde bulunduğu Yedi Bilge topluluğu, felsefe tarihi boyunca, birer bilge olmaktan çok, öğütçü aydın diye nitelenmiş, özdeyişleri örnek sözler biçiminde benimsenmiştir.

THALES (625-545)

Anadolulu bilge. Doğacı felsefe öğretisinin kurucusudur, bütün varlığın su'dan oluştuğu görüşünü savunmuştur.

İ.Ö. 625'te, bugünkü İzmir, Aydın yöresinde, Miletos'ta doğdu, 545'te orada öldü. Yaşamı konusunda bilinenler azdır. Yazılı kaynaklara göre Lidya Kralı Kroisos ile Atinalı yasakoyucu Solon'un çağdaşıdır. Thales felsefeden başka matematik, gökbilim, fizik sorunlarıyla da ilgilenmiş, Mısır'da gelişen geometri, Babil'de çağına göre çok ileri bir durumda olan, gökbilim çalışmalarını izlemiştir. 585'te güneş tutulmasını önceden bildirmiş, kendi adıyla anılan bir iki geometri sorununu ortaya koymuştur.

Thales'in felsefesi doğa olaylarını incelemeye, evrenin kurucu öğesini (arkhe) bulmaya, varlık bütününü açıklamaya dayanır. Bu nedenle deneyden, gözlemden kaynaklanan, sorunların çözümünü doğa olaylarında arayan bir öğretidir. Yazılı kaynaklardan, onunla ilgili alıntılardan anlaşıldığına göre, Thales, Mısır'da Nil kıyısındaki tarım alanlarında, geometrik biçimlere uyularak düzenlenen sulama çalışmalarını yakından izlemiş, suyun insan, bitki yaşamındaki etkinliğini deneylerle saptamıştır. Anadolu-Yunan dillerinde "yer", "toprak" anlamına gelen "gea" ile Yunanca "ölçü" demek olan "metron" sözcüklerinden türeyen *geometri* kavramı "yer ölçümü" karşılığıdır. Sulama işlemlerini, ekili yerlerin belli oranlarda ölçülerek bölümlenmiş, yüzeylerinde gerçekleştiren Mısır insanı

için yaşamın kaynağı sudur. Thales'in bir yandan su'yu varlığın temel ilkesi sayması, bir yandan da gökbilimle, geometriyle ilgilenmesi düşünce dizgesini belli bir odak üzerinde kurmasına olanak sağlamıştır. Onun bir "doğa filosofu" olarak nitelenmesinin nedeni de bu tür doğa olaylarından esinlenmesidir.

Thales'in anlayışına göre bütün nesnelerin kurucu ilkesi su'dur, bu nedenle varlığın temeli nesneldir. Su yoğunlaşma, gevşeme gibi iki karşıt olayın gerçekleşmesi varlık türlerini oluşturur. Katı nesneler yoğunlaşmanın, ince, uçucu nesneler ise gevşemenin sonucudur. Gerek katı, gerek uçucu, akıcı nesneler arasında da birtakım ayrışmalar vardır. Bu da yoğunlaşma, gevşeme olaylarının değişik oranlarını gösterir. Buz, yağmur suyun katılaşması, bulut, yel, hava ise değişik aşamalarla gevşemesiyle ortaya çıkar. Varlıkların canlı, cansız diye ikiye ayrılması yapaydır, oluşturucu ilke olan su diridir (zoon). Canlılar arasındaki türlenme de yoğunlaşma-gevşeme kuralı gereğincedir.

Thales'e göre varlık sürekli bir dönüşüm içindedir, sudan türeyen bütün nesneler sonunda gene suya dönüşür. Bunun en açık örneği bulut, buz, havadır. Sudan yükselen buğulardan oluşan bulut bir süre sonra yağmur olur. Durum bütün nesneler için geçerlidir. Kimi varlık türlerinde dönüşüm doğrudan doğruya, kimilerinde dolaylıdır. Sözgelişi buzun, bulutun dönüşmesi dolaysız, ağacın dolaylıdır. Ocakta yanan odun önce duman olur ağar, buluta, buluttan yağmura dönüşür. Çürüyen ağaç önce toprağa, toprak sürekli gevşemeyle, çok uzun bir zaman içinde de olsa, yine suya dönüşür. Bu olay bitkilerde olduğu gibi devinimsiz özdekte, diri diye nitelenen varlıklarda değişik biçimlerde gerçekleşir.

Yeryüzü düzdür, dört yanını engin bir su olan *Okeanos* çevrelemiştir. Yeryüzü bu Okeanos üzerinde yüzmektedir. Okeanos bütün tanrıların, insanların atasıdır, bu nedenle canlıdır. Okeanos'un sınırları olmadığı gibi, zamanla bağlantılı bir başlangıcı, bir sonunu da yoktur. Okeanos tanrıdır, ancak, dinlerin ileri sürdüğü gibi buyuran, yargılayan, suçlayan bir varlık değildir, diriliğin kaynağıdır, egemenliğin simgesidir.

Thales'in olduğu ileri sürülen, bilim tarihinde "Thales teoremi" olarak geçen iki geometri sorunu vardır. Bunlardan biri üçgenlerle, öteki çemberlerle ilgilidir. Üçgenlerle ilgili olan "bir üçgenin bir kenanna çizilen paralel, öteki kenarlar üzerinde, belli orantılı bölümler oluşturur" biçimindedir. Bu sorunun, Thales'in olmadığı, Eukleides'in *Stoikheia* ("elemanlar"), adlı yapıtında çözümlendiği görüşünü savunanlar vardır. İkinci teorem ise "bir çember içine çizilen açının dikaçı" olduğu biçimindedir.

Başta Aristoteles olmak üzere, ilkçağ bilgelerinin çoğu, Thales'i ilk "philosophos" olarak nitelerler. Onlara göre felsefeye özgü düşüncenin kaynağı soru sormadır, felsefe varlık karşısında soru sormakla, oluşun nedenini araştırmakla başlar. Thales'ten önceki düşünürler de evreni bir sorun durumuna getirerek inceleme, gözlemleme bilinci yoktur, bütün düşünceler inançların denetimi altında... İnsan, doğa olayları karşısında düşünen değil, inanan bir varlıktır. İlk olarak Thales, doğayı, olayları, inançların dışına çıkarak, usun ışığında bir felsefe sorunu durumuna getirmiş, varlığın kaynağını araştırarak "neden" kavramını ortaya atmıştır. Bu "neden" kavramının ardından "sonuç" gelmiş, böylece felsefe tarihinde neden-sonuç bağlantısının öncüsü Thales sayılmıştır. Ancak, Thales'ten önce de suyun kutsallığı, yaratıcı bir öğe olduğu, diriliğin kaynağını oluşturduğu inancı yaygındı. Thales, bu inancı, doğa oyallanyla karşılaştırarak, usla çözümleme girişimini başlatmıştır.

Kaynaklar:

W. Kranz-S.Y. Baydur, *Antik Felsefe,* 1948.

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen,* 1967. (Vitae-Philosopharum).

ANAKSİMANDROS (610-545)

Eski Anadolulu bilge. Evrenin apeiron denen sınırsız ilkeden oluştuğunu ileri sürmüş, *apeiron*'un nesnelere ne yolla dönüştüğünü açıklamıştır. Bilim tarihinin de "Evrim Kuramı"nın kurucusu sayılır.

Anaksimandros, Batı Anadolu'da, Miletos (Aydın-İzmir) ilinde doğdu. Praksiades'in oğlu olan bilgenin ailesi, yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Miletos'tan, Karadeniz kıyısındaki, Apollonia iline giden göçmen topluluğuna başkanlık etmesi soylu bir aileden geldiği konusunu uyandırmıştır.

İlkçağdan günümüze kalan kimi yazılı kaynaklara, bunlara dayanan yorumlara göre, Anaksimandros, gökbilim, coğrafya konularıyla ilgilenmiş, birtakım gözlemler, araştırmalar yaparak felsefesini doğa verilerinden esinlenen bir temele oturtmuştur. Anadolu'da doğa felsefesinin kurucusu sayılan Thales'in öğrencisiymiş. Gökbilimle öteki doğa varlıklarıyla ilgilenmesi bu yüzdenmiş. Yazılı kaynaklar, Anaksimandros'un, gökbilim gözlemlerine dayanarak gezegenlerin yörüngeleri üzerindeki devinimlerini, gök varlıklarıyla ilgili olayların özelliklerini ölçmeye yarayan gnomon (gök ölçüsü) bulduğunu, bu aracı Lakhedaimon'daki gün dönümlerini, gece-gündüz eşitliğini gösteren güneş saatinin yanına yerleştirdiğini bildirir. Bir söylentiye göre güneş saatini bulan, ilk kez gözlemlere dayalı bir yeryüzü haritası çizen, güneş yörüngesinin eğikliğini ileri süren de Anaksimandros'tur. Gözlemlerinden, araştırmalarından edin-

diği bilgilere dayanarak yazdığı *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") adlı kitabı, bu alanda, felsefe tarihinin ilk yazılı yapıtı sayılır.

Anaksimandros'un günümüze kalan, düşüncelerinin öğrenilmesine yarayan birkaç ufak yazısından, Miletos Okulu'nun doğacı felsefe geleneğini sürdürdüğü, görüşlerini gözlemlerinden kaynaklandırdığı, anlaşılıyor. Batı Anadolu'da doğan, evrenin yapısını varlık türlerinin oluşumunu tek ilkeye bağlayan düşünce, doğal felsefe anlayışının odağıdır. Bu anlayışa göre varlık kavramı altında toplanan nesnelerin oluşturduğu bütün evrendir. Evren, kapsadığı nesnelerin türlülüğüne karşılık, tek olan belli bir ilkeden türemiştir. Varlık türlerinin çokluğu, bu ilkenin ayrı ayrı niceliklere, niteliklere göre, değişmesinden, değişme ile bağlantılı karşılıklı dönüşümlerden oluşmuştur. Varlığın, oluşum ilkesini "su" olarak gören, ona somut bir nesne niteliği kazandıran Thales'in görüşüne, Anaksimendros "apeiron" adını verdiği sonsuz bir ilkeyle karşı çıkmıştır.

Apeiron, evrenin, bütün varlık türlerinin oluşturucu, ortaya koyucu ilkesi, varolmanın tek kaynağıdır. Apeiron sınırsız, belirsiz bir bütündür, sonsuzdur, yoktan yaratılmadığı gibi yokolması da sözkonusu değildir. Bütün varlık türleri, oluş eylemi apeiron'la başlayıp, onunla sürdüğüne göre, bu ilkenin bir zaman süreci içinde ortaya çıktığı, belli gelişim aşamalarından geçerek son biçimini aldığı da ileri sürülemez. Apeiron'un başlıca özelliği, değişerek, kendinden başka varlık türlerinin doğmasını sağlamasıdır. Apeiron özlü bir varlıktır, bütün varlık türlerinin kaynağı olduğundan "tanrılar'la doludur". Apeiron'un bu özelliği, kendi özü dışında başka bir varlığa gereksinme duymasındandır. Apeiron yapı, nitelik bakımından bilinen tözleri varlığın ilkesi diye ileri sürülen kurucu öğelerin özelliklerine benzemez, onun azalması, özelliği yitirecek nitelikte başkalaşması da olanaksızdır.

Thales'in su olarak düşündüğü varlık ilkesinin karşısına apeiron'la çıkan Anaksimandros'un felsefede yeni bir sorun, yeni bir çözüm arama gereğini duyduğu düşünülebilir. Tek, belirli bir nesne olan suyun nitelik değiştirip, kendi yapısıyla bağ-

daşmaz gibi görünen, öğelcre dönüşerck yel, buz, toprak türündcn varlıkların oluşumunu sağlaması biraz güçtür. Öte yandan suyun birikiminc karşıt olan kuru, katı, sıcak gibi doğal nitelikleri oluşturması da kolayca benimsemcz. Anaksimcndros'un bu güçlükleri gözönü«de bulundurarak, varlık türlcrinin yaratıcı ilkesini daha geniş üretme olanakları taşıyan bir tözde araması, yaşadığı düşüncc ortamının özelliklcri bakımından, doğaldır. Varlık türlcrini doğuran ilkenin tck bir ncsnc olması, onun hangi koşullar altında değişikliğe uğrayarak karşıt niteliklcri ortaya çıkarması sorununa aranan çözüm, Anaksimandros'un düşünce evrcninde apcironla ilgili sorunlara bulunacak karşılıktan çok daha güçtü. Ortada mantık bakımından önemli bir çıkmaz vardı. Kurucu ilkenin değişmesi karşıt nitcliklerin doğmasını sağlayabilir mi? Oysa, kurucu ilkenin apciron olarak benimsenmesi durumunda bu mantıkla ilgili güçlük ortadan kalkar. Bu ncdcnle, Anaksimendros'a göre, suyun ycrine apeiron'un kurucu ilkc olarak alınması daha doğaldır.

Kurucu öğcye, böyle bir görüş açısından bakan Anaksimandros evrcni dolduran ncsnelcrin oluş, yokoluş sürcçlerini, apciron'un sürekli dönüşümüyle açıklamıştır. Ona göre bütün yeryüzü nesncleri "karşıt çiftler"dir. Sıcak-soğuk, yaş-kuru, katı-yumuşak, karanlık-aydınlık gibi. Onun bu görüşü gözlemlcrinden, deneylcrinden kaynaklanır. Nitekim kış dönemi soğuktur, yaştır, yaz dönemi sıcaktır, kurudur. Bu nesnenin bclli bir sürc içinde , yaş, kuru, soğuk, sıcak olması mantık bakımından çelişmedir. Oysa dönüşüm olayı gözönünde tutulursa gündüzün gcccye dönüşmcsiylc aydınlık karanlığa çevrilir, kış yaza, yaz kışa döner. Bu karşıtlar, başlangıçta, "apciron"un özünde saklıyken, onun sonsuz devinimi nedeniyle, birbirinden ayrılır sonra, gcne kaynaklarına dönerler. Bu dönüş olayı "apciron"un yapısı gercğidir, ondan çıkan ncsne ona dönmeden edcmez.

Bu sürekli dönüşmenin hangi yasaya dayandığı sorusuna, Anaksimandros'un bulduğu karşılık pek açık değildir. Bu soruya karşılık ararken birtakım benzetmelere başvurmuş, do-

laylı karşılaştırmalardan yararlanmıştır. Ona göre "apeiron"dan ayrılma, gene "apeiron"a dönme toplum, aktöre olaylarında bulunan doğruluk-uygunluk kuralını andırır. Çatışan karşıtlar birbirini ortadan kaldırır. Bu olay zaman içinde geçer. Varlık türlerinin, zaman içinde belli bir dönemi, belirli bir süreci vardır. Bu süreci dolduran varlık yokolur, yerine yenisi gelir. Bu geliş-gidiş olayında, giden gelene yaptığının karşılığını verir, eyleminin gerektirdiğini görür. Bu bir ödül, bir ceza olabilir.

Özdeğin varlık türlerine, varlık türlerinin birbirlerine dönüşmeleri oluşun gerçekleşmesidir. Bu gerçekleşmede belli bir oranın varlığı, değişmezliği sözkonusudur. Varlığın türleri, kendi bütünlüklerini sağlayan oranı korur, böylece su topraktan, toprak bitkiden ayrılır. Doğa varlıklarını oluşturan öğelerde genişleyerek başkasının yerini alma, eğilimi vardır. Ancak, doğanın yapısı gereği; değişmeyen, dengeyi sağlayan genel yasası bu birbirinin varlık sınırlarını aşmak isteyen girişimleri engeller. Dönüşmeyi sağlayan değişmede geri gelme yoktur. Sözgelişi yanan nesne önce ateş, sonra kor, sonra kül, daha sonra toprak olur. Ocağa atılıp yakılmış bir ağacın, doğrudan doğruya ateşten toprağa ya da buzun eriyip su olmadan buğuya dönüşmesi sözkonusu değildir. Değişme-dönüşme sürecinde bütünlüğü koruyan, dengeyi sağlayan yasa önsüz-sonsuzdur, evreni dolduran nesneler gibi, bir oluş eylemine bağlı değildir. Bu yasa "apeiron"un varlığı ile bağlantılıdır. "Apeiron"dan oluşan bütün nesneler bu yasa uyarıncadır.

Evren değişik görünüşte varlık türlerini içermesine karşılık, kendi bütünlüğü içinde, uyumlu, düzenli, dengeli bir yapı niteliği taşır. Eski kaynakların bildirdiklerine göre, Anaksimandros bu düzenli bütünü dağınık, yoğun yığın anlamına gelen "khaos"tan ayırmak için, "düzgün süstakısı" demek olan "Kosmos" diye adlandırmıştır. "Kosmos" da "apeiron"dan oluşmuştur. Onun oluşması, apeiron'dan sıcak, soğuk gibi iki karşıt niteliğin ayrışıp dönmesiyle başlamıştır. Aşırı bir kızgınlığı içeren sıcak ya da ateş hızla dönmeye başlayınca soğuk (katı) ile yaş (sıvı) olanın çevresini kaplamış. Sıcağın hızla

dönüşünden etkilenen soğuk ile yaş toprak, su, hava gibi varlık türlerine ayrışarak bir silindir biçimini almış. Boşlukta duran yeryüzünün, iki ucu birbirinden çok uzak olmayan, bir silindir biçimini alması bu nedenledir.

Yeryüzü başlangıçta soğuktu, karanlıktı, çevresini kuşatan sıcak onu bir alevden kabuk gibi sarmıştı. Bu sıcak kabuğun etkisiyle yeryüzü yeni bir biçim almaya başladı, sıvı durumundan yavaş yavaş kuru duruma geçmeye başladı. Canlı yaratıkların ortaya çıkışını sağlayan olay su ile toprağın ayrı ayrı biçimlenmelerinden kaynaklanır. Yaşamın kaynağı sudur. İlk diriler sudan oluşmuş, arada bir karaya çıkmaya başlamışlardır. Önceleri karada, suda yaşayan canlılar, geçen uzun sürelerin etkisiyle, yeni nitelikler kazanarak yalnız suda, ya da karada yaşama olanağı sağlamışlardır. Bütün canlıların atası balıklardır.

İnsan balıktan türemiştir. Başlangıçta, suda, balıksı bir yaşama yeteneği olan insan, sonraları karada, suda yaşamaya başlamış, doğal evrimin etkisiyle su sürekli bir değişim-gelişimle son biçimini almıştır. İlk insan, öteki canlılar gibi, besinini kolay sağlayacak durumda değildi, bakımı gerektiriyordu. Besinini bulabileceği ortamın doğal koşulları gereği gövde yapısı, gövde örtüsü değişikti, derisi dikenli, kabukluydu. İnsanın gelişmesi çok uzun bir sürede, değişik aşamalarda olmuştur.

Gökyüzünün oluşumu da belli değişim aşamalarına göredir. Soğuktan doğan sıvı, yeri kuşatan ateş küresinin aşırı sıcaklığı nedeniyle buğulaşmaya başlamış, yükselen yoğun buğu katları engin yalım küresini değişik boyutlarda çemberlere, içlerinde yalımlar bulunan hava tekerleklerine ayırmıştır. Bu tekerleklerdeki değişik boyutlu, deliklerden fışkıran ateşler gökyüzü varlıklarının oluşmasını sağlamıştır. Hava ile ateşin birleşmesinden doğan gökyüzünde havanın ağır basıncı nedeniyle, gökyüzü varlıkları yeryüzü çevresinde döner dururlar. Gökyüzünde bulunan varlıkların yeryüzüne olan uzaklıkları da, diziliş aşamalarına göredir. Bu diziliş güneş, ay, durağan yıldızlar, gezegenler düzenindedir. Kayan yıldızlar, yeryüzünden yükselen buğularla boyuna kendini yenileyen gökyüzü ateşinin görünümüdür.

Anaksimandros'un önerdiği oluş kuramı, varlık türlerinin belli, somut bir tözden türediği görüşüne karşı, yeni bir anlayışı dile getirmiştir. Özellikle canlı varlıkların, evrim yasasına göre, belli bir kaynaktan türeyişi, türlerin değişik gelişim doğrultuları sonucu ortaya çıkışı Darwin'in ortaya attığı kuramın çekirdeği niteliğindedir. Daha önce, Ortaçağ başlangıcında, tektanrıcı dinlerin "yaratılış" sorununa getirdikleri yorum karşısında Anaksimandros'un gözleme dayanan görüşü ileri bir adımdır. Varlığın kaynağını tek ilkede arama girişimleri, Anaksimandros'tan sonraki dönemlerde yeni bir içerik kazanacak, "apeiron"un karşıtı olan somut bir nesneye geri dönülecektir. "Apeiron"un içerdiği anlama, ona getirilen geniş kapsamlı yorumlara dayanarak, Anaksimandros'u metafizikçi görüşün öncüsü saymak, düşünce tarihi bakımından, olumlu bir tutum değildir. Gökbilim konularıyla ilgili açıklamalarında, en önemli olan, onun geleneklere, inanç verilerine değil de gözlemlere dayanması, doğa olaylarını gene doğa verilerinden yararlanarak anlamaya çalışmasıdır. "Apeiron"da kaynaklanan "oluş" olayının arkasında değişmeyen bir doğa yasasının varlığını ileri sürmesi de, Anaksimandros'un, çağına göre ileri bir anlayış aşamasında bulunduğunu gösterir.

Kaynaklar:

Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum;* E.V. Aster, *Geschichte der Philosopihe*, 1951; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (çev. H.V. Eralp), 1949; Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, 196...?; Walter Kranz-S. Baydur: *Antik Metinler*, 1948.

LAO-TZE (İ.Ö. VII.-VI. yüzyıl)

Çinli bilge, İ.Ö. VII. yüzyılda yaşadığı sanılır, *Taoculuk*'un öncüsü, bir dizge durumuna getirilmesinde önemli katkıları olan kişi. Lao-Tze ya da Lao-Tzu adlı bilgenin doğum-ölüm yılları kesinlikle bilinmiyor. İ.Ö. 604'te, Kau kantonuna bağlı Khio-Jin köyünde doğduğu, 520'de öldüğü söylenirse de pek kesin değildir. Onun düşüncelerini, bugün nerdeyse yeryüzünün tüm büyük dillerine çevrilmiş olan *Tao-Te-Ching* adlı yapıtından öğreniyoruz. *Tao* (yol, ilke), *Te* (erdem) *Tao-Te* ise erdem yolu, erdeme ulaştıran yol bg. anlamlara gelir. Tao'nun belli bir yeri, yöresi yoktur, o evrenle bütünleşmiştir, evrenin anlamıdır, daha doğrusu evreni kapsayan anlamdır.

Tao bir tözdür, ancak töz Tao değildir, onun gerçeği varlığın gerçeğidir, varolmanın gerçeğidir. Bu nedenle Tao olgunlaşmanın, yetkinleşmenin, arınmanın, aydınlanmanın, kendini bulmanın, bütünleşmenin simgesdir. Buna karşın Tao yine Tao'da bulunur. Taoculuk'un özünde, eylemsizlik diye yorumlanabilen *Wu-Wei* kavramı vardır. Bu eylemsizlik devinimle ilgili değil, sessiz-sözsüz-davranışsız *etkinlik*'tir. Nitekim Lao-Tze, yapıtının bir yerinde "bilen söylemez, söyleyen bilmez" derken eylemsizliğin anlamını içeren bir yorum getiriyor. Onun düşündüğü devinimsiz bir dinginliktir.

Lao-Tze'nin geliştirdiği Taoculuk akımı, insanı düşünen, anlamını kendi içevreninde arayan, mutluluğa kendini bilmekle varmayı vurgulayan bir nitelik taşır. Tao önsüz-sonsuzdur,

ölümsüzdür. engindir. sınırsızdır. etkindir. derindir. Bu nitelemeler, anlamlar insan varlığının özünü kavramakla anlaşılabilir. Buna karşın Lao-Tze, kendi öğretisini anlatmak için belirli kurallar, koşullar önermiyor. yalnızca insana yönelmenin. kendi kendini düşünmenin gereğini vurguluyor.

Bütün varlık türleri Tao'ya döner. bu nedenle Tao bütün bilgilerin üstündedir. adı sanı yoktur, tüm varlıkları doğuran evrensel yokluktur. İnsan alçakgönüllü olmalıdır. dingin, durağan kalmalıdır. yaşanan yeryüzüne bağlanmak. önem vermek gereksizdir. İyilik, bilgelik, olgunluk Tao'ya uygun davranmaktır. daha açığı Tao ile dolmaktır. onunla yaşamaktır. Tao yolunda kendini bilen usla donanmıştır, arınmıştır. Nesnel varlıklara, isteklere, tutkulara yönelik bilgiler, bilgilenmeler kişinin olgunlaşmasını önler. yönünü değiştirir. durağanlığını engelleyerek Tao'dan, Te'den uzaklaştırır.

Lao-Tze'nin geliştirdiği Taoculuk, Çin uygarlığının kendine özgü bir aktöre öğretisidir. Bu öğreti, sonraki çağlarda yozlaştırılmış. özünden uzaklaştırılmış, çarpık yorumlarla saptırılmıştır.

Taoculuk. birtakım olumsuz yorumlarla değiştirilmesine karşın. Avrupa aydınlarının ilgisini çekmiş. birçok yeni yorumun üretilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle Tao-Te kavramları, yol-erdem anlamında yorumlanırken insan varlığının özüne dönük bir görüşün biçimlenmesini. insanı yine kendinde aramanın önemini vurgulamıştır. Çin diline özgü Tao-Te kavramlarını açıklamak, onlara yeni bir yorum getirmek kolay değildir. Bu iki kavram Çin düşüncesinin içeriğini biçimlendiren geleneksel anlayışın simgeleri durumundadır. İnsan, kimi nesnelerin özelliklerini anlamsal olarak değil, nesnel olarak kavrayabilir. Bir kimse soğanla sarımsak arasındaki koku, tad özelliğini, başkalığını yorumlarla, açıklamalarla değil de tadarak, koklayarak daha kolay anlayabilir. İşte düşünce alanında Tao ile Te kavramları da öyledir.

Lao-Tze bir kuramcı değil, düşüncenin içeriğini vurgulamak isteyen, bütünleşmeyi, kendi kendini arıtmayı yeğleyen bir düşünürdür. Bu düşünür Çin insanının düşünme özelliğini ser-

giler, başka uluslarda benzeri bulunmayan bir aktöre türünü gündeme getirir. Bu aktörede bilgi, eğilim, eğitim, tutku, duygu gibi ne varsa *Te* (erdem) ışığında görülür, insan bir "erdem varlığı" olarak ortaya getirilir. Bu işlemde bütün önyargılar, engelleyici ilkeler, koşullar, kurallar dışlanır, düşünen kişi yalnızca kendi kendisiyle kalır. Düşünen kimsenin konusu, düşündüğü yine kendisidir, konuyla özne özdeştir.

ANAKSİMENES (588-525)

Eski Anadolulu doğacı bilge. Varlık türlerinin, evrenin "hava" denen ilkeden oluştuğunu ileri sürdü. Bilim tarihinde değişim kuramının öncüsü sayılır.

Batı Anadolu'da Miletos (Aydın-İzmir) ilinde doğdu. Eurystratos'un oğlu, Anaksimendros'un öğrencisidir. Yaşamı konusunda sağlıklı bilgi yoktur. Apollodoros'un bildirdiğine göre Sardes'in (Aydın) Pers Krahı Küros'un eline geçtiği dönemde (546) yaşamış, savaş olaylarına tanık olmuş, bir süre sora, 63. Olımpiyatta (528-525) ölmüştür.

Anaksimenes felsefe tarihinde, "Miletos Okulu"nun geliştirdiği doğa felsefesi diye bilinen akımın üçüncü, sonuncu bilgesidir. İyonya ağzıyla yazılmış yazılarından pek azı günümüze kalan bu bilgenin düşüncelerini, kendinden sonra gelen yazarların, ondan yaptıkları ufak alıntılardan, öğrenebiliyoruz. Bu alıntıların, onları aktaranların açıklamalarından anlaşıldığına göre, Anaksimenes, ışıkla, yıldızlarla ilgilenmiş, birtakım gözlemler yapmış, güneş saatinin kullanılmasında kimi kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle gök katlarının yapısı üzerinde durmuş, yeryüzü çevresinde döndüklerini ileri sürmüştür. Yıldızların gezegen, durağan olmak üzere iki türe ayrıldıklarını, gözlemlere dayanarak, ilk öne süren de Anaksimenes'tir.

Anaksimenes felsefeye, kendinden önce gelen öteki Anadolulu bilgeler gibi, evrenin, onu dolduran varlık türlerinin ya-

pısını kuran ilkeyi (arkhe) araştırmakla girmiştir. Ona göre varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler bir ilkeden türemiştir. Önsüz-sonsuz olan bir ilke de yeldir (aer). Tek oluşturucu, kurucu ilke niteliği taşıyan yel (aer) pneuma (tin), psykhe (tin) türünde bir nesnedir, somuttur. İnsana dirilik veren tin (pneuma, psykhe) neyse, bütün evreni kuşatan, ona varlık kazandıran hava da odur. Hava özdek olmasına karşılık diridir, devinmede kendi varlığı dışında itici bir güce gereksinme duymaz. Anaksimenes'in evreni kuşatan, dolduran yel ile insana dirilik sağlayan tini karşılaştırması, felsefe tarihinde "tin" kavramını kullanan ilk bilge olarak tanınmasına yolaçmıştır. Ondan günümüze birkaç ufak yazı kaldı. Onun görüşlerini yorumlayan İlkçağ kaynakları incelendiğinde yel anlamına gelen "aer" ile tin anlamını içeren "pneuma", "psykhe" gibi sözcükleri eş anlamda kullandığı anlaşılır.

Nesnelerin oluşumunu sağlayan yel belli bir nitelikte kalmaz, sürekli olarak değişir. Bu değişme yoğunlaşma, gevşeme biçiminde gerçekleşir. Yoğunlaşma sonucu katı nesneler, gevşeme sonucu yumuşak, boşlukta yayılan, dağılan nesneler oluşur. Ağırlığın nedeni yoğunlaşma, yeğnikliğin nedeni ise gevşeme, seyrekleşmedir. Bunun gibi soğuk katılaşmanın, sıcak da gevşemenin doğal sonucudur. Ateşin, esen yellerin, yağmurun nedeni havanın değişik oranlarda gevşeme ile katılaşmasıdır. Su yoğunlaşmış bir yol olduğu gibi kayalar da suyun aşırı oranda sıkışıp katılaşmasından oluşmuştur. Karşıt oluşmaların kaynağı da havanın katılaşma, gevşemesidir. Varlık türlerini, olayları oluşturan hava sonsuzdur, sürekli bir devinim içindedir. Bu nedenle "oluş" da süreklidir, evren bu sürekli "oluş" içinde, boyuna, kendi kendini yenilemektedir.

Theophrastos'un, Anaksimenes'le ilgili yazısında anlattığına göre, varlık türlerinin ilkesi olan hava Anaksimandros'un "apeiron"u gibi sonsuzdur, ancak "belirsiz" değil belirlidir. Tanrılarla tanrısal nesnelerin hepsi de bu ilkeden oluşmuştur. Öteki nesneler ise, havanın sürekli değişip dönüşmesi sonucu ortaya çıkan ikinci aşamadaki varlıklardan türemiştir. Yapısı gereği çok ince olan havayı gözlerimizle görme olanağı yoktur. Ancak

ondan oluşan soğuk, sıcak, yaş, kuru, yumuşak, katı gibi nitelikler nedeniyle onu görebilir, kavrayabiliriz.

Anaksimenes'in, bütün varlık türlerinin ortaya çıkışında tek ilke olarak havayı alması yanında, düşünce tarihi bakımından, önemli buluşu "oluş"la devinimi bağlantılı kılmasıdır. Varlık türlerinin ilkesi sayılan havanın değişerek, dönüşerek "oluş"u gerçekleştirmesi devinimle olanaklı bulunmaktadır.

Yeryüzü, havanın hızla yoğunlaşması sonucu oluşan varlıkların ilkidir. Evren bütünü içinde çok geniş bir yer kaplayan yeryüzü havanın üstünde durmaktadır. Gene havadan oluşan, ancak ateş niteliği taşıyan güneş, ay, yıldızlar da çok geniş olmaları nedeniyle havanın üstünde dururlar. Bu gök varlıklarının oluşmasında başlıca etken, kaynak yeryüzünden havanın gevşemesi nedeniyle yükselen ıslaklıktır. Islaklık belli oranlara göre değişip dönüşerek yeni varlıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yıldızların bulunduğu evren kesiminde topraksı tözlerden oluşmuş nesneler vardır.

Geceyle gündüzün oluşması, güneşin yeryüzünün altından geçmesiyle değil, gözlerimizle görülemeyecek nicelikte, bizden uzaklaşmasıyla bağlantılıdır. Güneşten gelen ısı, güneşin yeryüzüne yaklaşmasıyla artar, ondan uzaklaşmasıyla azalır. Yıldızlar yeryüzünden çok uzakta bulundukları için, bize ısı gönderemezler, onların sıcaklıklarını duyamayız. Yıldızlar, çok parlak bir nitelik taşıyan gökyüzüne çivilerle çakılmış gibi görünürler. Bu durum onların yeryüzünün altından geçmeksizin çevresinde dönmelerine engel değildir.

Yağmur yağarken doluya dönüşmesinin nedeni, suyun düşerken donmasıdır. Suyun içinde sıkışıp kalan hava karı oluşturur. Hızla yoğunlaşan ışınlar hava üzerine düşünce gökkuşağı ortaya çıkar. Gökkuşağının ön bölümlerinin kızıllaşması da güneş ışınlarının etkisiyle tutuşmaları sonucudur. Onun biraz donuk görünen bölümleri aşırı ıslaklık yüzündendir. Geceleyin görünen ay, arasıra, bir gökkuşağı oluşturur, ancak bu her zaman değil, genellikle dolunay biçimindeyken olur. Ayın ışığı güneşinkinden az olduğu için aydınlığı da ona göredir.

Depremlerin nedenleri de kuruluk, yaşlılık arasında ortaya çıkan dengesizliktir. Aşırı kurulukla büyük yağmurların yolaçtığı aşırı yaşlık arasında ortaya çıkan denge bozukluğu depremi doğurur.

Ay ile güneş tutulmaları, bu gökvarlıkları arasında dolaşan topraksı nesneler yüzündendir. Bu nesnelerin oluşturduğu kalın varlık katı güneşle yeryüzü arasına girerse güneş, ayla yeryüzü arasına kayarsa ay tutulur.

Anaksimenes'in doğa olaylarını, gene doğal nedenlerle açıklaması, bu konuda birtakım gözlemlere dayanarak duyu verilerinden yararlanması felsefe tarihinde ileri bir adım sayılır. Havayı tek kurucu ilke olarak benimsemesine karşılık varlık türlerinin ortaya çıkışında, sürekli değişime geniş yer vermesi onun yeni bir kuram koyucu olarak tanınmasına yolaçmıştır. Özellikle "oluş" sorununu "değişim"le bağlantılı kılması kendinden sonra gelen bilgeler üzerinde etkili olmuştur. Anaksimandros'tan sonra gelerek, "apeiron"a karşı çıkması, bu "belirsiz" varlık ilkesini değiştirerek yetersiz bulması, yeniden Thales'le başlayan doğacı anlayışı benimsemesine olanak sağlamıştır. Bu doğacı anlayış yalnız varlık türlerinin "oluş"u sorununa değil onlarla bağlantılı görülen doğa olaylarının kaynağını bulma kuramına da yeni bir çözüm getirmiştir.

Anaksimenes'in bir varlık ilkesi olarak önerdiği "yel" kavramı, sonraki çağlarda, çok değişik görüşler ileri süren düşünce çığırlarının doğmasına yolaçmıştır. Bu çığırların ele aldıkları sorunlar arasında en yaygını "tin" kavramıdır. Tektanrıcılığın ortaya çıkışıyla başlayan Ortaçağ "tin"i odak sorun durumuna getirmişti. Somut varlıkları oluşturan toprak, yel, su, ateş gibi dört ilke dışında kalan "tin" evrende diriliğin, istencin, düşünmenin, usa bağlı bütün yetilerin kaynağı sayılmıştı. Hıristiyan tanrıbilimi, Platon-Aristoteles felsefelerinden kaynaklanan "tin" kavramına Kutsal Kitab'ın içeriğine dayanarak yeni bir yorum getirmeye çalışırken, dolaylı olarak, Anaksimenes'ten etkilenmişti. Özellikle Augustinus'un üzerinde durduğu tin, tanrısal bir nitelik taşımakla birlikte, dirilik veren, düşünme eylemini gerçekleştiren, özdekle bağ-

lantılı olmayan ancak onu yöneten bir varlıktı. Tin kavramı, sonradan Anselmus, Abaelardus, Albertus Magnus, Bonaventura, Aquinolu Thomas gibi tanrıbilimcilerin elinde, gene Platon-Aristoteles felsefelerinden beslenen, yeni bir yorum kazandı. Bu yeni yorum, tinin Anaksimenes'in görüşündeki devindirici, yönlendirici içerik taşıyan "aer", "pneuma" kavramlarına aykırı bir niteliği yoktu.

İslam Ortaçağında, tinle yel kavramları bir yandan Platon, Aristoteles felsefelerinin yorumlarına dayanan İslam felsefesinin, bir yandan da Yenieflatunculuk'tan beslenen tasavvuf akımının odak sorunları durumuna getirilmişti. Tasavvuf, tanrı ile birleştirerek, "Varlık Birliği" sorununu biçimlendirirken su, yel, ateş, toprak gibi dört öğeyi varlık türlerinin kurucu ilkeleri diye anlamış, "dirilik" olayını tinin bir eylemi diye görmüştü. Tasavvufun anladığı tin ile yel, dirilikle ilgili sorunların açıklanmasında, eş anlamlıdır. Tin, bir soluk niteliğine bürünerek gövdeye girince dirilik, gövdeden ayrılınca ölüm olayı gerçekleşir. Nitekim "tin" sözcüğü ile (yel) eşkökenlidir. Bu eş kökenlilik, Anaksimenes'in dilinde "aer-yel" ile "pneuma-tin" arasındaki eşanlamlılıkla özdeştir. Bu kavram, yorum benzerlikleri, Anaksimenes'in, çağlar boyunca süren, değişik görüşlerin doğmasına olanak sağlayan etkisini göstermektedir.

Kaynaklar:

Diogenes Leartius, *Theophrastos*, E.V. Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1951; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 1964; W. Kranz-S.Y. Baydur, *Antik Felsefe Metinleri*, 1949.

PYTHAGORAS (İÖ. 580-500)

Batı Anadolu kıyısında Sisam Adası'nda doğdu, sonradan yerleştiği Güney İtalya'nın Kroton ilinde öldü. Pythagoras'ın yaşamıyla ilgili bilgiler kesin değil, söylencelerle karışmış, gizemli bir niteliğe bürünmüştür. Onun Güney İtalya'ya yerleştikten sonra, din içerikli bir topluluk oluşturduğu, bunun Trakya'dan gelen Orpheus inançlarıyla karışarak yeni bir biçime girdiği söylenir. Kimi kaynaklara göre Pythagoras İran'a, Mısır'a gitmiş, oralarda benimsenen dilleri, inançları incelemiş, yurduna döndükten sonra, düşüncelerini daha geniş bir alana yayarak yandaşlarının çoğalmalarını, yönetimi ele geçirmelerini sağlamış. Pythagoras sayılara dayanan bir düşünce öğretisi geliştirmiş, bütün varlık türlerinin sayılardan oluştuğunu savunmuştur. Onun görüşlerini, sonradan öğrencileri, Yunanistan, İtalya, Anadolu yörelerine yaymışlardır.

Pythagoras öğretisine göre varlığın ilkesi (*arkhé*) sayılardır, sayıların belli oranlarda birleşmeleri varlık türlerinin oluşumunu sağlar. Ancak sayılar büsbütün soyut değil, somut bir nitelik taşır. Sayılar tek ile çift ya da "sınırsız" ile "sınırlayıcı" diye ikiye ayrılır. Bu temel karşıtlık on varlık türünde görülür: Tek-çift, sağ-sol, bir-çok, erkek-dişi, duran-kımıldayan, doğru-eğri, aydınlık-karanlık, iyi-kötü, kare-dikdörtgen, sonlu-sonsuz. Bu karşıtları, oluşturdukları varlık türlerine göre, on bölümde toplayan Pythagoras için temel sayı birdir. Bir sayısı bütün varlıkların değişmeyen, ölümsüz ilkesidir (*monas*). İki sayısı, dişiliğin, bu dişilikten ortaya çıkan doğanın kurucu öğesidir. Üç, uyum, düzen sağlar, nesnelerin üç boyutunu, ateş, su, hava gibi

öğeleri oluşturur. Ayrıca doğadaki tanrısal birliğin erkeklik niteliğini gösterir. Dört ise tanrısal erki simgeler. Beş, evliliği, nesnelerdeki türlülüğü yansıtır. Altı, diriliğin, diri varlıkların ilkesidir. Bunda dişiliği gösteren iki ile erkekliği yansıtan üç, salt birle birleşerek soyun sürüp gitmesine olanak sağlar. Yedinin usu, ışığı, erki, korkulu dönemleri gösteren özelliği vardır. Doğanın süresiz değişikliği, bütün varlıkların birliğe kavuşması bu sayıyla simgelenir. Sekiz, erdem, aktöre, us karşılığıdır, küpün temelini kuran iki çiftten oluşur. Dokuz, ilk tek sayı olan üçün karesi olduğundan bütün nesnelerin sonsuz bir evrim geçirdiğini gösterir. On sayısı da kutsal karedir, kutsal dörtlüktür, doğanın kaynağıdır. Sayıların onu aşmamasının nedeni en büyük yetkinliğin, yüceliğin onda bütünlüğe ulaşmasıdır.

Pythagoras felsefesinde tek (*periton*), çift (*artion*), sonsuz (*apeiron*), çokluk (*plethos*), sonlu (*peperasmenon*) gibi karşıtlıkları oluşturan sayılar, tinsel varlıkların da kurucu ilkesidir. Öte yandan müziğin temeli olan uyum da (*harmonia*) sayılarla kurulur. Özellikle çalgılarda, sesin niteliği, telin uzunluğuyla orantılıdır, bu da uzunluğun sayıyla bağlantısı yüzündendir. Uzunluk bir çizgi biçimindedir, iki sayısıyla gösterilir. "Çoklukta birlik" olan uyum düzendir. Müzikte, varlık türlerinde olduğu gibi, geometrinin konu edindiği biçimler de, sayılardan oluşur. Sözgelişi, bir noktayı, iki çizgiyi, üç üçgeni, dört ise dörtyüzlü biçimi kurar. Gökyüzü varlıkları da sayılardan kuruludur, onları belli birer sayı gösterir.

Evren bütününde uyum, düzen egemendir, karanlık olan yeryüzü küre biçimindedir, evrenin odağı değildir. Yeryüzü evrenin ortasında bulunan, ancak içi görünmeyen bir ateş yığını çevresinde dönmektedir. Bu odağı ateş olan varlığın çevresinde, batıdan doğuya doğru, birbirine eklenen, on göksel nesne döner. Ay, yer ile Güneş'in arasına girerse Güneş tutulur. Görünmeyen bir "karşı yer" vardır, onun ya da yerin gölgesi Ay üzerine düşünce de Ay tutulur. Bütün hızlı devinen nesneler ses çıkarır, bu nedenle de yıldızların da çıkardığı özel bir ses vardır. Bu sesin niteliği yıldızın ateş küreye olan uzaklığıyla orantılıdır. Göksel varlıkların, ölümlülerin işitemeyecekleri, yüce bir müziği vardır.

Alkmaion'un belirttiğine göre, Pythagoras'ın bilgi kavramı duyu verilerine dayanır. Duyulardan gelen izlenimler, beynin gözeneklerinden içeri girer. Beyin sağlıklı olmaz, uyumu bozulursa çalışması da düzensiz olur. Beynin aldığı izlenimler bellek ile istencin işleyişiyle düşünceye dönüşür. Gövdeye dirilik kazandıran tin ölümsüzdür. Bu ölümsüzlüğü daire biçimindeki devinmesinden kaynaklanır. Bilginin oluşmasında, tinin etkinliği temeldir.

Pythagoras'a göre yaşamın ereği tinin arınmasıdır. Bütün varlıklarda tanrısal töze benzeme eğilimi bulunur. En yüce iyilik tanrısal olan varlığa benzemekle sağlanır. Tanrısal varlığa benzemek ise erdemdir. Bir uyum, bir düzen olan erdem ise kare biçimini kuran sayıdır.

Yapıt bırakmayan Pythagoras'ın düşünceleri, sonradan din inançlarıyla karışarak, yeni bir nitelik kazanmış, özellikle sayılara dayanan öğretisi gerek Doğu'da, gerek Batı'da çok geniş bir ilgi alanı bulmuştur. Sayıların birtakım gizemli güçler taşıdığına inanan kuruluşların başında tarikatlar gelir. İslam dininin doğuşundan sonra ortaya çıkan tarikatlar arasında harf ve sayıyı temel alan Hurufilik, dolaylı olarak, Pythagoras öğretisinden etkilenmiştir. Bu etki yazılı kaynakları incelemekten değil, yaygın inanç gelenekleri nedeniyledir. Yeryüzünün evrenin odağı olmadığını ileri süren Pythagorasçı görüşü, sonradan Pantoslu Herakleides ile Sisamlı Aristarkhos geliştirmiş, belli bir anlamda Kopernik dizgesine öncülük etmiştir. Alkmaion, Philolaos gibi filozoflar da Pythagoras kuramının yayılmasına yardımcı olmuşlardır.

Pythagoras'ın adı günümüzde, matematiğe onun kazandırdığına inanılan bir teorem nedeniyle çok sık anılır. "Bir dik üçgende, iki dik kenarın uzunluklarının karelerinin toplamı, hipotenüsün karesine eşittir" biçiminde anlatılan teorem Pythagoras teoremi, a2=b2+c2 eşitliğini doğrulayan, a, b, c tam sayıları da Pythagoras sayıları olarak tanınır.

Pythagoras'ın geliştirdiği felsefe kuramı, ölümünden yüzyıl sonra, özellikle Platon'un ondan esinlenerek ileri sürdüğü evren anlayışıyla, bir din niteliğine büründü. Trakya'da yaygınlaşan Orpheus inançlarıyla karışan bu yeni inanç düzenine göre evrenin özünü oluşturan sayılarda birtakım gizemli özellikler var-

dır. Tanrısal varlıkların tözleri, evreni yöneten gizli güçler, insanı etkileyen doğal olaylar sayıların değişik oranlarda birleşip biçimlenmesinden kaynaklanır. Yıldızların devinimleri, evrende görülen nesnel varlıklar, insanın geleceği sayılarda saklı güçlerle ilgilidir. İnsan sayının gizemli gücünü kavrayabilirse geleceği, yazgıyı, yıldızlarla insanlar arasındaki bağlantıyı bilebilir. Sayıların gizemli güç taşıdığı görüşünden yola çıkan Apollonios, Pythagoras'ın öğretisini yeni bir yorumdan geçirerek Tinselcilik, Çoktanrıcılık'la uzlaştırmaya çalıştı. Daha sonraki yüzyıllarda Suriyeli filosof Numenius ise Platon'un Timaios adlı yapıtında sergilenen evrenin oluşu, yönetimi, düzenlenişi, tanrısal Demiurgos'un evren üzerindeki etkisi gibi sorunları yeniden ele alarak, Pythagoras'ın öğretisiyle bağlantısını açıklamaya girişti. Bununla da yetinmeyerek, Pythagoras'ın görüşleriyle Tektanrıcılık arasında bir özdeşliğin bulunduğu, özellikle "bir" sayısının tanrısal tözü yansıttığı düşüncesini ortaya attı. Filosof Nigidus Fugulus ise, gene Pythagoras'ın sayılar dizgesine dayanarak varlık türlerinin biçimlenişinde gizli güçlerin bulunduğu görüşünü savundu, inanç sorunlarını sayılarla açıklamaya çalıştı.

Yeni Pythagorasçılık adıyla bilinen, inanç-sayı bağlantısına dayanan bu öğreti, biçim değiştirerek son iki tektanrıcı dine de girdi. Tanrı'nın "Bir"liğinin bir sayıda simgeleştiği görüşünü savunanlar yanında, Hıristiyanlık'ın kutsal "Üçleme"sinin de Pythagoras dizgesindeki üç sayısıyla ilgili olduğu inancı geliştirildi. Ortaçağ'da, özellikle yıldızlarla insan yazgısı arasında bir bağlantının bulunduğu inancını savunan, kimi düşünürler Yeni Pythagorasçılık'ı, yalnız o öğretiyi benimseyenlerin oluşturdukları, topluma kapalı, bir topluluğun gizli dini olarak anladılar. Bu dinin gizlilik içinde yayılmasının da sayılardaki gizemli güç gereği olduğu ileri sürüldü.

Kaynaklar:

W. Bauer, *Der ältere Pythagoreismus,* 1897;

E. Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoreer*, 1962;

Diogenes Laertius, *Leben und Meinunger berühmter Phildsdphen*, 1967;

Porphyrios, *Vita Pythagorae*, 1816.

PHEREKYDES (İ.Ö. 548 ?-499 ?)

Anadolulu bilge. Doğa konusunda ilk yapıt yazan düşünür olarak tanınır. Yeryüzünün evrenin odağı olduğunu ileri sürmüştür.

İ.Ö. 584'te Siros adasında doğduğu, 499 dolaylarında Manisa ya da Efes'te öldüğü ileri sürülür. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre Siros'lu Babys'in oğludur, 59. Olimpiyad yılında (540) yaşamıştır. Yaşamı konusunda ileri sürülen bilgiler kesin olmadığı gibi onunla ilgili kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Filosof Pittakos'un öğrencisi olmuş, Pythagoras'la görüşmüş, onun konuşmalarını dinlemiştir.

Pherekydes doğa konularını içeren ilk yapıtın yazarı olarak bilinir. Tanrı, evren, bilgelik, sevgi, nesnelerin yapısı gibi sorunlar üzerinde durmuş, yeryüzünü evrenin odağı olarak tanımlamıştır. Ona göre evrenin oluşumunda üç ilke vardır. Bunlardan ilki *Kronos* (zaman), ikincisi diriliğin kaynağı olan *Zas* (Zeus), üçüncüsü de yeryüzünü biçimlendiren *Kythonie*'dır. Bu üç kurucu ilk önsöz-sonsuzdur. Evrenin oluşumunda önce yeryüzü ortaya çıkmıştır. Onun çevresini kuşatan, onu odak durumuna getiren varlıklar sonradan, belli sürelere göre, biçimlenmiştir. Bu varlık türlerinin oluşumunda birleştirici, uzlaştırıcı öğe *eros*'tur (sevgi). Evrende iyi güçlerle kötü güçler arasında, daha başlangıçta, çetin bir savaş olmuş, iyilerin üstünlük sağlaması üzerine kötüler Okyanus'un dibine yuvarlanmıştır.

Cicero'nun bildirdiğine göre, tinin ölümsüz olduğu görüşünü ilk ortaya atan bilge Pherekydes'tir. Onun bu düşüncesi Hind felsefesindeki tin göçü (*metapsykhe*) inancından kaynaklanır. Bu düşünceyi Pythagoras'a benimseten de odur.

Pherekydes'in ortaya attığı düşünceler arasında, yeryüzünü evrenin odağı sayan, tinin ölümsüzlüğünü, gövdeden gövdeye göçtüğünü içeren bölüm çağlar boyunca tartışma konusu olmuştur. Onun yeryüzüyle, göksel varlıklarla ilgili görüşünü Ptolemaios, sevgiyi varlık ilkesi diye ileri süren kuramının Empedokles, tinsel ölümsüzlüğü de Platon'la izinden yürüyenler yeniden ele alarak işlemiş, geliştirmişlerdir.

ANAKARSİS (İ.Ö. VI. yüzyıl)

-İskit bilgesi. Bilgeliğin tutkulara egemen olmak, aşırılıktan kaçmak, nesnelerin varlığını bilmek, özgün düşünmek gibi dört ilkesinin bulunduğu görüşünü savundu.-

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, değişik söylentilere göre İ.Ö. 588 dolaylarında yaşamış, İskit Kralı Kadiydas'ın kardeşi imiş. Solon'un Atina'da yasaları düzenlediği dönemde Yunanistan'a giderek onunla görüşmüş, o çağın bilgeleriyle tanışmış. Ününü duyan Lidya Kralı Kreusus onu sarayına çağırmış, sayga göstermiş. Ülkesine dönünce halkın inançlarına aykırı düşündüğü, yeni bir din kurmak istediği suçlamasıyla öldürülmüştür.

Başta Diogenes Laertius olmak üzere, değişik kaynaklarda, değişik nitelemelerle anılan Anakarsis'in çağında ünlü, ilginç bir bilge olduğu anlaşılıyor. Derli toplu bir yapıtı billinmiyor, günümüze kalan, Diogenes Laertius'un aktardığı düşüncelerinden anlaşıldığına göre Anakarsis, daha çok, aktöre sorunları, eğitim konuları üzerinde durmuştur. Görüşlerinin odağını tutkulara egemen olma, kendi kendini bilme, çevrede bulunan varlıkları tanıma gibi sorunlar oluşturur.

Kişi düşüncelerinde özgün olmalı, geçici eğilimlerden, olgunlaşmayı engelleyen girişimlerden, aşırı davranışlardan uzak kalmalı.

Bilgelik, kişinin kendini bilmesi, çevresini tanımasıdır.

Konuşurken sözcükleri tartarak, ölçerek söylemeli, dile ege-

men olmalı. Beslenmede ölçüyü kaçırmamalı, çok yememeli. Yemeye, içmeye çok düşkün olmamalı. Cinsel ilişkillerde aşırılığa varmamalı.

Anakarsis'in, şarap konusunda söylediği ileri sürülen şu sözleri çok yaygındır: Şarabın üç ayrı salkımı vardır; biri kişiye tad verir, sevinç, kıvanç sağlar. İkincisi kendinden geçirir, sarhoş eder. Üçüncüsü de kişiyi, yaptıklarından utandırır.

Yunanistan'a gidip Agora'yı gezdikten sonra şunları söylemiş: "Yunanistan'a geldim, Greklerin törelerini, alışkanlıklarını, yaşama biçimlerini öğrendim. İskit ülkesine olgunlaşmış olarak dönme mutluluğu bana yeter. Agora, insanların karşılıklı olarak, birbirlerini yanılttıkları, hırsızlıklarla varlıklı kıldıkları bir yerdir."

Anakarsis'e göre kişinin eğitilmesinde gözlemlerin etkisi büyüktür. Azla yetinmek, aşırılıktan kaçınmak için en güzel örnek sarhoşların iğrenç durumlarıdır.

Kaynak:

Diogenes Laertius: *Vitae Philosophorum.*
B. Tolleno: *Guestiones Anacharideae*, 1834.
Cemil Sana: *Filozoflar Ansiklopedisi*, 1974.

KSENOPHANES (569-477)

Anadolulu bilge. Elea Okulu'nun kurucusudur. Tektanrıcılık'ı savunmuş, Tanrı'nın insan, doğa varlıklarına benzemediğini ileri sürmüştür.

İ.Ö. 569'da İzmir yakınlarında Kolophon'da (Değirmendere) doğdu. 477'de Güney İtalya'da Elea'da öldü. Babası Orthomenes'tir. Apollodoros'un bildirdiğine göre yurdundan sürülünce önce Sicilya'ya, oradan İtalya'ya gitmiştir. Aristoteles, Ksenophanes'in Güney İtalya'ya yerleştikten sonra Elea Okulu'nu kurduğunu, bu okulun en ünlü bilgelerinden Parmenides'in öğretmeni olduğunu söyler.

Ksenophanes'in düşünceleri *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") adlı yapıtından kalan birkaç şiirden öğrenilmektedir. Diogenes Laertius'un anlattığına göre Ksenophanes'in üzerinde durduğu konular tanrı, evren, evreni kuran öğeler, doğa olaylarıdır. Bunlar arasında en çok ilgi uyandıranı tanrı varlığıdır. Yaşadığı çağın din anlayışına, tanrı tanımına karşı çıkan Ksenophanes, şiirlerinde tanrıları insan, öteki doğa varlıkları biçiminde niteleyen Homeros ile Hesiodos'u eleştirir, onların gerçeği söylemediklerini, yanıltıcı bir tanrı simgesi yarattıklarını ileri sürer.

Tanrı, Ksenophanes'in inancına göre birdir, küre biçimindedir, doğa varlıklarına benzemez. Tanrı yalnız görmedir, işitmedir, bütün eylemlerini kendi istencine göre çaba tüketmeden gerçekleştirir. Tanrı doğmaz, doğurmaz, ölmez. İnsanlar, kendileriyle ilgili bütün eksiklikleri, davranışları, suçları, aşırılıkları tanrılara da yüklemiş, onların yüceliğine gölge

düşürmüşlerdir. Nitekim "öküzlerin, atların, arslanların elleri olsaydı, onlar da kendilerine benzer birer tanrı çizerlerdi."

Varlık türlerinin oluşmasında toprak, su gibi iki kurucu öğenin varlığını ileri süren Ksenophanes'e göre temel ilke değişmedir. Bu değişme sonucu nesneler birbirine dönüşerek yenileri ortaya çıkar. Bütün nesneler topraktan gelir, sonra gene toprağa döner. Toprakla suyun değişik oranlarda birleşmesi nesnelerde türlenmeye yolaçar. Bulut sudan yükselir, sonra yağmur olur, geldiği kaynağa iner. Esen yeller de denizden (pontos) doğar, bu nedenle onların da özü sudur. Güneş yalım saçan, ay ise sıklaşıp yoğunlaşan bulutlardan oluşmuştur. Parlayıp sönen gök varlıkları daha küçük bulutlardır. Toprağın, dağların derinliklerinde bulunan deniz hayvanlarının kabuklarından, Sikusa'daki bir taşocağından çıkan balık kalıntılarından, buraların eskiden sularla kaplı olduğu, yeryüzünde sürekli bir değişmenin gerçekleştiği sonucu çıkmaktadır. Bu buluntular varlıkların oluşmasında su ile toprağın etkisini göstermektedir.

Ksenophanes'e göre insan gerçeği yeterince bilmez. "Tanrılar, başlangıçta, ölümlülere, tüm nesneleri açık seçik olarak göstermediler." Bu nedenle yalnız tanrıları değil kimi gerçekleri de bilme olanağı yoktur. Kişi en iyi bildiğini söylediği konuda "bilir gibi" gelir kendisine. Bilinen bir nesne gerçeğe benzese bile gene gerçek değildir.

Ksenophanes'in düşünceleri arasında en etkili, yaygın olanı tektanrıcı anlayışla ilgilidir. Onun bu görüşünü, sonradan, Sokrates değişik biçimde işlemiş, kutsal birer varlık sayılan tanrıların halkın sandığı gibi olmadıklarını ileri sürmüştür. Bu inanç İ.S. III. yüzyılda Plotinos'un elinde yeni bir yorumdan geçirilerek geliştirilmiş, felsefenin başlıca sorunlarından biri olmuştur.

Kaynaklar:

Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.

W. Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar* (çev.), 1948.

A. Lumpe, *Die Philosophie des Xenophanes*, 1952.

EPİKHARMOS (550-460)

-Eski Anadolulu bilge, ozan. Şiirlerinde doğa, aktöre, sağıltım sorunlarını işlemiştir.-

550'de Kos (İstanköy) adasında doğdu, 460'da Sıraküza'da öldü. Helthales adlı bir Anadolu yerlisinin oğludur. Küçük yaşta babasıyla geziye çıkmış, Anadolu kıyılarını dolaşmış. Sonra bu gezilerini kendi başına sürdürmüş, Megara'ya, Sicilya'ya gitmiş, Siraküza'da yerleşmiştir. Ölümünden sonra Siraküzalılar, onun özelliğini yansıtan dizeleri de içeren bir anıt dikmişler.

Epikharmos'un felsefeye duyduğu ilgi Pythagoras'ın konuşmalarını dinlemekle başlamıştır. Felsefe yanında hekimlik, aktöre sorunlarıyla da ilgilenen bilge, Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, bütün düşüncelerini şiir, düzyazı karışımı bir türle ortaya koymuştur. Epikharmos'un, ilgilendiği konular üzerinde, birçok kitap yazdığı söylenirse de, bunlardan ancak birkaç bölüm kalmıştır. Onunla ilgili bilgilerin bir bölümü Platon'un yapıtlarındaki alıntılardan edinilmiştir. O. Lorenz *Leben und Schriften Koers Epikarm* ("Kos'u Epikharmos'un Yaşamı, Yazıları, 1894") adlı yapıtında Epikharmos'dan kalan ufak yazılara dayanarak, felsefe, aktöre, hekimlikle ilgili düşüncelerini sergilemiştir. Epikharmos'un yerici, alaya alıcı bir dille kırkın üstünde oyun yazdığı, ilkçağda bu oyunlarıyla ün sağladığı ileri sürülür.

Epikharmos'a göre bütün diri varlıklarda, yaşamlarını ko-

ruma, sürdürme konusunda, doğadan kaynaklanan belli bir bilgi vardır. Hayvanların yavrularını yetiştirmesi, beslemesi, korunması onlarda birtakım bilgilerin bulunduğunu gösterir. Doğa, bütün diri varlıklara kendi türlerine göre, belli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler insanda daha ileri bir aşamada olabilir, ancak doğanın dışında bir kaynaktan gelemez. Bütün bilgilerin kaynağı olan doğa en büyük bilgedir.

Aktöreyle ilgili görüşlerinde de doğaya uyulması gereğini savunan Epikharmos, doğanın en güvenilir yol gösterici olduğu kanısındadır. Ona göre doğa iyidir, güzeldir, doğrudur. Bu nedenle kişinin doğayı örnek alması gerekir. Nitekim sağlık konusunda da başlıca kaynak doğadır. Sağlığı koruyacak bütün gereçler doğada vardır. Sağlığın bozulması doğaya aykırı davranma yüzündendir. Epikharmos'un aktöreyle ilgili görüşlerinin Platon'u etkilediği, Platon'un idea kuramında ondan yararlandığı ileri sürülür.

Kaynaklar:

O. Lorenz, *Leben und Schriften Koers Epikarm*, 1894.

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967. (Vitae philosophorum).

KONFÜÇYUS (552-479)

Çinli bilge, eğitimci, devlet adamı. İnsanı yaşama bağlayan ilkenin erdemden kaynaklanan ödev olduğu görüşünü savunmuştur.

İ.Ö. 551'de Lou kentinde doğdu, 479'da Chiufu'da öldü. Gerçek adı Kung-fu-tse'dir. İ.Ö. 640 yıllarında, ulus yönetimini elinde bulunduran imparator Hoang-Ti soyundandır. Ataları büyük görevlerde bulunmuş, toplumun soylular kesimini oluşturan bir yönetici topluluğunun doğmasına olanak sağlamış, kendilerine özgü bir aktöre anlayışı geliştirmişler. Babası Soung kenti soylularındandan olup, sonradan, Lou'ya yerleşmiş, Kong adında yüksek görevli bir kimseydi. Konfüçyus küçükken babası ölünce, annesi Ku-Feou'ya göçerek yaşamını orada sürdüren, geleneklere, inançlara bağlı bir kadındı. Konfüçyus ilköğrenimini annesinin denetimi altında, Çin geleneklerine uygun olarak Ping-Tchoung adlı bir düşünür öğretmenden görmüştür. Daha sonra bütün çalışmalarını Çin felsefesiyle, aktöre sorunları üzerinde yoğunlaştırarak kendi kendini yetiştirmiş, bir eğitimci olarak yüksek görevlerde bulunmuştur. Elli yaşlarından sonra, bütün görevlerini bırakarak, açtığı okulda yalnız öğrencilerini yetiştirmekle uğraşmıştır.

Konfüçyus'un felsefesi Çin geleneklerinden kaynaklanan, eğitimi temel alan bir aktöre öğretisidir. Ödev, insan, gökyüzü adları altında üç yasaya dayanan bu öğretinin bilgelik, insanlık, doğruluk, bağlılık, ölçülülük gibi beş ilkesi vardır. Bu ilkeler birer erdem niteliği taşıdığından genel geçerliği olan aktöre ya-

sası durumundadır. Öğretisini *Lun-Yü* (Konuşmalar) adlı yapıtında sergileyen bilgeye göre felsefe öğrenmek, öğrendiğini başkalarına öğretmektir. Öğrenmek, öğretmek yeni bir insan kazanmak, yeni bir gönüldeş edinmektir. Öğrenmenin başlıca yararı kişiyi yetiştirmek, kendi kendini anlama olanağı sağlamaktır. İnsan bu yolla çevresini tanır, başkalarıyla bağlantı kurar. Beş ilke ancak öğrenmekle öğretmekle kavranır, ödevin kaynağı da budur. Kişinin olgunluğu bu beş ilkeyi yaşama uygulamasıyla, davranışlarını onlara göre düzenlemesiyle bağlantılıdır. Yaşama uygulanmayan, onu ışıklandırmayan bilginin önemi yoktur.

Konfüçyus'un üzerinde durduğu beş ilke felsefe ile yaşam arasındaki bağlantının temelini oluşturur. İnsanın "olgun varlık" aşamasına ulaşması bu beş ilkenin, bir bütünlük içinde, uygulanmasını gerektirir. Beş ilkenin ortak kaynağı öğrenmedir. Öğrenme kişide ödev bilincini, sevgi, saygı duygusunu uyandırır, geliştirir. İşte bilgeliğin yolu da budur.

Bilgelik insanın gelişmesine, gerilemekten kurtulmasına, inançlara, geleneklere uyarak yaşamını düzenlemesine yarar. Bu özelliği dolayısıyla, bilgelik, birtakım kurallara bağlanmadır. Bu kurallar da kuramsal değil uygulayıcı, insanı yaşadığı ortamda yönlendiricidir. İnsanlık denen ilkenin özünü acıma, kayırma, sevgi, yardım oluşturur. Bireyler, birbirlerine karşı, yardımsever, iyilikçi, açık yürekli olmalıdır. Kendine yapılmasını istemediğini başkalarına yapmamaktır. Doğruluk ise tinin kurtuluşunu, korkulu durumlardan uzak kalmayı, değişik yorumlara yolaçarak saptırıcı olmaktan kaçınmayı sağlar. Kişi önce kendi ben'ine karşı doğru olma gereğindedir. Kendini bilmeyen, özünde ben bilinci bulunmayan bir kimsenin başkalarına doğruluğu öğretme ya da doğruluğun gerektirdiği biçimde davranma olanağı yoktur. Bağlılık, kişiyi ikiyüzlülükten, içi başka dışı başka olmaktan kurtarır, tutarsız davranışlara engel olur. Ölçülülük bütün bireylere karşı eşit, ölçülü, tartılı davranmak, gerekeni yapmada dengeyi bozmamaktır.

Toplum konusunda karşılıklı yükümlülüğü gerekli gören Konfüçyus için birey temel varlıktır. Toplumun kurucu üyesi

olan bireyin tek başına yaşama olanağı yoktur. Birlikte yaşamayı sağlayan da geleneklere, inançlara dayanan, karşılıklı anlaşmayı gerektiren yükümlülüktür. Bireylerin birbirlerine karşı görevleri vardır. Bu görev, toplumun çekirdeği niteliğini taşıyan, aileden başlar. Karı-koca, ana-baba, çocuklar arasındaki bağlantının özünü, sevgi-saygı ilişkisine dayanan, uyum oluşturur. Aileyi kuran bireylerin, büyükten küçüğe, küçükten büyüğe olmak üzere, karşılıklı görevleri vardır. Büyüğün başlıca görevi küçüğü eğitmek, yetiştirmek, olgunlaştırmaktır. Bu da sevgi duygusundan kaynaklanır. Küçüklerin büyüklere karşı tutumlarını biçimlendiren saygı duygusunu uyandırmak, geliştirmek de genç büyüklerin görevidir. Toplumda yönetenle yönetilen arasındaki bağlantı da karşılıklı sevgi-saygı temeline dayanır. Yönetenler eğitici, yetiştirici, bilge kişiler olmalıdır. Konfüçyus'a göre yönetici ağırbaşlı, dengeli, iyiliksever, güler yüzlü olma gereğindedir. Yönetilenleri yönetime karşı saygılı, çalışkan, bağlı kılmanın başka yolu yoktur.

Konfüçyus öğretisinde bilgi yaşam içindir, toplumdan öğrenilir, bu nedenle kaynağı duyulardır. Tinde birtakım yetiler varsa da bunları geliştiren sonradan edinilen bilgilerdir. Neyin öğrenilmesi gerektiğini ancak gelenekler, görenekler gösterir. İyilik, güzellik, eliaçıklık gibi değerler toplumu düzenleyen geleneklerden kaynaklanır, onları biçimlendiren de bu geleneklerdir.

Konfüçyus'un öğretisi, çağlar boyunca, Çin'de eğitim, öğretimin temeli sayılmış, yeni yorumlarla geliştirilmiş, toplumun yaşama anlayışını biçimlendiren ilke niteliği kazanmıştır. Bu çığırı yayan, "Konfüçyus Öğretisi" adı verilen bir okul doğmuştur.

Yapıtları (başlıca): *Chou-King* (1770, "Yıllıklar Kitabı"), *Lun-Yü* (Konuşmalar), çev. 1974.

Kaynaklar:

R. Wilhelm, *Kungtse, Leben und Lehre*, 1925.
Lin Wu-Chi, *Confutius*, 1955.

PARMENIDES (İ.Ö. 540-?)

Yunanlı bilge. Elea Okulu'nun kurucusudur, yalnız "Bir Varlık"ın bulunduğunu, değişmenin duyulardan kaynaklanan bir yanılma olduğunu ileri sürmüştür.

İ.Ö. 540'da Güney İtalya'da Elea kentinde doğdu, oldukça ileri bir yaşta, orada öldü. Pyros adlı bir Yunan'ın oğludur. Bir süre Güney İtalya'da kalan bilge Ksenophanes'in öğrencisi olmuş, yönetim işlerinde görev almış, toplum düzenini korumak için birtakım yeni yasaların yürürlüğe konmasını sağlamıştır. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, Parmenides, 69. Olimpiyad yılında (504-501) en parlak çağını yaşamıştır. Platon ise *Parmenides*, *Theaitos*, *Sofistes* adlı yapıtlarında, ondan söz ederek, Atina'ya geldiğini, genç Sokrates'le görüştüğünü, o yıllarda 65 yaşlarında olduğunu, Zenon'un ise 40 yaşında bulunduğunu yazar. 490-430 yılları arasında yaşayan Zenon'un, Permenides'in öğrencisi olduğu dönem 79. Olimpiyad (464-461) yılındadır. Parmenides'in bu düşünceleri, ondan kalan uzunca bir şiirden öğrenilmektedir.

Parmenides'in öğretisi biri *Doğru* (aletheia) öteki *Sanı* (Doksa) olmak üzere iki temel kavrama dayanır. Şiir türünde düzenlediği yapıtının girişinde, bu iki kavramı bilginin kaynağı olan tanrıça'dan öğrendiğini, bütün ölümlülere de öğretmekle görevlendirildiğini açıkladıktan sonra dizgesinin odağını oluşturan görüşünü sergiler. Ona göre insanın benimsediği iki yol vardır. Bunlardan biri doğruya, gerçeğe, öteki yanlışa, sanıya gider.

Doğru bilinmesi, inanılması gereken, bilginin özünü kuran öğedir. Sanı ise kişiyi yanılgılara sürükleyen, kaçınılacak boş bir kavramdır. Bu iki öğe karşısında nenin benimsenip nenin benimsenmemesi gerektiğini bilen, davranışlarını ona göre düzenleyen bilge kişidir. Bilgelik doğru olanı bilmek, yanlışlığa yolaçan sanıdan kaçmaktır. Doğru olan, kişiyi varlık sorunu ile karşı karşıya getirir, böylece felsefe varlığın bilimi niteliğini kazanır. Parmenides, varlık kavramından yola çıkarak, görüşlerini sergiler.

Varlık Bir'dir, yokolmayandır, değişmezdir, yaratılmamıştır, kendi içine kapalı bir Birlik, sürekli *(synekhes)* bir bütündür. Bir olanın yoğunlaşması, seyrekleşmesi, kendi özgün biçimi dışında yeni bir biçim olması da sözkonusu değildir. Bir olanın dışında, ondan bağımsız, bir varlığın bulunduğunu söylemek çelişkiye düşmektir. Bu Bir olanın yaratıldığını, sonradan tanrısal bir istençle ortaya konduğunu ileri sürmek Varlık'ı Yokluk'tan türetmektir ki bu da bir çelişmedir. yokluk'tan Varlık'ın doğması olanaksızdır, yoktan ancak yok çıkar. Öte yandan yoğunlaşma, seyrekleşme de bir değişmedir, bir durumdan başka bir duruma geçmedir. Bir nesne bölümlere ayrılır, bu bölümler kendi aralarında sık ya da seyrek olarak birleşir. Sık birleşme yoğunlaşmayı, seyrek birleşme de seyrekleşmeyi doğurur. Bir olan Varlık bölünmediği için böyle bir olay da geçerli değildir. Varlık Bütün'ü doldurmuştur, bu doluluk içinde "varolan varolanla bitişik durumdadır." Bu nedenle onda devinme yoktur, "kımıldamaz". Varlığı bu durumda tutan gerekliliktir.

Parmenides'in geliştirdiği kurama göre felsefenin görevi bu Bir olanı düşünmek, açıklamaya çalışmaktır. "Yalnız varolan vardır, ancak o düşünülebilir. Varolmayan yoktur, bu nedenle onu düşünme olanağı da bulunamaz." Bu yokolan boş uzay'dır, varolan Bir ise küre biçiminde, içine kapalı nesnel varlıktır. Varolan Bir'in başlıca özelliği düşünülebilir nitelik taşımasıdır, Varolmak'la Düşünmek özdeştir. Varlık önsüz-sonsuz, kendi kendine yeten bir bütün olduğundan geçmiş, gelecekle bağlantılı değildir, sürekli bir "şimdi" içindedir. Bu özelliği dolayısıyla "oluş" sözkonusu edilemez.

Duyularla sağlandığı ileri sürülen bilgi bir yanılmadır. Du-

yular, nesnelerin sürekli bir değişim içinde olduğunu gösterir, varlığın çok değişik türlerinin bulunduğu sanısını uyandırır. Oysa Varolan Bir olduğuna göre değişme, dönüşme, türlülük gerçek değil yanılmadır. Bu nedenle duyu verilerine dayanılarak sürdürülen usavurmalar sonucu sağlanan bilgi gerçek değildir. Yalnız varolanı düşünmesi gereken kişinin, varolmayanla ilgili görüşler ortaya atması, bunlara us ilkelerine dayanarak birtakım kanıtlar getirmeye çalışması yanılmaya yolaçar. Öyleyse yanılgının kaynağı da varolmayanı varsaymadır. Oysa deneyi bir yana bırakarak, yalnız us ilkelerine dayanıp Bir olan Varlık'ı düşünmek gerekir, gerçek bilgiye ulaşmanın kesin yolu da budur. Gerçeği kavramak isteyen kimsenin "göze, kulağa, dile değil, usa (logos) bağlanması gerekir."

Parmenides'e göre ölüm de bir yanılmadır, gerçek değildir. Doğmayan ölmez. Varolan, kendi özü gereği vardır, yokoluş da gene bir gerekliliktir. Ölüm bir yokluk olduğuna göre, varolanın ölmesi, yokluğa dönüşmesi olanaksızdır. Ölüm olmadığına göre tinlerin başka bir evrende yaşadıkları, ölümsüz oldukları inancı da geçersizdir. Ne bağımsız tin vardır, ne de ayrı bir evren.

Evrende görülen bütün biçimlerin (eide) kaynağı gece ile gündüzdür. Evren Bir'den kurulu bütün olduğundan, onun öğelerinde türlülük bir görünüştür. Ancak bu öğelerin ilkeleri olan sıcak-soğuk, aydınlık-karanlık birbirleriyle karışıp kaynaşmış durumdadır. Bu da Bir oluşun gereğidir.

Parmenides'in düşünceyi varlığın temel ilkesi olarak benimseyen kuramı, felsefe tarihi boyunca, etkisini sürdürmüş, birçok yeni görüşün ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Onun "yalnız Bir olan vardır, Varlık Bir'dir, türlülük, değişme duyulardan gelen bir yanılmadır", biçiminde açıkladığı görüş felsefe sorunlarının kavramlara dayanılarak çözümüne bir yöntem niteliği kazandırmıştır. Tüm çelişkileri Bir'e indirgediği varlık anlayışıyla ortadan kaldıran tutumu, özellikle mantık alanında, etkili olmuş, tanrıbilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu öğreti tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra, bütün varlık türlerinin, Bir olan, kendi dışında başka bir varlık bulunmayan, tanrı'dan doğduğu inancını güçlendirmiştir. İslam düşüncesinde

geniş bir yer kaplayan tanrı'yı tek varlık, evreni de onun duyusal bir görünüşü, yansıması sayan tasavvuf akımının gelişmesi Parmenides'in görüşlerinden, dolaylı olarak, esinlenmiştir.

Kaynaklar:

Walther Kranz-Suad Y. Baydur, *Antik Felsefe*, 1948.

Diogenen Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.

Sekstos Empeirikos, *Adversus Mathemeticos*, 1842.

C. Reinhardt, *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, 1916.

HERAKLEITOS (540-480)

-Anadolulu bilge. Ateşin kurucu öğe olduğunu ileri sünnüş, evrenin boyuna akan, değişen bir süreç içinde bulunduğu görüşünü savunmuştur.-

Blyson ya da Herakon oğlu Herakleitos 540 dolaylannda Ephesos'ta (Efes) doğmuş, 480'de orada ölmüştür. Kaynaklara göre varlıklı, soylu bir ailedendir, oldukça mutlu, toplumdan uzak, yalnız okumakla, düşünmekle geçen bir yaşam sürmüştür. İçinde yaşadığı toplumun insanlannı bilgisizlikle, anlayışsızlıkla nitcleyen Herakleitos, onlar için, "yığın", "sürü" gibi sözler söylemiş, yalnız yüksek düzeydeki aydınlara, bilgelere seslenerek yazılannı anlaşılması güç bir biçemde ortaya koymuştur. Felsefe tarihinde, kendisine önemli bir yer sağlayan görüşlerinin toplandığı, Peri Physeos ("Doğa Üstüne") adlı yapıtını Artemis Tapınağı'na sunmuş, bu yapıttan özdeyiş niteliği taşıyan bölümler kalmıştır. Bundan başka, kendinden sonra gelen kimi yazarlann, özellikle Diogenes Laertius ile Sekstos Empeirikos'un yapıtlannda ondan aktarılmış alıntılarla düşünceleri açıklanmıştır. Bu alıntılardan çıkanlan sonuca göre, Herakleitos çağında yeterince anlaşılamamış, görüşlerinin çetinliğinden dolayı kendisine "karanlık bilge" denmiştir.

İyonyalı doğacı bilgelerin ortaya attıklan evrenin yapısı, kurucu öğesi sorununu ele alan Herakleitos'a göre varlığın ilkesi (arkhe) özünde dirilik bulunan ateştir (pyn). Thales'in ileri sürdüğü su (hydos) ya da Anaksimenes'in savunduğu hava (aer) değildir. Evren yaratılmamıştır, yok olmayacaktır, ancak sürekli

bir dönüşüm, değişim içindedir. Ateş denen kurucu öğeden kaynaklanan bu dönüşüm, değişim yukardan aşağı aşağıdan yukarı olmak üzre iki türlü devinimi içerir. Bu karşıt yönlü devinmeler de oluşu sağlar. Birinci türden olan devinim bir yoğunlaşmadır. Evrende olduğu gibi kalan, biçim değiştirerek yeni bir varlığa dönüşmeyen nesne yoktur, tüm nesneler akar (*panta rei*). Ancak bu akış gelişigüzel, düzensiz değildir, belli yasaya, evrensel bir kurala bağlıdır. Evrende, bütün bu değişim, dönüşüm sürecine karşın değişmeyen, düzenleyici nitelik taşıyan ilke *logos*'tur. Herakleitos'un düşüncesinde düzen, ilke, yasa, kural, us, söz anlamlarını içeren *logos* evrenin genel uyumunu (*harmonia*) sağlayan evrensel varlıktır. *Logos*'a dayanan bütün değişim, dönüşümler varlık türlerinin oluşuna yolaçar. Ancak bu oluşun da tek öğesi ateştir, bu nedenle değişim, dönüşüm ateşin başkalaşmasıdır. Boyuna tutuşan, sönen bir ateş niteliği taşıyan evrende egemen olan başka bir ilke de karşıtlıktır. Karşıtlık savaşı doğurur, savaş ise varlık türlerinin biçimlenmesini sağlar. Bu nedenle evrende "savaş bütün nesnelerin atasıdır".

Herakleitos'un anlayışına göre varlıklar görünen, görünmeyen diye ikiye ayrılır. Bu ayrılık onların başka başka ilkelerden oluştuğu anlamına gelmez, hepsi de ateşten türemiştir. Bu görünmeyen varlıklar arasında tinler, tanrılar da vardır, onların özü de ateştir, "fırında bile tanrılar vardır". Bu iki varlık türünü oluşturan dönüşüm, değişim belli aşamalara göredir. Ateşin ilk dönüşümden denizler ortaya çıkmıştır, "denizin yarısı toprak, yarısı da çevresini kuşatan havadır". Bu da suyun toprağı, havayı oluşturacak biçimde bir dönüşüme uğradığı anlamına gelir. "Bütün nesneler ateş için, ateş bütün nesneler için bir değiş-tokuştur". Gerek görünen, gerek görünmeyen varlıklarda evrensel bir uyum vardır. Kaynağı *logos* olan bu uyum görünmeyen varlıklarda görünenlerdekinden daha güçlüdür. Bu görünmeyen varlıklar arasında bulunan tinin *logos*'un ışığından yararlanabilmesi, ondan esinlenmesi için evrensel yasanın izini sürmesi gerekir. Bu evrensel yasa bütün bireylerde ortaklaşadır, vardır. Bunu yapan tin, birey, *logos*'tan aydınlanır, yapamayan ise "*logos*'suz kalır", bu da bireyin dengesiz olması demektir.

Herakleitos, *logos*'la ilgili açıklamalarında bireyin uslu, öl-

çülü, dengeli olmasını, güzel, etkili konuşmasını, sağlıklı düşünmesini de ele alır, bu nitelikleri evrensel yasaya; evrensel uyuma bağlar. Bireyin bu nitelikleri kazanabilmesi için logos'a uyması gerekir. Herakleitos'a göre bu evrensel yasaya, *logos*'a uymakla kişi kendini güçlendirir. Bunu başaran birey evrende çokluğun değil birliğin, Bir olanın egemenliğini kavrar. Evrende çokluk bir "görünüş"tür, bunun da kaynağı sürekli değişim, dönüşümdür. Gerçekte "ölümlüyle ölümsüz, yaşayanla ölen, uyuyanla uyanık, gençle yaşlı birdir". Bu değişme sürecinde türler birbirini oluşturur, bir varlık türünde başka bir varlık türünü biçimlendirecek öz bulunur. Bu nedenle var olanın yok olması düşünülemez. Herakleitos'un geliştirdiği kurama göre "ateş havanın ölümünü, hava ateşin ölümünü yaşar, su toprağın ölümünü, toprak da suyun ölümünü yaşar." Hepsi ateşin değişik nitelikte, ancak logos'a uyarak, dönüşmesinden oluşan bu varlık türleri gerçekte, Bir'dir (monas).

Ölçü kavramına yeni bir yorum getiren Herakleitos'un, bu konuda da logos'tan yola çıktığı, ateşin bütün değişim, dönüşümlerini ona bağladığı görülür. Bir doğa varlığının evrensel yasaya uyması; Herakleitos'un felsefesinde doğruluk *(dikaiosyne)* anlamına gelir, o buna ölçüye bağlanma, ölçülülük *(sophrosyne)* diyerek "Güneş ölçüleri aşmayacaktır" yargısını açıklar. Güneş'in ölçüyü aşmaması, logos'un denetimi altında bulunduğunu, bütün olaylarda evrensel yasanın egmenliğini gösterir.

Bütün nesnelerin ateşten türediğini ileri süren Herakleitos tanrı ile tinin de bu ilkeden doğduğunu söyler. Ona göre tanrı bütün doğa varlıklarında, olaylarda vardır. Ancak onun varlığı ateşin dşında bir töz olduğu anlamına gelmez. *Peri Physeos* adlı yapıtından kalan bir bölümde "tanrı gündüzdür, gecedir, kıştır, yazdır, savaştır, barıştır, bolluktur, açlıktır, kokulu nesnelerin özüne girdiğinde onların kokusuna göre bir ad alır" diyerek oluşun karşıtlarla *(akra)* gerçekleştiğini açıklar. Bu karşıtlar arasındaki dönüşüm nedeniyle ölüm denen olay da gerçekleşir.

Ölüm, Herakleitos'un düşünce dizgesinde başka bir nesneyi oluşturacak değişim, dönüşüm anlamını içerir. Bu değişim, dönüşüm olayında tinsel varlıklar da bulunur. Nitekim "suya dö-

nüşmek tinin ölümü, toprağa dönüşmek suyun ölümüdür". Buna karşın "su topraktan, tin ise sudan oluşur". Bu durumda ölüm, kimi düşünürlerin ileri sürdükleri bir dağılma, yokolma değil, yeni bir nesneyi doğurmaktır. "Bir, bütün nesnelerin bileşimidir, bütün nesneler Bir'den türer." Herakleitos'un yazılarında sık sık geçen bu Bir kavramı varlığın ilkesi olan ateşin karşılığıdır, oluş sorununun temelidir.

Herakleitos, "bütün nesneler dumana dönüşseydi burun delikleri onları ayırd ederdi" diyerek duyuların algı işlevini vurgulamıştır. Duyular insana nesneleri, olayları tanıtır. Ancak bu konuda da *logos*'u kavrama gereği vardır. Bu evrensel yasayı yeterince bilemeyen bir kimsenin duyulardan edineceği bütün veriler yanıltıcıdır, yanılmayan *logos*'tur, bu nedenle onu kavramak gerekir. Bilgelik de bu evrensel yasayı bilmek, onun ışığından yararlanmak, onu izlemektir. Gerçekte göz, kulak, el, dil gibi duyular *logos* ile iş görür, oysa bilge olmayanlar bunu bilemezler, duyularla sağlanan bilgilere dayanarak evrende birliğin değil çokluğun bulunduğunu sanırlar, bu da yanılmanın sonucudur. Bilge kişi duyulara kanmaz.

Aktöre konusunda, iyi ile kötüden yola çıkan, Herakleitos'a göre "iyi ile kötü birdir", ayrılık görünüştedir. Evrende karşıtların bulunması nedeniyle iyi-kötü ayrımı ortaya çıkmıştır. Gerçekte "bizim için iyi olan karşıt olandır", karşıtı bulunmayan bir nesnenin iyiliği, kötülüğü konusunda açıklama yapılamaz. Nitekim "tanrı için bütün nesneler, olaylar doğrudur, iyidir, yerindedir. Ancak insanlar kimi nesnelerin iyi, doğru, kimilerinin de kötü, gerçek dışı olduğunu sanırlar". Aktörenin temelini oluşturan değerler de bu Bir'den kaynaklanır. Aktöre bakımından, insanın, bütün isteklerinin yerine getirilmesi iyi değildir. İyi olan karşıtların sağladığı durumdur. Bunun da örneği yaşamda görülür. Sağlığın değeri hastalıktan, tokluğundaki açlıktan, esenliğinki mutsuzluktan, iyisininki kötüden sonra anlaşılır. Bir durumun karşıtını bilmeyen, onun gerçeğini de, önemini de kavrayamaz.

Herakleitos toplum sorunlarını da evrensel yasaya dayanan bir görüşle inceler. Toplumu yöneten yasaların kaynağı bu evrensel yasadır, bu nedenle bir ulus yasalarını ülkesi gibi sa-

vunmalıdır. Toplumda en önemli iş genel düzenin sağlanmasıdır. "düzensizlik yanan bir evden daha hızlı söndürülmelidir". Toplum içinde yaşayan bireylerin genel kurallara uymaları gerekir. bu evrensel yasanın değişmez içeriğidir. Herakleitos'a göre toplum yasaları, toplumu yöneten bireylerin buluşu değildir. tanrısal bir nitelik taşıyan evrensel yasanın uygulanışıdır. Ancak gerçek bilgeden başkası bunu bilmez. Bu nedenle "birçokları bu toplumsal gerekimi kendi bilgeliklerinin sonucu sayarak yaşarlar". Toplum yasalarını evrensel yasanın bir yansıması, gereği sayan Herakleitos. içinde yaşadığı toplumdan uzak kalmayı bir bilgelik saymış, ulusun yönetimini elde bulundurmaktansa "çocuklarla oynamak daha iyidir" demiştir. *Peri Physeos*'tan kalan bölümler incelendiğinde, içinde yaşadığı toplumun yetkili yöneticiler elinde olmadığı, genel bir düzensizliğin ortamı kapladığı anlaşılır.

İnsanın davranış biçimini, bireylerin birbirlerinden ayrılan yanlarını, onların doğası gereği sayan Herakleitos için ıra sorunu önemlidir. Onun anlayışına göre "karakter insanın yazgısıdır", ancak bu yazgı usdışı bir varlık değildir, *logos*'un bireysel gerekimidir.

Evrenin sürekli bir dönüşüm, değişim süreci içinde bulunduğunu ileri süren Herakleitos, gök varlıkları konusunda da, düşünce dizgesine uygun bir görüş ortaya atmıştır. Bu görüşe göre güneş battığında söner, doğduğunda yeniden tutuşur. Bu nedenle dünkü güneş'le bugünkü arasında bir özdeşlik yok, sürekli bir dönüşme vardır. Evrende, olduğu gibi kalan bir nesne yoktur. Yıldızlar ise içi boş kaplar gibidir. Boş yüzleri dünyaya dönük olduğundan içlerine dolup yoğunlaşan, sürekli olarak ateşe, başka nesnelere dönüşen buğular nedeniyle yanar sönerler. Yanmadan aydınlık, sönmeden de karanlık oluşur. İşte gündüzle gecenin nedeni de bu sürekli dönüşümdür. Yaz ile kışın oluşması da böyledir, birincisinde aydınlığın, ikincisinde karanlığın egemenliği sözkonusudur. Sıcaklık aydınlıkla, soğukluk karanlıkla bağlantılıdır.

Herakleitos'un etkisi, ölümünden sonra, hızla yayılmış, çağlar boyunca Doğu, Batı düşüncesinde birçok yeni görüşün ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Onun ateşe "canlı" demesi,

oluşu sürekli bir dönüşüm, değişim olarak açıklaması, varlığın Bir'den türetmesi, çokluğu görünüş sayması tektanrıcı dönemlerde ileri sürülen görüşlerin başlıca kaynağıdır. Özellikle, bir kuşak sonra gelen Empedokles'in, dört ilke öğretisini ortaya atmasında en önemli neden olan Herakleitos ise ateşi canlı ilke olarak almakla, daha önce İran'da doğan, ateşi tanrı, kutsal varlık sayan Zerdüşt inançları arasında bağlantı kurulmasını sağladı. Daha sonra Hıristiyan, İslam felsefelerinde geliştirilen, bütün varlık türlerinin, tek varlık olan tanrı'dan türediğini, tanrı'nın ise engin bir ışık (nur) olduğunu içeren görüş Herakleitos'un ateşe verdiği anlamla özdeştir. Bunun yanında evrensel yasa, evrensel us, evrensel ölçü gibi nitelemelerle biçimlendirdiği *logos* kavramı da bu iki tektanrıcı dinin tanrı anlayışına yeni bir yorumunu bulmuştur. İslam düşüncesi *logos'u* "kelâm"ile karşılamış, Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan tasavvuf, tanrı'yı konuşansöz (kelâm-ı natık) olarak yorumlamış, Hıristiyan inancı ise "başlangıçta logos vardı" diyerek tanrı'yı bir "söz" biçiminde anlamıştır.

Herakleitos'un *logos'*u, us ilkelerine dayanan bütün felsefe öğretilerinde, bir ilke olarak, vardır. Onun *logos* dediğine, daha sonra Platon, *İdea*, Aristoteles *Ousia*, Augustinus *Substantia*, İslam düşüncesi *Cevher*, Hıristiyan görüşü *Spiritus*, bütün usçu bilgeler Ratio, Kant, bütün Alman idealistleri, Hegel ile ardılları *Geist* demişlerdir. Oluşun sürekli bir değişim, dönüşüm olduğunu, bunun da değişmeyen bir evrensel yasa niteliği taşıyan *logos'*tan kaynaklandığını ortaya atarak bütün düşünce dizgesini bu kavram üzerine kuran ilk bilge Herakleitos'tur.

Herakleitos'un *Peri Physeos* (Doğa Üstüne) adlı yapıtından kalan bölümleri ilkin Hermann Dies, toplayıp Almancaya çevirmiş, yayımlamıştır (1935).

Kaynaklar:

Die Fragmente der Vorsokratiker. Yay. Walther Kranz (1934), S. Aurobindo, *Heraclit,* 1949, S. Empeirikhos, *Adversus Mathematicos* (yayımı 1842). Diogenes Laertius (Almanca çev. 1967), *Antik Felsefe Metinleri*, 1948. Walther Kranz, Suad Yakub Baydır.

MELISSOS (İ.Ö. V. yüzyıl)

Anadolulu bilge. Elea öğretisini benimseyerek varlığın Bir olduğu, değişmediği görüşünü savunmuştur.

Ithagenes oğlu Melissos İ.Ö. 487'de Samos (Sisam) adasında doğdu. Elea okulunun kurucusu Zenon'dan on iki yaş küçüktür, öldüğü yıl kesinlikle bilinmiyor. Elealı Parmenides'in öğrencisidir. İ.Ö. 441'de Atinalı Perikles'e karşı düzenlenen deniz savaşında donanma kumandanlığını üstlenmiş, Perikles'in donanmasını yenmiştir. Melissos'un düşüncelerini içeren *Peri tou ontos* ("Varlık Üstüne") adlı yapıtından birkaç bölüm kalmıştır. Bu bölümlerin incelenmesinden, onun varlık, devinim, evren, zaman, uzay, boşluk-doluluk, oluş gibi sorunlarla ilgili görüşleri anlaşılmaktadır.

Melissos'un felsefesi Elea öğretisinden kaynaklanır. Bu öğretiye yeni bir yorum getirmiştir, öğretmeni Parmenides, okulun kurucusu Zenon'dan, kimi konularda, ayrılmıştır. Melissos'a göre temel varlık özdektir, yaratma, yoktan varetme yoktur. Özdek vardı, varolacaktır, önsüz-sonsuzdur, yalnız kendi kendisiyle vardır. Varlık Bir'dir, onda başkalaşma, değişme sözkonusu değildir. Sonsuz, değişmez olan evrende görülen olaylar birer duyu yanılmasıdır, olduğu gibi kalan gerçek varlık için, kendinden başka türlü olma düşünülemez. Varolan birden çok olsa, birbiriyle sınırlanma durumu ortaya çıkar, sonsuzluk, sınırsızlık diye bir gerçek kalmazdı. Bir ikiyle, iki üçle, üç dörtle sınırlıdır, birinin bittiği yerde öteki başlar. Oysa tek olan evrende böyle bir durum yoktur.

Melissos'a göre devinme yoktur. bir nesnenin devinebilmesi için yer değiştirmesi gerekir. Yer değiştirme de ancak boş uzayda gerçekleşebilir. oysa varlık doluluktur. onda boşluk bulunmaz. Boşluğun bulunmadığı bir evrende devinme de sözkonusu olamaz. Öte yandan zaman da gerçek değildir. evren zamandan. uzaydan bağımsızdır. yalnız sonsuzluk. değişmezlik vardır. Acı, üzüntü, sevinç gibi olaylar da birer yanılmadır. Bir varlığın acı. sevinç duyması için ondan bir öğenin eksilmesi ya da ona bir öğenin eklenmesi gerekir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi de öğenin yer değiştirmesine. boş bir uzayın bulunmasına bağlıdır. Varlıkta boşluk bulunmadığına göre yer değiştirmeye yolaçan devinmenin anlamı yoktur. Devinme, yer değiştirme olmadığından acı, sevinç de bir duyusal yanılmadır.

Tanrılarla ilgili açıklamalar da tutarsızdır. insanın bu konuda kesin bilgi edinme olanağı yoktur. Edinildiği söylenenler de birer kavram olmaktan öte anlam taşımaz. Tanrıların evreni yönettikleri, ona düzen verdikleri gibi düşünceler us ilkelerine uygun değildir. Evrenin düzeni kendi birliği. bütünlüğüyle özdeştir. Bu düzenin de başlangıcı, sonu olmadığı gibi değişmesi de düşünülemez. Değişme başka türlü olmayı gerektirir, oysa varlıkta böyle bir özellik yoktur.

Melissos'un düşünceleri. yer yer Parmenides'le çatışmasına karşın, Elea öğretisinin gelişmesinde etkili olmuş, felsefe tarihinde özdeğin değişmezliği, sonsuzluğu. yaratılışın olanaksızlığı gibi sorunların yeniden ele alınmasına olanak sağlamıştır. Onun yapıtından kalan bölümler. maddeci düşüncenin yayılmasında önemli bir kaynak niteliğindedir.

Peri tou ontos, /1889 ("Varlık Üstüne").

Kaynaklar:

Hermann Diels. *Die Fragmente der Vorsokratiker* 6. basi 1951.

A. Pabst, *Melissi Samii Fragmentis,* 1889.

LEUKIPPOS (İ.Ö. V. yüzyıl)

Leukippos'un yaşamıyla ilgili kesin, yeterli bilgi yoktur. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, doğum yeri Elea, Abdera (Batı Trakya), ya da Miletos illerinden biridir. V. yüzyıl sonlarına doğru yaşadığı, Elealı Zenon'un öğrencisi olduğu, Protagoras'ın, Demokritos'un, onun görüşlerinden yararlandığı, felsefe tarihinde yaygın bir kanıdır. Leukippos'tan yazılı yapıt kalmamış, yalnız düşüncelerini aktaran, açıklayan kaynaklardan Atomculuk öğretisinin öncüsü olduğu, felsefe tarihinde atom kavramını ilkin onun kullandığı öğrenilmektedir. Kimi araştırıcılara göre, onun düşünceleri sonradan, Demokritos'unkilerle karışmıştır.

Leukippos, Elea Okulu'nun öğrencisi olmasına karşın, ayrı bir düşünce geliştirmiş, bu okulun benimsediği varlık öğretisini eleştirmiştir. Ona göre evreni, bütün varlık türlerini kuran temel öğe atomdur. Atom doluluk anlamına gelir, onun karşıtı ise yokluk olan boşluktur. Yokluk atomların devindiği boşluktur. Bu boşluk olmasa, atomlarda devinme olanağı kalmazdı. Devinme tek türden bir olay değildir, çoğalma, büyüme, beslenme, yayılma, gelişme, daralma, genişleme gibi bütün eylemleri içerir. Sözgelişi açlığın giderilmesi boşalan aygıta besinlerin doluşu, soluk alıp verme gövdenin boşalıp dolmasıdır. Bu da çıkan atomların yerine gövdeye yenilerin girmesi biçimindedir. Atomların yoğun, gevşek gibi özellikleri vardır. Yoğun atomlar ağır nesneleri, gevşek atomlar ağır olmayan varlıkları oluşturur.

Duyularla gövdeye. anlığa gelen atomlar algı verilerini sağlarlar. Görme nesnelerden çıkan. onların çok küçük birer örneğini yansıtan birtakım görüntülerin göze gelmesi sonucudur. Bu görüntüler de çok küçük atomlardan kuruludur. İşitme de kulağa gelen bir atom akışı niteliği taşıyan sesin algılanışıdır. Bunun gibi dokunma, tatma. koku alma hep ilgili duyulara gelen atomların oluşturduğu birer olaydır.

LYSİS (İ.Ö. V. yüzyıl)

Tarantolu bilge. Pythagorasçı öğretinin yayılmasına çalışmış onu geliştirmiştir.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur; yalnız İ.Ö. V. yüzyılda Taranto'da doğduğu bilinmektedir. Pythagorasçı öğretinin yayılmasını önlemek isteyen Kroton ili yöneticileri, onu benimseyenlere karşı acımasız bir kıyıma girişmişti. Arkhippos ile kaçarak canını kurtaran Lysis önce Akhaia'ya, sonra Thebai'ye gitmiş, orada ünlü kumandan Epameinondas'ın öğretmeni olmuş, ona felsefe, Pythagorasçı görüşleri öğretmişti.

Lysis yazılı bir yapıt bırakmamış, yalnız gittiği yerlerde Pythagoras'ın düşüncelerini yorumlayarak yaymaya çalışmıştır. Özellikle Epemeinondas'la kurduğu yakın ilişki, bu öğretinin Thebai'de gelişmesine olanak sağlamıştır. Platon'un dostluğu konu edinen bir diyaloğu da *Lysis* adını taşır.

PRODIKOS, Keoslu (İ.Ö. V. yüzyıl)

Yunanlı bilge. Sokrates'in çevresinde toplanan, onunla tartışan en etkili sofistlerden biri sayılır.

İ.Ö. 480 dolaylarında, Atina'ya yakın Keos'ta doğduğu, Sokrates'ten birkaç yıl sonra Atina'da öldüğü sanılır. Bir söylentiye göre Pythagoras'ın öğrencisidir. Bir süre elçilik göreviyle Atina'da bulunmuş, bu nedenle Sokrates'in çevresinde toplananlara katılmış, konuşmaları, tartışmaları dinlemiştir. Kimi felsefe tarihçileri, onu, Sokrates'in ileri sürdüğü düşüncelerin öncüsü olarak nitelerler. Prodikos'un birçok kitap yazdığı ileri sürülürse de bunlardan birkaç ufak aktarma kalmıştır.

Prodikos, Atina'da belli bir gelir karşılığı öğretim yapar, çevresinde toplananlara dilbilgisi, retorik, politika, mantık okutur, yoksullarla ilgilenmezdi. Bu nedenle felsefeyi bir kazanç aracı olarak yorumlamakla suçlanmasına karşın büyük bir saygı, sevgi görmüş bilginin, insan için, yaşamla bağlantılı bir varlık olduğu görüşünü savunmuştur. Bu anlayıştan yola çıkarak dile düşünce arasındaki ilişkiyi vurgulamış, dilin düşünceyi, düşüncenin dili geliştiren birer öğe olduğunu ileri sürmüştür. Onun aktöre anlayışına göre varlıktan doğan kötülükler iyiliklere oranla çoktur. İnsan usuna dayanarak bunlar arasında denge sağlanmalı, iyiliğe yönelmelidir.

Tanrı kavramının doğal varlıklara verilen adlardan doğduğunu savunan Prodikos, onların düşünceden yoksun birer düşgücü ürünü niteliği taşıdığını ileri sürer. "Güneş, ay, yıl-

dızlar, ırmaklar, göller insanların yararlanması, gereğinde korunması içindir. Eskiler, bunların niteliklerini bilemediklerinden, onları birer tanrı saymışlardır." Tanrı kavramının arkasında insanın yararı ya da korkusu saklıdır. Nitekim Tanrı ya bir yararın ya da yıkımın simgesidir. Sözgelişi ekmeği Demeter, suyu Peseidon, ateşi Hephaistos, şarabı Dionysos yaratmış sayılır. İşte bu inanç tanrı kavramıyla insan çıkarı arasındaki bağlantıyı gösterir.

PHALEAS, Kalkidikyalı (İ.Ö. V. yüzyıl)

Yunan kökenli bilge. Malvarlığının, bütün yurttaşlar arasında, eşit olarak düzenlenmesi gereğini savunan ilk toplumcu düşünür olarak bilinir.

İ.Ö. V. yüzyılda Kalkidikya'da doğmuş, Atina'da yaşamıştır. Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur, düşünceleri Aristoteles'in *Politika*'sından, onu konu edinen bölümdeki açıklamalardan öğrenilmektedir. Aristoteles'in bildirdiğine göre, Phaleas, yurttaşlar arasında malvarlığının eşitligi görüşünü savunmuş, bunu sağlamak için de, insanı aşırılığa sürükleyen tutkuların önlenmesi gereğini ortaya atmıştır. Tutku insanda doğal bir eğilimdir, toplum içinde hızla gelişerek sakıncalı bir nitelik kazanır. Bunun giderilmesinde de başlıca etken eğitimdir. İnsanlar, daha çocukluk çağında, eğitilmeye başlanmalı, toplumu oluşturan bireyler arasında, eşitlik ilkesine dayanan bir görüşün benimsenmesine olanak sağlanmalıdır.

Phaleas'a göre eşitliği sağlayacak eğitimin temelleri devlet kurulurken atılmalı, toplum düzeni böyle bir anlayışa dayanan yaşama ilkesini amaç edinmelidir. Devlet kurulup son biçimini aldıktan, malvarlığı eşitliğe aykırı bir oranda dağıtıldıktan sonra bireysel girişimleri önlemek, sınırlandırmak kolay değildir. Kimi yörelerde ayaklanmalara, toplumu sarsacak olaylara yolaçar. Gene Aristoteles'in bildirdiğine göre, Phaleas, Platon'un *Nomoi*, *Politeia* adlı yapıtlarında tasarladığı yönetim biçimine benzer bir devlet düzeni düşünmüş, bunun gerçekleştirilmesi için önerilerde bulunmuştur.

ANAKSAGORAS (500-428?)

Oluşu başlatan temel ilkenin *nous* denen bir töz olduğunu, araştırmaların duyu verilerine dayanması gereğini ileri süren Anadolulu bilge.

İzmir, Güladası'nda eski Klozomenai'de doğdu, bir süre Atina'da kaldıktan sonra sürgüne gönderildiği Lapseki'de öldü.

Ailesi, ilk gençlik yılları, öğrenimi konusunda ayrıntılı, yeterli bilgi yoktur. Kendinden sonra gelenlerin, ilk felsefe tarihi niteliğinde sayılabilen, değişik kaynakların bildirdiğine göre varlıklı, soylu bir ailedenmiş. Başka bir söylentiye göre de, gençlik döneminde Anaksimenes'in öğrencisi olmuştur. İlk bilgileri, İlkçağın bilim-felsefe yurdu olan, doğduğu yörede edindikten sonra Atina'ya gitmiş (462), orada otuz yıl kalmış. Bu süre içinde çağın ünlü sofisti Protagoras, tiyatro yazarı Euripides, Atina'nın güçlü, aydın devlet adamı Perikles ile yakınlık kurmuş. Bu yakınlığın sağladığı olanaklarla gözlemlerini, deney verilerine dayanan araştırmalarını, felsefesinin temelini oluşturacak bilgilerin toplanıp düzenlenmesine yarayan çalışmalarını sürdürmüş. Güneşin çok güçlü ışık saçan bir ateş yığını olduğunu, ay ışığının da doğal bir varlıktan, güneşten, kaynaklandığını ileri sürmesi üzerine Güneşi, Ay'ı tanrısal birer varlık olarak kutsayan Atinalılar'ın öfkesini çekmiş, tanrıtanımazlıkla suçlanınca Lapseki'ye göçme gereğinde kalmış. Bu olayda Perikles ile kurduğu yakınlığın etkisi Perikles yönetimine karşı çıkanların, tepkisi büyüktür. Kimi kaynaklar

onun Perikles'e "politika sanatı"nı öğrettiğini, bu nedenle yönetim işlerine de karıştığını ileri sürerse de bu kesin değildir.

Yaşamı süresince toplum olaylarından, ulus yönetiminden uzak kalarak kendini bilime, felsefeye veren Anaksagoras gökbilim, matematik alanlarında da, çağına göre, önemli çalışmalar yapmıştır. Sonraki yüzyıllarda yeniden ele alınan bu çalışmaların doğal gerçeklere, bilimsel verilere uygun düştüğü ortaya konmuştur.

Anaksagoras'ın düşüncelerini içeren kaynaklar, genellikle, kendi elinden çıktığı söylenen birkaç küçük bölümden oluşur. Bu belgeleri de kendinden sonra gelen Platon ile Aristoteles'in yazılarında, Hippolites, Theophrastos, Diogenes Laertius gibi yazarların derlemelerinde buluyoruz. Ayrı ayrı dönemlerde ortaya konan bu kaynakların karşılaştırmalı incelenmesinden, açıklanışından Anaksagoras'ın felsefe anlayışı, bir bütünlük içinde, aydınlığa çıkmıştır.

Yöntem konusunda deneyden, duyu verilerinden, doğadan yola çıkan Anaksagoras'ın felsefe sorunlarına çözüm aramayı, felsefeyle ilgili düşünceleri somut varlıklara dayamayı ilke edindiğini, bu görüşlerini Atina'ya götürerek orada felsefesinin doğup gelişmesine olanak sağladığını adı geçen kaynaklardan öğreniyoruz. Onun Atina'ya gelen ilk bilge olduğu, bilgece davranışın, düşünmenin Atina'da kurucusu sayıldığı da ileri sürülür. Atina'dan ayrıldıktan sonra, kendi görüşlerini, gözlemlere, deneye dayanan açıklamalarını yayan okulunu Lapseki'de kurmuş, sonraki dönemlerde Arkhelaos bu okulu Atina'da sürdürmüştür.

Evren: Evren, başlangıçta, bütün varlık türlerinin niteliklerini, özelliklerini içeren engin bir yığında (khaos), düzensizdi. Varlıklar, belli "oluş" aşamalarına göre, bu düzensiz yığından çıkmıştır. Bu düzensiz yığından ilk ayrılan varlık katlarının biri "yakıcı esir", öteki "hava"dır, şu evreni kuşatan engin varlık. "Yakıcı esir"in özellikleri de sıcak ışınlı, kuru olmasıdır. "Hava" ise yoğun, soğuk, karanlık olup ıslak özleri (tohumları/spermata) içerir. Bu yığınların ikisi de sonsuz sayıda özü içerdiğinden, oluşturduğundan sonsuzdur, sınırsızdır. Yeryüzünü oluşturan engin hava katı ortadadır, yıldızların bu-

lunduğu kızgın varlık katı (esir) ise onu kuşatmış bir durumdadır. Yeryüzü, öteki gök varlıklarına oranla, daha katı, daha yoğun bir nitelikledir. Yeryüzünü dolduran varlıklar arasında, yapı/kuruluş bakımından daha üstün bir güç olan "nous"un sağladığı uyum egemendir. Yeryüzü kendi başına buyruk değil, bulunduğu alanın özelliği nedeniyle, daha yetkin bir gücün etkisi altındadır; bu güç de onu kuşatan engin varlık katındadır. Yeryüzünü çevreleyen bu engin kat, daire oluşturacak biçimde döndüğünden, dünyayı etkisi altına alır, iki ucunu bastırıp yassılaştırır. Bu hızlı devinme sonucu yeryüzünden birtakım parçalar kopar. İşte yıldız denen varlıklar bu kopan parçalar olup aşırı hız nedeniyle yalımlar saçarlar. Bu büyük bütünün dönüşü bir burgaç niteliğinde olduğundan çekim gücü de çoktur. "Khaos" denen yığından ilk ayrılan bu "esir" ile "hava" katları bütün varlık türlerinden üstündür, sağlamdır.

Nicelikler: Bilinen niceliklerin sınırı yoktur, hepsi sonsuzdur. Sürekli bölünme nedeniyle varoluşun sonu gelmez, bundan dolayı küçüğün küçüğü, büyüğün büyüğü vardır. Bu varoluş süreci belli bir aşamada durmaz, başlangıçtan beri uzayıp gider. Nesneler kendi kendileriyle karşılaştırılırsa küçük olanın kendinden sonra gelenden büyük, büyük olanın da kendinden önce gelenden küçük olduğu görülür.

Varlık türleri: Bütün nesneleri oluşturan özler birbiriyle özdeştir. Bir nesnenin özünde öteki nesneleri oluşturan öğelerin özellikleri, nitelikleri vardır. Bundan dolayı varlık türlerini kuran özler nicelik, nitelik, biçim bakımından eşittir. Bu özdeş öğelerin birleşmesinden oluşan varlıkların birbirine dönüşmesi, birbirini beslemesi yaratıcı öğede bulunan bu nitelik yüzündendir. "Her nesne her nesnenin içindedir" kuralı bütün varlık türlerinde geçerlidir. İnsanlarla hayvanları oluşturan öğeler de birbirine eştir. Nitekim yenen besinlerin gövdenin bütününe karışması, bitkinin et, kemik, kan olması olayı da "her nesne her nesnenin içindedir" kuralıncadır. Bu oluşturucu özlerde soğuk, sıcak, yumuşak, katı, kuru, ıslak, aydınlık, karanlık gibi nitelikler içiçedir. Bu nitelikleri birbirinden kesin

çizgilerle ayırma olanağı yoktur. Nesnelerin nitelik bakımından sonsuz oluşu kurucu öğelerin nicelik yönünden sonsuz oluşundan dolayıdır.

Nesnelerin oluşmasında kuruluş öğeleri bakımından, büyük, küçük bölümlerin, toplamları birbirine eşittir. Bu eşitlik varoluşun değişmeyen, yönetici kuralıdır.

Değişme: Bütün varlık türlerinde, nitelik bakımından, birtakım değişmeler görülür. Bu olayın nedeni, bir nesnenin bileşimine başka bir öğenin (sperma'nın) girmesi olduğu gibi bileşimden birtakım öğelerin ayrılması kimi öğelerin üstünlük sağlar duruma geçmesi de olabilir. Demek ki değişmenin kökeni nesnelerin bileşiminde bulunan birtakım öğelerin ayrılması olayıdır. Öyleyse değişme bir "ayrılma"dır. Çoğalma, azalma, doğma, ölme gibi olaylar nesnelerin özünde bulunan kurucu öğelerin yer değiştirmesidir. Nesnelerin, karşılıklı olarak, birbirine dönüşmesi sonsuzdur. Bu sonsuzluk varoluş gereğidir. Ölüm bir yokoluş değil öğeler arasında ayrılmadır. Bu nedenle var olanın yok olması, yok olanın var olması sözkonusu değildir.

Devinme: Evrende, duyularla algılanan bir devinme vardır. Belli bir ereğe, belli bir düzene göre gerçekleşen bu devinme olayının nedeni de diri olan üstün bir güçtür. Anaksagoras, kendisine felsefe tarihinde yer yapan, bu üstün, sonsuz, ölümsüz güce "nous" adını verir. Evrende, hangi türden olursa olsun, bütün devinmelerin nedeni, başlıca etkeni bu "nous"tur. Yapısı bambaşka olan bu devindirici güç nesnelere yön verir, onları belli bir ereğe göre kımıldatır. Bu devinme de, yine belli bir ereğe göre oluşur. Devinmenin kendikendine, itici, yön verici bir güç olmaksızın, gerçekleşmesi sözkonusu değildir. Evrenin yığından (khaos'tan) düzenli varlığa dönüşmesinde ilk itici, devindirici etken bu "nous"tur.

Nous: Varlığın oluşturucu özüdür. Nous devinmelerin, bu "devinme" kavramı altında toplanan olayların, ayrışmanın, birleşmenin, türlenmenin, düşünmenin başlıca nedenidir. Bir yoruma göre "nous" taşıdığı yaratıcı güç nedeniyle "evrenin tini"dir. Öte yandan diriliği olan, etkili, üstün nitelikle, yaşatıcı,

geliştirici bir erktir. Bu başarıları dolayısıyla nous için soyut bir varlıktır denemez: o somuttur, özdekseldir. Ancak onun özdeği duyularla algılanan öteki nesneleri kuran özdeğe benzemez. Nous özü bakımından çok ince, arınmış, kendi yapısı gereği, başka özlerle karışmamıştır. Değişik niteliklere bürünmesine karşın özünü korur, olduğu gibi kalır. Nous bir başarılar odağıdır. Onun varlığı, görünüş alanına çıkan, etkilerinin aşamalarıyla belirir. Nous'u bir oluş ilkesi olarak belirleyen başarıları genellikle şunlardır:

- Nous varoluşun tek ilkesidir. Bunun dışında yapıcı, kurucu, varedici, biçimlendirici bir ilke yoktur.
- Nous yoğun bir güçtür. Bu gücün içeriğini oluşturan başlıca eylem ortaya koyma, düzenlemedir.
- Nous'un varlığı kendinden başkasını gerektirmez, o yalnız kendi kendisiyle vardır.
- Khaos denen karmaşık yığından düzenli varlığa, dayanıklıktan düzene geçişin tek nedeni nous'tur.
- Yargılama, birleştirme, ayırma, karşılaştırma, ölçme gibi bütün işlemlerin yöneticisi nous'tur.
- Devinmeyi belli bir ereğe yönelterek gerçekleştirir. Daha sonra, kendiliğindenmiş gibi görünen, devinme nous'un önceden belirlediği doğrultudadır.
- Nous özgürdür, bağımsızdır, kendi varlık koşulları dışında bir kuralı gerektirmez. Kendi kendine yeterli olduğundan başka nesnelerle karışmış değildir.
- Kimi nesnelerin özünde nous vardır, ancak nous'un özünde başka bir nesne yoktur.
- Nous olanı, olacağı bilir, düzene koyar, yönetir.
- Nous'un yönettiği devinme nesnelerde görülen değişmelerin kaynağıdır. Seyrekle yoğun, sıcakla soğuk, ıslakla kuru, aydınlıkla karanlık gibi çelişik durumlar nous'tan kaynaklanan devinmenin sonucudur.
- Nous, bütün diri varlıkların özünde en büyük etkisi olan bir güçtür.
- Nous bütün nitelikleri, nicelikleri içerir. Büyüktür, küçüktür, azdır, çoktur, katıdır, yumuşaktır, esnektir bg.

Oluş: Başlangıçta bağımsız, özgür, kendi kendine yeten,

varlığı başka bir varlığı gerektirmeyen nous vardı. "Khaos" denen düzensiz yığını düzene sokan, devindiren, böylece de "oluş" eylemine olanak sağlayan nous'tur. "Oluş" nous'un itiminden kaynaklanan bir devinme ile başlamıştır. Bu devinmede kurucu özler birbirine karışıp kaynaşır, bütünleşir. Bu birleşip bütünleşmenin karşıtı olan ayrışma, dağılma da "oluş" eyleminin yansımalarından biridir. Gerçekte "oluş" denen olay bir ayrışma-birleşme eylemidir. Yoktan varetmek, varken yokolmak gerçek değildir. Evrende ölüm, varken yokolma gerçek değildir, bütünken dağılma, ayrışmadır. Bizim "doğum" dediğimiz olay gerçekte bir "birleşme", "ölüm" dediğimiz de bu "birleşme"yi sağlayan özlerin dağılması, ayrışmasıdır. Bu birleşip ayrışma nedeniyle "oluş" varlık türlerinin nous'un etkisi altında belli bir düzene girmesi, kurucu özlerin belli oranlarda birleşmesidir.

Ay olayları: Ay birleşik bir varlıktır, öteki gök varlıkları gibi yakıcı, çok sıcak bir bütündür. Ay aydınlığını güneşten alır. Çok kızgın olmasına karşılık, özünde çevresine aydınlık saçacak bir güç yoktur. Gökkuşağı da güneş ışınlarının bulutlardaki yansımasıdır, kendi başına bağımsız bir varlık değildir. Ay tutulması da yeryüzünün güneşle ay arasına girerek, güneş ışığının ay üzerindeki yansımasına engel olmasından başka bir nedene bağlanamaz.

Yağmur-Fırtına: Güneş ışınlarının bulutlarda yansıması sonucu oluşan gökkuşağı fırtınanın, onun ardından yağmurun geleceğini bildirir. Bulutların çevresinde bir burgaç gibi, hızla dönen su katı, önce esen yelleri oluşturur, sonra yağmur biçiminde yeryüzüne dökülmeye başlar. Bunlar doğal olaylar olduğundan nedenlerinin de doğada aranması gerekir. Ancak, daha önce de söylendiği gibi, bütün bu doğa olaylarının oluşturucu ilkesi nous'tur.

Bilgi: Bilmenin kaynağı duyularımızdır, ancak duyularımız gerçeği bir bütün olarak bilmemizi sağlayacak nitelikte değildir. Bu nedenle duyu verilerinin, nous'un düzenleyici etkisiyle son biçimi almadan, kesinlikle sözkonusu olamaz. Bizim gördüklerimiz, gerçekte, görünmeyenlerin dışa vuran birer yansımasıdır, daha açıkçası "görüntüsü"dür.

Biz. ancak gözbebeklerimizde oluşan görüntüler aracılığı ile görebiliriz. Bu görüntüler karşıt yapıda olan nesneler üzerinde yansıyabilir. Birbirinin özdeşi olan nesnelerin görüntüleri birbirleri üzerinde yansımaz, ancak değişik yapıda bir nesne üzerinde yansır. Bu nedenle algı olayı ancak karşıt durumlarla, karşıt yapıda nesnelerin görüntüleriyle sağlanabilir. Benzer nesne benzerinden etkilenmez, duygulanmaz. Dokunma, tatma, koklama gibi duyumlar da karşıt durumlardan oluşur. Sözgelişi sıcağı soğuğun, katıyı yumuşağın, acıyı tatlının etkisiyle algılayabiliriz. Duyularımız, karşıt etkilerden yoksun olarak acıyı, tatlıyı, sıcağı, soğuğu, yumuşağı, katıyı doğrudan doğruya algılayamaz.

Yeryüzü: Yeryüzü (dünya) biçim olarak yassıdır, boşluk yoktur, yoğun, güçlü "hava" vardır. Yeryüzü bu güçlü havanın (uzayın) üstündedir. Yeryüzünün ıslaklığı özünde bulunan sular nedeniyledir. Bu sular, yeryüzünden içinden dışına fışkıran ırmaklar, göller, denizlerdir. Irmakları oluşturan başka bir kaynak da yağmurlardır.

Deprem: Yeryüzünün üstünde bulanan havanın altındaki havaya çarpması sonucu doğan büyük sarsıntıdır. Bu çarpma sonucu alttaki hava devinince yeryüzünde dalgalanma olur. Bizim deprem dediğimiz de bu dalgalanma, bu sarsıntıdır.

Gök varlıkları: Güneş, Ay, yıldızlar yalımlaşan taşlardır. Engin "esir" katının dönmesi sonucu, daire biçiminde bir yörünge çizerek devinirler. Güneş ise yıldızların altındadır. Daha alt katta bizim göremediğimiz çok ince nesneler vardır. Yıldızlar yeryüzüne çok uzak olduğundan sıcaklıklarını duyma olanağımız yoktur. Bütün gök varlıkları arasında en yüksek sıcaklığı olan Güneştir. Yeryüzüne güneşten daha yakın olan Ay'ın özel bir ışını yoktur. Güneşin büyüklüğüne gelince, onun, Pelopones'ten biraz daha büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bütün yıldızların yörüngeleri yeryüzünün altından geçer.

Rüzgârlar: Güneş yüksek sıcaklığının etkisiyle havayı seyrekleştirir, yoğunluğunu azaltır. Bu olay sonucu tutuşan nesneler de uzaya doğru hızla akın ederler. İşte rüzgârları yaratan bu hızlı akındır. Bizim yıldırım, gökgürültüsü dediğimiz olaylar yıldızlara çarpan ısıdan dolayıdır.

İşitme: İşitme olayı dıştan gelen sesin beyne girmesiyle gerçekleşir. Beynin üstünde duran kemiğin içi oyuk olduğundan ses buraya çarpar, yansır. İşte dıştan gelen seslerin beynin üstündeki oyuk kemiğe çarpmasıyla oluşan yansım bizde işitme denen algının kaynağıdır. İşitme bir duyu olayıdır. Somut nesnelerin devinimleriyle bağlantılıdır. İşitmenin niteliğine gelince, bunda, başlıca etken gövdenin büyüklüğü, küçüklüğüdür. Büyük hayvanlar daha kolay işitir, daha uzaktan gelen sesleri alır.

Duyum: Duyularla sağlanan verilere "duyum" denir. Bütün duyumlar onları sağlayan duyuların büyüklüğü, küçüklüğü ile orantılıdır. İnsanın, hayvanın gövde büyüklüğü oranında duyarlığı, algı yeteneği vardır. Büyük hayvanlar, çok iri, insanlar daha çok duyarlı, bunun karşıtı olanlar ise az duyarlıdır. Bu duyarlılık duyumları alma bakımındandır.

Görme: Görme olayında da durum böyledir. Gözleri iri olan hayvanlar çok uzaktaki nesneleri, gözleri küçük olanlardan daha kolayca görür. Görmenin, gözbebeklerimize gelen görüntülerle sağlanması gövdedeki duyu üyelerinin genel düzenine göredir. Göz, kendi yapısı gereği, ancak karşıt kuruluşta olan nesnelerin görüntülerini alarak görme işlemini gerçekleştirir.

Koku alma: Koku yoğun olmayan, seyrekleşmiş hava ile dağılır. Yoğun nesnenin kokusu az, seyrekleşmiş nesnenin ise çoktur. Öteki duyularda olduğu gibi koku almada da gövdenin büyüklüğü, küçüklüğü sözkonusudur. Büyük gövdeli hayvanlar daha çok, küçük gövdeli hayvanlar daha az koku alır. Büyük hayvan yoğun havayı da seyrek havayı da kolayca içine çeker. İşte daha çok, daha kolay koku almasının doğal nedeni budur. Küçük canlılarda durum bunun karşıtıdır. Yalnız seyrekleşmiş hava içe çekilebilir. Bu olay da koku almanın, dıştan gelen havayı içe çekmekle sağlandığını gösteriyor.

Tin: Gövdeyi devindiren, diri, yaşatıcı bir güç vardır. Bu "sıcak soluk" anlamına gelen ya da öyle yorumlanan Pneuma'dır. Kimi yerde buna "soluk/nefes" karşılığı "psykhe" denir. Ancak bunun üstünde bir güç olan "nous" bütün varlık evrenini oluşturduğundan pneuma ya da psykhe anlamına gel-

mez. Tin, (pneuma, psykhe) denen güç diri olduğundan duyularla sağlanan verilerde de etkisini gösterir. Ancak duyulara kesinlikle güvenilemez...

Anaksagoras'ın düşüncelerini içeren belgelere dayanılarak yapılan açıklamalar onun oluşturduğu felsefe evrenini tanımaya yetiyor. Bu belgelere göre Anaksagoras doğacı düşünceyi, belli bir dizgeye kavuşturanların ilki, en eskisidir. Oluş olayını doğrudan doğruya somut varlıklara bağlama, oluş ilkesinin devinme, bu devinmeyi sağlayan itici gücün nous olması, nous'un da soyut değil somut bir varlık niteliği taşıması çağına göre yeni bir görüştür. Özellikle gök varlıklarının niteliği, oluşumu, özelliği, devinmeleri konusunda ileri sürdüğü görüşler gözleme dayanmaktadır. En karmaşık duyu verilerinde bile doğanın etkisini egemen ilke saydığı, algıya önem verdiği görülüyor.

Etkisi: Anaksagoras'ın düşünceleri, kendinden sonra gelen bilgeleri etkilemekle kalmamış, yeni felsefe çığırlarının doğmasına da olanak sağlamıştır. Kendisinden önce gelen Thales, Anaksimenes, Herakleitos gibi bilgeler varlığın ilk kurucu özünü tek nesne olarak görmüşlerdi. Bu kurucu ilkeye Thales "su", Anaksimenes "hava", Herakleitos "ateş" demiş, Empedokles ise "toprak"ı da ekleyerek varlığın tek değil dört ilkeden kurulduğunu ileri sürmüştü. Parmenides, Elealı Zenon gibi bilgeler de bütün kurucu ilkeleri (hava, su, ateş, toprak) bir yana atarak varlığın tek olduğunu, çokluğun sözkonusu olamayacağını öne sürmüşlerdi. Anaksagoras bütün bu düşüncelere karşı çıkarak belli sayıda ilkelere dayanan oluş sorununa bambaşka bir çözüm aradı. Deneye dayanan duyu verilerinin varlık türlerini tanımadaki yardımcı etkisini görüp göstermesi, somut varlıkları devindiren "oluş" olayını gerçekleştiren "nous" gibi bir ilkeyi felsefesine binek taşı yapması Platon ile Aristoteles gibi ayrı doğrultularda yürüyen bilgelere ışık tutmuştur. Nous'un belli bir ereğe göre yönlendirdiği devinme, gerek Platon'da gerekse Aristoteles'te erek (telos) kavramına yeni bir yorum getirme olanağı sağlamıştır.

Parmenides'in ileri sürdüğü oluşla ilgili sorunları deneyle

bağdaştırarak çözümlemeye çalışan Anaksagoras'a göre "her nesne her nesnede vardır". Sığırın yediği otta; kemik, kan, sinir, kas, ineğinkinde süt gibi nesneleri oluşturan özler bulunur. Onun bu görüşü, daha sonraki dönemlerde gelen düşünürleri, Giordano Bruno, Paracelsus, Leibniz, Pascal gibi bilimle felsefeyi yanyana yürüten bilgeleri etkilemiş, varlık türlerinin bileşiminde bulunan özlerin karşılıklı dönüşümlerini konu edinen kuramların doğmasına olanak sağlamıştır. Öte yandan, gök varlıklarıyla ilgili görüşlerinin izlerini Kant-Laplace kuramında buluyoruz.

Felsefede varlığa düzen veren, oluşu sağlayan, nesneler arasındaki karşılıklı dönüşümleri yöneten nous kuramı, daha sonraki çağlarda, evrenin özünü kuran tine dönüşmüştür. Anaksagoras'ın nous'un gerek Ortaçağda, gerekse Rönesans'ta tanrısal nitelik taşıdığı ileri sürülen "tin" kavramının da kaynağıdır. Nous'un yapıcı, kurucu, yönetici ilke olması etkinliğini sürdürmüş, daha sonra doğan felsefe akımlarında değişik biçimlere girerek "ratio" (logos), "aidea", "Geist", Doğu İslam düşüncesinde "zât", "ruh" gibi "tanrısal öz", "yaratıcı öz" anlamlarına gelen kavramların türetilmesine yolaçmıştır. Nous, gerçekte, bu değişik kavramların, değişik adlarla ortaya çıkan kaynağıdır. Özellikle Ortaçağın din felsefesinde "tin" kavramına yüklenen anlamların odağı nous'tur. Plotinos'un geliştirdiği "Yenieflatunculuk"ta yaratıcı, yönetici, düzenleyici tanrısal bir güç olarak anlaşılan "ölümsüz töz" kavramının da kökeni nous'tur.

Anaksagoras, nous kavramını yaratarak varlık türlerinin oluşmasında iki karşıt özün bulunduğu kuramını geliştirmiştir. Bir yanda yerkaplayan, birleşen, dağılan, değişen, azalan, çoğalan diye, görünen olaylara göre nitelenen varlık, öte yanda yalnız kendi kendisiyle varolan, düzenleyen, oluşturan, biçimlendiren, değişmeyen, yöneten, ölümsüz ilke (nous). Somut varlıkla soyut varlığı "oluş" eyleminde birleştiren, ayrıca görünenle görünmeyen varlıklar ayırımını belli bir felsefe düzeni içine yerleştiren Anaksagoras, geniş anlamda, "dualizm"in de öncüsüdür.

Kaynakça:

H. Ritter - L. Preller, *Historia Philosophae Graecae*, 1898.
H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 1906.
E. Von Aster - M. Gökberk, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, 1943.
E. Von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1947.
W. Kranz - Suad Y. Baydur, *Antik Felsefe*, 1948.
A. Weber - H. Vehbi Eralp, *Felsefe Tarihi*, 1949.
M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 1967.
Cemil Sena, *Filosoflar Ansiklopedisi*, 1974.
H. Schmidt - G. Schischkoff, *Philosophiesches Wörterbuch*, 1978.

DİOGENES (Apolloniali) (498-427)

-Apolloniali doğacı bilge. Varlığın kurucu ilkesinin hava olduğu görüşünü savunmuştur.-

Girit'in Apollonia ilçesinde doğdu, nerede öldüğü kesinlikle bilinmiyor. Anaksagoras'ın çağdaşı olduğu, sonradan Atina'ya gittiği, başka yerleri gezdiği söylenirse de yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, çağının ünlü doğa bilginlerinden biriymiş, önceleri doğa olaylarını incelemiş, daha sonra bütün çalışmalarını felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Diogenes felsefeye, kendinden önce gelen, bir doğacı filosof olan, Anaksimenes'in görüşlerini öğrenerek girmiştir. Anaksimenes gibi, Diogenes'e göre de varlığın kurucu ilkesi havadır (aer), bütün varlık türleri bu ilkenin, yoğunlaşıp gevşeme yoluyla, değişmesinden oluşmuştur. Birçok sonsuz evren, sonsuz bir boşluk vardır. Bu engin, sınırsız boşluk içinde hava sıkışır, yoğunlaşır, gevşer, açılır böylece evrenlerle onların kapsadığı varlık türleri oluşur. Hava bütün evrenlerin, varlık türlerinin yaratıcı ilk öğesidir. Yokluktan bir nesne varolmadığı gibi varolan bir nesnenin yokolması da sözkonusu değildir.

Diogenes'e göre yeryüzü yuvarlaktır, evrenin ortasında durur. Yeryüzü bu biçimini havanın yoğunlaşması sonucu almıştır. Hava ısınınca genişler, gevşer, soğuyunca yoğunlaşır katılaşır. Hava sürekli bir devinim, dönüşüm içindedir, olduğu gibi kalmaz. Bu nedenle duyular üzerindeki etkileri de de-

ğişiktir. Kurucu ilke olan havada düşünme yetisi (nous) vardır. Özdek, tin, uzay havanın özünde bulunur. Özgürlük, gerekim gibi soyut kavramların kaynağı olan tin de havanın değişme-dönüşme sonucu varlığını sürdürdüğü bir nesnedir. Ancak tin havada vardır diye iki ayrı ilkenin bulunduğu söylenemez. Tin hava ile birliktedir.

Düşünme olayı da havanın, dış nesnelerin duyulara yaptığı etkilerin doğal sonucudur. Hava, damarlarda dolaşan kanın içine girer, onun devinimini hızlandırır, böylece düşünme gerçekleşir. Bu nedenle düşünmenin odağı yürektir.

Diogenes'in birçok yapıtı olduğu söylenirse de, bunlardan, yalnız Simplikios'un aktardığı bölümler kalmıştır. Düşünceleri o aktarma yazılardan öğrenilmektedir.

ZENON (Elealı) (İ.Ö. 490-430)

Elea Okulu'nun öncülerindendir, felsefede diyalektik yöntemin kurucusu olarak tanınmıştır.

İ.Ö. 490'da Aşağı İtalya'nın Elea kentinde doğmuş, 430'da da orada öldürülmüştür. Zenon'la ilgili bilgiler veren değişik kaynaklar, onun bilge kişiliği konusunda birliğe varmış gibidir. Önce Elea Okulu'nun kurucusu bilge Parmenides'in öğrencisi olmuş, onunla bir süre geziye çıktığı Atina'da kalmıştır. Atina'ya geldikleri dönemde onların konuşmalarını dinleyen Sokrates yirmi yaşlarındaymış. Platon, Parmenides adlı yapıtında bu bilgileri verirken iki bilgenin düşüncelerinden de küçük örnekler aktarır. Aristoteles ise Zenon'u felsefe tarihinde diyalektik yöntemin kurucusu olarak niteler. Zenon, 430'da halkı ağır baskı altında bulunduran zorbalara karşı girişilen bir ayaklanmaya öncülük etmiş, yakalanınca önce arkadaşlarının, sonra da en büyük zorba olarak nitelediği Tiran'ın adını söyleyince öldürülmüştür. Başka bir söylentiye göre, Tiran'ın kulağına gizli bir şey söylerken kulağını ısırıp koparmış, sonra kendi dilini de kopararak Tiran'ın yüzüne fırlatmıştır. Bu söylentiler Zenon'un baskı yönetimine karşı, özgürlükten yana olduğunu gösteren nitelemelerdir. Onun felsefe tarihindeki yeri düşüncelerinin açıklanışında uyguladığı yöntem dolayısıyladır.

Zenon düşüncelerini şiir diliyle değil de düzyazıyla anlatan ilk bilge diye bilinir. Birçok yapıtı olduğu söylenirse de on-

lardan yalnız başkalarının yazılarında görülen alıntılar kalmıştır. Öğretmeni Parmenides'in görüşlerini, kendi bulduğu diyalektik yönteme dayanarak geliştirmeye çalışan Zenon için önemli olan varlığın kökenini açıklamak, evreni yöneten genel yasayı kavramaktır. Bunu başarabilmek için de karşıt öğretileri incelemek gerekir. Elea Okulu'nun temel görüşü varlığın Bir olduğu, türlülüğün, çokluğun olanaksızlığıdır. Parmenides'in ortaya attığı bu görüşü Zenon Bir'in kesinliği, çokluğun bir çelişiklik olduğu, devinimin bulunmadığı düşüncelerini ileri sürerek kanıtlamaya çalışmıştır. Ona göre nesnel çokluk sözkonusu değildir. Nesneler çokluk olduğunda sonsuz küçük, sonsuz büyük sorunu ortaya çıkar. Çok olan nesneler ya sonsuz büyüklükte ya da sonsuz küçüklüktedir. Sözgelişi var olan bir nesne sonsuz küçüklükte bölümlere ayrılırsa ortada bir varlık kalmaz, sonsuz küçüklükte birçok nesne birleşse bile bir "büyük" oluşturamaz. Sonsuz küçükten büyüğün doğması olanaksız olmasa bile bir çelişmedir, sonsuz küçük büyüklüğü olmayandır, büyüklüğü olmayandan da büyüklüğü olan bir varlık türetilemez.

Nesneler çok diye düşünülürse bunların nicelik bakımından sonlu, sonsuz olması gerekir. Sayıca sonlu iseler belli bir nicelikleri var demektir, sonlu olan kendi kendisiyle sınırlıdır. Sayıca sonsuz iseler gene birbirleriyle sınırlanmaları gerekir, bir nesnenin bittiği yerde öteki başlar, bir nesne başka bir nesneyi sınırlar. Bu durumda sonlunun, sınırlının sınırsız oluşturduğu ortaya çıkar ki bu da bir çelişmedir. Nesneler içinde bulunduğu bir uzay varsa, o da bir varlık demektir, öyleyse onun da içinde bulunduğu başka bir uzay olması gerekir. Böylece uzay içinde uzay sonsuza değin uzayıp gider, çelişkiye düşülür.

Zenon'un üçüncü kanıtı devinimle ilgilidir. Ona göre devinim yoktur, bir duyusal yanılmadır. Devinim nesnenin uzay içinde yer değiştirmesidir. Devinen bir nesne uzayda, sürenin en küçük bölümü alındığında, belli bir yerde duruyor demektir. Nesnel olmayanın devinmesi de sözkonusu olamayacağına göre, devinen nesnel varlıktır. Nesnel varlık ise uzayda yer kap-

layandır. Oysa devinen nesne en kısa sürede de bir "yerdedir", öyleyse bir yerde olan duruyor demektir. Duran bir nesnenin de devinmesi çelişkidir. Bu durumda atılan bir ok, uzayda duruyor, devinmiyor, onun devinmesine zamanın en ufak bölümünde bir "yerde durması" engeldir. Zenon'a göre aralarında belli bir uzaklık bulunan bir kamlumbağa ile en hızlı koşucu yarışsa, önde giden kaplumbağaya koşucu yetişemez. Yetişebilmesi için, belli bir uzaklığı aşması gerekir, oysa koşucu uzaklığı aşarken, kaplumbağa biraz daha ilerlemiştir. Uzaklık en küçük bölümlerine ayrıldığında koşucu ile kaplumbağa arasında bir açıklık kalıyor demektir. Bu durumda da koşucunun kaplumbağaya yetişeceğini düşünmek çelişkiye düşmektir.

Zenon'un kanıtları mantıkta diyalektik yöntemin geçerliliğini gösteren birer sav niteliğindedir. Onun vurgulamak istediği görüş varlığın "Bir" olduğu, çokluğun yanıltıcılığı, devinmenin de göreliliğidir. Ona göre yalnız "Bir olan" vardır, o da olduğu gibi durmaktadır, devinmesi yanılmadan öte bir anlam taşımaz. Zenon'un bu diyalektik düşünce yöntemi, sonraki çağlarda daha da geliştirilerek felsefenin temel sorunlarından biri durumuna getirilmiştir. Bu yöntem Rönesans'tan sonra deney bilimlerine uygulanarak yanılmadan kurtulmayı sağlayan bir ilke diye benimsenmiştir. Hegel felsefesinde, daha başka bir yapı kazanarak, varlıkla ilgili sorunların açıklanışında kesin biçimini almıştır.

Kaynaklar:

W. Kranz-S. Baydur, *Antik Felsefe*, 1948.
R. Heip, *Logik des Widerspruchs*, 1932.
K. Hildebrandt, *Frühe griechische Denker*, 1968.

MO-TSEU (İ.Ö. 479-381)

Çinli bilge. Moculuk adlı öğretinin kurucusudur. bilginin nesnel bir kaynağa dayandığı görüşünü savunmuştur.

Yaşamöyküsü bilinmiyor, yalnız İ.Ö. 479 dolaylarında doğup 381 dolaylarında öldüğü yazılı kaynaklarda geçer. Mo-Tseu'nun adı da Mo-Tzu, Me-Ti, Mo-Ti, Motse gibi değişik biçimlerde söylenir, Latin kaynaklarında Motius olarak geçer.

Mo-Tseu'nun öğretisi, geleneklere, eski Çin aktöre ilkelerine çok bağlı olan, Konfüçyus felsefesine karşı bir tepki niteliği taşır. Genellikle toplum sorunları, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiler, yönetim, aile, bilgi gibi konuları içeren Moculuk Çin'deki yaşama anlayışına yeni bir biçim verme ereğini güder.

Mo-Tseu'nun adından gelen Moculuk öğretisine göre, Konfüçyus felsefesinden kaynaklanan görüşlere bağlanmanın gereği yoktur, onların çağı geçmiş, hızla gelişen toplumun gereksinimlerini karşılayacak nitelikte değildir. Toplum hızla değişen, kendi kendini yenileyen bir bütündür, bu nedenle gereksediği felsefeyi de kendi yaratır. Aile, toplumun en ufak birimidir, değişmeyen, gelenekçi bir yaşama ilkesine bağlanması gerekmez. Aile'nin temelini oluşturan sevgi, toplumun yüksek katını kapsamalı, dar bir yörede kalmamalı. Birey, yüksek kesimden olan tüm yurttaşları kendi anası, babası gibi sevmeli, saymalıdır. Bu durum yalnız bireylerin değil, değişik toplumların, devletlerin arasındaki düşmanlığı da ortadan kaldırabilir.

Ailenin sınırları genişlemeli. aileler de sanatçılar, alışverişçiler gibi. büyük birlikler oluşturmalı. Tutumlu davranmak. aşırı tüketimden kaçınmak toplum yönetiminde temel ilke durumuna getirilmelidir. Karşılıklı yardımlaşma yalnız yüksek düzeydeki yöneticiler arasında kalmayıp toplumun bütün katlarına yayılma gereğindedir.

Mo-Tseu'nun felsefesinde, ağırlık kazanan konulardan biri de. bilgi sorunudur. Ona göre bilgi nesneldir, doğada bulunan varlıklarla ilgili araştırmalardan kaynaklanır. Bilgiyi oluşturan öğeler duyular aracılığıyla anlığa gelir, orada usun ilkelerine göre biçimlenir, düzenlenir. Bilginin başlıca görevi yaşama yön vermesi, bireyin bütün eylemlerinde davranışlarında kılavuz öğe niteliği taşımasıdır. Bilgi bir süs değil, insanı aydınlatan bir varlıktır. Ülkeyi yöneten kişilerin, daha bilgili, bilge olmaları gerekir. Yöneticiler bilge olursa toplumda da, uluslar arasında da barış sağlanır, karşılıklı saygıdan, sevgiden kaynaklanan bir yardımlaşma olanağı doğar. Bilgi iyiliğin, bilgisizlik ise kötülüğün kaynağıdır.

Mo-Tseu için önceden belirlenmiş, değişmez nitelikte bir yazgı yoktur, insanların bağlandıkları tanrı istencine dayanan evrensel sevgi vardır. Yöneticiler bilge olurlarsa bu evrensel sevgi geçerlik kazanır, bütün bireyler arasında kardeşlik duygusu gelişir.

Moculuk öğretisinin etkisi İ.Ö. II. yüzyıl sonlarına değin bütün Çin'de yayılmasına karşılık, bağımsız bir okul olma niteliğini yitirmiştir.

Yapıtları: *Mo-Tzu, Philosophische Werke,* 1922, yay. A. Forke, ("Mo-Tseu'nun Felsefe Yapıtları")

Kaynaklar:

A. Forke, *Geschichte der alten chinesischen Philosophie,* 1927.

J. Witte, *Mot-Tseu,* 1928.

F. Geisser, *Das Prinzip der Menschenliebe im Reformprogramm von Mo-Tseu,* 1947.

HEKATAİOS (İ.Ö. V. yüzyıl)

Uygarlığın doğal olaylardan esinlenen bir gelişme ürünü olduğunu ileri süren bilge.

Hekataios, İ.Ö. V. yüzyılda Trakya'nın Abdera kentinde doğdu, Atomculuk'un kurucusu Demokritos'un çağdaşı, öğrencisidir. Yaşamı konusunda geniş bilgi yoktur. Kimi kaynaklara göre Anadolu, Suriye, Mısır yörelerini gezdiği, birtakım gözlemler yaptığı, değişik toplumların yapısını, yönetim, yaşama biçimlerini öğrenmeye çalıştığı ileri sürülse de bu konuda kesin bir sonuca varma olanağı yoktur. Düşüncelerini içeren bilgiler, kendinden sonra gelen yazarların, ondan aktardıkları alıntılardan öğrenilmektedir.

Hekataios, önce Demokritos'un Atomculuk'la ilgili görüşlerini, doğa, doğa olayları konusundaki düşüncelerini öğrenmiş, bunlardan kendine göre bir felsefe anlayışı oluşturmuştur. Bu anlayış, daha çok, toplum sorunları, uygarlığın gelişmesi, bireyin yetişmesi gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre bilginin kaynağı doğadır, önce doğayı tanımak, onun düzenini kavramak gerekir. Doğa kişiye gideceği yolu, yaşam biçimi, başarı sağlar. Kişi, birey olarak, bir toplum içinde bulunur. Toplum yaşamını oluşturan iki temel öğe vardır. Bu öğelerden biri birlikte korunmak, güvenli yaşamak, öteki de birlikte mutlu olmaya çalışmak, eğlenmektir. Kişinin yaşamına düzen veren, biçim kazandıran bu iki öğe uygarlığı yaratan başarıların da kaynağıdır.

Birlikte korunmak, eğlenmekten, toplumun özünü kuran, toplumsal sözleşme doğar. Bu belli bir gelişim sürecı içinde, doğal koşullar altında, ortaklaşa yaşamdan kaynaklanır. Toplumsal sözleşme sürekli olarak gelişir, daha düzenli bir biçim alır, bundan da toplum kurumları ortaya çıkar. Uygarlığın gelişim süreci içinde ilk basamak ateşin bulunuşudur. Kişi doğaya öykünerek, doğa olaylarından yararlanarak ateşi bulmuştur. Ateşin bulunuşundan sonra gelişimin ikinci basamağına çıkılmış, birtakım madenler eritilerek yeni araçların yapımına geçilmiştir. Üçüncü basamakta tarım yeralır. Eritilen madenlerden yapılan araçlarla tarım alanında ilerleme başlamıştır.

Uygarlığın dördüncü aşamasında insanlar hayvanları evcilleştirmeye başlamışlar. Bunun sonucunda hayvan gücüne dayalı tarım geliştirilmiş, bir yandan da hayvan ürünlerinden yararlanma olanağı doğmuştur. Beşinci basamakta yünden, ketenden sağlanan gereçlerle dokumacılık başlamış, onu yazının bulunuşu, yazıyla ilgili uygarlık ürünleri izlemiştir. Yazıyla önce şiir, sonra öteki yazın türleri ortaya konmuştur.

Hekataios'un düşünceleri, kendinden sonra gelen doğacı bilgeleri, özellikle Epikuros, Lucretius'u etkilemiştir. Roma Stoacılığı doğayı izleme (naturam sequi) anlayışında da Hekataios'tan esinlenildiği görülmektedir.

Kaynaklar:

K. Reinhardt, *Hekataios von Abdera und Demokritos,* 1912.

PROTAGORAS (İ.Ö. 480-410)

"İnsan her şeyin ölçüsüdür" önermesini ileri sürerek, genel geçerlik taşıyan bir gerçekliğin bulunmadığı görüşünü savunmuş Yunan, sofist.

Artemon oğlu Protagoras, İ.Ö. 480'de Trakya'nın Abdera ilinde doğdu, dinsizlikle suçlandığı Atina'dan Sicilya'ya kaçarken, 410'da yolda öldü. Atomculuk'un kurucusu Demokritos'un yurttaşı, çağdaşıdır. Bir süre Leukippos'tan felsefe okumuş, geçimini sağlamak için yük taşımış, ağır işlerde çalışmış, bir söylentiye göre yükçülerin kullandıkları arka semerinin bulucusuymuş. Felsefe alanındaki yeteneğini sezen Demokritos'un önerisi üzerine değişik illeri dolaşarak, belli bir gelir karşılığında felsefe, dilbilgisi, retorik, politika okutarak büyük bir varlık sağlamış, sonra Atina'ya gitmiş. Tanrıları konu edinen bir yapıtı tepkiyle karşılanmış, tanrıtanımazlıkla, Atina'nın kutsal inançlarına karşı çıkmakla suçlanmış, tutuklanmaktan kurtulmak için Sicilya'ya kaçarken bindiği gemi batınca boğulmuş.

Protagoras, Atina'da bulunduğu süre içinde ünlü devlet adamı Perikles'le yakın ilişkiler kurmuş, yazar Euripides'in arkadaşı olmuş, konuşmalarının inandırıcı etkisi, gençlerin toplum yönetiminde görev almalarını sağlayacak bir öğretim yöntemini başarıyla uygulaması yüzünden büyük ilgi toplamıştır. Çevresinde toplanan öğrencilere kuramsal değil de yaşamda uygulanması gereken yararlı bilgi vermeyi öneren Protagoras için felsefenin amacı insanı anlamak, ona günlük dav-

ranışlarını yönlendirecek, ün kazandıracak, yüksek görevler almasına yardımcı olabilecek bir olanak sağlamaktır. Bu özelliği dolayısıyla, bilgi bir yarar aracıdır. Böylece bir bilgiyi sağlayan başlıca öğreti de retorikle dilbilgisidir. Retorik, geniş bir topluluğa seslenerek, yandaş sağlar, dilbilgisi de ölçülü, tutarlı, etkili konuşma yeteneğini geliştirir.

Protagoras'ın öğretisine göre evreni tanımayı amaçlayan doğacı felsefenin yararı yoktur, insan sorunlarına inandırıcı bir çözüm getirémez. İnsan bir davranış varlığıdır, yaşamın akışı içinde belli bir yeri, görevi vardır. Önemli olan onun bu yerini, görevini aydınlatacak bir bilgi yöntemi bulup geliştirmektir. Evrende durağan, değişmeyen bir nesne yoktur, varlık sürekli bir akış, dönüşüm içindedir. Bu nedenle, insanın kesin, genel geçerlik taşıyan bir bilgi edinmesi sözkonusu değildir. Nesnel nitelikler, kısa süreler içindeki karşılıklı etkilerden, üstüste gelen birikimlerden doğduğu için kalıcı olamaz, kalıcı olmayan da güvenilir bilgi sağlayamaz. Var olan sürekli değişip dönüştüğünden, var olmayan da bir yokluk olduğundan dolayı bilinemez. Bir nesne, olduğu gibi kalmadığından, ancak başka nesnelerle olan değişken ilişkileri içindeki durumuyla kavranabilir. Bu da bir nesnenin başka bir nesneye göre olan durumunun bilinmesi demektir. Öyleyse bilgi kesin değil görecedir. Nesnelerden gelen izlenimleri alan duyular da kişinin, o süre içindeki, durumuna bağlıdır. Bu nedenle algı, nesneyi, algılama eylemi süresinde, algılayanın durumuna göre verir. Öyleyse bilgi duyularla sağlanan algılardan doğan sanıdır (doksa). Bu özelliği yüzünden, doğru olan sanıdır, sanı onu taşıyan kişiye "göre" doğrudur. Protagoras, bilginin göreceliği konusundaki görüşünü "insan her şeyin ölçüsüdür" (antropos estin panton metron hırematon) önermesiyle açıklar. Bu önerme varolanlar için de, varolmayanlar için de geçerlidir.

Aktöre sorunlarına ilişkin görüşleri, Platon'un *Protagoras* adlı yapıtında sergilenmiştir. Onun benimsediği aktöre yöntemi de "her şeyin ölçüsü" olarak nitelediği insanın güncel davranışlarından kaynaklanır, us ilkelerine dayanır. Aktörenin ereği insana yararlı olanı, güncel yaşamı düzenleyecek, yönlendirecek nitelik taşıyanı geçerli kılmaktır. Aktöreyle ilgili de-

ğerlerin doğmasında başlıca kaynak yaşamdır. İnsanlar başlangıçta güçsüzdü, doğal olayların, güçlü hayvanların etkileri karşısında savunmasızdı, onlarla bilinçli bir topluluk oluşturma, ortak yaşama becerisi yoktu, bu nedenle birbirlerine de yıkım getiriyorlardı: Ancak, uzun sürenin geçmesiyle, insanlarda karşılıklı yardımlaşma, korunma duyguları gelişti, bilinçlenme başladı, böylece ilkel toplum oluştu. Bu toplumda, bireylerin anlayış gücü, yetileri oranında, bir uzlaşma, birlik kurma eğilimi doğdu. Bu eğilimin gelişmesiyle doğruluk, değer, uyum, yardımlaşma, erdem, utanma gibi kavramların yarattığı aktöre düzeni biçimlendi.

Protagoras öğretisinde eğitim-öğretim sorunu özel bir anlam taşır. Ona göre gençler, doğal yetilerinin geliştirilmesi, beceri yeteneklerinin yetkinleştirilmesi doğrultusunda eğitilmeli, onlara yaşamın yararına olan bilgiler verilmelidir. Bu nedenle uygulamaya elverişli olmayan kuramsal bilgi de, kuramsal bilgiyi biçimlendirmeyen uygulayıcı bilgi de yeterli değildir. Bilginin türü, insan tinini, derinliğine anlama olanağı sağlamalıdır.

Protagoras'ın düşünceleri, uzun süre, toplum yönetimine önem veren düşünürleri etkilemiş, özellikle gençlerin gelecekte alacakları görevlerin seçilmesinde aydınlatıcı olarak tanımlanmıştır. Felsefe sorunlarının tartışılmasında uyguladığı yöntem, retorikle dilbilgisine verdiği değer, bilginin yaşama yararlı olması gereğini içeren görüşü birçoklarınca benimsenmiş, bir dizge niteliğinde geliştirilmiştir. En büyük etkisi de sofizmi bir öğreti olarak görenler üzerinde olmuştur. Ondan yazılı yapıt kalmamış, düşünceleri, özellikle Platon'un *Protagoras*, *Theaitetos* adlı kitaplarında sergilenmiştir.

Kaynaklar:

Engel, *Protagoras*, 1910.

W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsakratiker*, 1961.

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.

C. W. Taylor, *Plato Protagores*, 1976.

YANG-TSEU ya da YANG-CHU (450-380)

Çinli bilge. Uzun yaşamaya karşı çıkarak kısa verimli bir yaşamın gereğini savunmuş, belli bir yaşta kendi kendini öldürmenin bilgelik olduğunu ileri sürmüştür.

İ.Ö. 450'de doğmuş, 380'de ölmüştür. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Düşünceleriyle ilgili bilgiler de Taoculuk öğretisini anlatan *Lie-Tseu* adlı yapıttan edinilmektedir. Taoculuk yaşamı kutsal, değerli saydığından, Yang-Tseu'nun görüşleriyle çelişir, bu nedenle o gelenekçi Çin felsefesine karşı çıkan, Taoculuk öğretisine aykırı davranan bir kimse diye nitelenir. Yang-Tseu'nun felsefesi yaşama biçimini içeren, davranışı, eylemleri sıkı koşullara bağlayan bir aktöre olarak görülür. Ona göre felsefenin görevi yaşamla davranışlardır, insan ancak eylemsel yaşamı içinde anlaşılabilir.

Yang-Tseu'ya göre uzun yaşamanın önemi yoktur, değerli olan kısa, verimli, yaratıcılıkla geçen yaşamdır. Uyku, gece, hastalık, çocukluk, aşırı yaşlılık gibi olaylarla geçen süre çıkarılırsa yüz yıllık bir yaşamın bile on, onbeş yıla sığdığı görülür. Bir insan için gerçek yaşam budur, öteki sürenin anlamı yoktur. Bu nedenle yaşamı uzatmaya çalışmak, ölümden kaçınmak, ölümü geciktirecek birtakım yöntemlere başvurmak bilgece bir davranış değildir. Olgun kişi, belli bir süre sonunda, yaşamına kendi eliyle son vermeyi bilendir. İnsan, gerçekte, güçsüz bir varlıktır, yeryüzünde yapabileceği önemli bir iş yoktur. Onun yapacağı en iyi eylem toplumdan uzak kalarak içine

kapalı bir yaşam sürmek, o yaşamı da başkalarına gereksinme duyacak duruma gelmeden sona erdirmektir.

Başkalarını egemenlik altına almaya çalışmak, kendi düşüncelerinin etkisiyse başkalarını yönlendirmek bilgelik değildir. "Bilgelik, bir koyuna bile egemen olmamaktır". Nitekim bir güdücünün sürüyü yönettiğini sananlar hep aldanırlar. "sürüyü oluşturan hayvanlar güdücünün istencine değil, kendi doğal eğilimlerine göre davranır."

Yang-Tseu'nun öğretisi Çin düşüncesinde Kötümserlik anlayışının kaynağı sayılır. Geleneksel Çin felsefesine bağlı kalanlar, onun görüşlerini benimsemenin felsefeye karşı çıkış olduğunu ileri sürerler. Buna karşın Kötümserlik olarak nitelenen bu öğretiyi tutan aydınlar da çoktur.

SİMON (Atinalı) (İ.Ö. V. yüzyıl)

Sokrates'in konuşmalarını deri üzerine yazarak unutulmaktan kurtarmıştır. İ.Ö. V. yüzyılda Atina'da yaşamıştır. Sokrates'in çağdaşı, yakın arkadaşıydı. Dericilikle uğraşırdı. Sokrates'le yakın arkadaşlığı nedeniyle felsefeye karşı ilgi duyardı. Sokrates, kimi öğrencileriyle, Simon'un dükkânına gelir oturur, onlarla felsefe konuşmalarına dalardı. Simon, tartışmalardan sonra dükkânda kimse kalmayınca, dinlediklerinden belleğinde kalanları deriler üzerine yazar saklarmış. Yazılı kaynakların, Diogenes Laertius'un bildirdiklerine göre otuz dialog tutarında olan bu konuşmalar şiir, sağlık, sevgi, bilim, yücelik, yasa, yargı, müzik, sayı, varlık, elisıkılık, tanrı, felsefe gibi değişik konuları içerirdi.

Kimi dilciler, araştırıcılar Platon'un üzerinde durduğu erdem, kazanç düşkünlüğü, yasa, doğruluk kavramlarını, kuşkulu birkaç yapıtını bu Simon'un yazdığını ileri sürmüştür.

Platon'un, kendi elinden çıktığı konusunda, kuşku duyulan yapıtlarını Simon yazsa bile felsefe tarihinde, o dönemde hangi konular üzerinde durulduğunu gösterme bakımından önemi azalmaz.

ARKHELAOS (İ.Ö. V. yüzyıl)

Anaksagoras'ın özdekçi kuramını yeni bir yorumla geliştirdi.

Doğum yılı gibi yeri de kesinlikle bilinmiyor, Miletli ya da Atinalı olduğu söylenir. Yaşamı konusunda kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmaz. Anaksagoras'ın öğrencisi olduğu, öğretmeninin ölümünden sonra okulun başına geçtiği ileri sürülür. Bir söylentiye göre geleneklere aykırı davranışlarından, toplum inançlarıyla bağdaşmayan tutumlarından dolayı Atina'dan kovulmuş, Lapseki'ye yerleşmiş, Perikles ile Euripides'in arkadaşıymış. Bir aralık Sokrates'in de öğretmeni olmuş, Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre doğacı felsefe anlayışını Anadolu'dan Atina'ya götüren Arkhelaos'tur. Bu düşünce tartışmalıdır, doğacı felsefenin Atina'da yayılmasını sağlayan Anaksagoras'tır.

Varlık evrenini oluşturan özdeğin dışında bir gerçek yoktur. Varlık türlerini oluşturan en ufak öğeler de özdekten kurulu "atom" denen birimlerdir. Ancak bu oluşturucu özler "belirlenmemiş bir çokluk" değil, belli bir "ikilik"tir. Varlık türlerinin nedeni de bu iki niteliktir. Bu iki neden sıcak ile soğuktur.

A- Sıcak devingendir, devinimle ilgili bütün oluşumların kaynağıdır. Kurucu öğelerden biri olan "ateş" sıcaktır, devingendir, etkindir.

B- Soğuk durağandır, devinimle bağlantılı değildir. Bu ne-

denle "su" denen kurucu öğenin kaynağıdır. Su sıvı durumunda iken akıcıdır, ağırlığı vardır. Aşırı sıcaklıkta toprağa, havaya dönüşür, hava ise yükseğe çıkar, toprak aşağı iner, suyun havaya, toprağa dönüşmesi "sıcaklık" denen kurucu nedenin etkisiyledir.

Oluş ise sıcaklıkla soğukluk arasında sürüp giden karşılıklı etkilemeler, etkilenmeler sonucu gerçekleşen bir "dönüşüm"dür. Devingen olan ateş (sıcaklık) ile durağan olan (soğukluk) arasında ayrışma başlayınca hava ile toprak oluştu. Bu bakımdan oluşun, varlık türlerinin iki ilkesi vardır. Bunlar nitelik bakımından sıcak ile soğuk, özdek bakımından ateşle havadır.

Toprakla su ağır, durağan olduğundan aşağıda, odakta bulunur. Ateşin yanmasından oluşan hava ortadadır. Ateşin kendisi de en yukarda bulunur. Bu nedenle ateş bütün varlıklara, evrene egemendir.

Gökler biraz eğik duruma gelince güneş evreni aydınlatır. Havanın saydam, toprağın kuru olması bu yüzdendir.

Tin çok ince bir özdektir. Altın, demir, su özdektir, ancak biri ötekí değildir. Bu başkalık kurucu öğelerin düzenindeki değişiklikten kaynaklanır. Altının demir, demirin su olmayışı gibi çok ince bir özdekten oluşan tin de kendinden başkası değildir.

Aktörenin biri doğru, biri güzel (iyi) olmak üzere iki ilkesi vardır. İnsan davranışlarının bu ilkelere göre düzenlenmesi gerekir. Ahlaklı insan doğru, güzel (iyi) davranan kimsedir.

Ses, havanın titreşimidir. Evren sonsuzdur, sınırsızdır. Evrende bulunan yıldızların en büyüğü de güneştir.

GOTAMA (İ.Ö. V. yüzyıl)

Hindli bilge. Hind düşüncesinde usavurmayı temel ilke olarak almış bilgi kuramını bu ilke üzerine kurmuştur.-

Gerçek adı Gautama olan Gotama'nın yaşamı konusunda geniş bilgi yoktur, bütün bilinenler birtakım söylencelerden kaynaklanmaktadır. İ.Ö. V. yüzyılda, Buddha'dan yüzyıl sonra yaşadığı, XIX. yüzyıl sonlarında yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bir söylentiye göre Brehmen ailesinden, Hindistan'da ermiş sayılan on iki Rishis'ten biridir. Himalaya eteklerinde, varlıklı kimselerin yaşadıkları bir çevrede doğmuş, küçük yaşta kendini bilgi edinmeye, özellikle Buddha öğretisini, eski Hind düşünce ürünlerini öğrenmeye vermiş. Brahman'nın kızlarından Ahalya ile evlenmiş, bir süre sonra ayrılmış, Mithila, Praya ormanlarında içekapalı bir yaşam sürmeye başlamış. Bir süre Hindistan'ın büyük illerinde gezmiş, çevresinde toplanan öğrencilerine Niyaya (usavurma) adı verilen öğretisini açıklamıştır. Sonradan, bu öğretiyle ilgili açıklamalar, öğrencilerce toplanmış, bir kitap oluşturulmuştur.

Gotama'nın düşünceleri niyaya kavramı çevresinde yoğunlaşır. Anlayış gücünün işleyişi, düşünme eylemi, düşünme yeteneğinin başarısı, usavurma gibi değişik anlamları içeren bu sözcüğü Gotama usavurma karşılığı kullanmıştır. Felsefeyle ilgili sorunlara çözüm aramada özel bir yöntem içeriği taşıyan niyaya "Gautama'nın Öğretisi" olarak nitelenir. Onun geliştirtiği bu öğretiye, daha sonra, neiyayıka (usavurma

öğretisi) adı verilmiştir. Niyaya, neiyayıka sözcüklerini, genellikle, özdeş anlamda kullanma Hind düşüncesinde bir gelenek olmuştur.

Karşılıklı konuşarak tartışma temeline dayanan niyaya öğretisi, düşünceyi mantık ilkelerine göre düzenleyen, usun ışığında yürüyerek geliştiren bir dizgedir. Bu dizgeye göre düşünceler birer sutra (belit) niteliği kazanınca geçerli olabilir. Bunun da belli koşulları vardır. Koşullar, düşünce akışında, birer aşamayı gösterir. Bu aşamalar, tartışmayı sürdürerek, kesin bilgiye varıncaya değin sıralanır. Son aşamada bilgi de son biçimini alır. Bu aşamalar onaltıdır.

Belge, tartışmayı başlatacak olan öğe niteliğindedir, tartışılacak konu belge ile ortaya konur. Bu belge yazıya geçirilmiş bir nesne olmayabilir, bir düşünceyi, bir savı bütünlüğüyle içermesi yeterlidir.

Belgenin konusu ikinci aşamadır, burada tartışılacak konu sergilenir, ileri sürülen düşüncenin içeriği açıklanır. Konu ile belge arasındaki bağlantı araştırılır, tutarlılık aydınlığa çıkarılır.

Konuya karşı kuşku aşamasında, konunun kesinliği sözkonusudur. Niyaya öğretisine göre kendisinden kuşkulanılmayan bir konu yoktur. Konu tartışmaya sunulunca, önce onunla ilgili bütün kuşkular sergilenir, bu işlem konunun kuşkudan arıtılmasına değin sürer.

Yönlendirici öğe ise tartışmanın hangi doğrultuda, hangi ölçülere göre sürdürüleceğini gösterir, tartışmanın kesin yönünü belirler. Bu durumda, tartışmaya, yönü değiştirecek başka bir düşünce karıştırılamaz. Tartışma kendi doğrultusundan ayrıldığında verimsiz kalır.

Örnek, tartışmada kendisine uyulacak ölçü niteliğindedir, hangi öze göre davranılacağını gösterir. Tartışılan savın, daha önce son biçimini almış, yol gösterici bir benzeri olmalıdır. Bu benzerlik konu özdeşliği anlamına gelmez, işleyiş biçimini, örgüyü göstermeye yarar.

Yeni bir düşünce ileri sürme, aşaması, konuya açıklık kavuşturmak içindir. Tartışılan konumun anlaşılmasını ko-

laylaştırmak için ona eş doğrultuda olan ya da olmayan başka bir düşünce ortaya atılır, böylece çözümler arasında, yöntem özdeşliğinden yararlanılarak bağlantı kurulur. Bu bağlantı, konuyu kısır döngüye düşmekten kurtarır.

İleri sürülen, tartışmaya açılan konunun öğeleri arasında bir uyumun bulunması gerekir. Bu aşamada bu uyum aranır, öğelerin dengesi sağlanır. Birbiriyle uzlaşmayan öğelerin oluşturduğu konu tutarlı olmadığından tartışılması da gerekmez. Bu işlem, bir bakıma, konunun çözümlenmesi, öğelerine ayrılarak incelenmesidir.

Bütünleyici usavurma aşamasında, öğelerin birbiriyle olan uyumu, ilişkisi, dengesi karşılaştırma yoluyla bulunur. Bunu başaran da usavurmadır. Ancak bu usavurma, konunun bir bölümünü değil bütününü kapsama gereğindedir, bu nedenle çözümleyici olamaz, bütünleyicidir.

Sonuç, daha önceki sekiz aşamadan geçen işlemden alınan verimdir. Yapılan işin uyumlu, tutarlı olup olmadığını gösterdiği gibi tartışmanın bundan sonraki yönünü de belirlemeye yarar.

Karşıt görüş sunma aşaması, buraya değin tartışılacak konunun karşıtını gündeme getirerek, çözümü bir de başka yönden denemedir.

Bu on aşama oluşturulduktan sonra, tartışma denen, on birinci aşama olan işleme geçilir. On ikinci aşama düzensiz tartışmadır, bunda mantık kurallarına, us ilkelerine uyulmaz. Bu nedenle bu tartışma bir söz çekişmesi niteliği taşır. Onun ardından gelişigüzel konuşma, ölçüye uymayan tartışma gelir, buna "safsata" da denir. Daha sonra kandırmaca oyalama aşamaları geçilerek sonucu bağlayan susturmaya varılır. Susturma Gautama dizgesinin kesin bilgiye, öğrenmeye ulaşan son aşamasıdır.

Guatama'nın geliştirdiği bu öğretimin ereği, elde bulunan bütün olanaklardan yararlanılarak yanılgıya düşmeyi önlemektir. Yanılmanın önlenmesi kişiyi kötülükten, çelişkiden kurtarır. Ona göre aktörenin temelini kötülükten uzak kalan iyi oluşturur. Bütün kötülüklerin kaynağı yanılmadır.

Gautama'nın kuramına göre. düşüncn insanın. bir görüşü. bir düşünceyi ortaya atabilmesi için şu beş öğe arasında bir birlik. uyum sağlaması gerekir. Bunlar da öncmc. neden. aydınlatma. uygulama. sonuç'tur. Bu öğelerin hepsi birbirini gerektirdiğinden. birinin eksikliği düşüncenin tutarsızlığını. geçersizliğini gösterir. İnsan düşenen bir varlıktır. ancak düşünme eylemini sağlayan tin. yöneten de ustur. Tin ile gövde ayrı tözlerdir. Tinin gövde üzerindeki egemenliği sona erince ölüm denen olay başlar. Duyu aygıtları gövdeye bağlı olduğundan. onlarla sağlanan izlenimlerin usun denetiminden geçmesi gerekir.

Gautama'nın Hind düşüncesi üzerinde etkisi büyük. sürekli olmuş. özellikle Hind usçuluğunun gelişmesine olanak sağlamıştır. XIX. yüzyıl sonlarıyla. XX. yüzyıl başlarında Avrupa'da Hind felsefesine karşı uyanan ilginin odaklarından biri de Gautama olmuştur.

Yapıtı: *Niyaya-Sutra-Vritti* ("Usavurmaya Dayalı Gerçek Belit") 1828. Yayımlayan. İsvanatha Bhattacharya.

Kaynaklar:

Colibrooke, *Essai sur la philosophie Indienne*
V. Cousin, *Histoire generale de la philosophie*, 1863...

EMPEDOKLES (492-432)

Evrenin oluşumunu sevgi, tiksinme gibi iki karşıt gücün savaşı olarak açıklamış, dört öğe öğretisini geliştiren bilge.

492 de Sicilya'nın Akragas (Agrigentum) ilinde doğdu, 432 de Peloponnes'te öldü. Sicilya'nın eski, soylu bir ailesindendi. Yaşamı, ölümü konusunda ortaya atılan söylenceler gerçek kişiliğinin aydınlığa çıkmasını önlemiştir. Bu nedenle, yaşamıyla ilgili bilgiler arasında, gerçekle gerçek olmayanı ayırma olanağı azdır. Çevresinde büyük saygı, sevgi gördüğü, tanrısal bir varlık olduğundan, ölümsüzlüğe ulaştığını ileri sürdüğü, yaygın söylentiler arasındadır. Başka bir söylentiye göre kendisini Etna yanardağına atarak ölümsüzlüğe kavuşturmak istemiştir. Düşüncelerini şiirleştirerek açıklamaya çalıştığı Diogenes Laertius'un, onunla ilgili, yazısından anlaşılmaktadır. Empedokles, halk yönetimini (demoskratos/demokrasi) savunmuş, kendisine yapılan krallık önerilerini geri çevirmiştir. Bir süre Güney İtalya'da, Yunanistan'da gezmiş, Sicilya'ya dönmesi yasaklanınca, yaşamının son yıllarını geçirdiği Peloponnes'e gitmiştir.

Empedokles'in felsefeye yaklaşımı bir yandan Parmenides'in görüşüne karşı çıkışı, bir yandan da algı sorununa, yeni bir çözüm arayışı nedeniyledir. İlkçağ felsefesinde, varlığı, us ilkelerine dayanarak açıklamayı, bir bütün olarak kavramayı amaçlayan ilk bilgelerden biri Parmenides'tir. Ona göre varlık Bir'dir, kendi içine kapalıdır, kendi kendisiyle vardır. Bu,

Bir, doğmamıştır, değişmez, bölünemez, yokolamaz. Parmenides, bu görüşüyle, devinmeyi, değişmeyi, bu iki olayı algılamayı bir yansıma olarak nitelemiş, evrende görünen olayların gerçekliğini yadsımıştır. Parmenides'in çağdaşı olan Herakleitos ise us (logos) denen değişmez bir evrensel ilkeye dayandığından, devinimin temel ilke, varlığın anakoşulu olduğu görüşünü savunmuştur. Empedokles, bu iki karşıt görüşten yola çıkarak, varlığın özünü kuran öğeler, bu öğelerin bağlı bulunduğu ilkeleri açıklamaya çalışmıştır.

Bütün düşüncelerini *Peri Physeos* (Doğa Üstüne), *Katharmoi* (Arınmalar) adlı yapıtlarında sergileyen Empedokles, evreni, onun kapsadığı varlık türlerini oluşturan, Thales'in "su", Anaksimenes'in "hava", Herakleitos'un "ateş" dediği türden üç öğeyi, toprağı ekleyerek dörde çıkarmıştır. Ona göre bütün varlık türlerini oluşturan öğeler su, hava, ateş, toprak olmak üzere dört türlüdür. Bu nedenle evrende Bir değil Çokluk egemendir. Evrende görülen varlıkların, tür bakımından çok olmasına karşılık, kurucu öğelerin tür sayısı değişmez. Çokluk kavramıyla dilegetirilen varlıkların oluşmasında, iki temel ilke vardır. Bu iki temel ilkeden biri birleştirici, bütünleyici, öteki ayrıştırıcı, çözücüdür.

Empedokles'in, varlık türlerinin dört öğeden (stoikheia) oluşmasında, egemen olduğunu söylediği iki ilkeden biri sevgi (philia) öteki tiksinmedir (neikos). Evren, bu iki karşıt gücün, savaş alanıdır. Dört kurucu öğenin birleşip ayrışmasını sağlayan devinimin kaynağı bu savaştır. Empedokles'in, şiirlerinde dilegelen görüşe göre, sevgi, tiksinmenin birer anlamı daha vardır. Bunlardan biri uzlaşma (sevgi) öteki uzlaşmazlıktır (tiksinme). Uzlaşma yaklaştırıcı, uzlaşmazlık ise uzaklaştırıcıdır.

Empedokles'in ortaya attığı oluş kuramına göre, insan da, bu dört öğeden kurulu bir bütündür. Ancak, sürekli bir dönüşümden geçmiştir, başlangıçta başka bir varlıktı, insan değildi. *Katharmoi* adlı yapıtının bir bölümünde insanın oluşunu açıklarken: "Önceleri ben oğlan oldum, kız oldum, çalı oldum, denizden sıçrayan dilsiz balık oldum. Uzun süre kalmalıyım

artık bu sevimsiz yeryüzünde." demekte, insanın son biçimini alana değin geçirdiği dönüşün aşamalarını sergilemektedir. Ona göre bu sürekli dönüşüm yalnız canlılar arasında değil, cansızlarda da geçerlidir. Nitekim evrene egemen olan yasa "canlılardan ölüleri, ölülerden canlıları oluşturur". Bu olaylarda etkinliğini sürdüren yasanın sevgi ile tiksinme karşıtlığından doğan bir savaş olması gerekir. Bu sürekli dönüşüm süreci içinde insan arslan olduğu gibi "ağaçlar arasında güzel saçlı bir defne (peri) de olabilir.

Empedokles, evrende, özellikle insanların yaşadıkları yeryüzünde, iki karşıt durumun egemen olduğu kanısındadır. Bu iki karşıt durum, başka karşıtlıkların ortaya çıkışında başlıca nedendir. Bu temel karşıtlıklardan biri "kanlı savaş", öteki de "güzel bakışlı anlaşma"dır. Öteki karşıtlıklar ise hızlılık-yavaşlık, güzellik-çirkinlik, uyku-uyanıklık, sevimli doğruluk-karagözlü anlaşılmazlık, durağanlık-devingenlik gibi, karşılıklı olarak, birbirini gerektiren durumlardır.

İnsan yaşamı, başlangıçta daha başka niteliklerle donatılmış bir biçimdeydi, sürekli değişmeler, dönüşmeler sonucu eski düzen bozulmuş, onun yerini uyumsuzluk, dengesizlik almıştır. O mutlu dönem bir "altın çağ"dı. O çağda savaş, kan dökme, dargınlık, karışıklık yoktu, sevgi vardı, saygı vardı, bilgelik vardı. Kimi araştırıcılara göre, Empedokles'in bir söylence (mitos) niteliği taşıyan bu düşünceleri Pythagoras, Orpheus inançlarından kaynaklanmaktadır.

Tin konusunda, Empedokles, daha önceki inançlara bağlanarak "gövdeden gövdeye göçüş"e inanır. Ona göre bütün tinler belli gövdelerde kalmaz, değişik nitelikle varlıklara göçer. Ölüm denen olay da tinin bir gövdeden ayrılıp başka bir gövdeye geçişidir. Tin, "etten yapılmış yabancı bir gömleğe geçer"ken dirilik denen olay ortaya çıkar. Gövdeye diriliği kazandıran tindir. Tinin ayrılmasıyla dirilik de sona erer. Öyleyse ölüm ayrışma, dirilik birleşmedir. Gerçekte ölüm, doğum yoktur.

Yazılı kaynakların bildirdiğine göre, Empedokles sağlık koruma sorunlarıyla da ilgilenmiş, bu konudaki düşüncelerini şi-

irle açıklamıştır. Onun kuramına göre bitkiler de canlıdır, hayvanlara yakın bir dirim güçleri vardır. Nitekim bitkisel gelişmelerle hayvan yaşayışı arasında benzerlik vardır. Hayvanın üremesine karşılık bitki yemiş verir, çiçek açar. Hayvanın gövdesini kaplayan tüy örtüsü bitkideki yapraklarla eş görevi sağlar. Bütün diri varlıkların oluşmasında etkili olan sevgi-tiksinme, başlangıçta, nesnelere genel biçimlerini verirken türlerin doğmasına olanak sağlamıştır.

Empedokles'e göre insanda düşünme eylemini yaratan kan diriliğin de başlıca kaynağıdır. Kanı oluşturan öğeler gerek yapıları, gerek birleşme oranları bakımından en üstün, en olgun aşamadadır. Kan bütün öğe türlerini içeren bir bireşim olduğundan, insanda birçok yeteneğin doğmasına olanak sağlamıştır. İnsanın bilgisi, değişik türde nesneleri bilmesi, kandaki öğelerin türlülüğü yüzündendir. Bu nedenle bilgi onu sağlayan duyuların türüne göredir, gövdeyi kuran öğelerin nitelikleriyle bağlantılıdır. Empedokles'in duyu algılarıyla ilgili kuramına göre "toprağımızla toprağı görüyoruz, suyumuzla suyu, hava ile tanrısal havayı, ateşle yokedici ateşi". Öte yandan, nesnelerin niteliklerini kavramada da öğelerin özellikleri sözkonusudur. Bu nedenle "tatlı tatlıyı kavrar, acı acıya saldırır, ekşi ekşiye yüklenir, ateşli ateşliyi sürer". Böylece algı olayında özdeşliğe dayanan bir bağlantı egemendir. Bütün nesneler, çok ince yapıda, ışına benzeyen birtakım akıntılar yayar. Bu akıntılar karşılıklıdır. Nesneden çıkan akıntı göze, gözden çıkan akıntı nesneye geldiğinde görme olayı gerçekleşir. Durum öteki duyularda da böyledir. Nesnelerden çıkan akıntılar duyulara gelir, gözeneklerden içeri girerek duyumu oluşturur.

Soluma olayında Empedokles'in ileri sürdüğü görüş, gene, benzerin benzeri algılaması kuralına dayanır. Ancak o, bu işi derinin başardığı kanısındadır. Ona göre bütün nesneler soluk alıp verirler. Gövdenin üst yüzeyinde çok ince, kılcal borucuklar vardır, bunlar bütün yüzeyi kaplamıştır. İnsanın, öteki dirilerin gövdelerinde bulunan bu et borucukların çok ufak olan ağızları havanın içeri girmesine elverişlidir. Dıştan hava girerken kan daha içeri çekilir, sıkışan kanın içten basıncıyla hava dışarı çıkar. Bu olayın sürüp gitmesiyle solunum sağlanır.

Bütün diri nesnelerde büyüme olayının geçerli olduğunu ileri süren Empedokles'e göre "benzer benzeri geliştirir". Bu nedenle toprak toprağı, ateş ateşi, su suyu çoğaltır. Büyüme olayı da bu çoğalmanın doğal sonucudur. Gerçekte büyüme ile çoğalma özdeş öğeler arasında oluşan bir bireşimdir.

Doğa olaylarının açıklanışı konusunda, Empedokles'in ileri sürdüğü düşünceler gözlemlerden kaynaklanır. Ona göre güneş tutulması tanrısal değil doğal bir olaydır. "Güneş giderken önüne çıkan ay, onun ışınlarını örter, böylece yeryüzünde kendi büyüklüğünce bir bölgeyi karanlığa boğar", ancak güneşle ay'ın karşılaşmadığı bölgelerde karanlık olmaz.

Empedokles, geliştirdiği "dört öğe öğretisi" ile, en çok ortaçağ düşüncesi üzerinde etkili olmuş, özellikle Plotinos'tan kaynaklanan Yeni-Platonculuk akımını beslemiş, onun evren anlayışına katkıda bulunmuştur. Yeni-Platonculuk akımın, islam ülkelerinde, bir uzantısı olan Tasavvuf'un evren görüşü bu dört öğe öğretisi üzerine kurulmuştur. Bu dört öğeyi birleştiren sevgidir. Tasavvufta birleştirici, uzlaştırıcı bir nitelik taşıyan sevgi, kişiyi tanrı'ya ulaştıran, tanrı ile bütünleştiren bir güçtür. Gene tasavvufa göre insan da evren gibi bu dört öğeden kurulmuştur. Bu nedenle insan-evren özdeştir. Bu özdeşliğe dayanan kimi tasavvufçular insana "Küçük Evren" dediler. Empedokles'in, gene islam düşüncesinde, başka bir etkisi de felsefe alanındadır. Onun dört öğe öğretisi birçok islam bilgesince benimsenmiştir. Ancak bu benimseme, Empedokles'in yazılarını okuyarak değil, onunla ilgili yorumlar aracılığıyladır.

Empedokles'in Avrupa düşüncesi üzerindeki etkisi biri felsefe, öteki yazın olmak üzere, iki ayrı alanda olmuştur. Felsefe alanında ondan en çok esinlenen Schopenhauer'a göre madenlerde çekim gücü, hayvanlarda içgüdü, insanda sevgi ile istek biçiminde ortaya çıkan büyük itim erki evreni devindirir. Bu, gerçekte, bir yaşama istencidir. Buna karşın yaşam savaşla tiksinmenin, uzlaşmayla uzlaşmazlığın yeraldığı bir alan olarak kendini göstermektedir. Schopenhauer'a göre bu durum bir bütün olan istencin bölünmesinden kaynaklanmaktadır. Var-

lık türleri istencin değişik aşamalarda nesnelleşmesiyle ortaya çıkar. Nietzsche üzerindeki etkisi ise daha değişiktir. Nietzsche, ilkçağ felsefesinde "logos" kavramına dayanan görüşlere karşı çıktığından, salt yaratıya önem verdiğinden Empedokles'i eleştirir. Öte yandan Freud da Eros, Ölüm içgüdüsü diye nitelediği iki karşıt gücün açıklanışında Empedokles'ten etkilenmiştir.

Empedokles'in yazın alanındaki etkisi Hölderlin üzerindedir. Empedokles'in şiiri, söylenceleşen yaşamından etkilenen Hölderlin, bu etkiyi şiirlerinde dile getirdiği gibi *Empedokles* adlı yapıtında da yansıtmıştır.

Kaynaklar:

Y. Battistini, *Trois contemporains: Héraclite, Parménide, Empédocle,* 1955.

J. Bollack, *Empédocle,* 1966.

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen,* 1967.

Walther Kranz-Suad Y. Baydur, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar,* 1948.

F. Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi* (Çev. Doç. Dr. Ahmet Arslan) 1982.

SOKRATES (470-399)

Felsefenin insan sorunlarını konu edinen us ilkelerine dayanan bir öğreti niteliği kazanmasına öncülük etmiştir. İ.Ö. 470 dolaylarında Yunanistan'ın Attika bölgesinde, Alopike'de doğdu. 399'da Atina'da ölüm yargısına çarptırıldı. Mermer yontuculuğuyla geçinen Sophroniskos ile ebe Phainarete'nin oğludur. Bilge Prodikos ile matematikçi, Kyreneli Theodoras'tan öğrenim gördü. Bir süre babasının yanında çalıştı, sonra o çağda Atina'nın örnek aydınları sayılan sofistlerin öğrencelerini dinledi, eğitim, öğretim yöntemlerini öğrendi. Yunanistan'ın saldırıya uğraması üzerine Potidaia Savaşı'na katıldı, saldırganlarla göğüs göğüse çarpıştı, yaralandı, barış sağlanınca, yaşamı boyunca sürdüreceği felsefe sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Öncelcri Demokritos'un geliştirdiği atom öğretisiyle ilgilendi, daha önce yaşamış Anadolulu doğacı bilgelerin kuramlarını, varlık sorunlarına getirdikleri çözümleri öğrendi. Belli bir gelir karşılığında gençleri yetiştirmeyi amaçlayan, kendilerine "bilen", "bilgili" anlamında "sophistes" denen söylev, dilbilgisi, politika okutmayı iş edinen düşünürlerin yöntemlerini inceledi.

Sokrates, kendişini, bu "bilgili" düşünürlerden ayırmak için, "bilgisever" anlamında "philosophos" diye niteledi. Bu kavram sonradan "felsefe", "philosoph" sözcüklerinin gelişip yayılmasında başlıca kaynak oldu. Bu nedenle felsefe tarihinde kendisine "philisoph/bilgisever" adını veren ilk düşünür Sok-

rates olmuştur. Sokrates düşüncelerine, davranışlarına, Atina sitesine getirmek istediği yeni aktöre anlayışına karşı çıkan ozan Melitos, söylevci Lykhon, derici Anytos gibilerin suçlamalarıyla baldıran suyu içerek yaşamına son verme yargısına çarptırıldı. Otuz gün kaldığı tutukluluk süresinde, kaçması için gereken tüm kolaylıkları sağlayan varlıklı, etkili öğrencisi Kriton'un önerisini geri çevirdi, ölümü yeğledi. Kaçmamasının nedeni olarak da "yetmiş yıldır karşı çıkmadığım Atina yasaları, şimdi bana ölmeyi buyuruyor diye kaçarsam, kendi kendimle çelişkiye düştüğüm gibi benimsediğim aktöre ilkelerine de aykırı davranmış olurum" görüşünü ileri sürmüştü.

Platon'un anlattığı bu tür olaylar Sokrates'in yaşamı boyunca bir uyum insanı olarak kaldığını, düşünceleriyle davranışları arasında sürüp giden bir bağlantının bulunduğunu gösterir. Bilgiyi bir gelir aracı, felsefeyi Atina sitesine politikacı yetiştirmek için güncel bir öğreti olarak anlayan sofistler arasında bulunmasına, onlarla tartışmasına karşın, davranışın temelinde ölçüyü, dengeyi, düşünmede us ilkelerini geçerli sayan Sokrates yaşamının tüm evrelerinde olduğu gibi kalmanın, göründüğü gibi olmanın örneğini vermiştir.

Sokrates yazılı yapıt bırakmadığından düşünceleri, yöntemi, davranışları, Atina sitesinin bir yurttaşı olarak tutumu onunla ilgili kaynaklardan öğrenilmektedir. Bu kaynaklar Sokrates'i kendi anlayış ölçülerine göre değerlendirmelerine karşın, onun kişisel özelliklerini, tinsel evrenini açıklığa kavuşturmaktadır. Bu kaynak yapıtların yazarlarından öğrencisi Platon, Ksenophon, onun bir bilge olarak, yöntemini, öğretisini, oyun yazarı Aristophanes ise toplumsal geleneklerle bağdaşmadığını, ileri sürdüğü inançlarını, davranışlarını dilegetirir. Önceleri şiir yazan, Sokrates'i tanıdıktan sonra bütün şiirlerini yokederek kendini felsefeye veren Platon 28 yaşından sonra öğrencisi olduğu Sokrates'le ilgili düşüncelerini, tartışmalarda onu konuşturarak, sergiler. Bu konuyu işleyen yapıtlardan *Apologia* (Sokrates'in Savunması), gereksiz bir suçlama, yargılama karşısında Sokrates'in tutumunu açıklar. *Phaidon* tinsel ölümsüzlük sorununu içerir, bilge kişinin ölüm

karşısında sarsılmazlığını anlatır. *Symposion* (Toplantı) Sokrates'in kişiliğini açıklığa kavuşturur. *Theaitetos* felsefede benimsenen bilginin ne olduğunu gösterir, *Kriton* ise bilgenin yasalarla ilgili davranışlarını konu edinir. Bütün bu yapıtlarda Sokrates belli bir yanıyla ele alınır, onun bir "örnek insan" olduğu kanısıyla sonuca varılır. Ksenophon ise *Apomnemoneumata* (Anılar) adlı yapıtında, Sokrates'in düşünce derinliğine varmadan, kişiliğinin genel çizgileri üzerinde durur, yer yer tinsel niteliklerini, davranış ilkelerini aydınlığa kavuşturur. Sokrates'le ilgili ilk yapıt olan Aristophanes'in *Nephelai* (Bulutlar) adlı oyunu Sokrates'i bulutlara asılmış, toplumun özüne karşıt, inançlar, gelenekler karşısında saygılı davranmayan, yeni bir inanç düzeni getirerek gençleri yoldan çıkarmaya çalışan bir kimse diye gösterir. Nitekim, Sokrates'in suçlanması, yargılanması, baldıran suyu içerek ölüme gitmesi de Aristophanes'in yapıtında açıkladığı anlayış doğrultusundadır.

Sokrates'in, felsefe tarihi bakımından, önemi insanı düşünceleri, davranışları arasında uyum, bütünlük, denge bulunan bir varlık olarak görmesindedir. Ona göre bir bilgi varlığı olan insanın iç-dış evrenini aydınlatacak, ona kılavuzluk edecek yalnız bilgidir. Bilgi de yalnız insanla bağlantılıdır, onu anlamaya, bilmeye yöneliktir. Sokrates, özellikle doğacı bilgelerin, felsefenin temel sorunu durumuna getirdikleri evrenin varlığı, varlığın ilkeleri gibi konuları bir yana bırakarak insanı tanımanın gereğini ortaya attı. "Kendini bil" önerisinden yola çıkan bu görüşün ereği, insanı bir tinsel varlık olarak düşünmenin odağı durumuna getirmektedir. Bununla sağlanacak bilgi de insanın dışında değil, özünde, anlıksal yapısında bulunan ilkeleri, temel öğeleri açıklamaya yarayacak. Bu bilgi verileri de insanın yaşamını biçimlendirmek, yönlendirmek içindir, çıkar sağlamak, yüksek görevlere ulaşmak, ün kazanmak için değil. Öte yandan bütün sorunlar karşısında kuşkuya kapılmanın, görelilik öğretisine saplanmanın da gereği yoktur. İnsanın us ilkelerine dayanarak kavrayabileceği bir "tümel doğru" vardır. Bu doğrunun bilgisi bir *doxa* (sanı) değil, usa dayalı, özü kavramayı sağlayan *episteme* (bilgi)dir.

Sokrates'in anladığı *episteme* öğretimle, aktarmakla, başkalarından dinleme yoluyla değil, eleştirel yönteme dayanan bir "birlikte çalışmakla" sağlanabilir. Bu bilginin temel ilkeleri, özünü kuran öğeler insanın dışında değil anlığında, düşünme yetisindedir. Bu konuya çözüm getirebilmek için düşüncenin nesnel değeri durumunda olan usa dayanmak gerekir. "Benim bildiğim ancak bilmediğimdir" derken bilginin edinilmesi için, usun aydınlığında araştırmanın, bilgiyi olduğu yerde bulmanın önemini vurgulamıştı. Ona göre bilmek için elde olanı kullanmak değil, araştırmak önemlidir. Bu araştırmada Sokrates'in uyguladığı yöntemin biri *ironi*, öteki de düşüncenin doğumunu sağlayan *maieutike* (doğurtuculuk) olmak üzere iki öğesi vardır. Bu yönteme yaklaşım biçimi de bilmez görünmek, bildiğini ileri süren, karşısındakini konuşturmak. Sokrates, kendisinin bilgisizliğini ortaya atarak, karşısındakinin bilgisizliğinden yararlanmak ister gibi görünür. Sonra, onun ileri sürdüğü düşünceleri, karşıtlarını gündeme getirerek, bir bir çürütür. Bu durumda yapılacak işin birlikte araştırma olduğu sonucuna varılır. Burada yöntem uygulaması başlar. Önce ileri sürülen düşüncelerle inceden inceye alay edilir, sonra düşünceyi doğurtucu eyleme geçilir. Bu eylemin biricik özelliği insan tini ya da belleğinde uyur durumda bulunan düşünceleri karşılıklı soru sormakla bilinç düzeyine çıkarmaktır.

Sokrates'in benimsediği kurama göre, tinde bütün insanlar için geçerli olan "ortak doğrular" saklıdır. Yapılacak iş bu doğruları bulundukları yerden yüzeye çıkarmak, bilinir duruma getirmektir. Bilginin oluşması böyledir. Bu tür bilgiyi sağlayan bilimsel çalışmanın amacı duyumla kazanılan tek tek tanımlar değil, kavramdır. Kavramın belirlenmesi de sınırlarının saptanmasına, kesin *horismos*'un (tanımın) ortaya konmasına bağlıdır. Kavram nesnenin özünü bilmeyi sağlar, bu nedenle tümel olması gerekir. Tikel tümele bağlıdır, bunun karşıtını savunmak yanılmadır. Sokrates'in bilgiyi kazanmada uyguladığı yönteme *epagoge* (tümevarım) denir. Bu yöntemle sağlanan bilginin ereği insan yaşamına anlam, içerik kazandırmak, onu düzenlemektir. İşte bu düzen aktörenin çatısını oluşturur.

Aktörenin temeli bilgiyle özdeş olan erdemdir. Ancak bu bilgi özel çıkar sağlamak için kullanılan araç değil, kişiyi *eudamionia*'ya (mutluluk) götüren kesin, doğru bilgidir. İnsanı doğru davranmaya, erdeme ulaştıran bu bilginin başka bir özelliği de "iyi" oluşudur. Sokrates'in öğretisine göre iyi, güzel, erdem, ölçülülük, yiğitlik, yücelik, yardım, doğruluk gibi değerler bilgiyle bağlantılıdır. Bilgi dışında bir değer varlığı sözkonusu değildir. İyi kişisel mutluluğun temeli, tinsel sağlığın kaynağı, davranışların ölçüsüdür.

Sokrates'in düşüncelerini yönlendiren onu bilgi, erdem, doğru, iyi kavramlarının içeriğini açıklayarak eyleme geçiren bir güç vardır. Onun, *Daimonion* dediği bu gücün ne olduğu bilinmiyor. Ancak, bütün yargılarında, davranışlarında ona danıştığını, onun onayını almadan işe girişmediğini açıkladığına göre bunun aktöre, tanrısal esin, tinsel ilke, derin içgüdü diye nitelenen bir güç, onun usa bağlılığın temel koşulu olması gerekir. Bu güç onu, bütün davranışlarında, eylemlerinde usun aydınlığında yürüme gereğinde bırakmakta, us dışı girişimlerden uzaklaştırmaktadır. "Sokrates, Atina gençliğini geleneksel inançlara karşı yeni tanrılar ortaya atarak, azdıran" bir kimse diye nitelenip suçlanmasının nedenlerinden biri de budur.

Sokrates'in felsefe tarihindeki etkisi "filosof" kavramıyla yaşıttır, bağlantılıdır. Onun doğayla ilgilenmeyip yalnızca insanı konu edinmesi yeni bir düşünce akımının başlangıcı sayılmıştır. Cicero, onun için: "Felsefeyi gökten yere indirerek insanlar arasına sokmuştur" derken yeni bir görüşü vurgulamıştı. Sokrates'in düşünce yönetimine dayanan dört "Sokratesçi Okul" kurulmuştur. Bunlar da: *Megara Okulu*, kurucusu Eukleides, *Elis-Eritreia Okulu*, kurucusu Phaidon, *Kynikler Okulu*, kurucusu Antisthenes, *Kyrene Okulu*, kurucusu Aristippos.

DEMOKRİTOS (460-370)

-Anadolulu bilge. Varlığın *atom* denen bölünmez öğelerden kurulduğu görüşünü savunarak özdekçilik akımının öncüsü olmuştur.-

Anadolu'da, İzmir'e bağlı Sığacık (Teos)ta doğmuş, sonradan yerleştiği Abdera'da ölmüştür. Yaşamına değgin ayrıntılı bilgi yoktur, yaşamöyküsünü anlatan kaynaklarda verilen bilgiler de birbirini tutmamaktadır. Diogenes Laertius'a göre Hegesistratos'un, başka kaynaklara göre Athenokritos'un oğludur. Demokritos, önceleri yıldızbilim (astroloji) ile uğraşmış, bu konuda Babil düşünürlerinin görüşlerini öğrenmiş, sonra matematik, gökbilim, felsefe, aktöre, tıp, yazın, fizik sorunlarıyla ilgilenmiştir. Özellikle Zenon'un öğrencisi olmuş, bir söylentiye göre Mısır'a, daha sonra İran'a, Hindistan'a gitmiş, incelemeler yapmış, gözlemlerde bulunmuştur. Bir aralık Atina'ya gitmiş, kendisini kimsenin tanımadığına şaşmış, bu olayla ilgili düşüncesini "Atina'ya geldim, baktım kimse beni tanımıyor" sözleriyle açıklamıştır.

Demokritos'un felsefeye yaklaşımı doğayı gözlemleme sonucu edindiği izlenimler yüzündendir. Zenon'un öğrencisi oluşu diyalektik yöntemin düşünmedeki etkisini kavramasına yol açmış, felsefe sorunlarına böyle bir yöntemle çözüm arama gereğini duyumuştur. Demokritos için felsefe evreni anlamak, evreni dolduran varlıkların ilk kurucu öğelerini bulmaktır. Bu

nedenle felsefenin konusu doğadır, somut varlıklardır. Varlık ise belli bir "yer kaplayan" nesnedir, düşüncede değil, gerçekte "olan"dır. Varlık, bir nesne olması nedeniyle, belli öğelerden kurulmuş bir bütündür. Bu bütünü oluşturan öğeler, daha küçük bölümlere ayrılamayan, kendi kendine bir "bütün" olan "atom"lardır.

Atom bütün varlık türlerinin kurucu öğesidir, kendi kendine vardır. Yaratılmamıştır, yokolmayacaktır. Varlığın kurucu öğesi olan atomlar sayısızdır. Bu atomların sıcaklığı, soğukluğu, rengi, kokusu yoktur. Buna karşın atomlar katıdır, dıştan bir nesnenin onların içine girmesi sözkonusu değildir. Atomların, gözle görülememelerine karşın belli biçimleri, büyüklükleri vardır. Onlarda değişme yok, yalnız sürekli devinim vardır. Devinim "boş uzay" içinde gerçekleşir. Boş uzay bir varlık değildir, yokluktur. Böylece evrende biri dolu olan atom, öteki boş olan uzay gibi iki karşıt nesne sözkonusudur. Boş uzay, içinde, atomlar devindiğinden dolayı düşünülür. Atomların özdek olmalarına karşın uzay bir "yokluk" olduğundan özdek değildir.

Evrende var olan bir nesnenin yokolacağı düşünülemez, var olan vardır, yok olan yoktur. Yokluktan varlık, varlıktan yokluk çıkamaz. Değişme, bütünü oluşturan öğelerin birleşmesi, ayrışması sonucu gerçekleşir. Bu nedenle, evrende, biri birleşme, öteki ayrışma biçiminde ortaya çıkan iki tür olay vardır. Değişme gelişigüzel değil gereklidir, raslantı yoktur. "Hiçbir nesne raslantıyla ortaya çıkmaz, oluşun bir nedeni, zorunluluğu vardır."

Devinme, atomların boş uzayda yer değiştirmeleridir. Ancak bu yer değiştirmede, atomların dışında bir etken yoktur, atomlar kendiliğinden devinir, devinirken de yer değiştirir. Böylece devinme ile yer değiştirme birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. Başlangıçtan beri, kendiliğinden devinen atomların kimi hızlı, kimi yavaştır. Bu hızlılık-yavaşlık da atomların ağırlıklarıyla bağlantılıdır. Ağır atomların devinimi yavaş, yeğnik atomlarınki hızlıdır.

Demokritos'a göre, evrende bulunan varlık türlerinin oluş-

masında, başlıca etken atomların hızlı, yavaş devinimleri sonucu ortaya çıkan yoğunlaşma, gevşemedir. Başlangıçta, kendiliğinden, varolan atomlar boş uzayda deviniyordu. Bu "kendiliğinden devinme" sırasında boş uzayda karşı karşıya gelen atomlarda sürekli bir yığılma başladı. Bu yığılmada, atomların çarpışmasıyla bir çevrinti oluştu. Ağır atomların ortada toplanıp yoğunlaşmasından katı toprak, yeğnik atomların hızlı devinimleri sonucu yukarıya çıkmasıyla su, hava, ateş gibi toprağa oranla katı olmayan varlıklar biçimlendi. Hızlı devinen atomların yukarıya doğru çıkışlarında, devinimi daha da hızlandıran çevrenin itimidir. Bu itimin büyüklüğü nedeniyle engin uzaya fırlayan atomların oluşturduğu ay, güneş, yıldızlar tutuşmuş birer ateş yığınıdır.

Demokritos bir yazısında bu olayı "benzerlerin benzerlere yönelmesi" olarak açıklar. Ona göre, "evrenin kuruluşunda bütünden ayrılan değişik türde atomlardan bir çevrinti oluştu. Atomlar hızla çevreye serpildiler. 'Benzerler benzerlere' yasası gereğince öbek öbek toplanan atomlardan varlık türleri ortaya çıktı. Nitekim "bunu kalburlanan tohumlarda, dalgaların sürüklediği taşlarlarda da görme olanağı vardır. Orada kalburun çevrintisiyle ayrı ayrı mercimekler mercimeklerin, arpa taneleri arpaların, buğday taneleri buğday tanelerinin yanında sıralanır."

Bilgi kuramını da atom öğretisine dayanarak açıklayan Demokritos'a göre insan bir nesneyi gerçekte olduğu gibi bilemez, kavrayamaz. Ancak, gövdeye, duyulara gelip çarpan atomlar, kişide, birtakım izlenimler bırakırlar. Bu izlenimler de gövdenin, duyuların o sıradaki durumuna göre değişir. Atomların gövdeye, duyulara çarpmasından oluşan bilginin iki ayrı türü vardır. Biri gerçek, öteki gerçek olmayan (karanlık) bilgidir. Görme, işitme, tatma, koklama, dokunma bilginin gerçek, kesin olmayan (karanlık) türünü verir. Gerçekte renk, koku, tatlı, acı alışılagelen bir konuşma biçimi sonucu ortaya çıkar. Bu nedenle bunlar gerçek değildir, yoktur. Gerçekte yalnız atomlar onların, içinde, devindiği boşluk vardır. Atomların gövdenin, duyuların durumuna göre yarattığı izlenimlerden doğan bilginin göreliliği de bu değişiklik yüzündendir. Duyuların kesin bilgi

sağlama olanağından yoksun bulunmasına karşın, içlerinde, en güvenilir olanı gene dokunmadır. Dokunma ile sağlanan bilginin denetimi ise anlığın işidir. Dış evren dokunma ile bilinir. Ancak dokunma evreni kuran atomların katılık, biçim gibi niteliklerini tanımayı sağlar. Bunlar da nesnelerin gerçek nitelikleridir. Görme, işitme duyularıyla sağlanan izlenimler ise, yalnız, görünüşle ilgilidir. Nesnelerden gelen atomlar, gözde, geldiği nesnenin görüntüsünü verir. Bu nedenle görme duyusu bir görünüş aracıdır.

Demokritos yalnız özdeğin değil, tinin, tinsel varlıkların da atomlardan kurulduğu görüşünü savunur. Varlık türlerinin oluşumunda görüldüğü gibi, atomların değişik biçimleri değişik türde nesnelerin kuruluşuna olanak sağlar, durum tinsel varlıklarda da böyledir. Diriliği sağlayan "tin" denen varlık, gerçekte, somut bir nesnedir. Çok ince, hızlı devinen yuvarlak atomlardan kurulduğu için gözle görülmez. Tin, bu devingen, ince, yuvarlak atomların, "kendiliğinden" bir devinimle birleşmeleri sonucu oluşan bir bütündür. Tinin gövdeye sonradan girmesi, gövdeden bağımsız bir varlık olması sözkonusu edilemez. Dirilik, tini oluşturan atomların birleşmesinden sağlandığı gibi ölüm de bu atomların dağılması sonucu ortaya çıkan bir olaydır. Bu nedenle dirilik bir "birleşme", ölüm ise bir "çözülme" olayıdır.

İnsan, toplum içinde yaşayan, çevresindekilerle ilişkiler kuran somut bir varlıktır. Onun çevresiyle olan ilişkileri de bir gelişim sonucudur. İlişkiler geliştikçe insan, insan geliştikçe ilişkiler gelişmektedir. İnsanı bir "toplum varlığı" olarak gören Demokritos'a göre bu gelişme, bu karşılıklı ilişkiler doğal yaşam süreci içinde gerçekleşmiştir. İnsan, bir doğa varlığı olarak, başlangıçta hayvanlarınkini andıran bir biçimde yaşardı. Geçimi üretimle değil, doğada bulunan, besin niteliği taşıyan bitkileri toplamakla, avlanmakla sağlanırdı. İnsanın başlıca yiyeceği yemişler, giyeceği de avladığı hayvan derileriydi. Ev yapma, çevreyi değiştirerek kendine uydurma diye bir durum bilinmiyordu. Mağaralarda, yağmur, fırtına, aşırı sıcaklık, soğuk gibi doğal etkenden korunmaya elverişli yerlerde

barınılırdı. Yaşamın başlangıcında "kültür"- sözcüğüyle nitelenebilen bir varlık yoktu. Kültür sürekli bir gelişmenin sonucudur, insanla çevresi arasındaki bağlantıya dayanır. Kültürün başlangıcı kişinin doğadan aldığına katkıda bulunmasıdır. İnsanlığın ilk dönemlerinde, bütün öteki diriler gibi yaşayan bireyler için önlem alma bilinci yoktu. Ölüme yolaçan olaylar karşısında en küçük bir önleme aracı, sağıltım gereci bilinmiyordu. Bu dönemde insan korku, gerekim gibi iki etkenin egemenliği altındaydı. İnsan, kendiliğinden, araç yapmaya başlayınca uygarlık alanında ilk adımını atmıştı. Bu adım yalnız uygarlığın değil, insan tarihinin, bir tarih varlığı olan insanın kendi benliğinin bilincine varışının da başlangıcıdır. Bu bilinç, insanın bir küçük evren (mikros kosmos) olarak kendini bilmeye başlamasıdır.

Tarihi insanın ilkel buluşlarıyla, doğadan aldığına katkıda bulunmasıyla, başlatan Demokritos'a göre yaratma, kendiliğinden, ortaya yeni bir nesne koymadır. Ortaya yeni bir nesne koyma ise kültürün ilk belirtisidir. Bu nedenle insanın tarihi buluşla, ilk kültür ürünüyle başlar. Tarih insan buluşlarının, kültür ürünlerinin oluşturduğu bir bütündür. Bu bütünün özünü kuran da gelişmedir. Buluş gelişme yolunda ileri bir adım, ileri adım da gelişmede bir yükseliş aşamasıdır.

Estetik sorunlarının çözümünde de doğaya dayalı bir görüşten yola çıkan Demokritos önce şiir, müzik, sonra örme, dokuma, yapıcılık üzerinde durur. Ona göre şiirin kaynağı, ona güzellik sağlayan başlıca öğe esinlenmedir. Esinlenme tanrısal bir eylemdir, içedoğuştur. Bu da derin bir coşkuyu gerektirir. Tanrısal esinlenmenin, coşkunun etkisiyle düzenlenen şiir, ezgi güzeldir, bunun dışında kalan değersizdir. Önce şiir ortaya konmuş, sonra müzik doğmuştur. İnsan, en önemli buluşlarında "hayvanların öğrencisi olmuştur. Dokuma, örmede örümceği, ev yapımında kırlangıcı, şarkı söylemede ötücü kuşları, kuğuyu, bülbülü örnek almıştır." Demokritos'un sergilediği bu görüşten anlaşıldığına göre yaratı (sanat) bir öykünmedir (mimesis).

Demokritos'un önerdiği aktöre ilkelerinin kaynağı ustur. Ona

göre usun üç önemli başarısı vardır: "İyi düşünmek, iyi söyleşmek, iyi yapmak." Kişinin bütün davranışlarında, başka bireylerle olan ilişkilerinde, kılavuzu us olmalıdır. Bir küçük evren (mikros kosmos) olan insan için en büyük, en güvenilir örnek doğadır. Doğanın yasalarına uyan bir kimse daha kolay gelişme olanağı bulur, çevresine karşı daha iyi davranır. Sağlığın korunması için gereken bütün gereçler doğada vardır, us onlardan yeterince yararlanmayı sağlar. Böylece sağlık koruma gövdeyi sayrılıklardan, felsefe de tini tutkulardan kurtarır. İnsana yakışan en iyi davranış biçimi gövdeden çok tine önem vermektir. Gövdeyi koruyan, ona değer kazandıran tinin yetkinliği, olgunluğudur. Ahlaklı kişi düşünceleriyle davranışları arasında uyum bulunan kişidir. Mutluluk bu uyumla bağlantılıdır. Tutkularının tutsağı olan kimse usunu gereğince kullanamayan, bu nedenle de mutsuz olan kimsedir. Mutlu yaşamanın başlıca koşulu tutkuların baskısından, geçici, gereksiz eğilimlerden kurtulmak, usun ilkelerine göre davranmaktır. Gerçekte mutluluk da, mutsuzluk da gövdeyle değil tinle ilgilidir. Bu nedenle tini gövdeye değgin eğilimlerden uzak tutmak, usun aydınlığında bulundurmak gerekir. Mutluluğun kurallarından biri de ölçülü yaşamayı bilmektir.

Demokritos'a göre insan eğitilmesi gereken bir varlıktır. Eğitim olgunlaşmanın, yetkinleşmenin, düşünme yeteneği bakımından gelişmenin başlıca kaynağıdır. Eğitim kişinin doğasıyla bağlantılıdır, bu nedenle, eğitimde içinde yaşanan doğaya uyma gereği vardır. Nitekim "doğa, eğitim birbirinin benzeridir. Eğitim kişiyi başka bir kılığa sokarak yeni bir doğa yaratır." Ancak, eğitimin verimli, geliştirici olabilmesi için us ilkelerine dayanması, bilgece bir nitelik taşıması, kişinin gelişmeye elverişli yeteneklerine aykırı düşmemesi gerekir. Eğitimde temel olan çok bilmek değil, çok düşünmektir. Çok düşünmek ise düşünce üretmek, tinsel yeteneği yaratıcı duruma getirmektir.

İnsan toplum içinde yaşayan, öteki bireylerle ilişki kuran bir varlık olduğuna göre, toplumun birtakım yasaları olmalıdır. Bu yasaları koyan, uygulayan kuruluş da "devlet"tir. Devletin

yürürlüğe koyduğu, uyguladığı yasalar kişinin yaşamına "iyi bir biçim vermek ister", ancak bu isteğin gerçekleşmesi de bireylerin iyi olmalarına bağlıdır. Demokritos'un savunduğu bu düşünce devlet anlayışının özünü ortaya koymaktadır. Ona göre bireyler arasında birbirini kötüleme, suçlama, çekiştirme olmasa, bütün yurttaşlar diledikleri gibi yaşar, yasalar kimseye engel olmazdı. Toplum içinde geçimsizliğin, uyuşmazlığın başlıca kaynağı birbirini kıskanma, birbirini çekememedir. Bir toplumda, yurttaşlar arasında bozuşma, karşılıklı geçimsizlik başgösterirse bundan bütün bireyler yıkım görür. Bu bozuşmada yenen de, yenilen de kazançlı çıkmaz, genel düzen sarsılır. Genel düzenin sarsılması ise bütün bireyleri etkiler. uluslar arasında savaş gereksizdir, düşünce birliğinin olmayışı yüzündendir. Toplumlar ancak "düşünce birliğine dayanarak büyük işler için savaşmalıdır, bunun dışında kalan nedenler yüzünden girişilen savaşlar gereksizdir". Demokritos'un "savaş" sözcüğünden anladığı ulusların birbirlerinin egemenliklerini ortadan kaldırmak, birbirinin toprağını elinden almak için girişilen kan dökmeler, yakıp yıkmalar değildir. Daha ileri, daha mutlu, daha barışsever bir yaşama düzeni sağlamak içindir. Gerçekte savaş, bilge kişilere, aydın yöneticilere, olgun kimselere yakışan bir iş olamaz.

Demokritos'un üzerinde durduğu sorunlardan biri de toplum yönetiminde, özel işlerde doğruluğu (dikaiosyne/adalet) ilke olarak benimsemektir. Doğruluğun kaynağı ölçüdür (sophrosyne). Bütün davranışlarda ölçülü olmak erdemdir (arethe). Kişi, önce düşünmeli sonra eyleme geçmelidir. Ulus yönetiminde "önüne gelene değil, ancak denenmiş kimselere inanmalı". Bu gibi kimseler de davranışlarıyla, toplum içindeki başarılarıyla anlaşılır, değer kazanır. "Bir işi yapmadan önce düşünmek, kuşkusuz yaptıktan sonra düşünmekten üstündür." Bir toplum yönetiminde "saygıdeğer kişiyle kötü kişi yalnız işlerinden değil, dileklerinden de anlaşılır."

Atomculuk'un kurucusu olan Demokritos'un etkisi hızla yayılmış, çağlar boyunca, gerek Doğu'da, gerekse Batı'da birçok özdekçi akımın doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle, var-

lığın kurucu öğeleri saydığı, atomlar fizik alanında yüzyıllarca sürüp giden deneylere, çalışmalara yolaçmış, özdeğin yapısı konusundaki araştırmalara ışık tutmuştur. Rönesans'tan sonra, fizik biliminin gelişmesinde, büyük etkisi görülen atom kuramı yeniden gündeme getirilmiş ayrı bir çalışma alanı yaratmıştır. Demokritos'un ikinci önemli etkisi de, doğada ortaya çıkan olayların "gerekli bir neden"e bağlandığı konusundaki görüşüyledir. Atomların birleşip ayrışmasında "gerekli", "mekanik" bir özellik görmesi "Mekanizm"in de kaynağıdır.

Kaynaklar:

Walter Kranz-Suad Y. Baydur, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, 1948.

Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi* (Çev. Doç. Dr. Ahmet Arslan, c.1, 1982).

E.V. Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri* (Çev. Dr. Macit Gökberk, 1943).

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen, 1967.*

Hermann Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, 1973 (5. bas.).

PHILOLAOS (İ.Ö. V. yüzyıl)

Pythagoras'ın öğretisini yaymaya çalışmış, bütün olayların gerçekim, uyum yasasına göre ortaya çıktığını ileri sürmüştür.

İ.Ö. 480 dolaylarında Kroton ilinde doğmuş, Yunanistan'ın Herakles sitesinde ölmüştür. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre Tyranlık'a özendiğinden dolayı öldürülmüştür. Yaşamıyla ilgili yeterli bilgi yoksa da Thebai'de, Boietia'da Pythagoras öğretisini yaymayı amaçlayan bir felsefe okuttuğu, Platon'un *Timaios* adlı yapıtında işlediği konuları, daha önceden, açıkladığı ileri sürülmektedir. Diogenes Laertius onun Pythagoras öğretisiyle ilgili yazılarını Platon'un, ondan, satın aldığını yazar.

Philolaos'un felsefeye değgin düşünceleri nesneler, oluş sorunları çevresinde toplanır. Ona göre varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler, birbirine karşıt, iki ilkeden oluşur. Bunlardan biri belirleyici, sınırlayıcı olan, öteki de belirlenemezliktir. Belirleyici ilke başlangıçla, sonu belirlenemezlik de nesnelerin, içinde oluştuğu ortamı gösterir. İnsan, yalnız belirlenmiş olanı bilebilir. Belirlenmiş olan da durum, biçim, yer gibi üç koşula bağlıdır. Durum nesnenin bulunuş türüyle, biçim özelliğiyle, yer de bulunduğu ortamla, uzayla ilgilidir. Belirleyici ilke birliği, belirlenemezlik de ikiliği, değişik durumda bulunmayı sağlar. İkilik ussal değildir, kendisiyle ilgili kesin bir yargı verilemeyen, doğadır, yanılgının, özlemin kaynağıdır. Birlik ise, bütün varlık evrenini yöneten, düzenleyen, değişmeyen, egemen olan, yalnız kendi

kendine benzeyen önsüz-sonsuz güçtür, tanrı'dır. Bütün nesneler bu tanrısal güçle dolu olduğu gibi, karşıtlarını da içerir. Böylece nesnede kendi karşıtı ile tanrısal olan birlikte bulunur. Bu birlik, ikilik bütün varlığın iki karşıt ilkesi olduğu gibi sayıların da ilkesidir. Bu nedenle sayılar da bütün varlığın kurucu öğeleridir.

Philolaos, varlığın ilkesi olarak nitelediği sayıların "nokta"dan oluştuğu kanısındadır. Ona göre kurucu öğe olan noktanın özü birliktir. İki nokta bir çizgiyi, üç nokta yüzeyi, dört nokta ise katı nesneyi oluşturur. Böylece birlik noktanın, ikilik de çizginin kurucu öğesi olur. Noktanın dışında belirlenmemişin özelliğini oluşturan aralık vardır. Bu da bütün nesnelerin kendi karşıtlarıyla birlikte oluşundan dolayıdır. Bu durum müzikte de geçerlidir. Onun da özünü, uyumunu sağlayan sayılardır. Canlılarda dört sayısına karşılık, dört öğe vardır: beyin, yürek, göbek, üreme öğeleri. Bunlar yukardan aşağı doğru, üstünlük aşamalarına göre, sıralanır. Philolaos, somut varlıklarda, belli bir düzene göre oluşmuş beş kurucu biçimle öğenin bulunduğu kanısındadır. Bunlar da piramit, küp, sekizgen, onikigen, yirmigendir. Öte yandan bu beş nesneye karşılık olan beş somut öğe daha vardır: ateş, toprak, hava, su, öz. Ancak, o, bu beşinci özün adını açıklamamış, niteliğini söyleyip bırakmıştır.

Kimi felsefe tarihçilerinin bildirdiklerine göre, Philolaos yeryüzünün döndüğünü ileri sürmüş, yeni bir gezegen dizgesi oluşturmuştur.

ANTİSTHENES (444-368)

Sokratesçi Kynik okulunu kurdu. yaşamin ereğinin mutluluk olduğu görüşünü savundu.

Atina'da doğdu, kesin olmayan bir söylentiye göre gene orada öldü. Anası Trakyalı bir odalık, babası Atina'nın çok aşağı sayılan bir toplum katındandır. Yaşamı yoksulluk içinde geçmiştir. Önce, çağın ünlü, etkili sofisti Gorgias'ın öğrencisi oldu, Sokrates'le tanıştıktan sonra onun öğrencileri, arkadaşları topluluğuna katıldı. Kısa bir süre Atina'ya komşu illerde gezintilere çıktı, o dönemde yaygın olan söylenceleri, kendinden önce gelen bilgelerin düşüncelerini öğrendi. Söylev konusunda, özellikle ilk öğretmeni Gorgias'ın etkisiyle, konuşmalarda dinleyicileri etkileyecek yöntemleri, bilgileri edindi. Sonra Sokrates'in görüşlerini benimsedi. onun erdem, mutluluk, bilgelik gibi önem verdiği sorunlar üzerinde durdu. Sokrates'in ölümünden sonra Kynosargos Gimnasiom'unda bir okul açtı, orada uzun süre kendi mutluluk anlayışını açıklayan. dersler verdi. Bir söylentiye göre Sokrates'i tanıklarıyla ölüme götüren Anytos ile Melitos'u Atina'dan sürdürdü. Sonraları "Kynikler Okulu" adıyla ün salan bu öğretim kurumunun adının kaynağı tartışmalıdır. Bir yoruma göre "kynik" sözcüğü bu "kynosargos" adından türemiştir, başka bir yoruma göre de Yunanca "köpek" anlamına gelen "kyon"dan çıkmıştır. Antisthenes'in düşüncelerini benimseyen, yayan bu felsefe çığırına böyle yerici bir adın verilmesinin nedeni, bu okula bağlı bilgelerin yeryüzü varlıklarını, gösterişi, duyularla sağlanan sevinci, kıvancı küçümsemeleri, elden geldiğince azla

yetinerek toplumun önem verdiği yaşama biçimine karşı çıkmalarıdır. Bu iki ayrı yoruma karşın "kynik" sözcüğünün anlamı kesnlikle açıklığa kavuşmamıştır.

Antisthenes felsefeye, Sokrates'in erdem, mutluluk, bilgelik gibi, kişi varlığının temel değerleri sayılan, kavramların yeni bir yorumu ile girdi. Bu kavramları yaşamla ilgili davranışlar ortamında etkili, yönlendirici değerler olarak gördü. Sokrates'in birer sorun olarak incelediği bu değerler Antisthenes'in düşünce evreninde birer eylem, birer erek niteliğine bürünmüştür. Bütün değerlerin kaynağı yaşamdır, bütün değerler yaşamı kolaylaştırma, ona gerçekten yaşanmaya değer bir içerik kazandırma aracıdır. Kişinin ereği iyi, mutlu, esenlik içinde yaşamaktır. Bunu sağlayabilecek bütün gereçlerden yararlanmak doğaldır. Yaşam bir eylemdir, bütün düşünce ürünleri bu eylemin akışı içinde etkili yerini almazsa önemi, geçerliği yoktur. Yaşamı, ereğine ulaştırmada, etkilemeyen bir düşünce ürününün, bir değerin yararı sözkonusu değildir.

Sokrates erdem, bilgelik, mutluluk gibi değerleri bilgi ile bağlantılı kılmış, felsefeye bilgi sorunu üzerinde düşünmekle, bilginin kişiye sağladığı aydınlatıcı, geliştirici yararla girmişti. Antisthenes ise öğretmeninden ayrı bir yol tutarak bilginin yerine erdemi koymuş, erdeme de günlük yaşamın akışı içinde bir yer vermiştir.

Erdem yaşama anlam kazandıran, içerik sağlayan yönlendirici, düzenleyici bir etkendir. Kişinin bütün tutkulardan, geçici isteklerden, mutluluğunu önleyici eğilimlerden kurtulmasını sağlayan, onu engelsiz bir istenç özgürlüğüne kavuşturan erdemdir. Erdemle bilgi arasında özden bir bağlantı vardır, ancak bu bilginin kuramsal olması sözkonusu değildir. Bilgi erdemin özünü bilmeye, yaşamdaki etkisini, önemini kavramaya yarar. Bilgi bu durumda da kurumsal değil uygulamaya elverişli niteliktedir. Kişiyi mutluluğa ulaştırdığından mutlulukla erdem arasında birbirini gerekli kılan bir bağlantı vardır. Bu üç öğe birbirinden ayrı varlıklarmış gibi düşünülemez, bir bütünlük oluşturan, yaşama anlam kazandıran ilkeler diye anlaşılmaları gerekir. Bu bütünlüğün kendi kendine yeten, bütünlüğe içerik kazandıran başlıca ilkesi erdemdir.

Eğitimin ereği erdemin ne olduğunu, hangi yöntemlerle sağlanacağını öğretmektir. Onun da kuramlara değil uygulamaya dayanması, yaşamdan kaynaklanması gerekir. Bu nedenle gelenekçi eğitim tutarsızdır. Böyle bir erdem bilgidir (phronesis). Bu bilginin yaşanan gerçeklere dayalı bir usavunma ile, düşünme ile sağlanması gerekiyor. Eğitim bir eylemdir, bilgiden kaynaklanan, yaşamla bağlantılı olan bir eylem. Yaşamda uygulamaya, alıştırmaya dayanmayan bir başarı yoktur. Eğitimin başarıya ulaşması da böyledir.

Bilginin kaynağı düşünce evreninde yaşayan, Platon'un kendi kuramına göre "aidea" olarak adlandırdığı varlıklar değil, doğrudan doğruya duyulardır. Bize evren, nesneler duyularla verilir. Nitekim "ben şu kendiliğinden insanı, salt insanı değil, doğrudan doğruya insanı görüyorum." Bu insan düşüncemde değil çevremde, yaşadığım ortamda somut olarak vardır. "Ben kendiliğinden atı değil, atın kendisini, çevremde bulunan atı görüyorum". Soyut insan, soyut at ancak birer kavram olarak vardır, gerçekte yalnız somut insan, somut at vardır. Kişi nesnelerin özünü bilemez, belirleyemez, yalnız duyuların kendisine verdiğini, verildiği biçimde, bilebilir. Bizim "kavram" dediğimiz de nesnelerin özünü dilegetirir, oysa biz bu özü bilemediğimizi de açıkça bilemeyiz. Bilim bu kavramlar üzerinde çalışır, kavramlar arasında bağlantı kurar, bağlantı arar. Bu çalışma türünün gerçekle, yaşamla ilgisi yoktur, bu nedenle bilimin de, bilimsel bilginin de yararı sözkonusu olamaz. Bilimin değeri yaşama sağladığı yararla ölçülür. Bir nesneyi tanımlarken kullandığımız kavramların, genellikle, o nesneyle ilgisi yoktur. Nesneyi niteleyen kavramla nesnenin kendisi ayrıdır. "İnsan iyidir" demek yanıltıcı bir yargıdır, doğrusu "insan insandır" demektir. Nesne kendini kendisiyle ortaya koyar, soyutlanmış kavramlara dayanılarak yapılan nitelemelerle değil. Kavramlara dayanılarak verilen yargıların gerçekle ilgisi yoktur. Yanılmanın kaynağı da budur. Yaşamak için gerekenlerin dışında bilgi edinmeye çalışmak boşuna uğraşmaktır, böylesi bilgi de, bilim de kişi için gereksiz bir yüktür, düşünme yeteneğini yozlaştırır, yaşama uymaktan uzaklaştırır.

Kavramlara dayanarak yargıda bulunmak, bilmeden, çe-

lişkiye düşmektir. Kavram olarak düşünüldüğünde "sözcük gerçektir. konuşan kimse bir sözcük söylüyor, bir gerçeği dilegetiriyor demektir. Bir sözcük söyleyen, bir nesne söylüyor, öyleyse bir gerçeği ortaya koyuyor, varolanı söylüyor. İki kişinin birbiriyle çelişkiye düşmesi ise bir konuda ayrı sözcükler söylemeden dolayıdır. Oysa bir nesnenin ancak bir tek özel kavramı bulunabilir. Bir nesnenin birden çok kavramı olamayacağına göre, birbirine karşıt söz söyleyen iki kişi bir varlıktan sözediyor demektir. Birbirine karşıt sözcükler söyleyen iki kişi bir konu üzerinde duruyor olmalı, bir nesne için iki ayrı kavram bulma olanağı yoktur. Öyleyse birbirine karşıt sözcükler söyleyen, birbiriyle çelişkiye düşen iki kişi özdeş yargıda bulunuyor demektir. Bu durumda çelişkinin varlığını ileri sürmek çelişkiye düşmektir." Antisthenes bu çelişkili açıklamalarla çelişkinin olmadığını, bu nedenle bilim konusunda gerçeği söyleyenle söylemeyenin eş düzeyde bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu görüş bilimin olanaksızlığını sergilemek içindir.

Varlık konusunda kesin, genel geçerliği olan bir tanım yapma olanağı yoktur. Özellikle "ilk varlık" denen "arkhe" bütün tanımlamaların ötesindedir. Onun ne olduğunu, bir bütünlük içinde, kavrayamayız. Öteki varlıklar ise birleşik nesnelerdir. "İlk varlık" dışında kalan, birleşik nesnelerin, birer tanımı yapılabilir, ancak bu tanım nesneyi oluşturan öğeleri saymaktan başka bir anlam taşımaz. Öğeleri saymak ise birleşik nesne denen bütünü bölümlere ayırmak, parçalamak demektir. Bir nesneyi anlamak, öğrenmek için parçalara ayırmak bilmek eylemidir. Öyleyse bilmek bölümlere ayırmaktır. Nesnenin bilinmesi onun özüne girmekle bağlantılıdır. Bir nesne ne denli bölümlere ayrılır, son öğelerine değin parçalanırsa özüne o oranda girilir, nesne de o oranda bilinir. En son öğelere varıldığında bilme eylemi de durur. Öğenin özüne girme olanağı kalkınca öğeyi bilmeden de sözedilemez. Öğeler konusunda söylenebilecek tek söz özdeşlik yargısıdır, bu da A-A'dır, B-A değildir, B-B'dir biçiminde olabilir. Varlıkları bilmenin, bilginin tek ödevi, kurucu öğelere birer ad bulmaktır. Ad bulmak nesneyi, bir sözcükle açıklamaya çalışmaktır. Nesneleri adlandırmada kullanılan sözcüklere "kavram" diyoruz. Yargı ey-

lemi bu adların. bu kavramların yanyana getirilmesinden öte bir anlam taşımaz.

Aktörenin konusu mutluluktur (eudaimonia), mutluluk ise yaşamın ereği, bilginin görevidir. Mutluluk, bütün boş kuruntulardan, gereksiz etkilenmelerden, aşırı tutkulardan, topluma sıkı sıkıya bağlılıktan, çevrenin baskısı altına girmekten kurtulmakla sağlanır. Mutluluğun özünü kıvançlı bir iç dinginliği (autarkhie), kendi kendine yeterlik, tin özgürlüğü oluşturur. Tin bütün etkilerden, baskılardan uzak kalarak derin bir dinginliğe ulaşırsa mutluluğa kavuşur. Mutluluk toplum için değil, ancak birey için sözkonusudur. Bireyin çevresini dolduran çekici, oyalayıcı, eğlendirici, kıvanç verici bütün nesnelerden, eğilimlerden uzak kalması gerekir. Çevreyle ilgilenmek tin özgürlüğünü ortadan kaldırır. Tin özgürlüğünün ortadan kalkışı, dinginliğin yokoluşu mutsuzluğun kaynağıdır. Bu nedenle, çevreye, etkilere, nesnelere karşı ilgisiz kalma (adiaphora) gereklidir. Bir nesneden "haz duymak deli olmaktan daha kötüdür". Haz, tinin özgürlüğünü ortadan kaldırır, belli bir nesnenin tutsağı durumuna getirir. Özellikle doğal haz kaynaklarına karşı eğilim tinin özüne olduğu gibi erdeme, bilgeliğe, aktöre kurallarına da aykırıdır. Güzellik, varlıklılık, ün, gösteriş gibi dışa dönük durumlar birey aktörei ile bağdaşmaz, tin özgürlüğünü ortadan kaldırır, dolayısıyla mutluluğun gerçekleşmesini önler. Kişiyi aktöreli kılan erdemdir, erdemden başka iyi, erdemsizlikten başka kötü olmaz. İyinin ölçeği kişinin mutluluğudur. Birey iyiyi kendi özüne göre kavrar, başkalarının bir aktöre kuralı olarak öngördükleri ölçülere göre değil. Başkasının buyruğu altına girmek, istencini başkasının denetimi altına vermek tin özgürlüğünü de, mutluluğu da ortadan kaldırır, özgürlükten yoksunluk ise mutsuzluktur.

Kişi erdemli yaşamakla, mutluluğun özünü kavramakla, tin özgürlüğüne kavuşmakla bilge olur. Bilgelik mutluluktur, başka bir kurala bağlanmayı gerektirmez. Birey bilge olduğundan kendi kendini yönetir, onun bir devlete gereksinme duyması sözkonusu değildir. Bireyleri bilge olan bir yeryüzünde bütün devlet biçimleri mutluluğu engeller. Birey yaşamını, mutluluğa götüren erdem kurallarına göre, dü-

zenledikten sonra onu yönetecek daha üstün bir kurum gerekmez. Yeryüzünde bulunan bütün insanlar birarada yaşayabilirler, onların ulus olarak bölünmeleri, belli topraklar üzerinde birbirlerinden ayrı yaşamaları, ayrı ayrı yasaları uygulamaları bireyin doğasına aykırıdır. Birey belli bir toprağın değil bütün yeryüzünün yurttaşıdır. Tek bir yurt vardır o da yeryüzüdür, bu yurdun tek geçerli yasası vardır o da erdemdir. Gene bu yurdun tek ereği vardır o da mutluluktur. Bütün bireyler erdemli, mutlulukla gönenmiş olduktan sonra, onların üzerinde buyurucu, özgürlüğü kısıtlayıcı, yasalara dayanan bir yönetici kuruluşun, bir devletin varlığı gereksizdir.

Toplum bireylere birtakım sınırlamalar getirir, bireyleri belli koşullara bağlar, mutluluğa götüren eylemleri önler. Bireylerin toplum koşullarından sıyrılması, doğal olmayan bütün kurumlardan uzaklaşmaları gerekir. Toplum dışına çıkarak tek başına yaşamayı başaran birey özgürdür, erdemlidir, bütün bağlayıcı yaptırımlardan kurtulmuştur. Başkalarının davranışları, eylemleri karşısında ilgisizdir. Bu ilgisizliğin en belirgin örneği utanma duygusudur. Birey ancak kötü olandan, erdeme aykırı gelenden utanmalıdır. Erdeme aykırı gelmeyen bir eylemden utanmak toplumun yarattığı gereksiz bir baskı sonucudur. Doğada, yaşamın özünde utanma diye bir olay yoktur...

Din gerekli değildir, bilgenin dinle gelen inançlara bağlanması, özellikle halkın katılaşan inançlarına uyması erdeme aykırıdır. Dinle ilgili görevler de gereksizdir, tanrı bireylerin yarattıkları bir sözcüktür, onun adına tapınaklar kurmak, birtakım görevler düzenlemek bilge kişinin işi değildir. Varsa gerçekte bir tek tanrı vardır, onun da özü, biçimi bilinemez, tanımlanamaz. Doğada yaşayan varlıklar biçiminde düşünülen tanrılar halkın bağlandığı birtakım geleneklerin ürünüdür, gerçek değildir. Tek olan bir tanrıya ulaşmanın yolu da erdemdir. Erdemin dışında kalan bütün tanrısal tanımlamalar boştur, geleneklerle oluşmuş gereksiz inançlardır. Tanrı kayrasını kazanmak için çalışmak, tanrı'ya sığınmak, adaklar sunmak bilge kişinin yaşama anlayışı ile bağdaşmaz. Tanrı ile bireyi gönüldeş kılan yalnız bilgelik olabilir. Bilge tanrıya olan say-

gısını, geleneklerin etkisinde kalarak adaklarla değil, erdemle gösterir.

Haz kişiyi tutsaklaştırır, oysa çaba (ponos) çalışmayı, direnmeyi, dayanıklı olmayı sağlar, kişiyi özgür kılar, bağımsızlığının bilincine vardırır. Çalışma, direnme yaşamla doğrudan doğruya bağlantılı olan, yaşama güç kazandıran, onun süresini düzenleyen koruyucu eylemlerdir. Bunların karşıtı olan süslenme, aşırı eğlence gibi olumsuz işler yaşamı içerikten yoksun kılar, anlamsızlaştırır.

Antisthenes'in kişiyi doğaya bağlayan geçici eğilimlerden uzaklaştırmayı, yalnız bir erdem, bir mutluluk varlığı olarak görmeyi amaçlayan görüşlerinin kaynağı Sokrates'in insan anlayışı, aktöreyle ilgili düşünceleridir. Sokrates'in kullandığı kavramlar Antisthenes'te de felsefenin temel kavramlarıdır, ancak bu kavramlarla ilgili yorumlar değişiktir. Us ilkelerine dayanarak insanı açıklamaya, soyut varlıkları yansıtan kavramlarla kişiyi bir örnek bilge diye görmeye, göstermeye çalışan Sokrates'e karşılık Antisthenes yaşamla bağlantılı olan somut varlıkları yansıtan kavramlara yönelmiştir. Sokrates'in insan anlayışını tersine çevirerek açıklamaya çalışmıştır. İki bilgede de düşüncenin anakonusu insandır. Sokrates'te düşünen insan, Antisthenes'te eylemde bulunan, yaşayan insan. Antisthenes, öğretmeni Sokrates'in görüşünü yaşama uygularken Platon'un evren anlayışına, insan görüşüne, özellikle "aidea" dizgesine bütün gücüyle karşı çıkmıştır. Bir bakıma Antisthenes'in varlık anlayışı Platon'unkine bir tepkidir. Onun, daha öğrencilik döneminde bile, Platon'la anlaşamadığını, Platon'un düşünce düzenine, özellikle "aidea" adı altında topladığı kavramlara öfkeyle karşı çıktığını biliyoruz. Antisthenes, bu dönemde, Platon'la anlaşamadığını "Sathon" adlı yazısında, çok ağır bir dille Platon'u yererek, eleştirerek ortaya koymuştur. Felsefesinin odağını oluşturan mutluluk kavramına getirdiği yorum, yoksulluk içinde geçen gençliğinin yüreğine sinmiş etkisinden kaynaklanmıştır. Kimi felsefe tarihçileri, Antisthenes'i uygarlığın bütün buluşlarına, başarılarına karşı çıkan bir bilge diye gösterirlerse de bu özel bir yorum olmaktan öteye geçmez. Kuramcı bilimlere ilgi duymaması, bütün dü-

şünce alanlarında yaşamdan kaynaklanan bir ilkeyi geçerli sayması da içinde yaşadığı toplumun düzeni gereğidir. O dönemde, Atina çok değişik yaşama biçimlerinin egemen olduğu bir yerdi. Sokrates'i ölüme götüren usla bağdaşmaz inançlara duyulan aşırı bağlılık, insanları soylu, varlıklı, kul, tutsak, yoksul diye ayıran yönetim biçimi, varlıklıların yoksulları günden güne artan bir baskı ile daha da yoksullaştırmaları Antisthenes'te varlıkla, emeksizce kazanmakla sağlanan ayrıcalıklı bir yaşamın karşısına çıkma düşüncesini yaratmıştır.

Antisthenes'in düşünceleri, yaşadığı çağda da, daha sonraki dönemlerde de hızla yayılmış. Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Roma, Trakya ülkelerinde sayısız yandaş bulmuş, yeni yeni yorumlarla geliştirilmiştir. Aktöre konusunda kurama yer vermemek, bütün felsefe kavramlarını yaşamla bağlantılı kılan, bir görüşü benimsemek, mutluluğu azla yetinmede aramak en etkili düşünce çığırı olmuştur. Antisthenes'in mutluluk, haz anlayışına karşı ilk büyük tepki çağdaşı Aristippos'tan gelmiştir. Haz kavramına bambaşka bir yorum getiren bu bilge yaşamı elden geldiğince kolaylaştırma, bütün istekleri doyurma, gönül uyarınca dünyanın tadını çıkarma görüşünü savunmuştu. Sinoplu Diogenes ise, yeni bir yoruma gerek duymadan Antisthenes'in düşüncelerini olduğu gibi benimsemiş, yaymış, geliştirmiştir.

Ortaçağda, özellikle Hıristiyanlık'ın ortaya çıkışında yaşamla ilgili değerleri küçümseme, mutluluğu azla yetinmede, duyulara egemen olmada, duyularla ilgili hazları yoketmede bulan dinci inancın kaynağı Antisthenes felsefesidir. Hıristiyan insanı için mutluluk tanrı'ya kavuşmak, "günah"tan kurtulmaktır. Bunları başarabilmek için de başlıca işlem gövdeyle ilgili bütün hazlardan yüzçevirmek, tutkuları önlemek, "nefs üzerinde kesin bir egemenlik" sağlamaktır. Hıristiyan kurumlarında çok yaygın olan "çile", gösterişten kaçınma, eski giysilere bürünme, evlenmeme gibi toplum düzeniyle bağdaşmayan davranışların biçim değiştirmiş, Antisthenes'çi bir görüşten kaynaklandığı bellidir.

Doğu, islam, ülkelerinde dine aşırı bir duyarlıkla bağlanarak "çile" çekmeyi bir olgunlaşma yöntemi sayan, dünya varlıklarını

küçümseyen, yeren, gövdeyle bağlantılı bütün isteklere, gereksinmeli eğilimlere karşı çıkan tutumun kaynaklarından biri de Antisthenes'in düşünceleridir. Bu düşüncelerin yayılmasında, tutunmasında başlıca etken geleneklerdir. İslam çilecilerinin Antisthenes'in yazılarını okuyarak, görüşlerini öğrendikleri ileri sürülemez, ancak ilkçağdan beri din kurumlarında uygulanan dünya varlıklarına karşı olumsuz davranma geleneği yaygındı.

Batı felsefesinde toplumculuğa karşı bireyciliği, topluma karşı bireyi savunma anlayışının da temeli Antisthenes'tir. Ortaçağ Hıristiyan felsefesinde yeni bir akım sayılan Adçılık'ın (Nominalizmin) kurucusu Antisthenes'tir denebilir. Bilimin başlıca görevinin nesneleri ayırarak adlandırmak olduğunu ileri süren Antisthenes'in bu düşüncesi ortaçağda Hıristiyan felsefesinin anakonularından biri olmuştur. Antisthenes, Adçılığı Platon'un "aidea" kuramına karşı ortaya atmıştı. Platon'un "aidea" kuramına göre kavramlar gerçek varlıklardır, evrende bulunan nesneler bu kavramların (aidea'ların) birer yansıması, birer görünüşüdür. Platon-Antisthenes arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı felsefe tarihi boyunca sürmüş, değişik düşünce akımlarının doğmasına olanak sağlamıştır.

Diogenes Laertius'un anlattığına göre Antisthenes'ten kalan yazılar on kitap oluşturacak niceliktedir. Bunların hepsi günümüze kalmamıştır. Yazılarının adlarından, Antisthenes'in çok değişik konular üzerinde çalıştığı, kitap yazdığı anlaşılıyor.

Kaynaklar:

Diogenes Laertius.
Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 1982.
Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 1980.
E. von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1951.

ARİSTİPPOS (435-355)

Sokratesçi Kyrene okulunun. *Hedonizmin* kurucusudur.

Kuzey Afrika'da, Kyrene'de doğdu, orada öldü. Oldukça varlıklı bir ailedendi. Gençliğinde felsefeye duyduğu ilgiyle Atina'ya gitti, önce sofistlerin çevresine girdi. Dönemin en etkin sofisti Protagoras'la tanıştı. sonra Sokrates'in yakın arkadaşı, öğrencisi oldu. Ailesinin sağladığı olanaklarla geçim kaygısı çekmeden, gönlünün uyarınca yaşamaya, yaşamın tadını çıkarmaya koyuldu. Benimsediği yaşama biçimi, sonradan, düşüncelerinin oluşmasında, felsefeyle ilgili sorunlara çözüm aramasında başlıca kaynak niteliği kazanmıştı.

Aristippos felsefeye yaşama biçiminden kaynaklanan aktöre sorunlarıyla yaklaşır. Onun düşünce evreninde başlıca varlık alanı kişinin güncel yaşamını düzenleyen, yaşamına biçim kazandıran. davranışlarını belli görüş ilkelerine bağlayan aktöredir. Aktöre soyut görüşlerden oluşan, yalnız düşünülen evrende davranışları biçimlendiren bir bilgi varlığı değil, yaşama uygulanan, yaşama ortamına kurallar getiren bir öğretidir. Bu öğretinin ereği de, özü de kişinin mutluluğudur. Mutluluk ise önce birey için, sonra bireylerden oluşan toplum için sözkonusudur. Bireylerin üstünde, bireylere egemen olan bir toplumda, mutluluk düşünülemez. Mutluluk bir davranış olması nedeniyle tabanı oluşturan bireyden, tavanı kuran topluma doğru, aşağıdan yukarı aşama aşama yükselir. Bu nedenle felsefenin özünü mutluluk sorunu oluşturur.

Aristippos mutluluk sorununa Sokratesçi bir anlayışla yak-

laşır. mutluluğun sağlanmasında duyu verileriyle us ilkeleri arasında bir bağlantının kurulması gereğine inanır. Duyu verileriyle ilgili görüşünün kaynağı sofistler, özellikle Protagoras'ın öğretisi, us ilkelerine dayalı düşüncenin odağı da Sokrates'in felsefe anlayışıdır. Aristippos birbirine karşıt iki görüş arasında bir uzlaştırmadan yola çıkarak kendi kuramını biçimlendirmiştir. Onun görüşlerini, mutluluk kuramını kendi yazılarından değil, kızı Arete'nin oğlu, Aristippos'un açılamalarından öğreniyoruz. Kyrene okulunun kurucusu olan Aristippos'tan günümüze yapıt kalmamıştır. Aristippos'la ilgili bilgileri veren kaynaklar, onun yaşadığı çağın gelenekçi felsefesine bağlı kalmadığını, mantık, fizik konularıyla ilgilenmediğini bildiriyor.

Bilginin tek kaynağı vardır, o du duyulardır. Duyularımız bize çevremizde bulunan nesnelerin bilgisini verir. Bizim bildiğimiz nesnenin kendisi değil, bize gelen izlenimleri, duyularla sağlanan duyumlardır. Duyularımız bize nesneleri oluşturan nedenleri bildiremez, yalnız nesnenin bize gelen, bize verilen yanını bildirir. Bu yüzden duyumların temel nedenleri "bilinemez" kalır.

Bizde, duyu verileri sonucu tatlı, acı, renk, güzel gibi izlenimler vardır. Ancak nesnelerin tatlı, acı, güzel, renkli olup olmadıklarını kesinlikle bilemeyiz. Yenen bal ağızda bir tat uyandırır, yiyene tatlı gelir. Ancak balın, özünün, tatlı olup olmadığı konusunda kesin bir yargıda bulunma olanağı yoktur. Bizdeki "tatlı" izlenimi bir duyumdur, balın özünü kuran öğenin, nedenlerin bilgisi değildir.

Duyumların, bütün kişilerde özdeş olduğu da söylenemez, bu konuda kesin geçerlik taşıyan bir ölçü yoktur. Duyumlar kişiden kişiye, kişinin durumundan durumuna göre değişir. Bu nedenle kişi, yalnız kendine duyumlarıyla verileni, kendi algıladığını bilebilir. Bu algılama da nesnenin görünen, bize verilen yanıyla ilgilidir.

Duyumun ortaya çıkışında biricik etken devinimdir. Bu devinim ise duyumların devinimidir. Devinim yumuşak, katı, belirsiz olmak üzere üç türlüdür. Devinim kişiyle doğa arasında

bir yakınlık, bir uyum sağlarsa, daha açığı yumuşak olursa *hedone* (tat, kıvanç, haz) uyandırır. Yine devinim kişiyle doğa arasında karşıtlık, uyumsuzluk yaratırsa, acı, üzüntü doğar. Devinimin belirsiz kaldığı durumlarda izlenim alamayız, bu nedenle ne acı duyarız, ne tat alırız.

Kişide haz uyandıran etki iyidir, acı uyandıran etki kötüdür. İnsanla ilgili nesnelerin durumu da böyledir. Sevilen, istenen, sevinç yaratan iyi, istenmeyen, kaçınılan, üzüntü doğuran kötüdür. Öyleyse iyilikle kötülük kişiye, kişinin üzerindeki etkiye göre değişir. Kişi bir istenç varlığıdır, bu istencin başlıca ereği de kıvançtır, yaşamdan mutluluk duymaktır. İstencin ereği kıvanç olduğuna göre kıvanç iyidir, istenç acıdan, üzüntüden kaçındığına göre üzüntü, acı kötüdür. İyi ile kötü kıvanç ile acı niteliğinde ortaya çıkar.

Haz yalnız yaşanan süre için, şimdi için geçerlidir, geçmiş-gelecek bu konuda geçerli değildir. Geçmişten kıvanç duyulmaz, o bitmiştir, yokolmuştur. Gelecekten de kıvanç duyulmaz, şimdilik ortada yoktur. Haz yaşanan, duyularımızla bağlantılı olan bir olaydır, yalnız düşüncede bulunan bir kavram değildir. Bu bakımdan, haz gövde ile ilişkilidir, bir tin varlığı sayılmaz. Hazlar arasında nitelik ayrımı da sözkonusu edilemez, bütün hazlar birbirine eşittir. Yalnız aşamaları değişik olabilir. Öz bakımından eşit olan hazların aşamalarını oluşturan da sürelerdir.

Haza ulaşabilmek için, hazın ne olduğunu anlayabilmek için başlıca ilke bilgidir. Bilgi hazla sağlanan mutluluğun da kaynağıdır. Bilgi bize özgürlüğün, istencin, bilincin, geçmişin, geleceğin ne olduğunu öğretir, yaşamanın tadını çıkarma kurallarını gösterir. Bu bilgi, sıradan kimselerin anladıkları türden bir bilgi değildir, bilgenin bilgisidir.

Evren yaşamını küçümsemenin, özünü eğitmek için birtakım yoksunluklara katlanmanın, kendine acı çektirmenin gereği yoktur. Kişi elinden geldiğince, us ilkelerine, istencin kurallarına uyarak iyi yaşamalıdır, yaşamın tadını çıkarmak için gerekeni yapmalıdır. Güzel giyinmek, eğlenmek, sevip sevilmek insan yaşamının bütününü oluşturan eylemlerdir. Bun-

ları sıkı bir denetim altına alarak kısıtlamak bilgece bir davranış olmadığı gibi insanın doğasına da aykırıdır. Nitekim insan yaratılıştan, daha çocukken, mutlu yaşamaya eğilimlidir. Bilge kişi bu yaşama eğilimini belli ilkelere bağlamayı, belli bir ölçüye göre davranmayı bilir.

Kişinin geçmişten, gelecekten kaygılanması yaşamın anlamını bilmemesi, bilgece bilgiden yoksun kalması yüzündendir. Kaygı bilgisizlikten kaynaklanır. Çevrede olup bitenlerle ilgilenirken, onlardan acı duyacak, kaygılanacak nitelikte etkilenmemeli.

Aristippos'un önerdiği bu aktöre anlayışı kıvanca (haza) dayanmakla birlikte tin dinginliğini, kendi kendisiyle dengeli olma anlamını da içerir. Bu konuda Sokrates'in usla ilgili görüşünü benimser, ancak bu us kuramcı değil uygulayıcı, soyut değil somut olaylara yönelik bir ilkedir. Usun başka bir görevi de yaşamayı kolaylaştırmak, birtakım çelişkilerden, tutarsızlıklardan kurtarmaktır.

Usun denetimi altında olan bilginin ereği de mutluluğu sağlayan kıvancı elde etmektir. Bilgi, yalnız kendisi için değil, kıvancı sağlamak içindir, bir araçtır. Usun denetlediği bilgi doğal olandan kaynaklandığı için insan yaşamına uygundur. Bu nedenle doğal olan bir insan eyleminin utandırıcı diye nitelenmesi de sözkonusu değildir. Doğada utanç yoktur, kendi bütünlüğü içinde, gerçekleşen eylemler, olaylar vardır. Felsefenin konusu bu eylemleri insan yaşamına kıvanç verecek, insanı mutlu kılacak bir düzene koymaktır. İşte mutluluğun gerekli kıldığı bilgi budur. Antisthenes'le uzlaşma.

Kişi bir erek varlığıdır, belli bir amacı vardır. Bu amaç bireysel, öznel izlenimlerce belirlenir, biçimlenir. Bütün edimlerimizin kurallarını oluşturan da bu izlenimlerdir. Kişisel yaşam bu izlenimlerle bağlantılıdır. Öte yandan yaşamın bir devinim olması nedeniyle devinim-izlenim ilişkisi de süreklidir.

İzlenimlerin kaynağı duyularımızdır. Duyu verilerinden edinilen hazlar duyuların nitelikleriyle orantılıdır. Bu nedenle anlayış gücünün kıvancı, duyularla sağlanan kıvançtan daha güç-

süzdür. Kişi duyuların sağlamlığı ölçüsünde mutlu olabilir, esenlik kazanabilir.

Aristippos'un öğretisi, mutluluğu yaşamdan yüzçevirmede, istekleri, gereksinmeleri elden geldiğince azaltmada, kıvancı kötülemede bulan Antisthenes'in görüşlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İki bilgenin de Sokrates'in öğrencileri olmalarına, Sokrates'in öngördüğü us ilkelerine dayanmalarına karşın aktöre konusunda birbirine karşıt görüşleri savunmaları yaşam biçimlerinin ayrılığından kaynaklanmıştır. Buna karşılık, öğretmenleri Sokrates'i yorumlamaları, iki ayrı okulun doğmasına olanak sağlamış, etkileri çağlar boyunca sürmüştür. Aristippos'un görüşlerini kendisinden yüz yıl sonra gelen Epikuros yeni bir yorumdan geçirerek işlemiş, mutluluk, haz kavramlarına başka bir anlam vererek, geliştirmiştir. Roma felsefesinin, yaşamayı bir evren mutluluğu, elde bulunan olanaklardan yararlanarak, yaşamın tadını çıkarma diye yorumlayan kanadını besleyen de Aristippos'un görüşleridir.

Doğu islam düşüncesinde yaşadıkça mutlu olmak, eğlenmek, günün tadını çıkarmak, geçmişi, geleceği düşünmemek, bilgece davranmak, duyu verilerinin dışında bir gerçek tanımamak gibi görüşlerin kaynağı da Aristippos'un yaşama anlayışıdır.

Kaynaklar:

Ers von Aster, *Geschichte der Philosophie,* 1951.
Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri,* 1982.
Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (Çev.V. Eralp, 1949).
Diogenes Laertius

PLATON (427-347)

İdea öğretisini kurmuş, bilginin bir anımsama, duyulur evrenin bir yansıma olduğu kuramını ileri sürmüştür.

İ.Ö. 27.5.427'de Atina'da doğdu, 347'de orada öldü. Soylu bir aileden gelen Ariston'un oğludur, gerçek adı Aristokles'tir, Platon adını, geniş omuzlu oluşu nedeniyle kendisine, öğretmeni takmıştır. Başta Diogenes Laertius olmak üzere, bütün yazılı kaynaklar, Solon soyundan geldiğini, ailesinde Kritias, Kharmides gibi yüksek görevler almış kimselerin bulunduğunu, oldukça varlıklı bir ortamda yetiştiğini bildirir. Önceleri şiir yazar, eski Yunan ozanlarının yapıtlarını inceler, yalnız yazın alanında çalışırmış. Sokrates'i tanıdıktan sonra, onun düşüncelerinin etkisinde kalarak, bütün şiirlerini yoketmiş, bütün gücünü felsefe sorunları üzerinde odaklaştırmıştır. Gençliği, Atina'nın bilim, sanat, düşünce bakımından en parlak döneminde geçmiş, özellikle beden eğitimine ilgi duymuş, oldukça sağlıklı, güçlü, uyumlu bir gövdesi varmış. Yaygın bir söylentiye göre, Sokrates'in ölümünden sonra, aralarında Eukleides de bulunan, öğrenci arkadaşlarıyla Megara'ya gitmiş, bir süre Kuzey Afrika'yı, Mısır'ı, Kyrene'yi gezmiş, Mısırlı rahiplerden matematik, gökbilim okumuş, Kyrene'de matematikçi Theodoros'un yanında kalmış, matematikle ilgili çalışmalarını sürdürmüştür. Kimi felsefe tarihçileri, onun bu gezilerini birer söylenti, Güney İtalya, Sicilya gezilerini gerçek olarak nitelerler. Ancak, yapıtlarının incelenmesinden, Platon'un ma-

tematik, şiir, gökbilim, tarih, mitoloji, politika konularında sağlıklı bilgiler edindiği anlaşılmaktadır. Özellikle Pythagoras, Orpheus inançlarından esinlenen düşünceleri bunu gösterir. Onun bu konudaki bilgileri Güney İtalya gezisinde, Atina'da tanıdığı Pythagorasçılardan edindiği söylenir. Daha sonra Sicilya'nın Syrakusa ilinde, Kralın yakını, Dion ile tanışmış, arkadaş olmuştur. Bu arkadaşlık, bir süre sonra, Dion'un yönetimi ele alması üzerine daha pekişmiş, Dion, Platon'un tasarladığı devletin gerçekleştirilmesi için, sonuç alınamayan birtakım girişimlerde bile bulunmuştur.

Platon'un olduğu ileri sürülen 35 yapıt ile 13 mektubu içeren bir derleme üzerinde yapılan incelemeler, bunlardan dört döneme ayrılan, 28'inin gerçekte onun elinden çıktığı sonucunu vermiş, ötekilerin kuşkulu bulunduğunu göstermiştir. Düşünce bakımından, gelişim aşamalarına dayanılarak dörde ayrılan bu yapıtların, birinci bölümü gençlik, ikincisi geçit, üçüncüsü olgunluk, sonuncusu da yaşlılık dönemlerini kapsar. İlk dönem yapıtları *Apologia*, *Kriton*, *Ion*, *Protagoras*, *Lakhes*, *Politeia I*, *Lysis*, *Kharmides*, *Euthyphron*. İkinci dönem yapıtları *Gorgias*, *Menon*, *Eutydemos*, *Kratylos*, *Küçük Hippias*, *Büyük Hippias*. Üçüncü dönem yapıtları *Symposion*, *Phaidon*, *Politeia II*, *Phaidros*. Son yaşlılık dönemindeki yapıtları ise *Theaitetos*, *Parmenides*, *Sophistes*, *Politikos*, *Philebos*, *Timaios*, *Kritias*, *Nomoi*...

Platon felsefesinin ilk bakış açısını, öğretmeni, Sokrates'in görüşleri oluşturur. Platon'un yapıtlarında, sorunlarla ilgili tartışmaların yöneticisi olarak ortaya çıkan Sokrates, kendi düşüncelerini açıklarken, Platon'un felsefe anlayışını da yönlendirir. İlk gençlik döneminde, yalnız Sokrates'in düşüncelerini benimseyen, onların ışığında yürüyen Platon, sonradan belli gelişim aşamalarına göre, kendi özgün görüşlerini ortaya koyar, yavaş yavaş "Sokratesçi bakış"tan ayrılır. Felsefe tarihinde, Platon'a özgün bir yer sağlayan, onun düşünce dizgesinin odağını oluşturan *idea öğretisi*, bu ayrılışla biçimlenir. Bu öğreti, Platon'un karşı çıktığı Sofistlerin yarara, hazza, dayanan görüşlerinin, eleştirisiyle başlar, sonra bir var-

lık ilkesini içeren soruna dönüşür. Bu nedenle. *idea öğretisi* varlığın (on) temelini oluşturan öğeleri bulmayı. açıklamayı amaçlayan bir bilgi kuramı niteliği de taşır. İdea ile bilgi (episteme) birlikte işlenir. Platon'u idea öğretisine götüren temel sorun. öncceleri Sokrates'in de üzerinde durduğu. "iyi" (agathon) kavramıdır. "İyi" düzenli. uyumlu bir yaşamın tek geçerli ölçüsüdür, ereğidir (telos), en yüce *idea*'dır.

İdea. bütün genel geçerlik taşıyan yasaların. kuralların varlık türlerini oluşturan ilkelerin değişmez. ölümsüz. gerçek karşılığıdır. Bu nedenle varlık türlerinin, bireylerin sayısınca *idea* vardır. Varlık türleriyle eşit nicelikte olan idealar bütün nesnelerin genel kavramlarını, örneklerini, biçimlerini içeren tümellerdir. Öte yandan, doğa bilimlerinin tür, soy. birey diye nitelediği varlık öbekleri de birer ideadır. Tür, soy adı sayısınca idea vardır. Soy (cins) adı bir idea'yı yansıtır. bir idea'ya karşılıktır. İdealar genel düşüncelerin tinsel evrende bulunan, evrensel geçerlilik taşıyan, gerçek varlıklardır. Bu özellikleri dolayısıyla değişken olan duyulur nesnelerden daha gerçektirler. Onların gerçekliği. yalnız kendi yapıları gereğidir, başka nesnelerle olan bağlantıları yüzünden değil. Bu nedenle duyulur nesneler, kendi idealarına olan yakınlıkları, benzerlikleri oranında gerçektir. Bütün duyulur varlıkların oluşmasını sağlayan idealar birer temel ilke niteliği taşıyan evrensel. yüce örneklerdir (paradeigma). Duyularla kavranan somut varlıklar ise idealarn görüntüleri (eidola) ya da eksik yansımaları (omoiomata). duyulur evren de ideaların bulunduğu. tinsel evrenin bir yansımasıdır.

İdealar evreni. kendi bütünlüğü içinde, birtakım aşamalar dizisinden oluşur. en yüksekte İyi ideası bulunur. Bütün öteki idealar bu yüce İdea'ya göre sıralanır. Bu sıralanma en alttakinden yukarı doğru belli orana göredir. Bu oran duyulur nesnelerin ideaları arasında da geçerlidir. Duyulur nesneler de idealarına göre biçimlenir. Bu biçimlendirici oran evrenseldir. En yüce, salt olan idea ile öteki idealar insan anlığında (dianoia) önceden vardır, oysa insan bunları bilmez, yalnız duyular dışta bulunan. ideaların bir yansıması olan nesneler aracılığıyla anımsamayı

gerçekleştirir. Bu olay idealların ortaya konması değil uyandırılması anlamına gelir. Duyularla sağlanan duyumun görevi de bu ideaları anımsatmaktır. Bu anımsatma olayı, Platon felsefesinde, bilginin doğmasına olanak sağlar.

Bilgi sorunun çözümünde duyu verilerine dayanma gereği yoktur. Duyular kişiyi gerçeğe ulaştıramaz, yanıltıcı olmaları yüzünden, ondan uzaklaştırır. Gerçeğin kavranmasını sağlayan ilke sevgi (eros) ile ondan kaynaklanan usavurmadır (noesis). Bu sevgi ölümsüz evrenden duyulur evrene gelen tinin, kaynağına dönmek için duyduğu derin özlemdir. Tin, yapısı gereği, tutsak olduğu gövdeden kurtulmak, geldiği yüce varlık evreninde kalmayı diler. Bu özleyiş de sevginin özel bir biçimi olan "bilimsel sevgi"yi doğurur. Platon, tinin bu özel durumunu göz önünde bulundurarak, bilgi konusunda düşüncelerini sergiler. Ona göre tin ölümsüzdür, çok kez bu duyulur evrene gelip gitmiş, bu süre içinde de duyulur evrenle duyulurüstü evrende (hades) geçen olayları görmüştür. Duyulur evrende, doğada, bulunan bütün nesneler birbiriyle bağlantılı olduğundan, tin bunlardan birini görünce ötekini anımsar (anamnesis). Tinde, önceden bilinçsiz olarak, doğru tasarımlar bulunur, bunlar bir düşte olduğu gibi boyuna kımıldar, bunları uygun sorular sorarak, düzenli araştırmalar yaparak aydınlığa çıkarma olanağı vardır. Bir anımsama yolu olan bu işlem bilginin oluşumunu sağlar. Bu da bilginin, önceden bilinen, görünen bir nesnenin yeniden anımsanması olduğu sonucunu doğurur. Bu anımsama eyleminde temel varlık idealardır. Ancak kesin bilgiyi (episteme) doğru sanıdan (orthe doksa) ayırmak gerekir. Doğru sanı süreksizdir, bilgi ise sağlam bir ilkeye (logos) dayandığından süreklidir, kesindir. İki ayrı bilgi türüne karşı iki ayrı dünya vardır. Bunlardan biri gerçeklerin, ölümsüz, yüce ilkelerin bulunduğu "idealar dünyası", öteki ise ortaya çıkan, yokolan göreceli gerçeklerin dünyasıdır. Usu ilgilendiren kesin bilginin konusu birinci, doğru sanının konusu da ikincisidir. Öte yandan duyularla algılanan nesnelerin bulunduğu dünyaya karşılık nesnel olmayan idealar dünyası (asomata eide) vardır. Uzay ya da nesneler dünyasında bulunmayan bu idealar bağımsız varlıklar

olup yalnız düşünceyle kavranabilir (topos noetos). İşte, felsefeye özgü erdemin koşulu niteliğinde olan, bilginin kaynağı bu idealar dünyasıdır.

Platon'un geliştirdiği öğretide temel sorunlardan ikisi de *eros*'la tindir. İyilik ya da kötülüğü kendi özünde araması gereken tin yeryüzüne sonradan inmiştir, üç bölümdür. Birinci bölüm idealara yönelik, güdücü, uslu (logistikon), yöneticidir. İkincisi isteyen, dileyen, özleyen, usa uygun olarak davranan, sonuncusu ise istençli eyleme, us ilkelerine karşı direnen, tutkuya, geçici nesnelere yönelen bölümdür. Tin geldiği yüce kaynağa dönme eğilimindedir, bunu başarabilmesi için ideaları kavraması gerekir. Tin, bilgi sorununda olduğu gibi, duyulur dünyada bulunan, idealarla bağlantılı olan (meteksein) nesneleri görünce yüce evreni anımsar. İnsanda tinsel evrende görünenleri duyulur evrende anımsamaya yarayan bir yeti vardır. Bu yetinin en açık seçik olarak göründüğü alan ise "güzel"dir. "Güzel" idealar evreninde ışıldayan, yeryüzünde en ilgi çekici bir nitelikte yansıyan varlıktır. Güzel insanı etkilediğinden, insanda ona karşı, derin bir yönelme vardır. Sevgi (eros) denen bu yeti usa uygun olarak yönetilir, yönlendirilirse, insanda, felsefeye özgü bir coşku uyanır, bu da güzel ideasını anımsamaya yarar. Bu durum, eros'un bütün ölümlü varlıklarda bulunan bir ölümsüzlük çabası olduğunu gösterir. Bu çaba da ölümlülerin döl yetiştirmeleriyle gerçekleşir.

Eros kimi seçkin, yetkin kişilerde duyulara özgü hazzın üstüne yükselterek bilgece bir yönelişe dönüşür. Bu dönüşüm sonucu, üstün yetenekli kişiler, yeryüzündeki güzellikleri görünce onların tinsel evrendeki gerçek, yüce kaynağını anımsar, derin bir kendinden geçiş içine düşer, ona kavuşma eğilimi duyar. İşte bu ölümsüz idealar ülkesine yönelme, felsefe bakımından, bilmeyi sağlayan bir eğilimdir. Erdemli, büyük işlerin başarılmasını sağlayan bu sevgidir. Bu sevgiyle ışıklanan, yönlenen tinlerin sağladığı ilişkilerle oluşan eğilim dostluktur (lysis). İşte bilgeleri bir araya getirerek felsefe sorunlarına ortak çözüm arama gereğini doğuran, onları toplum yönetiminde yetkili kılan bu değerdir. Bilgeyi bilgi edinmeye götüren yollardan biri de bu sevgiden kaynaklanan dostluk ilişkisidir.

Platon, gerek dostluğun geliştirilmesinde, gerekse bilgeliğin ilerletilmesinde retoriğin (söylevin) önemini vurgular. Ona göre güzel söz söyleme, tini bilgece sözlerle yönlendirmeye yarayan söylev, bir sanattır. Bu sanat kişiye çözüm arayacağı sorunların gerçek özünü bilme olanağı sağlar, gerçeği kavramada uygulanacak yöntemi gösterir. Söylevlerde başlıca erek çelişkiden, yanlıştan, kuşkudan kurtulmaktır. Bu da onun temel yöntemi olan eytişimle sağlanabilir. Eytişim kavramların anlamlarını, değişik, şaşırtıcı yorumlara giderek, bulanıklıktan kurtarır, düşüncenin açık seçik bir durumda sergilenmesine yarar.

Felsefe tarihinin, ilk örneğini Platon'da verdiği, temel sorunlarından biri de devlet kuramıdır. Platon önce *Politeia*, sonra *Nomoi* adlı yapıtlarında devlet sorununu inceler. Olgunluk dönemi yapıtlarından olan *Politeia*'da önerdiği devlet biçimiyle yaşlılık çağı ürünlerinden olan *Nomoi*'de ileri sürdüğü devlet anlayışı arasında, yönetim bakımından, birtakım değişiklikler görülür. Ancak onun bu konuyla ilgili temel öğretisi *Politeia*'da bulunur. Platon'a göre devlet bir ereği (telos) olan, onu gerçekleştirmekle yükümlü kuruluştur. Devletin ereği bireysel değil toplumsal mutluluğu sağlamaktır. Bunu başarabilmek için de, genel gereksinmelere dayanan, üç temel görevi vardır: *eğitim, savunma, yönetim*. Bunlar devletin yapısını oluşturan kurumlarla ilgilidir. Bu kurumlar, insan tininde bulunan üç bölüme karşılık olmak üzere üçe ayrılır. En üst aşamada *yöneticiler*, ikincide *koruyucular*, sonuncuda da *besleyiciler* yeralır. Yöneticiler öğreten, bilgiyi geçerli kılarak bireyleri aydınlatan, toplumu bilgeliğin ışığında düzenleyen kimselerdir. Bu nedenle, bütün yöneticilerin bilge kişiler olması gerekir. Platon bu görüşünü "ya yönetici bilge, ya bilge yönetici olmalıdır" önermesiyle açıklar. Yöneticilerin başlıca niteliği "bilgelik"tir. Koruyucuların görevi içte barışı, düzeni, güvenliği sağlamak, dışta düşmanlara karşı toplumu, ülkeyi korumaktır. Besleyicilerin tek görevi de, toplumsal yaşamın doğal gereksinmelerini sağlamaktır. Bu kesim üreticidir, toplumun tabanını oluşturduğundan, çoğunluktadır. Koruyucular için yiğitlik (andrea), besleyiciler için genel kurallara uyma temel

ilkedir. Devlette üç kesime karşılık dört erdem egemendir: Bilgelik. yiğitlik. ölçülülük, *adalet*. İlk iki kesimle ilgili olmasına karşın. üçüncü. dördüncü erdemler bütün toplum için geçerlidir. Bunlar devletin olgunluğunu sağlayan ilkelerdir.

Toplumu oluşturan bireyler de tinleri bakımından üç türlüdür. Bilgeliği sevenler, ünü sevenler. varlıklılığı sevenler. Bu öbekleşme tinin üçlü ayrımıyla bağlantılıdır. Devlet, bu değişik üçlü öbekleşmelere karşın, genel uyumu sağlayarak toplumsal mutluluğu gerçekleştirme gereğindedir. Bunu başaramayan bir devlette çözülme, dengesizlik, tutarsızlık, güvensizlik egemendir, o "devlet" olma niteliğinden yoksundur. Bireylerin bir toplum içinde yaşama gereğinde olmaları kendi kendilerine yetmeyişlerindendir. Toplumda ölçülülük (sophrosyne) yöneticilerin en iyiler olmaları, yönetilenler konusunda, anlayış, düşünce birliğine varmaları temeline dayanır. Tüze (dikaiosyne) ise toplumdaki bölümlerin kendilerine düşen ödevi eksiksiz gerçekleştirmesidir. Platon'a göre, toplumun tabanını oluşturan, "yığın" bilge olamaz, bu nedenle ölçülülük gibi bir erdemi yoktur. Tüzenin değeri, bütün erdemlerin devlet düzeni içinde gerçekleşmesine olanak sağlamasıdır.

Devletin başlıca görevlerinden biri olan gençlerin yetiştirilmesi eğitim ilkesine dayanır. Gençler, toplumun geleceğini temellendiren varlıklardır. Onlar bilgelikten kaynaklanan erdemlere göre yetiştirilmelidir. Eğitimin biri tinsel, öteki gövdesel olmak üzere iki yöntemi vardır. Tinsel eğitimde, özellikle müzik, şiir temeldir, "güzel" sevgisini geliştirmeyi amaçlar. Platon, daha sonraki yazılarında, matematikle mantığın da eğitimin temel öğeleri arasında bulunduğunu ileri sürmüştür. Gençlerin bütün gereksinmelerini devlet karşılar, onların evlenmeleri, seçecekleri eşler devletin denetimi altındadır. Bir gence, kendi yetilerine uygun bir eş seçmek devletin görevidir. Gençler "ortak sofralar"da yer, onlarla uyumlu yerlerde yatarlar. Yöneticilerde evlenme, malvarlığı (iyelik) sözkonusu değildir, "dostlar arasında ayrılık değil birlik, ortaklık temeldir". Platon'a göre, eğitimde temel bilimlerden sayılan matematik kalıcı olanın bilgisidir. Bu özelliği dolayısıyla oluşun

(genesis) bilgisi niteliğini taşıyan sanıdan (doksa) ayrılır, özün (ousia) bilgisi olan düşüncedir (neosis). Geometri biçimlerinde duyusal öğeler bulunur, bu biçimler matematiğin öğelerini idealarından ayırır. Bu da metamatiğin öğelerinin idealarla duyusal varlıklar arasında bir aracı durumda olduğunu gösterir.

Platon'un Doğa kuramı idea öğretisine dayanır. Yaratıcı değil, düzenleyici, uyum sağlayıcı olan tanrısal erk (Demiurgos) doğayı "iyi" ideasına göre biçimlendirip düzenlemiştir. İyi ideası yaratma, düzenleme eyleminden öncedir. Yaratma bir yoktan varetme değil, eldc bulunanı biçimlendirmedir. İyi ideasına göre düzenlenen doğa da yetkinliğin son aşamasıdır. Bütün nesnelerin gerçek nedeni olan tanrısal us (zous), doğaya son biçimini verirken, onda şaşmaz bir ereğe (telos) yönelmeyi temel ilke yapmıştır. Bu nedenle doğada bulunan bütün nesneler iyi ideasına göre biçimlenen bir ereğe ulaşmak ister. Platon, *Timaios* adlı yapıtında açıkladığına göre, duyulur dünyanın nedeni iyi ideasıdır, ancak bu dünya oluş, yokoluş, bozuluş alanıdır. Platon, önceleri "güzel" ideasına göre düzenlendiğini söylediği doğayı, sonradan, Anaksagoras'tan esinlenerek, "iyi" ideasına göre biçimlendirir ya da düzenleyici örneğin iki olduğunu söyler. Oluş durumunda bulunan doğa eytişimsel bilginin konusu değildir. "Ortaya çıkan, yokolan nesneler için gerçek bilgi olamaz, bunlar için ancak bir inanç, bir görüş (pistis) ya da bir kanı sözkonusudur". Biçimlendirici, düzenleyici, iyi bir erk olan Demiurgos doğayı bu iyiliğinden dolayı ortaya koymuştur. Bu dünya tanrısal usun ürünü olduğundan tektir, yetkindir, en iyidir. Duyulur dünyanın nedeni idealar olmasına karşın, dünya onlara kesinlikle uymaz, onun başka bir ilkesi daha vardır. Bu ilke de uzaydır (topos). Duyulur dünya bu uzay içinde oluşturulmuştur. Uzay ise düşünceyle duyularla bilinemez, o bir kavram, bir nesne, bir algı ya da bir idea değildir. Uzay, dünya sürecinin içinde geçtiği, bütün nesnel biçimlere bürünen, nesnenin yatağı durumundadır. Uzay, Demiurgos'un biçimlendirdiği, önceden varolan ilk özdektir. Yetkin olan bu doğanın, evrenin bir de tini vardır, bu tin evreni devindiren, ona egemen olan, ilkedir, onu kuşatan, onun

içinde bulunan. Uzayın başka bir özelliği de gerçek varlığın görünüş, yansıma alanı olmasıdır. Bütün sayılar, ölçü oranları, evrene matematik biçimini veren bu tindir. Platon,, özellikle Pythagorasçı görüşten yola çıkarak evrenin matematik bir yapı taşıdığı görüşünü de benimsemiştir.

Platon, geliştirdiği idea öğretisiyle, felsefe tarihinde birçok düşünce çığırının doğmasına olanak sağlamış, ilkçağdan 20. yüzyıl değin tanrıbilim, felsefe alanında değişik dizgelerin kaynağı olmuştur.

Yapıtları: *Lakhes, Euthyphron, Hıpparkhos, Sophistes, Phaidon, Mınos, Epinomis, Lysis, Theaitetes, Parmenides, İon,Kriton, Kritias, Politikos, Kratylos, Phlilebos, Phaidros, Symposion, Protagoras, Kharmides, Gorgias, Timaios, Nomoi, Apologia, Theages, Meneksenos, Hıppıas*. (iki ayrı yapıt)

ARİSTOTELES (İ.Ö. 384-322)

Yunanistan'ın Stageiros yöresinde, İÖ. 384'te doğdu, 322 Kalkis'te öldü. Soylu bir aileden gelmiştir. Makedonya kralı Amyntas'ın özel hekimi olan Nikhomakhos'un oğludur. 18-20 yaşlarında, ünlü bilge Platon'un kurduğu Akadeia'da felsefe öğrenimi görmek için Atina'ya gitti. Platon'un öldüğü 347 yılına değin orada kaldı. Daha öğrenim yıllarında, gözleme, deneye duyduğu eğilimle ilgi çekmiş. Bu nedenle doğa gözlemlerine, toplumsal olaylara yönelen araştırmalara, incelemelere koyulmuş, bilim kavramı altında toplanan bütün öğretilerle ilgilenmiş. Bir söylentiye göre, Makedonya kralı Büyük İskender'e öğretmenlik etmiş, onun Hindistan savaşına katılmış, Doğu ülkelerinin doğal, toplumsal yaşam biçimlerini gözlemiş.

Aristoteles, Platon'un öğrencisi olmasına karşın, kurduğu *Lykeion* (Lise) adlı okulda öğretmeninin kavramlara dayalı felsefe anlayışına karşıt bir yöntemi benimsemiş, Platon'un ürettiği ölümsüz, göksel, tinsel "aidea"lara karşı gözlemlerden kaynaklanan bir görüşü savunmuştur. Kurduğu okulda, öğrencileri önünde, düşüncelerini gezinerek anlattığından, ona gezinen, dolaşan anlamında *peripatos* denmiştir. Aristoteles felsefeye kendinden önce gelen bilgelerin düşüncelerini, öğretilerini eleştirmekle girmiştir. Ona göre genel gerçekler, evrensel doğrular düşüncel ortamda değil yaşanan gerçeklerin alanındadır. Ancak, böyle düşünmesine karşın, Aristoteles'in işlediği sorunların hepsinin kaynağı yine Sokrates-Platon felsefesidir.

Ancak. sağlıklı bilginin elde edilmesini *logike* dediği mantık öğrentisine dayandırır. *Logike* kesin, genel geçerlik taşıyan, güvenli ilkeleri dolayısıyla sorunların çözümünde daha tutarlı bir içerik taşır. Felsefe bütün bilgi dallarını kapsayan bir bütündür, bu nedenle sorunların çözümünde, açıklanışında tartışma götürmez bilimsel ilkelere dayanması gerekir, bu ilkeler de mantıkta bulunur. Aristoteles'in mantığın kurucusu sayılmasının nedeni budur. O, mantığın tüm ilkelerini, işlevsel koşullarını belli bir dizgeye bağlamış, kavramsal içeriklerin etkinliğini mantık ilkelerinde aramanın gereğini vurgulamıştır.

Bütün bilimleri içeren felsefe tek boyutlu değildir, içerdiği bilimler de kendi aralarında başka bölümlere ayrılır. Bu bölümlerde de kendi yapılarına göre araştırma yöntemleri vardır. Felsefenin içerdiği konular, yine felsefenin bütünlüğü içinde, biri *ousia* (töz), ikincisi ise duyularla algılanan nesnel varlık alanıdır, buna *physeos* (doğa) denir. Bütün varlık türlerinin kendi özelliklerini taşıyan *kategoria*'ları (deyileri) vardır. Burada mantık önbilgileri kapsayan, bilime, felsefeye giriş niteliğinde olan bir bilimsel kılavuzdur. Aristoteles, mantığa dayalı kuramını bilgi sorunlarını çözmek için bir ilke olarak benimser. Ona göre deneyle ussallığın uzlaşması gerekir, nedeni de gerçek, doğru, sağlıklı bilginin kesinliğe kavuşmasıdır.

Aristoteles'in *prote philosophia* dediği ilk felsefenin konusu çözümü mantık ilkelerine dayanılarak sürdürülen töz'dür (ousia). Önsüz-sonsuz olan töz salt varlıktır, kendiliğinden vardır, tüm varlık türlerinin kaynağıdır, zaman, uzam gibi koşullara bağlı değildir. Bilmek, sorunu gündeme getiren nesnenin kökenini, ortaya çıkış olanaklarını açıklamaktır, kavramaktır. Gerekimli olan bu bilgi kesindir, buna da tümdengelim yöntemiyle varılır. Tümdengelim ise bütün durumlarında bir *syllogismos* (tasım) biçimindedir. Aristoteles tasımın ilkelerini, biçimlerini saptayan, düzenleyen öncü düşünürdür.

Tasımın dayandığı mantık bilimsel bilginin kazanılmasında uygulanması gereken yöntemi vurgular. Bu yöntem gerçeği ortaya çıkarmak, inandırmak, kuşkudan uzak bir sonuca varmak

için gerekli yoldur, usun, bilincin aydınlığı altındadır. Bu nedenle, Aristotelesçi kuramda mantık tüm bilimsel çalışmalar için bir araç (organon) niteliğindedir. Ancak, bu mantığın kaynağı da Platon'un *aidea* kuramıdır. Gerçek varlık (ontos on) tümeldir, tümelin kapsadığı bilgi de kavram içeriklidir. Kavram ise mantıkta önermelerin kurulmasına yardımcıdır. Bir önerme doğru ya da yanlış olabilir, üçüncü bir olanak sözkonusu değildir. Öte yandan, bir önerme ya *kategoria* (deyi), ya da iki kavramın birleştirilmesi, birbirinden ayırdedilmesdir. Önermenin sonucu yargıdır, yargı olumlu-olumsuz bir içerik taşır. Yargıyı oluşturan da konu ile yüklemdir.

Aristoteles'in, düşünmenin temel ilkeleri olan kategoriaları, ondur: töz, nicelik, nitelik, bağıntı, yer, zaman, durum, iyelik, edim, edilim. Bu on deyinin yalnız mantığın değil, varlığın da temel koşulları olduğunu düşünmek, Aristoteles'i mantık ilkelerine dayanarak nesnel varlık alanına yönelmiş bir düşünür niteliğinde anlamak gerekir. Varlığın biçimlerini bu on diyeye yaslanarak açıklamayı yeğleyen Aristoteles, Platon'a karşıt yeni bir yöntem geliştirir, gökte olanın yerde aranmasını önerir. Onun mantığa ağırlık vermesi, varlık kavramı altında toplanan bütünü mantık ilkelerine göre açıklamaya çalışması düşünce dizgesinin başat özelliğidir. Nitekim düşünmeyi varlığı yansıtan bir süreç olarak görmesi de deneysel verilerin etkinliğinden gelir.

Aristoteles'in, daha sonraları *metafizik* (Aristoteles bu kavramı bilmiyordu) diye anılan yapıtı, nesnel varlıklar dışında kalan konuları incelemesinden dolayıdır. Fizik (physeos) konularından sonra gelen, daha çok düşünsel varlıkları konu edinen çalışmaları bu adla bilinir, oysa Aristoteles bu sözcüğe günümüzdeki anlamı veremezdi. Bu bölümde varolanların özü, yapısı, oluş nedenleri üzerinde durulur, daha açığı nesnel varlıkla yanyana bulunan varlık alanı sorgulanır. Aristoteles için felsefenin odağını oluş (genesis) kavramı kurar. Oluş'un belli ilkeleri, nedenleri vardır, bunun en önemlisi *ereklilik*'tir. Aristoteles'e göre oluş özdeğin belli bir biçim kazanması, belli bir nesnel kılığa girmesidir. Bu biçimlenmede dört neden vardır: nesnel neden, biçimsel neden, devindirici neden, ereksel neden.

Nesnel neden bir nesnenin olması. kendi kendisiyle gerçekleşmesi, oluş için başka bir nedene. kendi dışında bir nedene gerekim duymaması. Biçimsel neden ise özdekte kendi kendini biçimlendiren. gerçekleştiren neden. Bu neden nesnenin özelliğini, niteliğini verir. Devindirici neden, nesnenin biçim kazanmasıyla, biçimlenmesiyle bağlantılıdır. Nesneye devinim olanağı sağlar. Oluş bu nedenle son biçimini alarak gereksediği aşamaya varır, buna da ereksel neden denir. Tüm nesneler en iyiye, en yetkine, en olgun düzeye varmak ister.

Nedenler biri yukardan aşağı, öteki aşağıdan yukarı olmak üzere iki devinim biçimi taşır. Yukarıya doğru *salt biçim*, aşağıya doğru *salt özdek* sözkonusudur. En olgun, gelişmiş, saltık olan yukarda. en üstte, daha olgunluğa varamayan, yoğun olan alttadır. Aristoteles buna *ilk özdek* (prote hyle) adını verir. Bu özdek bir olanaktır (dynamis), onda *gerçeklik* (energeia) özelliği yoktur. Salt biçim özdeği gerektirmez, kendi kendisiyle vardır. Bu nedenler varlıkla, varoluşla ilgili temellerdir. Kategoria'larda olduğu gibi, bunları göz önünde bulundurmadan varlık sorununa çözüm aranamaz.

Aristoteles'e göre tin üç türlüdür, en üstün türü insanda bulunur, bütün dirim yetilerini. düşünme olanaklarını taşır. İkinci türden olanı hayvanlarda görülür. Bu tin hayvanları devindirmeye, bir isteğe göre yönlendirmeye, ereğe vardırmaya yarar. Hayvanın diriliği de bu tinle sağlanır. Üçüncü tür tin bitkilerde bulunur. Bu tinin düşünme, devinim gibi yetileri yoktur, yalnızca "canlı" sayılan doğada (insan-hayvan dışında) yaşamsal olanakları sağlar. Bu üç türlü tinin etkinlikleri de, kendi varlık alanlarında geçerli bir ereğe göredir. İnsan tininin üstünlüğünü sağlayan özelliklerinden biri de bilgi, yaratma, üretme, yönetme gibi niteliğidir.

Aristoteles'in kuramına göre insan toplumsal bir varlık, onda toplum kurma, düzenleme, biçimlendirme, yönetme gibi üstün yetiler vardır. öteki dirilerden ayrılmasını sağlayan üstün başarılarından biri böyle toplumsal bir varlık oluşudur. İnsan, bir us varlığı olması dolayısıyla. toplum içinde belli bir aktöreye bağlıdır. Bu aktörenin amacı bireyin mutluluğudur. Mutluluk

yaşamda ulaşılmak istenen en yüksek aşamadır. bu nedenle insanın bütün çabaları mutluluğu sağlamak içindir. Ancak mutluluk bilgiyi, kurallara uygun düşünmeyi, davranmayı gerektirir.

Erdemler konusunda, Aristoteles "orta yolu benimseme" gereğini savunur, bütün uçlardan, aşırılıklardan kaçınmayı önerir. Öte yandan bireysel yaşamda genel değerlere uymayı yeğler. Bu genel değerler, Yunan toplumunda genel geçerlik taşıyan bilgece ilkeler niteliğindedir: yiğitlik, ölçülülük, eliaçıklık, saygı, sevgi, ün, denge, gönüldeşlik, doğruluk (adalet), yücelik (bireyde tinsel soyluluk), bilgelik, erdem...

İnsanı bir *zoon politikon* (toplumsal varlık) olarak niteleyen Aristoteles'e göre, devlet denen kuruluş gereklidir. Bu kuruluşun da aktöre kurallarına dayanması, bilinçle, bilgiyle yönetilmesi, bütün kurumlarının erdemle biçimlendirilmesi gerekir. Devletin amacı insanın mutluluğu, bir aktöre varlığı olarak esenliğidir. Devletin görevi insanı yetiştirmek, olgunlaştırmak, bilgiyle donatmak, eksiksiz bir erdem varlığı durumuna getirmektir. İnsan, bir birey olarak ancak toplumda gelişip yetkinleşebilir, bu nedenle devlet bireyi yetiştirmek için büyük bir öğretim kurumu niteliğindedir.

Us ilkelerine, bilime dayanması gereken devlette, bireysel düşüncelerin, görüşlerin baskı altında tutulması sözkonusu değildir. Düşünme eyleminin baskı altında tutulmasını, yönlendirilmesini isteyen bir yönetimin egemen olduğu toplumda, bireyler yaratıcı, geliştirici olamaz.

Aristoteles, yaşadığı çağda bütün bilim alanlarıyla ilgilenmiş, kendi kişiliğini yansıtan görüşler sergilememiştir. Bu nedenle tüm bilim dallarının kurucusu sayılır. Onun en büyük etkisi felsefe-tanrıbilim alanında olmuştur. Bütün ortaçağ düşüncesi Platon-Aristoteles ikilisine dayanmaktadır. İslam düşüncesinin de, Hristiyan anlayışının da kaynağı Platon-Aristoteles felsefeleridir. Özellikle mantık alanında Aristoteles biricik yetkedir. Ancak, onun mantığına dayanan ortaçağ düşüncesi, bütün gücünü tanrısal sorunların açıklanmasına verdiğinden, yararlandığı mantık Aristoteles

mantığının tersine çevrilmişidir. Aristoteles mantığı kavramlara dayanmakla birlikte amacı din konularının işlenmesi, kanıtlanması değildi, sağlıklı-kesin bilgiyi bulmak içindi. Oysa ortaçağ anlayışı, içerik bakımından Aristoteles anlayışına aykırı bir yol tutmuştur.

Bugün, Aristoteles'ten kalan önemli yapıtlar şunlardır: *Organon*, *Physika*, *Ethika Nikomakheia*, *Peripsykhe*, *Ethika Eudemeia*, *Politika*, *Politeia Athenaiön*, *Poetika*, *Rethorika*, *Metaphysika* (bu adı öğrencisi Andronikos bulmuştur, Aristoteles bu yapıtına *Prote philosophia* demiştir).

LIE-TSEU (İ.Ö. V-IV. yüzyıl)

Çinli bilge. Taoculuk öğretisini yeni yorumlarla geliştirmeye çalışmıştır.

İ.Ö. V-IV yüzyıl dolaylarında yaşadığı, Lie-Yu-Keou adıyla anıldığı, kimi kaynaklarda görülmektedir. Bir söylentiye göre Cheng Eyaletinde doğmuş, gençlik çağından başlayarak, kırk yıl içine kapalı bir yaşam sürmüş, Taoculuk'un. olgunluğa ulaşmak için "geçici varlıkların etkisinden duygulardan arınma" kuramını kendi benliğinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Tartışmalı olmakla birlikte, *Tchouang Tcheou* ("Boşluk Soyut Oluş") kitabının yazarı olduğu ileri sürülür.

Lie-Tseu ile ilgili açıklamalara göre, o, Taoculuk'u yeni bir yorumdan geçirerek geliştirmeye çalışmış, bu öğretiye daha tutarlı bir içerik kazandırma amacını gütmüştür. Onun düşüncelerinin temelini varlık sorunu oluşturur. Ona göre doğan varlığın sonu da vardır. Doğmamak ya da sonsuz olmak varlığın kendi elinde değildir. Diri varlıkları kuran, biri tinsel öteki gövdesel iki töz vardır. Özdek niteliği taşıyan bu tözlerden tinsel olanı çok incedir, arınmıştır, saltır, gökyüzüyle ilişkilidir, gereğinde kurucu öğelerine ayrışır. Gövdesel olan ise toprakla ilgilidir, karışıktır, birleşici niteliktedir. Diri varlıkları oluşturan bu iki töz, sonunda kendi özlerine, kendi kaynaklarına döner.

Lie-Tseu'nun aktöre anlayışına göre insan alçakgönüllü, sevecen olmalı, başkaları karşısında büyüklenmemeli, kendini üstün görmemeli, varlığı sonsuz olan ilkeyi, ölümsüzü kavramaya çalışarak kendi önemsizliğini anlamalı. Kişide büyüklük duygusu geliştikçe küçüklüğü çoğalır.

DİOGENES, SİNOPLU (411-323)

-Eski Anadolulu bilge. Sokratesçi Kynik okulun öncülerindendir.-

Sinop'ta doğdu, sonradan yerleştiği Korinth'te öldü. Onunla ilgili bilgileri veren kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, babası Hikesias kalp para basmakla geçinen bir kimseymiş, önceleri oğlu Diogenes'i de bu işe alıştırmış. Olay ortaya çıkınca, Diogenes yurdundan kaçarak Korinth'e gitmiş. Bir süre işsiz güçsüz dolaşmış, sonra Atina'ya giderek, Kynik okulunun kurucusu Antisthenes'in öğrencisi olmak istemiş, Antisthenes de onu bir değnekle kovmaya kalkmış. Diogenes, bunun üzerine, Antisthenes'e: "Vur, yalnız, beni kovmaya yetecek sağlamlıkta odun bulamayacaksın, ben de böylece senin yanında kalıp konuşmalarını dinleyeceğim" demiş. Bu söylenti gerçek olmasa bile, Diogenes'in Kynik okula yaklaşımındaki tutumunu anlama bakımından ilginçtir.

Diogenes'in, Atina'da kaç yıl kaldığı, Antisthenes'in konuşmalarını kaç yıl dinlediği kesinlikle bilinmiyor. Öte yandan, Diogenes'ten yazılı bir yapıt da kalmamış, bütün bilinenler Diogenes Laertius'un Diokles'e dayanarak yaptığı aktarmalardan kaynaklanmaktadır. Bu aktarmalardan anlaşıldığına göre, Diogenes düşüncelerinin uyandırdığı tepki yüzünden gittiği yerlerde iyi karşılanmamış, kendisinden uzaklaşılan bir kimse olarak tanınmıştır. Bu durumdan çok üzüntü duyan Diogenes,

bir gün aç susuz Atina sokaklarında dolaşırken, büyük bir farenin, varlıklı bir Atinalı'nın konağına girdiğini görünce, çevresindekilere dönerek, yüksek sesle: "Bakın, bir sıçan bile Atinalılar'ın sofrasında karnını doyurabiliyor da bana bir dilim ekmek veren olmuyor" demiş. Bu sözlerde Diogenes'in yaşama anlayışını biçimlendiren öğelerin ilk belirtileri saklıdır.

Onunla ilgili söylentiler arasında kişiliğini, yaşama anlayışını açıklama bakımından, üçü çok yaygın, ilginçtir. Birinci söylentiye göre, Diogenes gösterişten uzak kalmış, büyükçe bir küpün içinde yaşamayı yeğlemişmiş. Kendisine yapılan bütün yardımları, sunulan yemekleri geri çevirinmiş. İkinci söylenti, onun ününü duyan İskender'in Atina'ya geldiğinde kendisine ne gibi bir yardımı, iyiliği dokunabileceğini sorması, Diogenes'ten "güneşimin önünde durup bana gölge etme, başka bir şey istemem" karşılığını almasıdır. Üçüncü söylenti de, Diogenes'in Atina sokaklarında, gündüzleri fenerle dolaşması, kendisine neden fenerle dolaştığını soranlara "adam arıyorum" demesidir. Bu söylentiler, tarih bakımından gerçek olmasa bile, Diogenes'in görüşlerinin yorumlanış biçimine ışık tutmaktadır.

Diogenes'in felsefeye yaklaşımından biri içinde yaşadığı toplum düzeni, öteki çağının yaygın olan, Antisthenes'ten kaynaklanan felsefe anlayışı olmak üzere iki temel etki vardır. Bu iki temel etki, Diogenes'in felsefesini oluşturan başlıca öğelerdir. Diogenes, bu iki etki kaynağından yola çıkarak, bütün düşüncelerini, yaşama anlayışının odağını oluşturan, aktöre sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ona göre aktöre bir davranış ilkesidir, yaşama yön veren kurallar toplamıdır. Bu aktörenin ereği de bireyin mutluluğudur.

Birey toplumu oluşturan temel varlıktır. Bu nedenle bireyin mutluluğu toplumun mutluluğundan önce gelir. Toplum bireyin üstünde bir varlık değildir. Birey, belli bir toplumun üyesi, belli sınırlarla çevrilmiş bir toprak bölümü üzerinde yaşayan kişi değil, bütün yeryüzünün yurttaşıdır. Yeryüzünü bölümlere ayırarak bölmek, ayrı ayrı yurtlar oluşturmak doğaya aykırıdır. Bütün yeryüzü bir yurt, bütün insanlar da bu yeryüzünde yurt-

taştırlar. Bu nedenle yeryüzü bütün bireyler için ortak bir devlet niteliğindedir. Bu ortak devlette bütün nesneler de ortaktır.

Diogenes'e göre evlilik, iyelik (mülkiyet), aile doğal değildir, doğaya aykırı kurumlardır. Gerçekte bütün bireyler kardeş, bir aile gibidir. Doğaya aykırı olan bu kurumların bağlı bulundukları dinler, dinlerle oluşturulan topluluklar, tapınaklar, onları yöneten yasalar bireyin tinini olgunlaşmaktan alıkoyar. Bu nedenle, bireyin, bu kurumlara karşı çıkması, onlara uymaması gerekir. En iyi yaşama biçimi doğaya uymaktır. Doğa, bireye, hangi koşullara uyarak yaşaması gerektiğini gösterir. Doğada tutku, istek, aşırılık, dengesizlik gibi tini olumsuz eylemlere sürükleyen durumlar yoktur. Bu olumsuz durumları tanımak için, önce, doğayı öğrenmek gereklidir. Doğada bütün insanlar birbirinin gönüldeşidir. Gönül birliğine, barışseverliğe dayanan bu gönüldeşlik senlik-benlik çekişmelerini ortadan kaldırır, "gönüldeşler arasında her nesnenin ortak" olduğu görüşünü geliştirir.

Diogenes'in ileri sürdüğü yaşama anlayışına göre "gönüldeşlik" bilge kişilerin işidir. Bilge kişi ise "yeryüzü yurttaşı" olduğunu bilen, bu yeryüzünde gereksinme duyulan bütün nesnelerin ortaklaşa kullanılması gereğini kavrayan kimsedir. Ancak, yeryüzü yurttaşı olduğunu bilmek, bütün nesnelerden ortaklaşa yararlanmanın gereğine inanmak yetmez, bunu yaşama uygulamak gerekir. Bilge kişinin düşüncesiyle eylemleri arasında bir uyum vardır. Bilge kişi, bu uyumu sağladığından, tanrısal bir varlıktır, "tanrıların dostu"dur. Bilge kişinin başka bir özelliği de erdemli olmasıdır. Onun yaşamında başlıca yol gösterici ışık erdemdir.

Erdem konusunda ileri sürülen görüşlere yeni bir yorum getiren Diogenes'e göre "erdem doğaya uygun yaşamaktır". Doğaya uyan kişide tutku, aşırı istek, ölçüsüzlük, gösteriş, kendini beğenmişlik yoktur. Bu özelliği dolayısıyla erdem bilgeliktir, bilgelik erdemdir. Erdemli kişi bütün tutkulardan, aşırılıklardan uzak kalmayı bilendir, azla yetinendir. Azla yetinmek için, kişinin, bütün davranışlarında bilincini, usunu egemen kılması, duygularının etkisi altında kalmaması gereklidir.

Usla duygu, bilinçle tutku birarada olamaz, biri ötekini gereksiz kılar.

Sokrates'in düşüncelerinden kaynaklanan Kynik okulunun görüşleri erdem, bilinç, us, bilgelik, mutluluk gibi kavramlara geniş yorumlar getirmez. Bu kavramları, belli bir anlam odağında yoğunlaştırır, bir bütünün öğeleri olarak anlar. Diogenes de böyle bir anlayışı benimsemiştir. Us, bilinç, bilgelik, erdem arasında bir bağlantı kurmuş, daha sonra bu bağlantıyı bireyin mutluluğu için gerekli saymıştır. Ona göre mutluluk ancak birey için sözkonusudur. Bireyin mutluluğu da istencini, usunu yeterince kullanmasına dayanır. İstenç, us bütün duygusal eğilimleri önler, denetim altına alır. Denetim altına alınamayan bir eğilim bireyin özgürlüğünü de ortadan kaldırır. Özgürlüğü ortadan kalkan bir bireyin bilge olması sözkonusu edilemez.

Kynik okulun, Antisthenes'in öne sürdüğü yaşama kurallarına göre biçimlenen, bütün görüşlerini benimseyen Diogenes bilgiyi tinin olgunlaşmasını sağlayan bir varlık diye anlar. Tinin olgunlaşması bütün tutkulardan arınmasıyla sağlanır. Bilgi de tutkunun, kaçınılması gereken davranışların, eğilimlerin ne olduğunu ortaya koyar.

Kynik okulun estetik konusundaki görüşleri de yaşama anlayışlarıyla bağlantılıdır. Azla yetinmeyi, tutkulardan kaçınmayı ilke edinen bu okula bağlı Diogenes'e göre estetik gereksizdir. Bu gereksizlik, onun, güzeli konu edinmesi yüzündendir. Güzellik de gösteri, zenginlik gibi duygusal eğilimleri geliştiren, erdeme aykırı olan bir niteliktir. Tin olgunluğuna ulaşmış, bilgece yaşamayı ilke edinmiş bir kimse için güzellik küçültücü bir durumdur. Gerçek güzellik alçakgönüllülüktür, erdemli olmak, doğaya uymaktır.

Diogenes'ten aktarılan kimi açıklamalarda, onun, tanrılara inandığı öne sürülür. Özellikle "bilge tanrısal bir varlıktır" önermesinde görülen "tanrı" sözcüğü onun böyle bir kanı taşıdığının kanıtı sayılır. Ancak, Diogenes de, hocası Antisthenes, öteki Kynikler gibi "tanrılar" sözcüğünden bir tanrının varolduğu anlamını çıkarır. Bu konuda Tekçilik'ten yanadır, bağlı bulunduğu düşünce akımı böyle olmasını gerektirir. Bu tanrı da doğa bütününden ayrı değildir.

Diogenes'ten yazılı yapıt kalmamasına karşın, etkisi çağlar boyunca sürmüş. Kynik okul içinde adı birtakım söylencelere karışarak, yayılan başlıca kişi olmuştur. Özellikle benimsediği yaşama biçimi, kendinden sonra gelenler üzerinde, uzun süre, etkili olmuş, yeni yorumlara yolaçmıştır. İslam düşüncesinde Diogenes'in öncülük ettiği yaşama anlayışına "Kelbiyyun" adı verilmiştir. Kynos sözcüğünün Arapçaya çevrilişi olan "kelbiyyun" yaşamı küçümseme, gösterişten uzak kalma, toplumun benimsediği bütün ilkelere karşı direnme anlamına gelir. Diogenes'in düşünceleri islam felsefesinde, özellikle özdekçiliğe yönelik, akımlarla Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan tasavvufu etkilemiştir. Tasavvufta azla yetinme, gösterişten, zenginleşme eğiliminden uzak kalma, toplum işlerine karışmama, tutkulardan arınma gibi durumlar Diogenes'in geliştirdiği yaşama anlayışından kaynaklanır. İslam dininin ortaya çıkışından sonra Arapçaya çevrilen Yunanca felsefe yapıtları, onlarla ilgili yorumlar bir yandan yazın, bir yandan da gelenekleşen davranışlar aracılığıyla geniş bir alana yayılıp tanınmıştır. Tasavvufun özünü omuşturan bu alçakgönüllüce yaşama biçimi, genellikle, Anadolu'da benimsenmiş Alevi, Hurufi kuruluşları etkilemiştir. Bu eski, yazılı kaynaklardan yararlanma yoluyla olmamıştır.

Kaynaklar:

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.
De Grimaldi, *La Vita Di Diogéne Cenico*, 1777.
F. Sayre, *The Greek Cynics*, 1948.

SPEUSİPPOS (393-335)

Bütün bilimlerin, belli bir konuda, birleşebileceği görüşünü savunmuştur. İ.Ö. 393 dolaylarında Atina'da doğdu, 335'te orada öldü. Bilge Platon'un kızkardeşinin oğludur. Platon'un yönettiği Akademia'da felsefe okudu, onun ölümünden sonra sekiz yıl okulun başında bulundu. Speusippos ayrı bir yaşam anlayışını benimsemesine karşın, Platon'un öğretisini, onun kurduğu okulun felsefe geleneğini sürdürmeye çalıştı. Yazılı kaynakların onunla ilgili bildirilerinden anlaşıldığına göre eğlenceye, varlıklı olmaya, aşırı tutkularını doyurmak için elinden geleni yapmaya eğilimli bir kişiymiş. Başında bulunduğu okulun düşünce ilkeleriyle bağdaşmayan bir tutumu varmış, buna karşın Platon'un öğretim yöntemine bağlı kalmış.

Speusippos için felsefenin görevi bütün bilimleri bir odakta birleştirmek, sorunlara, toplumun üzerinde anlaşabileceği bir çözüm aramaktır. Bu çözüm yönteminde yalnızca Platon'un değil, Pythagoras'ın sayılarla ilgili kuramından da yararlanmak gerekir. Güvenli bilginin sağlanması için bilimlerin hepsinde ortak yanı bulmak olasıdır. Bu ortak yan bilimlerin karşılıklı ilişkilere dayandığını gösterir. Bilgiyi kesinlikle tanımlamak, içerdiği konuyu bütün ayrıntılarıyla bilmeye bağlıdır. Bir nesnenin tanımı tüm öteki nesnelerin tanımlarından yararlanılarak yapılabilir.

Speusippos'a göre bilginin iki kaynağı vardır. Bunlardan biri bilimsel nitelik taşıyan, algı verileri olan duyumlar, öteki de bi-

limsel ustur. Duyumlar. duyularla ilgili nesneleri. somut varlıkları. us ise anlıkla bağlantılı olanları bilmeyi sağlar. Ancak duyumlar usun ışığından yararlanılarak gerçeğin kavranmasına yardımcı olabilir. Us, bilginin gerçekliği konusunda temel ilke. duyum ise alışkanlığın oluşmasında aracıdır.

Speusippos. Pythagoras öğretisinden esinlenerek sayının nicelikten ayrı, deneyüstü bir özellik taşıdığı kanısındadır. Ona göre evrenle ilgi gerçeklikler sayıyı ortaya koyan ilkelerden ayrı yapıdadır, bunlar kendi aralarında yeni bir "ikili birlik" oluşturur. Sayı "bir"le çokluğun birleşmesinden doğar. matematikteki nicelikler de "bölünmez" olanla. "belirlenmemiş" olan uzayın birbiriyle karışmasından ortaya çıktı. Değişik gerçekliklerin birbirinden türeme olanağı yoktur, hepsinin ayrı. özel ilkeleri bulunur. Bu ilkeler de özdeş değildir. Varlık birtakım ikileşmelerden oluşur. Bu ikileşmeler arasında aşama değişikliği vardır. Bunlar birbiri ardınca gelir, birbirini andırır, birbiriyle benzerlik gösterir. Bir evrensel tin vardır, bu tinde birleşme ilkesi anlıktır. Anlık ise evrenin ilkesi olan "bir"den ayrı bir özellik taşır. Oysa "bir"le anlık arasında, görev bakımından. bir benzeşme, birbirini andırma görülür.

Speusippos'a göre zaman devinen bir niteliktir, devindirici öğe bir evrim özelliği taşıyan evrensel tindir. Bu evrimde en yüksek iyi bir erek değil, bir oluştur, son erek durumundadır, kurucu ilke değildir.

Platon'un "idea" kavramı yerine Pythagoras'ın "sayılar"ını koyan Speusippos'un geliştirdiği yeni öğretinin temelini Philolaos ile Pythagoras'ın görüşlerini uzlaştırma oluşturur.

STİLPON (İ.Ö. IV. yüzyıl)

Bu Yunanlı bilge, varlıktan yokluk, yokluktan varlık doğamaz, varolan ancak "bir"dir görüşünü savunmakla ünlüdür. İ.Ö. Megara'da doğmuş, 300 dolaylarında, Atina'da, ölmüştür. Yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre çağında çok tanınmış, sevilmiş, devlet büyüklerince korunmuş bir bilgeydi. Atina'da bulunduğu dönemde felsefe okutmuş, Atina tanrılarının çokluğuna inanmadığı suçlamasıyla sürgüne gönderilmiştir.

Stilpon'un öğretisinde varlık "bir"dir bölünmesi, doğması, yokolması sözkonusu değildir. Bir nesneyi başka bir nesneyle tanımlama olanağı yoktur. Bir özneye bir yüklem vermek gerçekte değil, soyut kavramlar arasında geçerlidir. Varlık bir olduğu için ancak kendi kendisiyle özdeştir, kendi dışında nitelcyici bir yüklem alamaz.

Aktörenin özü en yüce iyidir. Tinin tüm tutkulardan, eğilimlerden arınması, bütün etkiler karşısında duyarsız (apathia) kalması gerekir, arınma budur. Yalnız "bir" varolduğundan insanın tutkuları, eğilimleri birer duyu yanılmasıdır. Bu nedenle onlardan kolayca uzak kalınabilir.

SIUN-TSEU (İ.Ö. IV. yüzyıl)

Konfüçyus öğretisini toplumcu bir görüşle açıklayarak geliştirmeye çalışan Çinli bilge. İ.Ö. 400 dolaylarında Tchao kentinde doğmuş, bir söylentiye göre 325'te ölmüştür. 105 yıl yaşadığını bildiren kaynaklarda vardır. Kouang, Sıun King gibi adlarla da anılır. Oldukça eski, soylu bir ailedenmiş, uzun süre Çin'in önemli illerini gezmiş, ayrı ayrı geleneklere bağlı toplulukların yaşam biçimlerini gözlemlemiş, Çin insanını kendi varlık ortamında anlamaya çalışmıştır.

Sıun-Tseu'nun felsefesi toplumsal ilişkilere dayanan bir aktöre öğretsidir. Bu öğretinin amacı bireyin, toplum içinde, erdemli, dengeli bir insan olarak yetişmesidir. Ona göre aktörenin temeli özgür eğitim, ereği de us ilkelerine bağlı, insancıl duygularla dolu yurttaşların yetişmelerine olanak sağlamaktır. Bireylerin eğitilmesinde tüm baskılardan uzak kalmak, yalnızca bilginin aydınlığında yürümek gerekir, bu da felsefeyle sağlanabilir.

Felsefe usa (Li) dayanan bir düşünce öğretisidir, bu us da soyut bir varlık değil toplumsal çalışmanın ürünüdür, birtakım nesnel ilkeler içerir. Sıun-Tseu'ya göre evrende karşıt durumlar vardır, bunlar evrenin yapısı gereğidir, evrensel uyumu sağlamak içindir. Sözgelişi su ile taştan oluşan öğelerde dirilik yoksa da soluk (K'i) vardır. Nitekim bilgiden yoksun bitkiler de diridir. Öte yandan hayvanlarda bilgi bulunur, denge duygusu (Yi) bulunmaz. Oysa insanda dirilik, bilgi, soluk, denge duy-

gusu, doğruluk vardır. Bu özelliği nedeniyle evrende bulunan varlıkların en soylusu insandır. İnsanda bir toplum oluşturma yetisi, bilgisi bulunduğundan, o, kendinden çok güçlü hayvanlar üzerinde egemenlik sağlamaktadır.

İnsanın toplum oluşturmadaki başarısının kaynağı bölüşmeyi bilmesidir. Bu da denge, doğruluk ölçülerine göre gerçekleşir. Bölüşmede denge, ölçü sağlanınca bireyler arasında uzlaşma olur. Uzlaşma gücü, güç ise egemenliği doğurur. Toplum içinde, karşılıklı uzlaşma koşulları altında yaşamak insanın varlık ilkelerinden biridir. Uzlaşma, denge, bölüşme, ölçülülük olmayan bir ortamda insanın nesnelere egemenliği düşünülemez. Bireyler arasında uzlaşma, görev, yetki, denge ilkesine göre sağlanırsa "benim", "senin" ayrımını gerçekleştiren bilgelik ortaya çıkar. Toplumla, bireylerle, aktöreyle ilgili değerlerin etkinliği doğal değildir, doğaya katılan ortak bir temelin ürünüdür. Bu temel toplumsal yaşamın gerekliliğinden doğduğu için uygarlığın gelişmesinde etkili olan bilgelerin buluşudur.

Sıun-Tseu'nun kuramına göre doğada iyilik yoktur, bu nedenle insanın özünde iyilik aramak da gereksizdir. İyilik yetkinleşmenin bir ürünüdür, ancak yetkin, olgun insan iyi olabilir. Bireysel yetkinliğin koşulu uygarlıktır, ancak uygarlık da toplumsal yaşamdan, birlik, uyum içinde bulunmaktan doğar. Öte yandan aktöre yetkinliğini yaratan güç de uygarlıktır. İnsanı doğru, kesin bilgiye kavuşturan aktöre alanındaki yetkinliktir. Böylece uygarlık, bilgi, aktöre yetkinliği gibi üç ilke toplumsal yaşamın, bireyler arası uzlaşmanın temelini oluşturmaktadır.

Yanılmanın kaynağı eksik yargılamalar, us ilkelerine aykırı davranışlardır. Toplumları bilgeler, yetkin kişiler yönetirlerse yeryüzünde doğruluk egemen olduğu gibi yanılmaların kaynağı da kurutulur.

Kaynak:

M. Granat, *La pansée chinoise*, 1968.

PYRRHON (İ.Ö. 360-270)

İ.Ö. 360'da, Yunanistan'ın Elis kentinde doğdu. 270'de Atina'da öldü. Diogenes Laertius'un, onunla ilgili açıklamalarına göre, Pleistarkhos adlı yoksul bir kimsenin oğludur. Önce bilge Bryson, Anakharkhos'tan felsefe okumuş, Büyük İskender'in Asya savaşlarına katılmış, özellikle Demokritos'un atom kuramını, Homeros'u incelemiş. Elis'te bir okul kurarak düşüncelerini yaymaya başladığı sırada, Trakya'lı Kotis adlı bir yöneticiyi öldürünce, olaya sevinen Atinalılar, onu "Atina Yurttaşlığı"na almışlar. Atina'ya yerleştikten sonra Platon, Aristoteles, Pythagoras felsefelerinin, değişik yorumlarla, özünden uzaklaştırıldığı, Kyniklerle Aristippos öğretilerini benimseyenlerin felsefeyi yozlaştırdıkları kanısına varınca yeni bir felsefe anlayışının ortaya atılması gereğini duymuş. Pyrrhon yazılı yapıt bırakmadığından düşünceleri, öğrencisi, kurduğu okulu ondan sonraki başkanı Timon ile Sekstos Empeirikos'un onunla ilgili kitabından öğrenilmektedir.

Pyrrhon için felsefenin temel sorunu bilgidir. İnsan, genel geçerlik taşıyacak nitelikte kesin bilgi edinebilir mi? Bilginin kaynağı, değeri nedir? Bilgi hangi koşullar altında gerçektir? Bu soruların karşılığını, insan davranışından yola çıkarak, arayan Pyrrhon şu üç konu üzerinde durur: nesnelerin kendileri nedir? İnsan nesneler karşısında ne gibi bir durum takınmalıdır? İnsan bu durumdan kendisi için ne tür bir sonuç çıkarabilir? Bu üç konuya üç ayrı ilkeye dayanan birer çözüm getirir.

Duyular boyuna değiştiğinden, birbirini pekiştirecek, denetleyecek durumda olmadığından, onlarla sağlanan bilgiye güvenilemez, bu bilgi kesin değildir. Bu durumda nesneleri kavrama olanağı yoktur, onlar kavranılmazdır (akataleptos). Nesneler bilinemeyeceğine göre, insanın onlarla ilgili yargıdan kaçınması gerekir (epokhé). Bu iki olumsuz olay karşısında kişinin kendi kendini dengelemesi, sarsılmazlık (ataraksia) içinde bulunması kaçınılmazdır. Çünkü, insan, doğa karşısında gerçekler değil, yalnız görünüşleri görebilir. Usla duyuların sağladığı bilgi nesnelerin görünüşleri (phainomenon) olduğundan, onlara dayanarak, doğayı bilme olanağı yoktur. Öyleyse, yapılacak iş, bütün nesnelere karşı ilgisiz kalmaktır (adiaphoron).

Bu üç durum, bilge kişinin, evren karşısındaki kesin tutumunu belirleyen birer ilke niteliğindedir. Nesneler, olaylar karşısında ilgisiz kalarak insanı dengesizlikten, sarsıntıdan kurtaran bu ilkeler toplum içinde uygulanması gereken davranış biçiminin temel öğeleridir.

Pyrrhon'un aktöre anlayışı tinsel dinginliği sağlayan sarsılmazlığa dayanır. İnsan bu duruma gelince, salt değerlendirmelerden, bütün nesnel eğilimlerden kaçınarak mutluluğa (eudaimonia) ulaşır. Mutluluk yaşamın ereğidir, çevrenin etkisinden kurtulmayı gerektirir. Nesneler kendiliğinden ne iyi ne kötü, ne doğru ne yanlıştır. "İnsanları egemenlik altına alan yasa, gelenekler alışkanlıklardır". İnsanın tinsel bir tedirginliğe sürüklenmemesi için, çevresine karşı, duyarsız (apathie) olması gerekir. Mutsuzluk yanlış davranışlardan kaynaklanır. İnsan, gerçeğini bilmeden, iyi sandığı bir nesneye kavuşmak için çabalar, başaramazsa üzüntüye kapılır, mutsuz olur, istediğini ele geçirdikten sonra da bırakmamaya çalışır, bu da mutsuzluğa yolaçar.

Pyrrhon'un geliştirdiği öğreti, onun ardıllarınca, yeni düşünceler eklenerek daha geniş bir alana yayılmış, daha etkili bir Kuşkuculuk'un doğmasına olanak sağlamıştır. Timon, Aenesidemos, Agrippa, Menodotos, Sekstos Empeirikos gibi bilgelerin benimsedikleri bu akım uzun süre varlığını korumuş,

gerek Doğu, gerek Batı düşüncesinde us ilkelerine, duyu verilerine dayanan bilginin kesinliğini savunanlara karşı yöneltilen başlıca eleştiri öğretisi olmuştur.

Kaynaklar:

Sekstos Empeirikos, *Pyrrhoneioi Hypotiposeis*, 1718.
Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.
L. Robin, *Pyrrhon et le sceptisme grec*, 1944.

YIN-WEN-TSEU (İ.Ö. IV. yüzyıl sonları)

Çinli bilge. Toplumsal barışın sağlanmasında törelerde, dilde birtakım yeni düzenlemelerin gerektiği görüşünü savunmuştur.

İ.Ö. IV. yüzyıl sonlarında, Kral Siuan çağında, Tsi'de yaşamıştır. Yaşamıyla ilgili yeterli bilgi yoktur, yapıtlarından da, başkalarının aktardıkları, birtakım küçük bölümler kalmıştır. Bu bölümlerin incelenmesinden çıkan sonuca göre Yın-Wen-Tseu daha çok toplumsal sorunlar üzerinde durmuş, onlara felsefeye dayanan bir düşünce yöntemiyle çözüm bulmaya çalışmıştır.

Yın-Wen-Tseu'nun geliştirdiği kurama göre felsefenin görevi toplum sorunlarını açıklamak, yöneticilere işlerinde yol göstermektir. Toplumun başlıca sorunu bireyler arasında uyum, bireylerle yönetici kurumlar içinde düzen sağlamaktır. Toplum düzenini bozan tek neden anlaşılmazlıktır. Onun da biri dil, öteki töreler olmak üzere iki kaynağı vardır. Dili oluşturan sözcüklerin içerdiği anlamlar açık, seçik olmalı, bütün bireylerce anlaşılmalıdır. Anlaşmada uyum sağlanamazsa bireyler arasında gerekli birlik kurulamaz. Bu nedenle sözcükler her türlü yanlış anlamaya, anlaşmazlığa yolaçan karışıklığa karşı yeniden gözden geçirilmeli, toplumu oluşturan kimselerin ortak bir anlayış odağında toplanmalarını sağlayacak niteliğe kavuşturulmalıdır. Öte yandan törelerde de birtakım uygulama çelişkileri yaratan değişik içerikler vardır. Bireyler, bu töreleri

kendi anlayış. ya da çıkarlarına göre yorumlayıp uygulamaktadır. Bu durum da toplumsal dengesizliğin kaynaklarından biridir. Bu yüzden bütün töreleri yeni bir düzenlemeye geçirme gereği vardır.

Toplum düzeninde egemen olan doğruluk, erdem, iyilik, saygı, karşılıklı sevgi, yasalara uyma, yardımlaşma, barış içinde yaşama gibi değerler vardır. Bu değerlerin bütünü töreleri oluşturur. Değerler, bütün bireylerce, özdeş anlamada kavranmaz. değişik yorumlara uğratılırsa kargaşalık doğar. Bunu önlemek için, genel geçerlik taşıyan değerleri, yaşama uygulamak, belli bir anlam bütünlüğüne kavuşturmak, bireyler için kolaylıkla benimsenebilecek duruma getirmek gerekir. Bu da bilgelerin işidir. Bundan dolayı yöneticilerin bilge kişiler olmaları toplumun yararınadır.

Yın-Wen-Tseu ileri sürdüğü düşüncelerin uygulama alanına konmasını belli kurallara bağlar. Temelini bilginin oluşturduğu bu genel geçerlik taşıyan kurallar da törelere uyma, aşırı süslenme, gösterişten kaçınma, topluma karşı direnmemek, bireylerin düşüncelerine saygı göstermek, yönetimin insanları mutlu bir yaşama kavuşturması için gerekenleri yapmasına yardımcı olmak, yaşamda gerekenle yetinip aşırı varlık sağlamaya çalışmamak, aşırılıklardan kaçınıp dengeli olmak, alçakgönüllü davranmak gibi aktöreyle bağlantılı davranış biçimleridir.

ARİSTOKSENES (İ.Ö. 350-?)

Felsefe sorunlarını müzik yöntemiyle çözümlemeye çalışan müzik kuramcısı. Tarant'ta doğdu, ölüm yeri bilinmiyor. İlk bilim, müzik derslerini, Sokrates'in yakın arkadaşı olan, babasından gördü. Bir süre Eritreli Lamprus, Pythagorasçı Ksenophilaks gibi, o dönemin ünlü bilgelerinin öğrencisi oldu. Onların etkisiyle Pythagoras'ın düşüncelerini benimsedi. Aristotelesçilerle kurduğu yakınlık sonucu eski düşüncelerini yeni bir yorumdan geçerirek gezimci oldu. Uzun süre bağlı kaldığı bu okulda Aristoteles'in görüşlerini yorumladı, ders verdi.

Aristoksenes, felsefeye müzik sorunlarıyla girdi, özellikle Pythagoras'ın müzik öğretisinden yararlanarak, müzikle felsefe arasında bir konu, yöntem özdeşliğinin bulunduğu görüşünü savundu. Pythagoras'ın "tin" sorunu ile ilgili yorumlarını müzikteki uyum kavramıyla bağdaştırmaya çalıştı. Bu çalışmada, gene, Aristotelesçi çözüm yöntemini kullandı.

Savunduğu felsefe kuramına göre, tinle gövde arasında uyumla sağlanan bir birlik vardır. Müziğin özünü sesler arasında kurulan uyum, düzen birliği oluşturur. Tinle gövdenin oluşumu da böyledir. Gövdeyi kuran öğeler arasındaki uyum tini oluşturur. Bu nedenle tin gövdenin genel uyumunu sağlayan işlevlerin doğal sonucudur.

Aristoksenes, müzik konusundaki görüşleriyle, kendinden sonra gelenleri etkiledi. Geniş yorumlarıyla, Pythagorasçılığın yayılmasına olanak sağladı. Kimi kaynaklar felsefe tarihi,

müzik alanında birçok yapıtının bulunduğunu bildirirse de günümüze pek az yasızı kalmıştır.

Kaynak:

Fragmente Historicorum Graecorum, Charles Müller.
Aristotelis de Objectu Auditus, V. Valgoris Venedik, 1562.
Filozoflar Ansiklopedisi, Cemil Sena 1974.
Philosophisches Wörterburch, Heinrinc Hchmidt, G. Schischkoff, 1978.

MONIMOS (İ.Ö. IV. yüzyıl ortaları)

Syraküza'da doğmuş, bir söylentiye göre Atina'da ölmüştür. Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Kyniklerden Diogenes ile Krates'in öğrencisidir. Önce Korinth'te bir bankerin yanında çalışmış, onu soymuş, sonra kendini felsefeye vermiş.

Monımos, başlangıçta, Kynik öğretisini benimsemiş, alçakgönüllü, gösterişten uzak, azla yetinmeyi ilke edinen bir yaşama biçiminin gereğini savunmuş, görüşlerinin toplandığı *Proteptikos* ("Uyarılar Kitabı") adlı yapıtı yazmıştır. Bu yapıttan aktarılan alıntılara göre felsefenin görevi gerçeği aramaktır. Gerçek her türlü ünden, görev aşamasından, sandan üstündür. Monımos, daha sonra, Kuşkuculuk'a bağlanmıştır, nesneler için tanım, niteleme, açıklamanın olanaksızlığını ileri sürmüştür. Ona göre kesin bilgi yoktur, her görünüş bir dumandır.

THEODOROS ATHEOS (İ.Ö. IV. yüzyıl sonları)

Kyreneli bilge. İnsan eylemlerinin biri kıvanç, öteki üzüntü olan iki nedene dayandığını ileri sürmüştür.

Kyrene'de doğdu, doğum yılı bilinmiyor, orada öldü. Mısır Kralı Ptolemaios Soter (öl. 283) ile Trakya Kralı Lysimakhos'un çağdaşı olduğuna, onlarla yakınlık kurduğuna göre, İ.Ö. IV. yüzyılda yaşamıştır. Benimsediği yaşama yöntemi, düşünce içeriği yüzünden felsefe tarihinde tanrıtanımaz (atheos) olarak nitelenmiştir. İnançları nedeniyle yargılanmış, Sokrates gibi baldıran suyu içerek ölmesi için yargı verilince, Kral Demetrius'un aracılığıyla ölümden kurtulup sürgüne gönderilmiştir.

Theodoros'a göre insan davranışlarıyla anlaşılır. Bütün eylemlerin biri kıvanç, öteki üzüntü gibi iki temel nedeni vardır. Eylemlerin ereğini belirleyen de bu iki karşıt nitelikle nedendir. Kıvanç biricik iyi olan önlemin, üzüntüsü ise tek kötülük olan önlemsizlik ya da anlayışsızlığın kaynağıdır. Önlem doğruluğu gerektirir. Doğruluk ise, nesneyi yerinde, doğal yapısına göre kullanmadır. Bunda başkalarına yıkım getirmeme, acı çektirmeme koşulu saklıdır. Birey başkasını incitmeden, yıkıma sürüklemeden hırsızlık yapabilir, kadınla gönlünün uyarınca sevişebilir. Bunlar aktörea aykırı değildir, aktörea aykırılığın kaynağı yıkım, üzüntüye uğratmadır. İyi, kötü kavramları gerçek değil, başı boş kalabalığı denetim altına almak için uydurulmuştur. Önemli olan bilgeliği kazanmak, yaşamını us ölçülerine göre düzenlemek, davranışları bilgiye dayandırmaktır.

MENEDEMOS, Eritrialı (İ.Ö. 350-276)

İ.Ö. 350 dolaylarında Eritria'da doğmuş. 276'da orada ölmüştür. Kleisthenes adlı yoksul bir yapı ustasının oğluymuş. Bir süre Platon'un öğrencisi olmuş, özellikle Phaidon'la yakın arkadaşlık kurmuş, onun görüşlerini yaymaya çalışan Eris felsefe okuluna bağlanmış, sonra filozof Stilpon'un görüşlerine ilgi göstermiş. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre değişik felsefe öğretileriyle ilgilenmiş, başka öğretiler geliştirmeye çalışmıştır.

Menedemos felsefe sorunlarının çözümünde eytişimsel yöntemin uygulanması gereğini savunmuş, kendisinden aktarılan alıntılardan da anlaşıldığına göre, bütün tartışmalarında bu yönteme bağlı kalmıştır. Bir düşüncenin açıklanışında yalın, olumlu önermelere dayanmayı öneren Menedemos için gerçeklik bölünemez. Aktöre alanında iyi ile yararlıyı birbirinden ayırmak gerek. İyi bütün erdemlerde görülür, erdem ise bir düşüncenin değişik biçimlerde açıklanışıdır. İnsan ancak gerekeni istemeli, tutkuya yönelik dilekleri usun denetimi altına almayı bilmelidir.

EPİKUROS (342-271)

Anadolu kökenli bilge. Felsefenin birey mutluluğunu sağlayacak bir aktöre öğretisi olduğu görüşünü savunmuştur.

342'de Samos (Sisam) adasında doğdu, 271'de Atina'da öldü. Yoksul bir kimse. olan babası Neokles, sonradan yerleştiği. Atina'da öğretmendi. Epikuros, bir süre Sisam adasında Platoncu bilgelerden öğrenim gördü. Ailesinin Sisam'dan sürülmesi üzerine Kolophon'a (Değirmendere) yerleşti, sonra Teos'da (Sığacık) Demokritosçu filozoflardan Nausiphanes'in öğrencisi oldu, ondan Demokritos'un düşüncelerini, özellikle atom kuramını, kuşkucu Pyrrhon'un görüşlerini öğrendi. Bir süre Mytilene (Midilli), Lampsakos'ta (Lapseki) felsefe okuttu. 306'da Atina'ya yerleşti, orada kendisine büyük ün sağlayan, birçok öğrencinin çevresinde toplanmasına yolaçan okulunu kurdu. Bu okulun çevresi çevrili bir bahçenin içinde, kurulması nedeniyle, adına kepos (bahçe) denmiştir. Bir söylentiye göre, okulun bulunduğu bu bahçenin girişinde: "Yabancı, burada kendini çok iyi sezeceksin. Burada en yüce iyi olan haz vardır." sözleri yazılıymış.

Felsefenin odağına mutluluğu (eudaimonia) yerleştiren Epikuros'a göre insan bir yaşam varlığıdır, evrende belli bir yeri, yaşamının da belli bir ereği vardır. İnsan varlığından yola çıkan felsefe, insanı anlamak, anlatmak için, üç anakonu üzerinde durur. Bunlardan biri evren (physeus), ikincisi mantık (kanon), üçüncüsü de aktöre (ethika) adını alır. Felsefenin üze-

rinde durması, çözüm araması gereken bütün sorunlar bu üç konuda toplanmıştır. İçerikleri ayrı olmasına karşın. bu üç konunun, ereği birdir. o da insan mutluluğudur. İnsanı anlamak için önce, onun içinde yaşadığı dünyayı, dünyayı kuşatan evreni bilmek, tanımak gerekir.

Epikuros'un düşünce dizgesinde evreni konu edinen öğreti fiziktir. Fizik, evrenin yapısını, biçimini, kurucu öğelerini, düzenini araştırır, insanla olan bağlantısını ortaya koyar. Fiziğin incelediği evren daha ufak bölümlere ayrılamayan atomlardan kurulu bir bütündür. Onun içerdiği varlıkların türlü türlü olması, atomların değişik biçimliliğinden dolayıdır. Gerçek olan bu atomlarla boşluktur. Bu ikisinin dışında başka bir varlık sözkonusu değildir. Atomların, içinde devindikleri boşluk sınırsızdır. Devinme atomların boşlukta yer değiştirmesidir. Ancak bu devinme, bu yer değiştirme belli, değişmez bir yasa gereği değildir, gelişigüzeldir. Evren, gerçek bütünlüğünü kazanmadan önce, onu oluşturan atomlar yukardan aşağı doğru düzgün bir devinimle düşmekteydi. Bu düşme sırasında birtakım sapmalar oldu. Bu sapmalar sonucu birbirine çarpan atomlar ağırlıklarına, türlerine göre öbek öbek yığınlaştı. Böylece, evren bütünü içinde yer alan, değişik dünyalar oluştu. İşte, insanların üzerinde yaşadıkları dünya da, bu atomlardan kurulu dünyalardan biridir. Dünyanın dışında, uzayda bulunan varlıklar da atomlardan kuruludur, ancak onların kuruluş düzeni, yapısı, kurucu öğelerinin biçimleri ayrıdır. Gerek dünya, gerekse gök varlıkları tanrısal değildir, tanrılar onların devinimine karışmazlar.

Epikuros'un anlayışına göre, başta güneş, ay olmak üzere, bütün gök varlıkları ayrı ayrı özellikler taşır. Bütün evrene ışık saçan, aydınlık sağlayan güneştir. Ay ışığını güneşten aldığı gibi, kendi de özgün bir ışık kaynağı olabilir. Ay birdenbire karanlığa gömüldüğünde ışığının söndüğü düşünülebilir. Öte yandan, dünyanın ay'la güneş arasına girerek gölgesini ay üzerine düşürmesi ay tutulması denen olayın nedeni olabilir. Epikuros bu konuda kesin bir yargıda bulunmaz, olası bir durumdan yana görünür.

Mantık (kanon), Epikuros'a göre doğru düşünmenin, doğru bilgi sağlamanın ilkelerini araştırır. insan bilgisinin genel kurallarını, ölçülerini göstermeye çalışır. Mantığın üzerinde durduğu bu ölçüler, kurallar üçe ayrılır: algılar, kavramlar, duygular. Algılar duyularla sağlanan birer veri olarak doğrudur. Kavramlar ise daha önceden kazanılmış algıların yinelenmesinden oluşan tasarımlardır. Duygular da kıvanç (hedoni) acı (pathe) niteliğinde ortaya çıkar. Kıvanç (haz) sürüp gitmesi istenen, boyuna kendisine yaklaşılmaya çalışılan bir duygudur. Acı ise istenmeyen, kaçınılan bir duygudur. Kıvancın bütün türleri iyidir, acınınkiler kötüdür. Ancak kıvancın kalıcı olması gerekir. Bu da yetkin kişide bulunur. Geçici hazlar yetersiz, bilgisiz kimselerin eğilim duydukları duygulardır. Bunlar gövdeyle ilgilidir. Kalıcı hazlar ise bilgeliği, yetkinliği gerektirir. Bu tür hazların gövdeyle ilgisi yoktur. Bilge kişinin yöneldiği haz tinsel dinginlikter (ataraxia). Kişi, bütün geçici eğilimlerden sıyrılır, kaygılardan arınır, çevrenin etkisinden kurtulur, kendini bilgece düşünmeye verirse tinsel dinginliğe ulaşır. Bu aşamaya varan kişide düşünce ile eylem arasında uyum sağlanır, düşünülenle yapılan birbirini bütünler, çelişkiye yer kalmaz. Bu durumu oluşturan bilgiye "sağlam bilgi", onun yönlendirdiği eyleme de "doğru eylem" denir. İşte tinsel dinginliğe varan kişide bulunan da bu sağlam bilgi, doğru eylemdir. Eylemin doğruluğu duyularla sağlanan verilerin sonucudur. Duyular yanıltıcı değildir. Epikuros, duyuların sağladığı verilerin yanılmaya yol açmadığını, yanılmanın duyumların yorumlanmasından, usavurmadan kaynaklandığını ileri sürer.

Epikuros'a göre önemli olan aktöredir, fizik, mantık ona bir giriş niteliğindedir. Aktörenin ereği mutluluk, konusu ise hazla acıdır. Kıvanç, biricik salt değerdir, acı ise salt kötüdür. Kıvancın, biricik salt değer olduğu bütün dirilerin ona yönelmelerinden, onu elde etmeye çalışmalarından anlaşılmaktadır. Acının salt kötü olmasının en açık kanıtı da bütün dirilerin ondan kaçışıdır. Mutluluğu sağlayan başlıca değer olması nedeniyle, kişinin bütün eylemleri kıvancı erek edin-

melidir. Gerek kıvancın. gerekse acının aşamaları vardır. Bu aşamalar kıvanç ya da acıyı doğuran nedene göre değişir. İlerde kişiyi mutluluğa eriştirecek bir acıdan kaçınmak doğru olmadığı gibi, mutsuzluğa yolaçacak bir haz ardınca koşmak da doğru değildir. Kıvanç ya da acının aşaması, kişinin mutluluğu bakımından, sağlayacağı yarara bağlıdır. Öte yandan acının ardından kıvanç geliyorsa iyi, kıvancın ardından acı ortaya çıkıyorsa kötüdür. Birincisinde mutluluğa, ikincisinde mutsuzluğa yönelik bir durum vardır. Mutluluğu sağlayan en önemli etken bilgidir. Bilgi ise bütün varlıkların kökü olan iyidir. Epikuros'un düşünce ortamında iyi. bilgi kavramları, mutluluğun temelini oluşturmaları bakımından özdeştir.

Epikuros'un mutlulukla bağlantılı saydığı bir kavram da erdemdir. Ona göre erdemle mutluluğu birbirinden ayırma olanağı yoktur. Ne erdemsiz mutluluk, ne de mutluluk olmadan erdem sözkonusu edilebilir. Erdem, kişinin davranışlarını yönlendirir, ona iyi düşünmeyi, doğru olmayı, boş inançlar karşısında korkuya kapılmamayı, kendi benliğinin bilincine varmayı, kendi kendine egemen olmayı öğretir. Bu nitelikleri bakımından erdemle bilgi arasında içten bir bağlantı vardır. Epikuros'un aktöresini biçimlendiren erdem, bilgi. mutluluk gibi üç öğe bilgeliğin temelini oluşturur. Bilgelik ise olaylar karşısında acısızlık (apathe), tinsel dinginlik içinde kendini gösterir. Bu durumda kişi kendine egemendir, korkusuzdur, kaygısızdır.

Korku, kaygı gibi durumların kaynağı ölümdür. Ölümde yaşam gibi doğal bir olaydır, ondan korkmanın, kaçmanın gereği yoktur. Ölümü korkunç gösteren bilgisizlikle boş inançlardır. Bunların kaynağı da gelenekler, kuşaktan kuşağa aktarılan söylentiler, söylencelerdir. Ölüm kişinin diriliğini, duyarlılığını, duygularını ortadan kaldırdığına göre korkulacak bir yanı yoktur. Ölen bir kimsenin dirilmesi, yeniden eski niteliklerini, özelliklerini kazanması olanaksızdır, bu nedenle korkulu değildir. Kişinin bu korku veren olaylardan, nesnelerden kurtulabilmesi evreni, onun içerdiği varlıkları yeterince bilmesine bağlıdır. Korku salan nesnenin özü bütün açıklığıyla

kavranırsa korkunun kendi de ortadan kalkar. Kişi çok iyi bildiği olaylardan değil de bilmediklerinden korkar. Bu korkulur olayların başında da ölüm, ölümden sonra başlayacağına inanılan yaşamdır. İşte bunları bilme, boş inançların baskısı yüzünden, kolay değildir. Oysa bilge kişi bunlara karşı ilgisizdir. Epikuros'a göre tanrılar vardır, ancak bunlar bilgisizlerin sandıkları gibi değil, insan tininin yarattığı yüce varlıklardır. Tanrılar ölümsüz, önsüz-sonsuzdur. Bu nitelikleri de insan tiniyle olan bağlantıları yüzündendir. Tanrılar evrene, insanlara, gök varlıklarına karışmazlar. Onlar, bütün kaygılardan, korkulardan, gereksinmelerden uzak kalmış mutlu varlıklardır. Bu nedenle bir işe, bir eyleme karışmazlar. Epikuros'a göre: "Tanrıya inanmayan, halkın inandığı tanrıları yadsıyan değil, halkın tanrılarla ilgili düşüncelerini benimseyenlerdir."

Evrenin, onun kapsadığı bütün varlıkların değişik türde, ağırlıkta atomlardan kurulu olduğunu ileri süren Epikuros'a göre tin de atomlardan oluşmuştur. Ancak, tini kuran atomların ayrı özellikleri, nitelikleri vardır. Bu atomlar çok incedir, yuvarlaktır, parlaktır yeğniktir. Dirilik, yaşama olanağı sağlayan tin gövdenin bütününe yayılmış durumdadır. Gövdenin devinmesi belli bir ereğe göre değil, tini oluşturan atomların etkisiyledir. İstenç denen yeti de tinin devinmesiyle oluşur, ayrı, bağımsız bir varlık değildir. Gövdenin bütününe yayılmış olan tinin başka bir özelliği de, gövdeyi kuran atomlarla birleşmiş olmasdır. Kemik, et, sinir, kan gibi gövde varlıkları değişik nitelikte atomların birleşmesinden oluşur. Bunlarda tini oluşturan öğelerde vardır. Gövdenin sıcaklığını sağlayan da bu atomlardır, ancak hızları, biçimleri değişiktir.

Epikuros, kendinden sonra gelen, mutluluğu yaşamın ereği sayan filosoflarla aydınlar üzerinde, çağlar boyunca etkili olmuş, birtakım yeni görüşlerin ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Demokritos'un atom anlayışına getirdiği yeni yorum, atomların devinimi zorunlu değil de gelişigüzel bir olay diye görmesi felsefe tarihinde zorunluluk, gelişigüzellik gibi iki karşıt kavramın ortaya çıkmasına yolaçmıştır. Onun düşüncelerini, De *Rerum Natura* (Evrenin Yapısı) adlı ya-

pıtında şiirleştirerek anlatan Latin ozanı, Lucretius bir bütünlüğe kavuşturmuş daha geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Epikuros'un savunduğu, odağı tinsel dinginlik olan mutluluk Anthistenes, Aristippos gibi filosofların öne sürdükleri hazcılığa karşı yeni bir felsefe akımı yaratmıştır. Gerek Doğu'da, gerekse Batı'da bütün ilkçağ boyunca etkili olan Epikurosçu düşünce ortaçağda önemsenmemiş, Rönesans'tan sonra yeniden gündeme getirilmiştir.

Kaynaklar:

Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, 1982.

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.

Lucretius, *De Rerum Natura*, 1923.

Pierre Gassendi, *De Vita moribus et doctrina Epicuri*, 1647.

Sextos Empeirikos, *Adversus Mathematicos*, 1840.

STRATON, LAPSEKİLİ (İ.Ö. 340-268)

Tinin sürekli bir devinim içinde bulunduğu görüşünü savunarak ilgi çekmiştir. İ.Ö. 340 dolaylarında, Lapseki'de doğdu, 268'de görevli olduğu Atina'da öldü. Gezimcilik okulunda (Lykeon) öğrenim gördü. Okulun başında bulunan bilge Theophrastos'tan sonra yönetimi üstlendi. Yirmi yıl kaldığı bu görevde Aristoteles, Platon felsefelerini okuttuğu gibi, kendi düşüncelerini de açıkladı. Özellikle tin konusunda, yeni bir görüş ileri sürerek, tinsel devinmenin önemini vurguladı. Tinin duyma, görme olaylarında olduğu gibi, düşünme sırasında da devindiğini ileri sürerek Aristoteles öğretisine karşı çıktı. Ününü duyan Mısır kralı Ptolemaios Soter, kendisini İskenderiye'ye çağırarak oğlunu eğitmekle görevlendirdi. Straton, bu nedenle, uzun süre kralın sarayında kaldı.

Straton, bir gezimci olmasına karşın Aristoteles'le Platon öğretileriyle bağdaşmayan düşünceler sergiledi. Ona göre, duyumlar gibi, düşünceyi oluşturan tin de sürekli bir devinim içindedir. Bu devinim düşüncesiyle duyumu birbirine bağlamaya yarar. Bir soluk niteliği taşıyan tin görmeden düşünemez. Tinin gövdeyle özdeksel bir bağlantısı vardır. Öte yandan düşünceyle duyum da birbirini gerektirir. Bu da duyumların düşünceden, düşüncenin duyumlardan bağımsız olmadığını gösterir. İnsanın kimi evrelerde gördüğü nesneleri, duyduğu sesleri kesinlikle algılayamayışı, o sırada tinin başka bir eylemde olduğundan, başka bir varlıkla ilgili bulunuşundan

dolayıdır. Gerçekte gören göz, işiten kulak değil, tindir. Duyumların odaklaştığı yer duyular değin, anlık ya da yönetici bir ilkedir. Özdek üzerinde izler bırakan devinmenin oluşturduğu tin beyindedir.

Straton'a göre tümel kavramlar tinde gerçekleşen özdeksel izlerden oluşur. İnsanın tanrısal diye nitelediği yaşam doğadadır, doğa ise çoğalma, azalma, türeme gibi olayların ilkesidir, onda duygu, belli bir biçim yoktur. Evrenin oluşması da tanrısal bir olay değildir. Bütün nesnelerin yaratıcısı doğadır. Oluş ise ağırlık, devinim gibi iki ilkenin ürünüdür. Doğanın dışında, doğadan üstün bir etken yoktur. Uzay kapsayanla kapsanan arasındaki açıklıktır. Boşluk ise evrenin içinde gizilgüç niteliğinde vardır, nesnelerle doludur. Devinme nesnel varlıkların uzayda yer değiştirmesidir. Nesnecikler arasındaki boşlukların da devinim olayında etkisi görülür. Isının, ışınların dağılımı da bu boşluk nedeniyledir. Bu da ısının, ışının özdeksel olmayan ortamlarda bile yayıldığını kanıtlar. Nesneler arasındaki ağırlık başkalıklarının nedeni, içlerindeki boşluklarla ilgilidir.

Straton'a göre, boşlukta düşen bir nesnenin hızı yolun uzunluğu oranında artar. Bizim "zaman" dediğimiz de devinimin ölçeğidir. Straton, ses değişikliklerini, onları oluşturan hava titreşimlerinin değişikliğiyle, sıcak soğuk olayını da yoğunlaşma-seyrekleşme ile açıklar. Canlıların oluşumu doğal ayıklanma, ortamsal etki sonucudur.

TZU-SSU (335-288 ?)

Çinli bilge. Bilginin, evrenin göreli birer varlık olduğu görünüşünü savunmuştur.

İ.Ö. 335'te doğmuş, 288 dolaylarında ölmüştür. Yaşamı yeterince bilinmiyor. Çin kaynaklarından, bilge Konfüçyus'un damadı, yakını olduğu öğrenilmektedir. Tzu-Ssu, Çin'in gelenekçi felsefesine, özellikle Konfüçyus öğretisine bağlı kalmamış, kendi düşüncelerini açıklamakla yetinmiş bir filosof olarak nitelenir.

Tzu-Ssu'ya göre bilgi göreli bir varlıktır, tümel bir geçerliği yoktur. Kişi hangi durumda bulunursa, duyularının nitelikleri neyse, bilgisi de ona göredir. Evren de göreli bir varlıktır, bütün bireyler için onaylanabilecek, değişmez, evrensel nitelik taşıyan bir yapısı olamaz. "Kişi dünyasını kendine göre biçimlendirir", ona evren, bulunduğu durumun koşulları gereğince verilmiştir. Gerek bilgi edinmede, gerekse evreni kavramada görelilik kuramı geçerlidir, kaynağı da duyulardır.

İnsan bir aktöre varlığıdır, ancak bu aktöre birtakım değişmez, önsel ilkelere değil, eylemlere, yaşamın akışı içinde ortaya çıkan bireysel davranışlara bağlıdır. Kişinin aktöresi davranışlarından, eylemlerinden anlaşılır. Bu nedenle "kişi davrandığı gibidir". İnsanın niteliğini eylemleri oluşturur, anlıkta alınan izlenimlere göre, birtakım kurallar ortaya çıkar.

Tzu-Ssu'nun düşünceleri, Konfüçyus öğretisine karşı yeni bir görüş olarak nitelendiği, Çin'deki "atalar geleneği"ne aykırı görüldüğü için geniş bir alana yayılamamış, ancak sınırlı bir çevrede de olsa, etkisini sürdürmüştür. Onun Çin düşüncesinde Bireycilik'in kurucusu sayarlar. Yazılı yapıt bırakmayan Tzu-Ssu'nun düşünceleri, görüşleri alıntılarla yansıtan kaynaklardan öğrenilmektedir.

SELEUKOS, Silifkeli (İ.Ö. III. yüzyıl)

Anadolulu bilge, gökbilimci. Yeryüzünün güneş çevresinde döndüğü görüşünü savunmuştur

Seleukos, İ.Ö. III. yüzyılda Silifke'de doğdu, nerede öldüğü bilinmiyor, yaşamı konusunda da bilgi azdır. Ancak, Pythagorasçı öğretiyi benimsediği, Sisamlı gökbilimci Aristarkhos gibi Aristoteles'in yeryüzünün evrenin odağı görüşüne karşı çıkarak, güneş dizgesini savunduğu yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir.

Aristoteles felsefesine göre, evrenin odağı yeryüzüdür, başta güneş olmak üzere bütün gök varlıkları yeryüzü çevresinde daire biçimli bir yörünge çizerek döner. Bu görüş, İskenderiyeli Ptolemaios aracılığıyla Kopernikus'a değin gelmiştir. Buna karşın, daha İ.Ö. III. yüzyılda, gökbilimci Aristarkhos ile Seleukos bu kuramın yanlış olduğunu ileri sürerek, yeryüzünün güneş çevresinde döndüğü görüşünü ortaya attılar. Aristoteles'in etkisi bu görüşün benimsenmesini engelledi. Kopernikus ise gözlemlere, deneylere dayanarak, yeryüzünün, gezegenlerin güneş çevresinde daire biçimli bir yörünge çizerek döndüğünü saptayınca Aristarkhos ile Seleukos'un görüşlerini doğruladı. Daha sonra Tyho Brache, Kepler güneş çevresinde dönen gezegenlerin daire değil de elips biçiminde bir yörünge çizdiğini ortaya koydular. Seleukos'un bilim, felsefe bakımından önemi, deney, gözlem, matematik verilere dayanarak sorunlara çözüm arama yöntemini geliştirmesindedir.

ZENON (Kıbrıslı) (336-264)

Stoa Okulu'nun kurucusudur. Felsefenin yaşamı yönlendiren bir öğreti, bilgeliğin de doğaya uygun yaşayış olduğu görüşünü ortaya atmıştır. İ.Ö. 336'da Kıbrıs'ta Kition kentinde doğmuş, 264'te Atina'da ölmüştür. Varlıklı bir tüccarın oğluymuş, gençliğinde felsefeye duyduğu ilgi nedeniyle 314'te Atina'ya giderek Sokratesçi bilgelerin öğrencisi olmuş, özellikle Platon'un Apologia'sı (Sokrates'in Savunması) ile Ksenophon'un Sokrates'le ilgili yazılarını okumuş, daha sonra Sokratesçi felsefe okullarından Kynik öğretisini incelemiştir. Zenon'un Atina'da kurduğu okul, onun düşüncelerini açıkladığı, *Stoa poikile*'den (süslü sofa) dolayı *Stoa* adını almıştır. Sokratesçi-Aristotelesçi bilgeler, çevrelerinde toplanan öğrencilerle gezinerek konuştuklarından öğretilerine *Peripatos* (gezinen) denmişti. Zenon bu geleneği değiştirerek, direkler üzerine kurulmuş, yanları açık, üstü örtülü yerde öğretisini yaymaya çalışmıştır. Yaşamda doygunluğa ulaşmayı, doğaya uyarak yaşamayı ilke edinen Zenon'a göre ölümü beklemek bilgece bir davranış değil, olgun kişinin belli bir yetkinlik aşamasında, kendi eliyle yaşamına son vermesi gerekir. Bu düşünceyi kendi yaşamında uygulayarak, Atina'da kendi kendini öldürmüştür.

Zenon'un kurduğu Stoa öğretisinin temelini bilgi oluşturur. Bütün felsefe sorunları bu ilkeye dayanan bir yöntemle çözümlenir. Kimi kaynakların bildirdiğine göre Zenon felsefeyi

mantık, fizik (metafizik), aktöre olmak üzere üç bölüme ayırmış, bu bölümler arasında bilgiyle sağlanan bir birliğin, bütünlüğün bulunduğunu ileri sürmüştür. Zenon'a göre bilgi duyularla sağlanır, sonra us ilkelerine uygun biçimde düzenlenerek bilimsel bir veri durumuna getirilir. Bütün tasarımları oluşturan öğeler dıştan gelen izlenimlerin tinde toplanması, yeniden düzenlenmeye elverişli bir birikim oluşturmasıdır. Ancak izlenim kesin bilgi değildir, ilk gereçtir. Onun kesin bilgiye dönüşebilmesi için, yansıttığı nesneyle uygunluk sağlaması gerekir. Bu uygunluğu sağlayan geçerli ölçü de *katalepsis*'tir (kavrayan, anlayan). Kavramayı sağlayan tasarımın nesnesi tinde, kendisini olduğu gibi yansıtan, kendisinin kesin bir örneği niteliğinde olan bir iz bırakır. Bu katalepsis ne salt *episteme* (bilgi) ne de *doksa* (sanı) niteliği taşır, ikisi arasında bulunan, bütün insanlarda ortak olan bilgidir. Oysa *episteme* yalnız bilgede görülen kesin bilgidir. *Katalepsis*'in ölçü oluşu, bilgenin bilgisiyle öteki bilgileri birbirinden ayıracak bir özellik taşıması nedeniyledir.

Zenon'un evrenin kurucu ilkesi sorununu açıklayan fizikle (metafizik) ilgisi öğretisinin kaynağı Anadolu'da ilk ürünlerini veren Doğacılık akımıdır. O, bu akımı geliştiren bilgelerden Herakleitos'un kuramını benimsemiştir. Zenon'un benimsediği bu kurama göre gerçek olan, evreni oluşturan temel öğe özdektir (hyle). Bu özdek kesindir, değişmezdir, kendinden başka bir nesneye benzemez. Bu özdeksel ilkede biri etken, öteki edilgen durumunda olan iki öğe vardır. Etken öğe *aiton*'dur, edilgen öğe *prote hyle* (ilk özdek) denen yalın varlıktır. *Aiton* düzenleyici, devindirici, biçimlendirici bir güçtür. Anaksagoras'ın *nous*'tan, Herakleitos'un *logos*'tan anladığı neyse, *aiton*'dan anlaşılması gereken de odur. Zenon, bu kurucu ilkenin (arkhé), us ilkelerine uygun, yaratıcı bir ateş olduğu kanısındadır. Ancak bu *ateş* Herakleitos'un anladığından biraz değişik niteliktedir. Bu kurucu öğe, günlük yaşamdaki, yalnız yakıcı nitelik taşıyan ateşe benzemez, onun özünde düzenleyici, yönlendirici, biçimlendirici bir öğe vardır. Bu kurucu, birlik, bütünlük sağlayıcı özdeksel ilke tanrı'dır, doğadır. Zenon'un kuramında

tanrı ile doğa, düşüncenin açıklanış biçimine göre, eşanlamlıdır. Evreni kuran bu ilke, özünde birtakım öğeler taşır, bunlar *spermatikoi*'dir (kurucu öğeler, tohumlar). Bu öğeler öncesiz-sonrasız, ussal nitelik taşıyan yasalara göre toplanıp bütünleşerek evreni oluşturur, geliştirir.

Gökkatlarını oluşturan yıldızlar, ateşten kurulmuştur, kendi yapılarına göre de diridir. Evrende bulunan değişik varlık türlerinde ateş yapıcı, biçimlendirici, düzenleyici, koruyucu bir *pneuma* (soluk) niteliğinde görünüş alanına çıkar. Ancak, onun görünüşü, varlık türlerine, evrendeki aşamalarına göre değişiktir. Sözgelişi insanda *nous* (us), öteki dirilerde *psykhé* (tin), bitkisel varlıklarda *physis* (doğa), bütün diri olmayan nesnelerde de *heksis* (yetenek) niteliğinde bulunur. Bütün varlık türlerini içeren evren, bilinmeyen bir süre içinde, kendini oluşturan ilkeye, ateşe dönecektir. Bu dönüş somutlaşan, özünün inceliğini yitiren nesnelerin *katharsis*'idir (arınma). Evrenin bu dönüşümünü yöneten, onu belli yasalara göre düzenleyen, tanrı'dır. Dönüşümü süreklidir, belli dönemlerde yinelenir. Bu yinelenme dönemlerinde nesnelerin, diri varlıkların davranışı, eylemleri önceden belirlenmiş tanrısal (doğal) yasaya (yazgı) göredir. Bu olayda egemen güç tanrısal önceden görüş anlamına gelen *pronoia*'dır.

İnsan biri gövde, öteki tin olan iki özden kurulu bir bütündür. Bu özlerin yapısı bir olmasına karşın, bileşimleri ayrıdır. Sıcak bir soluk niteliği taşıyan tin gövdeye devinme yeteneği verir, ona dirilik kazandırır, birlik sağlar. Tin sekiz ayrı nitelik taşıyan bölümden kurulu bir bütündür. Bu sekiz bölüm de görme, tatma, koklama, işitme, dokunma gibi beş duyu ile us, konuşma, üreme yetilerinden oluşmuştur. Bu değişik yetiler insanda birliğe ulaşmış bir yaşam erkinin, *hegemonikon*'un (tinsel birlik) ayrı ayrı niteliklerdeki yansımaları, ışımalarıdır. *Hegemonikon* tinsel bütünlüğe egemendir. Tutku, eğilim, yanılma, iyilik, kötülük, dengelilik, dengesizlik gibi karşıt durumlar bu yönlendirici gücün değişik görünüşleridir. Zenon'un anlayışına göre tanrısal tinle insan tini özdeş yapıdadır. İnsan tininin gövdeyle olan bağlantısı tanrısal tinin evrenle kurduğu ilişkiye benzer. Ancak, insan tini

hayvana dirilik, devinim yetisi veren tinle özdeş değildir, hayvanda egemen olan doğal eğilimlerdir. Tinin başka bir özelliği de ölümlü oluşudur.

Aktöre sorunlarına bilgiden yaklaşan Zenon'a göre, insan bir istenç, us varlığı olması nedeniyle, bütün davranışlarında belli bir ölçüye bağlanma gereğindedir. Bu ölçüyü oluşturan da bilgidir. Bu yüzden aktöre bilgiden kaynaklanan yönlendirici, düzenleyici nitelik taşıyan, yaşama uygulanması gereken bir öğretidir. İnsan kendi varlığının değerini, evrendeki yerini, öteki varlıklar karşısındaki durumunu ancak bilgiyle kavrayabilir. Bilgi erdemin de, erdemli davranmanın da koşuludur. Öte yandan nesnelerin ne olduğunu, evreni, iyilik, doğruluk, ölçülülük, erdem, güzellik, bilgelik, saygı, yardım, dostluk gibi aktöre değerlerini bilmeyen bir kimsenin mutlu olma olanağı yoktur, mutluluğun temelinde bilgi yatmaktadır. Bilgi, bilge, erdem arasında özlü bir bağlantı vardır, ancak bilgili kişi bilge, bilge kişi de erdemli olabilir. Erdemli olmak da bilgi ile eylem birliğini gerekli kılar. Eylemi yönlendirmeyen, denetlemeyen bir bilginin yaşam için değeri, geçerliliği yoktur, böyle bir bilgi bilge kişiye yakışmaz. Erdemin karşıtı kötülüktür, iyilikten yoksun kalmaktır. İşte bilgenin özelliklerinden biri de, onda bu gibi olumsuz niteliklerin bulunmayışıdır.

Zenon'un etkisi çağlar boyunca sürmüş, kurduğu Stoa Okulu'nun sonraki dönemlerde değişik kuramlara bağlanan ardılları ortaya çıkmıştır. Özellikle onun geliştirdiği yaşama anlayışı, bilgi-erdem, doğaya uyma, yaşam arasındaki bağlantı bilge kişinin evrensel örneği durumuna gelmiştir.

Kaynaklar:

A. Graeser, *Zenon von Kition*, 1975.

Th. Gompertz, *Zur Chronologie des Stoikers*, 1903.

Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.

KLEANTHES (331-233)

Anadolulu bilge. Zenon'un kurduğu eski Stoa öğretisini geliştirmiş, onu dinle uzlaştırmaya çalışmıştır. İ.Ö. 331'de, bugünkü Edremit yakınında, Assos'da (Behramköy) doğdu. 233'te Atina'da öldü. Babası Phanias adlı yoksul birisiydi. Önceleri koşucu, yumruk döğüşçüsü olarak ün kazandı. Ülkesinde çıkan karışıklıklar yüzünden Atina'ya gitti. Orada bahçe sulayarak, yük taşıyarak, suculuk ederek geçimini sağlamaya çalışırken, bir yandan da Kıbrıslı Zenon'un Stoa öğretisini açıklayan konuşmalarını dinledi, bu öğretiyi benimsedi. 264'te Zenon'un ölümü üzerine okulun yönetimini ele aldı. Kleanthes oldukça yoksul bir yaşam sürmüş, azla yetinmeyi, canlılığını, gücünü koruyacak ölçüde yemeyi ilke edinmiştir. Nitekim ölümü de, kendi isteğiyle, günlerce aç kalma sonucudur. Bu tutumu dolayısıyla, arkadaşları onunla alay eder, iri gövdesi, ağır yük taşıması nedeniyle, ona "eşek" derlermiş. Bu alaylara karşı Kleanthes'in gülerek: "Zenon gibi bir bilgenin felsefe yükünü taşımak için, sizin gibi değil, benim gibi eşek olmak gerekir" dermiş. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, Kleanthes'in duyum, sanat, ödev, ozan, tin, erdem, sevgi, özgürlük, yasa, iyilik, yücelik, bilim, güzellik, dostluk, şölen, söylev konularını içeren, ayrıca Demokritos, Zenon gibi bilgelerin görüşlerini açıklayan, eleştiren kırk dolayında kitabı varmış. Bunlardan, Cicero, Seneca'nın aktardığı birkaç ufak bölümle tanrı Zeus'u öven bir şiiri kalmıştır.

Kleanthes'in felsefesi bilgi, aktöre, tanrıbilim, gökbilim konularını içeren, Zenon'un Stoa öğretisini geliştirmeyi amaçlayan bir düşünceden kaynaklanır. Bu konularla ilgili görüşleri arasında Stoa öğretisiyle bağdaşmaz görünenler varsa da, genel ilkeler, düşünme yöntemi birdir.

Ona göre duyularla sağlanan bir birikimdir, kaynağı özdektir. Bilginin kazanılmasında etkin olan tin de özdektir. ancak onu oluşturan öğelerin yapısı değişiktir. Dış evrenden gelen izlenimler tini etkiler. Tin bu etkilenme sonucu, bir akıntı niteliğinde, bütün gövdeye yayılarak eyleme geçer. Bilginin oluşumu da bu tinsel eyleme bağlıdır. Tin gövdeye dıştan girmiştir, bu giriş bir özdeksel akış niteliğindedir. Sayısız olan tinler ölümsüzdür.

Aktörenin özünü salt iyi oluşturur. Salt ya da yüce iyi ise doğruluk, düzen, ödevdir. Bunların kaynağı seçici, uyum sağlayıcı usun denetimi altında doğaya uygun olarak yaşamaktır. Doğa kişiye olaylar karşısında, hangi ilkeye göre, davranacağını gösterir. Özellikle doğal yönelişler, eğilimler gidilmesi gereken yolu belirler. Doğa ile us ise tanrısal yönetim yetisidir. Aktörenin temel ilkelerinden biri olan erdemin özünde doğruluk, yiğitlik, sarsılmazlık, bilgelik gibi nitelikler vardır.

Kleanthes'e göre tanrı iyiliklerin kaynağı olan, sınırsız, ölümsüz, değişmez yasalara dayanarak evrenin birliğini sağlayan bir güçtür (hegemonikon). Evrende ölümlü olan bütün varlıkların kaynağı tanrıdır. İyilik tanrıdan, kötülük de insandan gelir. Tanrının başka bir niteliği de evrensel anlık, evrensel us olmasıdır. Tanrıyı ancak bilge kişi bilebilir, ona karşı sevgi, saygı gösterebilir.

Kleanthes, başta güneş olmak üzere, bütün gök varlıklarının göründükleri gibi olmadığı kanısındadır. Ona göre gök varlıklarının en büyüğü, en yücesi güneştir. Güneş anlığı olan bir ateştir. Bu nedenle de diridir. Onun besini denizlerden, akarsulardan yükselen buharlardır. Yaz, kış dönemlerinde denizlerden çok uzak kalamayışı bu beslenme yüzündendir. Evreni egemenliği altında bulunduran gücün odağı güneştir. Yeryüzü devinmez, durağandır, buna karşın güneş bütün

yeryüzünü dolaşır. Kleanthes'in Zeus için yazdığı övgüde güneşle tanrının özdeş olduğu açıklanır: "Ey yüceler yücesi, birçok adı sanı olan, tanrı, Zeus, sensin doğanın önderi, belli bir yasaya göre bu evreni yöneten sensin."

Kleanthes'in ölümünden sonra Stoa öğretisi, biraz yumuşatılarak, özellikle Orta Stoa adı altında, Panaitos, Poseidonios gibi bilgelerce sürdürülmüştür. Daha sonra Roma Stoası'nın (Yeni Stoa) kuran Cicero, Seneca, Marcus Aurelius, Epiktetos istenci, doğaya uygun yaşamayı bu öğretinin temel ilkesi durumuna getirmişlerdir.

Kaynaklar:

Diogenes (Laertius), *Leben und Meinungen berühmter Philosophen,* 1967, çev.

W. Wieland, *Geschichte der Philosophie*, Antike, 1982.

METRODOROS, Lapsekili (İ.Ö. 330-278)

Anadolulu bilge. Epikuros felsefesinin gelişmesinde önemli katkıları olmuş, bu öğretinin kurucuları arasında yer almıştır. İ.Ö. 330'da Lampsakos'ta (Lapseki) doğdu, 278'de Atina'da öldü. Epikuros'un öğrencisi, yakın arkadaşıdır. Önce doğduğu yerde öğrenim görmüş, ününü duyduğu Epikuros'un düşüncelerini öğrenmek için Atina'ya giderek onunla yakınlık kurmuş, en yakın arkadaşı, öğrencisi olmuştur.

Metrodoros mutluluğun, duyguların geçici etkisinden kurtularak, tinsel dinginlik içinde yaşamakla sağlanacağı kanısına varmış, Epikuros'un öğretisini bir bütün olarak benimsemiştir. Ona göre yaşamın ereği mutlu olmak tüm duygusal etkilerden uzak kalarak bilgeliğe ulaşmaktır. Bunu başarmanın yolu da felsefeyle uğraşmaktır. Felsefenin evren, mantık, aktöre gibi üç anakonusu vardır. Evren, atomlardan kurulu bir bütündür. Atomlar boşlukta devinir, nesnel varlıkları oluşturur. Bu kurucu öğeler, nesnelerin türleri oranında değişiktir. Atom dışında kurucu öğe yoktur, tinsel varlıklar da ince atomlardan oluşmuştur.

Mantık doğru düşünmenin, yanlıştan korunmanın öğretisidir. Aktöre ise kişinin mutlu olmak için hangi ilkelere göre davranacağını bildirir.

Kaynak:
Diogenes Laertius

TIMON (320 ?-235?)

Kuşkuculuk'un öncülerindendir. Duyular insanı yanılttığından kesin bilgi edinme olanağının bulunmadığı görüşünü savunmuştur. İ.Ö. 320' ya da 325 dolaylarında Peloponez yakınında Philonte'de doğdu, 230 ya da 235'te Atina'da öldü. Kuşkuculuk'un kurucusu Pyrrhon'un öğrencisi, ardılıdır. Öncelcri tiyatro oyuncularının oluşturdukları topluluğa katılmış, sonra felsefeye ilgi duyunca Megara'ya giderek Stilpon'un, daha sonra gittiği Elis'te kuşkucu bilge Pyrrhon'un öğrencisi olmuştur. Hekimlikle de ilgilenen Timon, bir süre Anadolu'nun Halkidikya bölgesinde gezici öğretmen olarak çalışmış, büyük bir kazanç sağladıktan sonra Atina'ya dönerek Platon Akademisi'ne girmiş, kısa süre içinde Akademi'nin yöneticileri arasına katıldığı gibi kuşkucu öğretinin benimsenmesine de olanak sağlamıştır. Timon felsefe dışında şiir, oyun konularını işleyen yapıtlar yazmış, felsefeye yönelik düşünceleri şiir türünde ortaya koymuştur. Onun yapıtlarından çoğu ortada yoktur, düşünceleri kendisinden aktarılan, alıntılardan öğrenilmektedir. Yapıtları arasında en çok tutunanı, kendisine "yergici" denmesine yolaçanı *Silies*'tir ("Yergiler")

Timon, düşünce tarihinde, iki yönden önemli, ilginç sayılır. Bunlardan biri yergici, tartıştığı kimseleri alaya alarak gülünç duruma düşürmekteki başarısıdır. Şiir diliyle işlediği bu konulara yaklaşımı, karşısındakini düşüncesinden dolayı yermek, tutarsızlığını ortaya koymaktır. Özellikle Pythagoras, Pla-

ton, Aristoteles, Melissos, Elealı Zenon gibi bilgelerle, cehennemde alaylı bir dille, tartışır. Onların tutarsız, yalancı, aldatıcı, gerçekleri kavrayamayan, yetersiz olduklarını söyler. Ona göre Platon, söylediği yalana kendisi de inanan, Aristoteles kendini beğenmiş, Ksenophon acınası, Pythagoras saygısız, Herakleitos yaygaracı bir kimsedir. Timon'un yerici dili, Kuşkucu olmayan bilgelerin görüşlerini çürütmek içindir. Üç bölümden *Silies*'in öteki iki bölümde de Epikuros, Kleantes'i yerer, Demokritos, Parmenides'i beğenir, Protagoras'ı över.

Timon'a göre felsefenin görevi yaşamı düzene koyarak bireyi, kendi yeteneği oranında, mutlu kılmaktır. Bu niteliği dolayısıyla felsefe kuramsal değil uygulamalıdır, yaşamın içindedir. Mutluluğa ulaşmak isteyen kimsenin nesnelerin niteliği, nesneler karşısındaki tutumla, davranışla bunlardan çıkacak sonuç gibi üç soruyu kendine sormalı, bunların karşılığını aramalıdır. Bu sorulardan nesnelerin ne olduğuna yöneleni çözülmez, çünkü insan nesnenin özünü bilemez. Bilim bunu çözüme ulaştırdığını ileri sürerse de kesin sonuç alınamamıştır. Çözümler arasında ayrılık bunun kanıtıdır. İnsan nesnelerin ancak görünüşlerini bilebilir, bu nedenle nesneler göründüğünden başka türlü değildir. Bütün bilgiler birer alışkanlığa, geleneklere dayanan aktarmalar olmaktan öteye geçemez. İnsan nesnenin gerçeğini değil yalnız gördüğünü, duyularla algıladığını anlatabilir. İkinci, üçüncü sorunun karşılığı da birincisininki doğrultusundadır. İnsan nesneler karşısında gerçeği bilemeyeceğini bilerek davranışlarını düzenlemeli, tutumunu belirlemelidir. Bu da her türlü kesin yargıdan kaçınmak, bilimin gerçeği kavradığını savunanlara inanmamak demektir.

Timon'un aktöreyle ilgili düşünceleri de Kuşkuculuk öğretisinin içeriğine dayanır. Onun için önemli olan katı düşüncelere saplanmak, değişmezliğe inanmak, genel geçerlik taşıyan kuralların bulunduğunu ileri sürmek değil, yaşamın akışı içinde elden geldiğince mutlu olmaya çalışmaktır.

Kaynak:

Diogenes Laertius

ARKESİLAOS (316-241)

Kuşkucu Orta Akademia'nın kurucusudur.

Aeolia bölgesinde, Pitane (Çandarlı) de doğdu. Önce Ksantos'tan müzik öğrenimi gördü, bir süre sonra Atina'ya gitti. Aristoteles'in en yakın arkadaşı olarak bilinen, Theophrastos'un öğrencisi oldu. Geometri, İonya, Megara okullarına bağlı eytişimli bilgelerin görüşleri konularında çalışmalara koyuldu. Daha sonra Krates'in yönettiği Akademia'ya girdi (268). Burada Pyrrhon'un öğretisine karşı büyük bir ilgi duydu. Krates'ten sonra Akademia'nın yönetimini ele aldı. Etkili konuşmaları, ilginç buluşları, sorunları en ince ayrıntılarına değin, eleştirici bir tutumla, inceleyen çalışma yöntemiyle büyük ilgi uyandırdı. Akademia'ya yeni bir içerik kazandırdı. Öğrencileriyle sürdürdüğü çalışmalarında, Sokrates'in uyguladığı, soru sorma, karşısındakini konuşturma yöntemini benimsedi.

Günümüze yazılı bir yapıtı kalmayan Arkesilaos'u başkalarının, kendisinden aktardığı düşüncelerle alıntılarla, yorumlarla tanıyoruz. Özellikle Laertius'lu Diogenes'in, onunla ilgili açıklamaları bize görüşlerinin genel çizgilerini, yöntemini öğretiyor.

Arkesilaos felsefe sorunlarına Sokrates ile öğrencisi Platon'un işledikleri konuları kuşkucu bir tutumla eleştirerek girdi. Yönetimin odağını bütün kuşkulardan uzak bir çözüm bulma anlayışı oluşturur. Çalışmalarında, kendi düşüncelerini söylemekten çok kendinden önce gelen bilgelerin görüşlerini

eleştirmiştir. Ona göre, ileri sürülen bir görüşü karşıtını ortaya atarak da kanıtlama olanağı vardır. Bilgilerimizin ne kaynakları ne de son biçimleri kesindir. En sağlam sanılan bilginin bile kuşkuyu gerektiren, güven vermekten uzak kalmış bir yanı vardır.

Sokrates'in, sorunlara eleştirici, tartışmalı bir yöntemle yaklaşarak "kesin olarak bildiğim tek konu birşey bilmediğimdir" yargısından yola çıkan Arkesilaos, böyle bir yargıda bulunmanın bile yetersizliğini ileri sürdü, kişinin "birşey bilmediğini de bilemeyeceğini" ortaya attı.,

Bilgimizin kaynağı duyularımızdır. Duyu verilerinden sağlanan duyumlar bilginin kavramlarını oluşturur. Oysa duyularımız bizi boyuna yanıltmakta, kesin, güvenilir bir veri elde etmemize olanak bırakmamaktadır. Bu nedenle bilginin kesinliği, genel geçerliği sözkonusu değildir. Bir tasarımın doğruluğunu, yanlışlığını ileri sürebilmemiz için elimizde kuşkudan uzak, kesin, güvenilir bir ölçüt yoktur. Ölçüt dediğimiz de kesin olmayan duyu verilerinden oluşmuştur. Bu nedenle kaynağı kuşkulu olanın kendi de kuşkuludur. Bir nesnenin varlığını kesinlikle bilemediğimiz gibi yokluğunu da bilemeyiz. Düşlerden edinilen bir tasarımla duyu verilerinden sağlanan tasarım arasında bir ayrım yoktur. En tutarlı yol işimize gelmeyeni onaylamamaktır.

Bilimsel kesinlik, genel geçerlik de tutarlı değildir. Bizim bilimsel dediğimizin kaynağı da duyu verilerinden sağlanan tasarımlardır. Bu tasarımlar, apaçıktır, denemez. Bizi yanıltmayan duyu verisi, ondan üretilen duyu, tasarı olmadığına göre gerçeği bilme olanağı da sözkonusu edilemez. Tek çıkar yol kesin yargıdan kaçınmaktır.

Arkesilaos kuşkuda, ona dayanan eleştiride, güvenilebilen tek ölçütün us olabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre bütün eylemlerimizde dayanağımız us olmalıdır. Us bize birtakım olanaklar sağlar, bunlardan elden geldiğince yararlanmak, yaşamı onlara göre düzenlemek gerekir. Bu düzenleme ise önlemle sağlanır.

Önlem, kişinin yaşamı boyunca, kendisine düşen görevi ye-

rine getirmesidir. Görev dediğimiz de us ilkelerine uygun gelen, onlarla açıklanabilen bir eylemdir. Günlük yaşamı düzenleyen ölçüt us olduğuna göre mutluluk usa uygun davranmaktır.

Mutluluk yaşamın en yüce, en son ereğidir. Bu ereğe ulaşmada başlıca ilke önlemdir. Bu nedenle mutluluğu birtakım soyut kavramların içeriğinde değil, yaşamın kendinde, günlük olaylarda arama gereği vardır. Mutlu olma mutlu yaşamakla sağlanır.

Arkesilaos, kendinden önce gelen kuşkuculardan da, kuşkucu olmayan bilgelerden de yararlanmış, yönetimini, ileri sürülen sorunlara aranan çözümleri eleştirme üzerine kurmuştur. Onun bu tutumu çağında olduğu gibi, sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüş, özellikle us ilkelerine dayalı kuşkuculuğun geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Us ilkelerine dayanan Kuşkuculuk sonraki çağlarda, kesin gerçeğe ulaşabilmek için, bir yöntem olarak benimsenmiş, duyu verilerinin, belli kurallara göre düzenlenmesine kaynak olmuştur.

Kaynak:
Diogenes Laertius

POLEMON (315-265/273)

Platon'un düşüncelerini yaymaya çalışmış, Ksenokrates'in ölümünden sonra Akademi'yi yönetmiştir. Diogenes Laertius'tan öğrendiğimize göre 315'te Atina yakınlarında Oia'da doğmuştur. Ölüm yılı kesin değildir, kimi kaynaklarda 265, kimilerinde 273 diye gösterilir. Babası Philostratos adlı, varlıklı bir köylüymüş. Gençliği eğlenceye düşkünlük, tutkularının doyumu için aşırılıklar içinde geçmiş. Atina'da Ksenokrates'in derslerini dinleyince kendini felsefeye vermiş, Platon'un düşüncelerini yaymaya çalışmış, öğretmeninin ölümünden sonra Akademi'nin başına geçmiştir.

Polemon'un anlayışına göre felsefenin temeli aktöredir. Aktöre ise insan davranışlarını düzenlemeyi, onu erdemli kılmayı, düşünce ile eylem arasında bağlantı sağlamayı amaçlar. Bilge erdemli, düşüncesiyle davranışları arasında uyum bulanan kimsedir. Erdemin kaynağı bilgidir, bilgi de yaşamı yönlendirici, insanı iyi olana götürücü bir nitelik taşır. Bilgece aktörenin ölçülülük, erdem, iyi, doğruluk, güzellik, denge, bilgi, yetkinlik gibi ilkeleri vardır. Mutluluk erdemli yaşamakla sağlanır. İnsan doğaya uymalı, ancak, erdemin aydınlığında yürümekten geri kalmamalıdır.

DİODOROS, KRONUS (İ.Ö. IV. yüzyıl)

Sokratesçi Megara Okulu'nun görüşlerini eytişimsel bir yöntemle geliştirmeye çalışan Diodoros'un Karya'da doğduğu, sonradan yerleştiği Megara'da, 307'de, öldüğü söylenir. Aristoteles'in çağdaşıymış. Diodoros, Megara'da, Apollonios'tan öğrenim görmüş, bilgisini arttırmak düşüncesiyle, komşu ülkeleri gezmiştir. Aristoteles, Epikuros, Stoa görüşlerini öğrendikten sonra felsefeye yakınlık duymuştur. Sonra, Parmenides'in varlık kuramından kaynaklanan üç ana konu üzerinde yoğunlaştırdığı düşüncelerinin etkisiyle kendine özgü bir yöntem benimsemiştir. Bu yöntemin yapısını kuran devinim, güç (edim), koşullu önermelerdir.

Diodoros'a göre devinim yoktur. Bir nesnenin devinebilmesi için boş uzayda yer değiştirmesi gerekir. Devinme, bir yerden başka bir yere geçiştir. Oysa "boş uzay" yoktur. Bu nedenle bir nesnenin bulunduğu yerden başka bir yere geçmesi olanaksızdır. Bunun gibi, zaman konusunda da, geçmiş, gelecek diye bir ayrım gereksizdir.

Güçle edim konusunda, Diodoros, gerekimci bir görüşü benimsemiştir. Ona göre bütün edimler, daha önceden belirlenmiş gibi, belli bir gerekime bağlıdır. Bir edimin ortaya çıkışında olanak (dynamis) sözkonusu değildir, bir nesne, bir olay olduğundan başka türlü olamaz. Bu nedenle olanaksız bir nesnenin olanaklı bir nesneden çıkışı düşünülemez. Sözgelişi yokluktan varlığın türemesi ya da varlıktan yokluğun ortaya çıkışı anlamsızdır.

Koşullu önermelerde (hipotetik yargılarda) doğruluk bağıntıya (relatio'ya) bağlıdır. Bu yargılarda. bölümler arasında kurulan bağlantı sonucu belirler, koşullu olan güç olarak doğrudur. Burada "güç" sözcüğü "hipotetik", "edim" sözcüğü de "doğru" anlamındadır. Diodoros'un anlayışına göre yargının (önermenin) doğruluğu "güç"te önceden belirlenmiş olarak bulunur. Bu durumda, nesneler için, mantık bakımından özgürlük sözkonusu değildir.

Diodoros'un düşünce düzenine göre var olan yalnız "Bir"dir bu "Bir" kendinden başka bir nesneye benzemez, yalnız kendi kendisiyle özdeştir. Evrende değişik biçimlerde bulunan bütün nesneler, gerçek varlıklar değil, birer "görünüş"tür, "Bir" olanın yansımalarıdır. Ancak bu "yansıma" Platon'un "aidea" dediği türden varlıkların yansıması gibi değildir. Bu yansımanın kaynağı, gene, evreni oluşturan "Bir"dir.

Sokratesçi okulun temel görüşlerini yansıtan bu düşünceler. Diodoros'tan sonra öğrencileri aracılığıyla geniş bir alana yayılmış, birkaç yüzyıl sürmüştür. Özellikle mantık alanında, kesin doğruyu bulmak için. uygulanan bu Megara okulu yöntemi, daha sonraları Kuşkucu öğretice de benimsenmişti.

Kaynak:
Diogenes Laertius

HEGESİAS (İ.Ö. IV. yüzyıl)

-İskenderiyeli bilge. Kıvancın tek iyilik olduğunu, ancak ona erişilemeyeceğinden ölmek gerektiğini ileri sürmüştür.-

Yaşamı konusunda bilgi yoktur. İskenderiyeli olduğu, Mısır Kralı I. Ptolemaios (360-283) döneminde yaşadığı biliniyor. Bir söylentiye göre, kişinin yaşamı boyunca mutluluğa ulaşamayacağı, bu nedenle ölümü seçmenin bilgece bir davranış olduğu görüşünü savunduğundan, toplumda bunalım yaratıyor gerekçesiyle, Ptolemaios okulunu kapatmış, kendisini de sürgüne göndermiştir.

Hegesias, Aristippos'un kurduğu Kyrene Okulu'na bağlı bir felsefe anlayışını benimsemiş, Kıvançcılık (Hedonizm) akımına yeni bir yorum getirmiştir. Görüşleri aktöre, günlük yaşam, mutluluk, iyilik, erek gibi konuları içerir. Onun anlayışına göre birey yaşamının ereği mutluluktur, ancak buna ulaşma olanağı yoktur. Mutluluğun en üstün iyi, en yüksek değer olarak nitelenmesine yolaçan, yaşamda karşılaşılan kötülüklerdir. Mutluluk iyiliktir, oysa iyiliğin nerede başlayıp nerede bittiği bilinemez. İyilik kötülüğün etkisine göre tanımlanan bir değerdir. Birey yaşamında arasıra karşılaşılan, sevinç veren durumlar vardır, işte iyilik kavramını oluşturan bunlardır.

Bireyin içinde yaşadığı toplum, düzeni nedeniyle, kişinin mutlu olmasına engeldir. Böyle bir yaşamdan ancak çılgın olan kimse mutluluk duyar, ona iyi diyebilir. Bilge kişi yaşama

karşı ilgi duymaz, ölümü de iyilik gibi isteyebilir. Gerçekte bilge özel çıkarını arayandır. Toplum içinde suç işlemiş kimseler tutkularının tutsağı olduklarından dolayı ceza görmemeli, bağışlanmalıdır. Bir toplum içinde yaşayan insanları birbirlerinden soğutmamak için aydınlatmak, yeterince olgunlaştırmak gerekir. Kıvanç bakımından yoksullukla - zenginlik, özgürlükle tutsaklık özdeştir.

Hegesias'a göre bir iş, yalnız iş olduğu için değil, bir yarar sağladığı için yapılır. Bu nedenle, bütün insanlar önce kendi yararlarını düşünürler, başkalarına karşı iyilik, yardım gibi eylemlerin arkasında insanın özel çıkarları saklıdır. Bir nesne kendi yapısı gereği iyi ya da kötü değildir, iyilik, kötülük kişinin o nesneyle ilgili çıkarıyla bağlantılıdır.

Tin ile gövdenin ayrı ayrı varlıklar olduğunu, canlılığın ikisinin birleşmesinden doğan uyumla sağlandığını ileri süren Hegesias, gövdeyi sayrılıkların tutsağı sayar. Tin de gövdeyle birlikte acı çeker.

Hegesias'a göre duyular kesin bilgi sağlayacak nitelikte değildir, kişiyi boyuna yanılgıya götürür. Yanılan kimse de istençle davranamaz. Kişinin yapması gereken başkalarını kıskanmak değil, daha iyi olanı öğrenmeye çalışmaktır. Bu nedenle usa bağlanmalı, usa uygun olanı yapmalıdır. Gerçekte yaşam, kişiyi kesin bir ilkeye göre davranmadan yoksun kılar. Bu durum kişinin belli bir aktöre kuralını benimsemesine de engeldir. Hegesias'ın düşünceleri insanı boşluğa iter, ümitsizliğe düşürür. Bu nedenle kimi öğrencisi kendini öldürmüştür. İleri sürdüğü, ölümü yeğleyen düşüncelerinden dolayı, çağdaşları ona *peisithanatos* (ölümü öğütleyen) adını vermişlerdir.

MENG-TSE (İ.Ö. 372-289)

Meng-tse ya da Mong-tse İ.Ö. 372'de Chang-Toung eyaleti sınırları içinde Yen-Tcheou-Fou bölgesinde doğdu, 289'da orada öldü. İlköğrenimini, aydın, gelenekçi Çin felsefesine bağlı bir kadın olan, annesinden gördükten sonra bilge Tse-Sse'den Konfüçyus, ondan önceki Çin bilgelerinin öğretilerini okudu. Sonra bütün çalışmalarını Çin felsefesini öğrenme konusunda yoğunlaştırdı. Kendi düşüncelerini yayma amacıyla bir okul açtı, bir süre prenslerin eğitmeni olarak Saray çevresine girdi.

Meng-tse'nin felsefesi ulus yönetimiyle aktörenin özdeşliği ilkesine dayanır. Ona göre aktöreyle, yönetimin temelini insanlık, doğruluk, uygunluk, bilgelik gibi dört erdem oluşturur. İnsanlık, kişinin özünü tanımak, onun taşıdığı değerleri kavramak, yeteneklerinin gücünü, sınırlarını bilmek, insanı insan yapan tözün bilincine varmaktır. Doğruluk bütün eylemlerde, davranışlarda erdemin gerektirdiğini yapmak, herkese eşit işlemde bulunmak, hak denen ölçüden ayrılmamak, duygularının etkisinde kalarak değişik eğilimlere kapılmamaktır. Uygunluk düşüncelerle eylemler arasında denge sağlamak, aşırılıktan kaçınmak, bütün yurttaşlarla uyum içinde olmak, kendi kendiyle çelişkiye düşmemektir. Bilgelik ise bilgi edinmek, edinilen bilgilerle davranışları düzenlemek, eylemleri yönlendirmek, bilgisizlikten, tutkudan kaçınmak, bilimin değerine inanmak, bilimsel ölçülere göre iş yapmak, ağırbaşlı, tutarlı, ölçülü,

erdemli olmaktır. Bu dört erdemin ulus yöneticisinde bulunması gerekir. Yönetim bir bilge işidir, yurttaşlara örnek olmadır.

Ment-tse'nin benimsediği yöntemin biri tümevarım, öteki tümdengelim olmak üzere iki ilkesi vardır. Bütün yargılarda bu iki ilkeye göre davranılır, eleştirel bir tartışmaya girilir. Başarılı bir tartışmacı, yöntemin iki ilkesini de eş ölçüde uygulamayı bilen, tartıştığı kimseye gerçeği anlatandır. Ancak tartışmada ölçüye uymak, saygı kurallarının dışına çıkmamak gerekir.

İnsan konusunda Meng-tse için önemli olan iyi kavramıdır. Bu kavramın içerdiği düşünce insanın doğasından kaynaklanır. Bütün insanlar, doğal olarak, iyidir, yeryüzünde doğası bakımından kötü insan yoktur. Buna karşın insanı kötülüğe sürükleyen etkenler vardır. İnsan doğası baskı altında kötülüğe yönelebilir, bundan dolayı da insana kötü demek gerekmez. Meng-tse insanların, kötü yöneticiler, öğretiler yüzünden, kötülüğe yöneldikleri kanısındadır. Bir yazısında, Çin'de eski bilge yöneticilerin, aydın devlet adamlarının kalmadığından, birtakım kötü tarikatların topluma egemen olmaları sonucu, halkın doğruluktan, erdemden uzaklaşmaya başladığından yakınır. Ona göre yönetici yalnız yönetim gücüne değil bilgisine de dayanmalı, yönettiği insanların, birer insan olarak değerlerini bilmeli, eğitici olmalıdır.

Eğitim insanın gelişmesinde başlıca etkendir, bu nedenle bilgeliğe dayanması gerekir. Eğitimin başka bir özelliği de gerçekçi olması, yaşamın dışına taşacak nitelik taşımamasıdır. Eğitilen kimseye yaşam için gerekli, aydınlatıcı olan bilgi verilmelidir.

Meng-tse'nin geliştirdiği öğreti çağlar boyunca Çin'de etkili olmuş, özellikle ulus yönetiminde, öğretim kurumlarında kılavuz görüş niteliği kazanmış, yazıları bütün Batı dillerine çevrilmiştir.

MENIPPOS (İ.Ö. III. yüzyıl)

Suriyeli bilge. Kynik öğretisinin Suriye'de yayılmasına çalışmış, düşünceyle yaşamın uyum içinde olması gereğini savunmuştur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, kimi kaynaklarda Suriyeli bir köle olduğu, özgürlüğe kavuştuktan sonra Thebai'ye göçtüğü, kimi kaynaklarda da Sinoplu bir aileden geldiği söylenir. Menippos azla yetinmenin, her türlü gösterişten, aşırılıktan uzak kalmanın erdem olduğunu savunmuş bir bilge olarak bilinir. Yaymaya çalıştığı düşünceler aktöre konusunda toplanır.

Menippos'a göre insan bütün davranışlarında usu kılavuz edinmeli, elden geldiğince alçakgönüllü, gösterişsiz, iyiliksever olmalı. Aşırı kazanç insanı iyilikten, erdemden uzaklaştırır, tutkuların oyuncağı durumumuna getirir. Bilgi yaşamı anlamak, düzenlemek içindir, bilge kişi de aşırılıklardan kaçan, erdemli olmayı bilen, azla yetinip başkalarına iyilik etmeyi sevendir.

LAKYDES (İ.Ö. III. yüzyıl)

Kyreneli bilge, Yeni Akademi'nin kurucusu, Arkesilaos'un ardılı olarak ünlüdür.

Kyrene'de doğdu, İ.Ö. 205 dolaylarında Atina'da öldü. Aleksandros adlı yoksul birinin oğludur. Önce Arkesilaos'un konuşmalarını dinlemiş, görüşlerini benimsemiş, onun ölümünden sonra, 241'de, okulun yönetimini eline almıştır. Bir söylentiye göre, öğretisini, Bergama Kralı Attalos'un kendisi için düzenlediği bir bahçede toplanan öğrencilerine açıklarmış.

Lakydes'e göre, bilginin kesin, güvenilir bir ölçüsü yoktur. Stoa öğretisinin anlıkta yerleşerek kesinlik kazanan varsayımları (katalepsis) ölçüsü sayması doğru değildir. Duyulardan sağlanan bu varsayımlar, duyuların değişken, yanıltıcı olması dolayısıyla kesin geçerlik taşımaz. Aktöre konusunda başlıca kılavuz ustur, bütün davranışların, eylemlerin ona uyması gerekir.

ARİSTON (İ.Ö. III. yüzyıl)

Stoacılık'ın öncülerinden. Aristonculuk adı verilen felsefe akımının kurucusu. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, kimi kaynaklar Sakız'lı olduğunu, Stoacılık'ın kurucusu Zenon'dan öğrenim gördüğünü, bir süre Atina'da ders verdiğini bildirir.

Ariston felsefeye, Zenon'un öğretisini eleştirmekle girmiş, Stoacılık'ın mantık, fizik konularındaki görüşlerine, yeni bir yorum getirerek, karşı çıkmıştır. Ona göre mantık, kavramlar içinde sıkışıp kaldığından, yararlı değildir, kişiye yeni bir bilgi vermez, sorunlara yeni bir çözüm getirmez.

Fizik, içerdiği konular nedeniyle, bilgi alanında geliştirici değildir. Fiziğin ortaya attığı sorunlara çözüm bulma olanağı yoktur. Bu sorunlar, belleğimiz dışında kaldığından düşünme yeteneğimizi aşar. Tanrısal özden kaynaklanan varlıkları bilmemiz, kavramamız sözkonusu değildir. Bu nedenle felsefenin fizik sorunlarıyla ilgilenmesi gereksizdir.

Aktöre, felsefenin temel sorunlarını içeren, onlara çözüm arayan bir bilgi alanıdır. Yaşamımız süresince hangi kurallara göre davranmamız gerektiğini bildiren ilkelerin önemli bir bölümünü ilk gençlik yıllarımızda anamızdan babamızdan öğreniriz. Bu ilk edindiğimiz, eğitici bilgiler, aktörenin özünü oluşturur. Felsefe sorunlarıyla ilgilenmeye başladığımız dönemde, bilgi, bize yüce iyiliğin, erdemin, doğruluğun ne olduğunu, genel niteliklerini öğretir. En yüce iyilik erdemdir,

daha doğrusu erdemin dışında yüce bir değer yoktur. Bütün kötülüklerin kaynağı alçaklıktır.

Eytişim, yeni bir nesne öğretmez, daha önceden bilinen kavramlar arasında bağlantı kurmakla oyalanır, "bir örümcek ağına benzer", bu nedenle yararsızdır.

Ariston, Stoacı olmasına karşılık, Stoa öğretisinin bütün görüşlerine katılmaz. Özellikle değerler konusunda Stoa anlayışından bambaşka bir düşünceye bağlanmıştır. Bütün değerleri erdem ile alçaklık başlıkları altında toplaması, başka bir değerler düzeni tanımaması Stoa görüşüyle bağdaşmaz. Stoacılığın önem verdiği fizik sorunlarına kuşkucu bir gözle bakması, aktöre sorunlarını yaşam olaylarından kaynaklandırması, eğitim konusunda aile içinden başlayan bir uygulamayı benimsemesi onu Stoa anlayışından ayırır. İşte felsefe tarihinde "Aristonculuk" adı verilen görüşün doğmasına yolaçan olay budur.

Ariston'un önemli bir etkisi olduğunu bilmiyoruz. Yazılı kaynaklar arasında özellikle Diogenes Laertius birçok yapıtının bulunduğunu bildiriyorsa da bunlar günümüze kalmamıştır. Ariston'un görüşlerini, ondan sonra gelen yazarların. onun olduğunu bildirdikleri. alıntılardan öğreniyoruz.

Kaynak:

Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*,
Diogenes Laertius

KHRYSİPPOS (281-208)

Anadolulu bilge. Stoacılık'ın ikinci kurucusudur. Felsefenin bilgeliğe ulaşmak için bir çaba olduğu görüşünü savunmuştur.

İ.Ö. 281'de, Mersin dolaylarında Soloi (Taşköprü) ya da Tarsus'ta doğdu, babası Apollonios adında yoksul birisiymiş. Önceleri koşucu olmuş, yarışmalara katılmış, ödüller almış. Yurdunda çıkan kargaşalıklar yüzünden Atina'ya göçmüş. Diogenes Laertius'un anlattığına göre Stoa öğretisinin kurucusu Kıbrıslı Zenon'un konuşmalarını dinledikten sonra kendini felsefeye vermiş, bir süre de Kleanthes'in öğrencisi olmuş, onun gibi felsefeyle dini uzlaştırmaya çalışmış.

Khrysippos'un felsefesi insan, evren sorunlarını içerir. Bunların dışında kalan varlıklarla ilgili açıklamalara bu üç konudan geçilir. Ona göre insan, evren olmak üzere iki gerçek nesne vardır.

İnsan tinle gövdeden oluşan uyumlu, düzenli bir bütündür. Tin evrenin dışında değil, onunla birliktedir. Bu nedenle, yapısını kuran öğeler bakımından, evrene bağlıdır. Tin devinimin, diriliğin kaynağıdır, özdeksel olan gövde ise eylemsizdir, edilgindir. İnsan gövdesiyle evrenin özdeksel varlığa, tiniyle de evrensel tine dayanır. Evrensel tin, kendi gövdesi olan evrenden ayrılamaz, ancak insan tini gövdeden ayrılır. Bu nedenle ölüm tinin gövdeden ayrılmasıdır. İnsan için kaçınılmaz olan ölüm, evren için sözkonusu değildir. Evren birdir, oluşunun tek nedeni vardır, bu neden de tanrısal nitelik taşıyan yüce bir ustur.

Khrysippos'un kuramına göre, bir davranış varlığı olan insan incelenirken, çevresinden soyutlanmamalı, onun aktöresini oluşturan eylemlerinin bütünü içinde ele alınmalı. Aktöre sorunlarına gerekli çözüm bulunduktan sonra evren (physeus) konusuna geçilmeli. Khrysippos'un aktöre konusundaki görüşleri Stoa öğretisinin genel ilkelerine uygundur. Bu öğretinin geliştirdiği bilgi kuramı insan, evren bağlantısının da özünü oluşturur.

Bilgi öğretisinin temeli bilgiye kesinlik, geçerlik kazandıran ölçüdür Bu ölçü bilginin kaynağıyla ilgilidir. Bilgi gerçek bir nesnenin ürünü olduğundan kaynağı doğadır, bu nedenle, kendi nesnesinin dışında kalan, başka bir varlık aracılığıyla üretilemez. Bilginin ölçüsü de kaynağı olan nesneye uygunluğudur. Doğa dışında kaldığından, tanrı ile ilgili bilgilere kesin, inandırıcı bir çözüm getirme olanağı çok azdır. Tanrı konusunun, bütün sorunların incelenmesinden, çözümünden sonra ele alınmasının gereği de bud Bilginin kazanılmasında duyuların etkisi önemlidir. Duyula ise, nesnelerin tinde yarattığı birer izdir, değişmedir. Bu değişmenin niteliği de onu yaratan neseninkiyle bağlantılıdır. Tin, bu değişmeleri duyar, birbirinden ayrılan yanlarını, özelliklerini kavrar. Dışta bulunan gerçek nesnelerden kaynaklanan algılar, düşünceler, özdeş türden olmayan öğelerle karışmaksızın, oldukları gibi tine ulaşır. Düşüncelerin nesnelerine uygunluğu böyle gerçekleşir. Tin, nesnesine algıya, kendinden bir ekleme yapamaz.

Khrysippos, bilginin kaynağı olan varlıkla ilgili birtakım kategorilerin bulunduğunu ileri sürer. Bunlar arasında öz, varlık, nitelik, ilinekli varlık biçimi, salt olarak göreli varlık biçimi önemlidir. Bu beş kategori nesneyle bilgisi arasındaki uygunluğun öğeleridir. Bu konuda mantık ilkelerine bağlanma gereği doğar. Mantık kişiye doğru düşünmeyi, yanılgıdan kurtulmayı, bilgide genel geçerlik taşıyan ölçüyü bulmayı öğretir.

Aktöre konusundaki görüşlerini erdem kavramı çevresinde toplayan Khrysippos bilgiden yola çıkar. Ona göre aktörenin kaynağı bilgidir. Kişinin mutluluğu erdemli yaşamasına, ölçülü olmasına, bilgece bir yaşam yöntemini benimsemesine da-

ZENON, Tarsuslu (İ.Ö. III. yüzyıl sonları)

Anadolulu bilge. Evrenin sınırsız bir yanışla son bulacağı görüşünü savunmuştur.

İ.Ö. III. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun Tarsus ilinde yaşamıştır. Stoa öğretisinin öncülerinden. Tarsuslu bilge Khrysippos'un öğrencisidir. Öğretmenin ölümünden sonra Stoa Okulu'nun başına geçmiştir.

Stoa öğretisini geliştirmeye çalışan Zenon'a göre felsefenin, mantığın görevi bilgiyi sağlayan kesin ölçüyü bulmaktır. Bilginin özü doğruluktur, insan doğru bilgiye dayanmadan yargıya varmamalı. Felsefenin amacı bilgeliğe ulaşmaktır. Bir bilim olan felsefe insan, tanrı, bilgi, aktöre, evren sorunlarını açıklamaya çalışır. İnsanın yetkinleşmesi için bilgi edinmesi gerekir. Bilgiyi sağlayan bilim dalları da aktöre, söylev, mantık, tanrıbilim, fizik, eytişimdir. Hepsi de felsefeyle bağlantılı olan bu bilimlerden aktöre erdemli davranmayı, söylev güzel konuşma kurallarını, mantık doğru düşünme, yanlıştan korunma yollarını, fizik evrenin yapısını, tanrıbilim tinsel varlıkların özünü, eytişim de sorunları tartışarak açıklamanın ilkelerini öğretir.

Zenon'a göre evren sonlu bir varlıktır, bilinmeyen bir gelecekte yanıp tutuşarak tükenecektir.

KARNEADES (İ.Ö. 214-129)

Kyreneli bilge. Yeni Akademi'nin kurucusudur. Kuşkuculuk'u yeni bir yorumla geliştirerek son sınırına vardırmıştır.

İ.Ö. 214'te Kuzey Afrika'da, Kyrene de doğdu. 129'da Atina'da öldü. Diogenes Laertius'a göre Epikomos'un, başka kaynaklara göre de Philokomos'un oğludur. Önce Zenon, Kleanthes, Khrysippos gibi Stoacıların yazılarını okudu, sonra Platon'la Aristoteles'i inceledi, daha sonra Pyrrhon'un kurup Arkesilaos'un geliştirdiği Kuşkuculuk'u benimsedi. Felsefe alanında, Khrysippos'a karşı yazdığı, eleştirilerle adını duyurdu. Etkili konuşmaları, düşüncelerinin açık seçikliği, savlarını kanıtlamadaki becerisi yüzünden büyük ilgi uyandırmış, saygınlık kazanmıştı. Elçi olarak gönderildiği Roma senatosunda, Atina'yı ağır vergilerden kurtarmak için yaptığı konuşma, Romalı yöneticileri etkilemiş, vergiyle ilgili yasa yürürlükten kaldırılmıştır. Karneades'ten yazılı yapıt kalmamıştır, düşünceleri, ondan sonra okulu yöneten öğrencilerinin derlemeleriyle saklanmıştır.

Karneades'in felsefesi Stoa öğretisine bir karşı çıkış niteliğindedir. Özellikle Stoa öğretisinin "doğruluğun ölçüsü" sorununa yönelttiği eleştiri, daha sonra bütün konuları kapsar. Karneades'e göre, doğru ile yanlışı birbirinden ayırabilecek kesin bir ölçü bulma olanağı yoktur. İnsanın güvenilir ölçü dediği nesne ya duyu verilerine ya da us ilkelerine dayanır. Duyu

verileri kişiden kişiye, durumdan duruma göre değiştiği gibi yanılgıların da kaynağıdır. Uzaktan ufak görünenin bir nesnenin yanına varıldığında büyük, suya batırılan bir değneğin suda kırık, sudan çıkarıldığında doğru olduğu anlaşılır. Öte yandan çok üşümüş bir insana sıcak su ılık, sıcakta durduğunda ise çok sıcak gelir. İşte bu çelişik durumlar yüzünden duyulara güvenme, onlarla sağlanan algılardan kaynaklanan ölçülerin kesinliğine inanma olanağı yoktur. Us ilkelerine dayanan ölçüye gelince onun da güvenilir yanı yoktur. Usla yapılan, güvenilir olduğu söylenen işlem tanıtlamayı tanıtlama ile sürdürme gereği doğar, bu da insanı kısır döngüye götürür.

Doğruluğun ölçüsüne yönelik eleştiriden bilgi sorununa geçen Karneades'e göre insanın kesin bilgiye ulaşma olanağı yoktur. Bilginin kaynağı duyular olursa onların yanılgılara yolaçtığı açıktır. Bilginin ustan kaynaklandığı ileri sürülürse usun işlemlerinde kesin geçerlik taşıyabilecek bir ölçünün bulunması gerekir. Oysa usun usavurma yoluyla sağladığı bilgiler de insanı kısır döngüden kurtaramaz. Bu nedenle bilginin kaynağı sorunu çözümsüz kalır, kuşkuyu ortadan kaldıramaz. Kendisinden kuşku duyulan bir bilginin gerçekliği de sözkonusu değildir. Kişi neyi bildiğini, kesinlikle bilemediği gibi, neyi bilmediğini de bilemez.

Karneades, tanrı konusunda da Stoa öğretisine karşı çıkar, böyle bir varlığın olamayacağını ileri sürer. Tanrıya yüklenen bütün nitelikler insanın buluşudur. Bunlar ya ustan, ya da duyulardan kaynaklanan izlenimlerden soyutlama yoluyla türetilmiş kavramlardır. Bunların gerçekliğini gösterebilecek bir kanıt yoktur. Tanrı iyiyse onun yönettiği, düzenlediği söylenen evrendeki kötülükler, uyumsuzluklar neyle açıklanabilir? Tanrı, insanları kayırır, korursa insanların çektikleri acılar, üzüntüler, uğradıkları mutsuzluklar hangi ilkeye dayanılarak açıklanabilir? Bu sayısız çelişkiler, kuşkuya yolaçan durumlar karşısında olgun, yetkin, iyi, yüce, doğru, bilge bir tanrının varlığına inanma sözkonusu değildir.

Karneades kuşkuculuğunu aktöre sorunlarına uygular. Bütün insanlar için geçerli olabilecek bir aktöre ilkesinin bu-

lunamayacağını ileri sürer. Yazgıya, insan davranışlarıyla yıldızlar arasında bir bağlantının bulunduğunu ortaya atan görüşlere karşı çakarak, bunların gelenekleşen, kanıtlama olanağı bulunmayan, birer çelişik yanılma olduğunu söyler.

Kaynaklar:

Diogenes Laertius, *Leben und Meunungen berühmter Philosophen,* 1967.

A. Schmekel, *Philosophie der mittleren Stoa,* 1923.

DİOGENES LAERTİUS (Öl. 220)

Yaşamöyküsüyle ilgili bilgiler azdır, kaynaklarda da tutarlılık yoktur, ancak İ.S. üçüncü yüzyılda yaşadığı biliniyor. Diogenes Laertius, bir bilge değil, felsefe, düşünce tarihi konusunda önemli bir yazar olarak bilinir. Onun, Latince adıyla *Vitae Philosophorum* (Bilgelerin Yaşamları) yapıtı ünlüdür, önemi de bu yapıt nedeniyledir. Bu yapıtta, bilim, felsefe, söylence, tarih, şiir, yorum türünde ürün veren yazarlar, düşünürler, ozanlar, bilgeler yeralırlar. Başkalarının yazılarından aktarılmış bölümler, açıklamalar, yorumlar sergileyen Diogenes, yaşamöykülerinde tarih sırası gözetmez. Yapıt on bölümden oluşur. Birinci bölümde 11, ikincide 17, üçüncüde 1 (yalnız Platon), dördüncüde 10, beşincide 6, altıncıda 9, yedincide 7, sekizincide 8, dokuzuncuda 12, onuncuda 1 (yalnız Epikuros) yeralır.

Diogenes Laertius'un yapıtı ilkçağ düşüncesiyle ilgilenenler için en önemli kaynaklardan biri sayılır. Özellikle sergilenen alıntılar, bilgelerin görüşlerini yansıtma bakımından, ilginçtir. Bu alıntılarda, çağına göre, ileri sürülen düşüncelerin yorumları, etkileri, yayılma alanları açıklanır. Okuyucu, derinlere dalmadan, bilgeler, yazarlar konusunda aydınlatıcı bilgiler edinebilir. Yapıtın başka bir önemi de, yaşamöykülerini anlatırken dar bir alanda kalmayışı, kişisel özelliklere, eğilimlere değinişidir.

TUNG CHUNG-Shu (179-104)

Çinli bilge. Yönetimlerin iyiliksever bir tutumla halkı aydınlatmayı bir görev edinmeleri gereğini savunmuştur. İ.Ö. 179'da doğdu. 104'te öldü. İmparator King (156-141) döneminde felsefe, politika alanındaki bilgisi yüzünden "Geniş bilgili yazar" olarak nitelenmiş, İmparator Wou çağında da yüksek görevlere getirilmiştir. Yöneticilerin aşırı tüketimleri yüzünden halkın sıkıntıya düştüğünü, yeni bir düzenlemeye gitmenin gerektiğini ileri sürünce tepkiyle karşılanmış, bunun üzerine toplum işlerinden uzak kalarak, düşüncelerini içeren yapıtlarını yazmakla yetinmiştir.

Tung Chung, daha çok aktöre, politika sorunları üzerinde durarak, toplumun düzenlenmesine elverişli bir yöntemin, yönetimin uygulanması görüşünü geliştirmeye çalışmıştır. Konfüçyus'un öğretisini, kendine göre, yeni bir yorumdan geçirerek geliştirmek isteyen Tung Chung için, en önemli sorun, gerek toplum yönetiminde, gerekse bireysel davranışta iyinin egemen olması, iyiliksever bir tutumun benimsenmesidir. Ona göre yöneticiler iyi yetişmiş, olgun, bilge kişiler olmalıdır. Yasakoyucuların görevi halkı baskı altına almak değil, yetkinleştirmek için elverişli ortamı sağlamaktır. Gençlerin yetiştirilmesinde müzikten yararlanılmalı, bunu sağlayabilmek için de toplu eğitime önem verilerek törenler düzenlenmelidir. Müzik insanı kötü eğilimlerden kurtarır, iyi, iyiliksever duruma getirir. Eğitim yönetimin görevi olduğundan, eski aktöre an-

layışına, geleneklere uygun biçime sokularak yaygınlaştırılırsa toplum bütününde uyum sağlanır. Bu konuda yararlanılması gerekken başlıca kaynak da Konfüçyus'un "altı sanat" başlığı altında toplanan altı kitabıdır. Birer çalışma çizelgesi niteliği taşıyan bu kitapçıklar günlük davranışların, bireylerarası ilişkilerin, yönetenlerle yöneticilerin hangi ilkelere uyacağını gösterir.

Tung Chung-shu'nun kuramına göre yöneticiler aydın kimseler olmalı, geleneklere uymalı, özellikle soylular arasından seçilmelidir. Bunların soyluluğu yalnız soykütüğüne değil bilim, sanat bakımından da iyi yetişmeye dayanır. Toplumda ortaya çıkan, köklü değişikliğin, yönetici kesiminde de birtakım yeni düzenlemeleri gerektirdiği gözden kaçırılmamalı. Bu değişiklikler toplumun yapısından kaynaklanır, bir olay başka bir olayı yaratır.

ZENON, Sidon'lu (İ.Ö. 150-76 ?)

Fenikeli'dir, Lübnan'ın Sidon ilinde doğmuş, İ.Ö. 76'dan sonra Atina'da ölmüştür, bir kanıya göre. Bilge Apollodoros'un öğrencisidir. 100 yılında Epikurosçu okulun başına geçmiş, öğretinin yayılmasına çalışmıştır. Öğrencileri arasında Cicero ile Gadara'lı Philodemos ünlüdür.

Zenon'dan yazılı yapıt kalmamış, düşüncelerini Cicero'nun onunla ilgili açıklamalarından öğreniyoruz. Stoacılık'ı savunan bilgelerle tanrı konusuna yönelik tartışmaları geniş yankılar uyandırmıştı.

Zenon'a göre felsefe sorunlarının açıklanışında benzerden benzere gitme yöntemi uygulanmalıdır. İnsan, duyularının yetersizliği yüzünden kimi gerçekleri algılayamaz. Bu durum, o gerçeklerin yokluğu anlamına gelmez. Çok ufak nesneler görülmez, oysa onların görünen benzerlerinden varlığı anlaşılır. Bu olay da görülemezlik sorununa açıklık getirir. Varoluş koşulları görülen büyük nesneler görülemeyen ufaklar için özdeştir. Durum devinim, atom, birleşme, dağılma, uzay için de geçerlidir. Varlığı oluşturan atomlardır, onlar arasında birleşmeyi, çözülmeyi sağlayan da devinimdir. Ancak göz bunları değil, daha büyük nesnelerle ilgili olanları görür. İşte bu görülenlerden yola çıkarak görülmeyenin varlığı, benzerden benzere geçme yöntemiyle kanıtlanabilir. Bütün olayları yaratan ilkeler birdir, ayrılık duyuların algılama biçiminden doğmaktadır. Gerçekte sesi oluşturan öğelerle ışığınkiler değişik oranlarda birleşen atomlardır.

DİOGENES (Babilli) (İ.Ö. II. yüzyıl ortaları)

Babilli bilge. Stoa öğretisini benimsemiş, tanrı ile evrenin özdeşliği görüşünü savunmuştur. Babil'de doğmuş, sonradan gittiği Roma'da ölmüştür. Yaşamıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Kimi kaynaklar, Atina yönetimince görevli olarak Roma'ya gönderildiğini, Karneades'in arkadaşı olduğunu bildirir. Ancak bu bilgiler pek kesin değildir. Stoacı görüşün önde gelen kişilerinden sayılmasına karşılık, bu akımla bağdaşmayan düşünceleri vardır.

Diogenes, İ.Ö. 155'te gittiği Roma'da, kendi görüşlerini yaymak için Stoa anlayışına bağlı bir okul açmış, hocası Krysippos'un düşüncelerini kendininkilerle uzlaştırmayı amaç edinen bir felsefe okutmaya başlamıştır.

Diogenes'e göre tanrı ile evren özdeştir, ikisinin ayrı nitelikler taşıyan, birer varlık olduğunu ileri sürmek yanlıştır. Düşünmeyi sağlayan, bilginin, yargının kaynağı olan tinin yeri yürektir. Kişi bir "aktöre varlığı"dır. Aktörenin özünü "iyi" oluşturur. İyiye ulaşmayı sağlayan yarardır (pragma). Ancak bu yarar, başkalarının emeğini sömürmek, çıkar sağlamak anlamında değildir. İnsanı yöneten ustur, us bir seçme ölçüsüdür. Bu seçme de doğaya uygun gelenle aykırı düşeni birbirinden ayırmaktır.

Diogenes, felsefenin yanısıra, musiki ile de ilgilenmiş, müsikiyi Yunan uygarlığının önemli buluşlarından biri sayar. Ona göre musiki bir eğitim aracıdır, insanı tutkulardan kurtarır, kö-

tülüklerden arındırır. Musiki'nin dayandığı ses, çocukluktan ergenlik çağına dek gelişir. Konuşurken ağızdan çıkan sözcükler de gerçekte birer sestir. Sesin başka bir özelliği de kulağa çarpan bir yansıma oluşudur. Sesin dışa vurmasında gırtlağın etkisi de çarpamaya dayanır. Sesin niteliği onu yansıtan nesnenin katılığı, yumuşaklığı ile bağlantılıdır.

Kaynaklar:

Cicero, *De Finibus*, 47.

CİCERO, MARCUS TULLİUS (106-43)

Romalı devlet adamı, filosof, söylevci. Yunan felsefesini yeni bir yorumdan geçirerek Roma düşüncesiyle uzlaştırdı.

Arpinum'da doğdu, ulus yönetimiyle ilgili görüşleri yüzünden Formac'da öldürüldü. Önce hukuk, söylev öğrenimi gördü, sonra bütün çalışmalarını Yunan felsefesi üzerinde yoğunlaştırdı, Stoacı görüşü benimsedi. Kimi kaynakların bildirdiğine göre Panaitios'un Rodos'ta kurduğu Orta Stoa'nın yöneticisi olan Poseidonios'un öğrencisi olmuş, onun düşüncelerini benimsemiştir. Cicero, önce avukat olarak geniş bir ün sağladı. Bir süre değişik ülkeleri gezdi, 77'de Roma'ya döndü, 75'de kestorlukla görevlendirilince Sicilya'ya gitti, daha sonra Roma'ya döndü, senato üyesi, konsül seçildi. Antonius'a karşı, daha özgür, daha eşitlik yanlısı bir yönetimi savunan etkili söylevleriyle çevresinde büyük bir yandaş topluluğunun birikmesini sağladı. Özgürlük yanlısı düşüncelerinden ürken Triumvira (üçler kurulu) kendisini ölüm yargısına çarptırdı. Daha önce, yargıç önünde savunup cezadan kurtardığı bir kimse 43'te başını keserek, Antenius'un buyruğuyla Forum Romanum'da halka gösterdi.

Cicero felsefeye eski Yunan bilgelerinin, özellikle Platon ile Aristoteles'in o dönemde bilinen yapıtlarını okuyarak yaklaştı. Daha sonra Stoacılık'ı benimsedi, bu akımın savunduğu isteç felsefesinin Roma düşüncesinde öncüsü oldu. Yunan filosoflarının, kendisine göre, önemli sayılan yapıtlarını Latinceye çevirdi. Bu yapıtlarda ortaya konan sorunların çözümüne, Stoacı

anlayışa göre, yeni yorumlar getirdi. Bu yorumlarda, bütün sorunlara, istenç açısından bakılır. Cicero'ya göre insan bir "istenç varlığı"dır. Bu nedenle bütün davranışlarında, düşüncelerinde istence bağlanması gerekir. Duyguların etkisinde kalmak, tutkulara kapılmak istençle bağdaşmaz, kişiyi yanılmalara götürür. İstenç, yaşamda, doğaya uymayı gerektirir. Doğaya uymakla birey yanlışlardan, gereksiz davranışlardan, dengesizlikten kurtulur, kendi kendisiyle uyumlu olur.

Cicero'nun anlayışına göre doğaya uymak (naturam sequi) istenç felsefesinin özünü oluşturur. Doğada değişmeyen yasalar, birbiriyle sürekli uyum içinde bulunan, ilkeler vardır. Kişi bu yasalara, bu ilkelere uyduğu sürece doğa ile uyum sağlar. Böylece tutkulardan, tinsel bunalımlardan, olaylar karşısında umutsuzluğa kapılarak derin üzüntülere düşmekten kurtulur. Doğa, kişinin yolgöstericisi olduğu sürece, mutsuzluk da sözkonusu değildir. Mutsuzluk, bireyin yaşamındaki dengesizlikten, istencin denetemi dışında kalan, doğa yasalarına aykırı davranışlarından kaynaklanır.

Cicero'nun düşüncelerinde, Stoacı anlayışın dışında kalan, Platon-Aristoteles felsefesinin izlerini taşıyan, Yeni Akademiacılık'ın etkisi de sezilir. Onda, kimi toplum sorunları karşısında, kuşkucu bir eğilimin ağır bastığı görülür. Onun bu özelliği, daha çok, tanrı, tin, aktöre sorunlarında belirgin bir nitelik kazanır. Cicero'ya göre tanrı, tanrı kayrası vardır. Evrene düzen veren, evrendeki nesneler arasında uyum sağlayan büyük bir güç, sınırsız bir istenç vardır, bu da tanrı'dır. Aktöre bu tanrısal istence, bu tanrısal yasa niteliği taşıyan güce uymaktır. Bunun da örneği doğadır. Ahlaklı olmak yurttaşlıkla, yurtsevgisiyle, yurttaşlar arasında özveriye dayanan bir uyumla sağlanabilir. Bu nedenle, aktöreı başka bir gözle gören, onu yaşamın tadını çıkarma diye yorumlayan, Epikurosçuluk tutarlı bir felsefe değildir.

Cicero, toplumun bir uzlaşma, karşılıklı anlaşma sonucu doğduğu, doğaya uygunluğu görüşünü savunur. Ona göre, toplum doğaldır, bireylerden oluşması da doğa düzeni gereğidir. Ancak, bireyleri yöneten yasaların da doğaya uygun olması, eşitsizliğe, dengesizliğe yolaçabilecek niteliklerden uzak kalması ge-

rekir. Yasalar açık seçik olmalı, anlaşmazlığa, gizli çıkarlara, haksızlıklara, kötülüklere olanak sağlayacak içerik taşımamalı. Bir toplumu düzenleyen, onu oluşturan bireyler arasında, uyum sağlayan gerçek yasa usa, istence dayanan yasadır. Bu yasa "doğru us"tur, "doğru istenç"tir. Bu yasanın iki özelliği vardır, biri doğaya uygunluğu, öteki bütün evrene yaygınlığıdır. Bu yasa değişmez, sonsuzdur, yorumu, kişisel açıklamaları gerektirmez.

Ölüm, tin, ölümden sonraki yaşam konusunda, Cicero'nun düşünceleri pek açık seçik değilse de, Platon-Aristoteles felsefesinin izlerini taşır. Cicero'ya göre tin tanrısal bir varlıktır, özdek değildir. Bu nedenle de ölümsüzdür. Ancak, tini, ölümü, ölümden sonraki durumu insan doğasının dışında görmek doğru değildir. Bunlar da insan doğasıyla bağlantılıdır. Tinin gövdeden ayrılmasıyla başlayan ölüm, yeni bir yaşama atılan ilk adımdır. Tin, özdeğin dışında varlığını sürdürür, mutlu ya da mutsuz bir yaşama ortamında bulunur. Bu ortamın da doğayla bağlantılı olmasına karşın, yeryüzü yaşamına benzer yanı yoktur. Öte yandan tanrının, tinin ölümsüzlüğü konusunda ortaya çıkan inanç da doğadan kaynaklanır, doğanın ölümsüz özüyle bağlantılıdır.

Doğanın belli, değişmez yasaları olduğuna göre, onda raslantının yeri yoktur, atomcuların, özellikle Epikuros'un bu konuyla ilgili düşünceleri tutarlı değildir. Raslantı kavramı, içinde yaşanan doğanın, yarattığı bir izlenimdir. Cicero'ya göre, kimi düşünürlerin sürdükleri yazgı da gerçek değildir, doğanın özüne aykırıdır.

Cicero'nun üzerinde durduğu en önemli konulardan biri "erdem"dir. Ona göre erdemle mutluluk birbirini gerektiren iki durumdur, biri olmadan öteki de olamaz. Erdem, mutluluk ulus yönetiminin içeriğiyle bağlantılıdır. Birey toplum içinde erdemli, mutlu olabilir. Bunu sağlamak da yönetimin görevidir. Cicero yönetimle, yasalarla, devletle ilgili düşüncelerini *De Legibus* adlı yapıtında sergilemiştir. Ona göre yönetimin temelini hukuk (ius) oluşturur. Hukuk ise biri doğal, öteki uygulamalı olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal hukukun kaynağı insan usudur. İnsan, usa dayanarak, bütün bireylerce, bütün uluslarca geçerli olan genel hukuk ilkelerini saptayabilir. Bu ilkeler ustan kay-

naklandığı için, onlarda, çelişki, tutarsızlık sözkonusu değildir. Sözgelişi bilerek, tasarlayarak adam öldürmek, gereksiz yere birini yıkıma sürüklemek cezayı gerektiren eylemlerdir. Öte yandan tutsaklık, kölelik gibi durumlar usa aykırı olduğundan doğal hukukla ilgili değildir. "Kişi özgür doğar", onun özgürlüğünü elinden almak doğal hukukla bağdaşmaz. İyelik sözkonusu olunca, Cicero, bunu da devlete bağlar. Ona göre devlet özel iyeliğin de koruyucusudur. Devletin olmadığı yerde iyelikten sözetmenin de anlamı yoktur. Uygulamalı hukuk ise ulusların, kendi toplum yapılarına göre, düzenledikleri hukuk kurumudur.

Cicero'nun, Roma düşüncesine, en önemli katkısı Yunanca felsefe kavramlarının Latin dilindeki karşılıklarını bulmasıdır. O dönemde, Latin dilinde bulunan sözcükler, Yunan felsefesini karşılamaya yetmiyordu. Cicero, bu yetersizliği gidermek için, Yunan dilinde geçen bütün felsefe kavramlarına Latince kökenli karşılıklar bulmuş, böylece sonraki dönemlerde, özellikle hıristiyan felsefesinde, Latincenin özgün bir felsefe dili olmasını sağlamıştır. Cicero'nun ikinci etkili başarısı da, Roma uygarlığında, söylev dilinin kurucusu olmasıdır. Roma retoriği, Cicero ile, bir bilim dalı niteliğini kazanmıştır.

Yapıtları:*De Oratore* ("Söylev Üstüne"), *De Rupublica* ("Devlet Üstüne"), *De Finibus Bonorum et Malorum* ("İyilerin ve Kötülerin Sınırları Üstüne"), *Tusculanae Disputationes* ("Tusculum Konuşmaları"), *De Oficiis* ("Görevler Üstüne", *Academica* ("Bilgi Kuramı Üstüne), *De Natura Deorum* ("Tanrıların Doğaları Üstüne"), *De Amicitia* ("Dostluk Üstüne").

Kaynaklar:

E.v. Aster, *Hukuk Felsefesi Dersleri* (Çev. Dr. Orhan Münir Çağıl, 1943).

Hense-Leonard, *Hellen-Latin Eski-Çağ Bilgisi* (Çev. Suad Y. Baydur, 1948).

W. Sontheimer, *Uber Den Staat* (Cicero'dan *De Rupublica* çevirisindeki açıklamalar), 1967.

Y. Kenan Yanarsoy, *Cicero'nun Felsefesi Terminolojisi*, 1982.

PANAITIOS (180-110)

Rodoslu bilge. Orta Stoa okulunun kurucusudur. Stoa öğretisine us ilkelerine ağırlık veren bir görüş getirmiştir. İ.Ö. 180 dolaylarında Rodos'ta doğdu, kesin olmayan bir söylentiye göre orada, 110'da öldü. Önce doğduğu yerde öğrenim görmüş, sonra Bergama'da dilci Krates'in yanında dilbilgisi, söylev, Atina'ya giderek Babilli Diogenes'ten felsefe okumuştur. Bir süre Kuşkuculuk'un, özellikle Karneades'in etkisinde kalan Panaitios sonra Eski Stoa okulunun kurucusu Kıbrıslı Zenon'un görüşlerini benimsemiş, Stoa öğretisine us ilkelerine dayalı bir içerik kazandırmaya çalışmıştır. Romalı kumandan Scipio ile yakınlık kurması üzerine Orta Stoa görüşü Roma'da yayılma olanağı bulmuştur. Ölümüne değin Atina'da okulun yönetimini elinde bulundurmuş, orada söylev, felsefe, dilbilgisi okutmuş, kendisine çok saygı duyan Atinalılar'ın önerdiği "Atina yurttaşlığı"na, "alçakgönüllü olması gereken kimselere bir yurt yeter" diyerek girmemiştir.

Panaitios'un felsefesi Platon'un, Aristoteles'in görüşlerini, yeni bir yorumla uzlaştırmaya çalışan, us ilkelerine ağırlık veren bir öğretidir. Eski Stoa'nın düşüncelerini usçu bir anlayışla yeniden biçimlendiren, ondan yeni bir dünya görüşü oluşturan Panaitios için felsefenin tarih, yazın, sanat, söylevden yararlanması gerekir. Bu çalışma alanları, içerik bakımından, felsefeye giriş niteliğindedir. Ona göre felsefenin temelini aktöre oluşturur. Aktöre ise doğadan kaynaklanan içtepilere

uygun. us ilkelerine dayalı bir yaşama kuralıdır. İnsan. önce kendi bireysel doğasının gerekimlerini açıklığa kavuşturmalı. evrensel doğaya karşı direnmemeli. Birey kendi eğilimlerini istencinin yönetimi altında düzenlemeye çalışırken doğadan yararlanmayı bilmeli, onunla çelişkiye düşmemeli. Doğayı yöneten. düzenleyen ilkeleri kavrayan insan aşırılıktan. tutkulardan arınır. İnsanın bütün tutkuları yoketmesi gerekmez. onları bilincin ışığı altında düzene koymak, us ilkelerine göre biçimlendirmek yeterlidir, yararlıdır. Tutkunun aşırılığa varması istencin denetiminden uzaklaşması, us ilkelerinin sınırları dışına çıkmasıdır. Bilge kişi de bu olumsuzlukları önlemeyi bilir.

Panaitios'a göre biri insanlara, öteki hayvanlara özgü olmak üzere iki toplum biçimi vardır. İnsanların bir toplum içinde yaşamalarını sağlayan, onları bir "toplum varlığı" durumuna getiren usla dildir. Hayvanları bir arada yaşamaya iten de doğal güdülerdir, onlarda us, dil, istenç yoktur. İnsanın doğasında bir toplum oluşturmak, birlikte yaşamak eğilimi vardır. Bütün toplumsal bağların kaynağı doğadır. Toplum içinde yaşayan insanın en önemli başarısı sanat. düşünme ürünleridir. Bunları tanrıların ya da birtakım söylencelerin yaratısı saymak yanlıştır. İnsanı hayvandan ayıran ancak bu başarıları. onlarla sağlanan uygarca yaşamdır. İnsan erdemi us ilkelerine göre düzenlenmiş doğal bir yönelmedir. Erdemler değişik nitelikte olmasına karşın, özdeş ereğe yöneliktir, bu erek de insanın mutluluğudur. Ancak, erdemlerin ereği yasalara, insanın doğal güdülerine aykırı değildir. Onlar arasında uyumu sağlayan istençle ustur. Bu nedenle saygı ilkelerine uygun gelen, insanı mutluluğa eriştirecek aktöre kurallarıyla bağdaşan bir nesne yararlıdır, bunları birbirinden ayırma gereği yoktur, yararlı ile saygıya uygun düşen özdeştir.

Panaitios'un kuramına göre tin ölümlüdür, onu ölümsüz bir varlık olarak görmek yanılgıdır. İnsana dirilik kazandıran, onda devinme yeteneği yaratan tin acı çeker, gövdeye özgü edimlerden etkilenir. Öte yandan çocuklarla anaları, babaları arasında açık bir benzerlik bulunur. Bu olaylar tinin de gövde gibi

doğduğunu, etkilendiğini gösterir. Etkilenen, doğan bir nesnenin ölümsüz olması da düşünülemez.

Felsefesinde tanrıbilimle ilgili açıklamalara da yer veren Panaitios için us ilkelerine aykırı gelen, toplumsal gerçeklerle, özellikle de görev anlayışıyla bağdaşmayan tanrıbilim geçersizdir. Bu nedenle ozanlara, onlarınkine yakın bir tanrıbilim görüşünü savunanlara uymamak gerekir. Benimsenmesi gereken tanrıbilim bilgelerle yetkin yöneticilerin, halkın geleneklerinden, törelerinden kaynaklanan, ödeve dayalı bir tapım içeriği taşıyandır.

Panaitios'un geliştirdiği Stoa öğretisi uzun süre etkisini sürdürmüş, özellikle, Roma Stoa'sının doğmasına olanak sağlamıştır. Onun ölümünden sonra okulun başına geçen, öğrencisi, Poseidonios, öğretmeninin görüşlerini yaymaya, geliştirmeye çalışmıştır. Panaitios'tan yazılı yapıt kalmamış, düşünceleri Cicero'nun, ondan aktardığı bölümlerden öğrenilmektedir.

Kaynaklar:

A. Besançon, *Panaetii et Hecatonis fragmenta*, 1885.
Labowsky, *Die Ethik des Panaitios*, 1935.
Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967.
Cicero, *De Finibus*, 47.
De Officiis, 44.

AEİNESİDEMOS (İ.Ö. 130-80 ?)

Akademia öğretisine karşı çıktı, Pyrrhon'un görüşlerini yorumlayarak Yeni Kuşkuculuk Çığırını kurdu. Yaşamı yeterince bilinmiyor. Girit'te Knossos'ta doğdu, bir süre İskenderiye'de ders verdi. Başlangıçta Akademia'ya bağlıydı, sonra Platon, Aristoteles ile onların çığırına bağlananlardan ayrıldı. Pyrrhon'un etkisinde kaldı, Kuşkuculuk'a yeni yorumlar getirdi.

Bütün düşüncelerini bilgi konusunda yoğunlaştırdı. Bilginin kaynağı, geçerliği üzerinde durdu. Önce Kuşkucu Akademia'ya bağlandı, sonra Stoacılıkla Kuşkucu Akademia arasındaki yakınlaşmaya karşı çıkarak Pyrrhonculuğun ilk biçimine döndü. Felsefesini dört ana konu üzerine kurdu.

1) Kuşkunun yapısı, nedenleri,

2) Gerçeğin, nedenselliğin eleştirisi,

3) Evrenin yapısı (physeus),

4) Aktöre.

düşüncesinin örgüsünü oluşturan bu dört bölüm bilgi kavramında birleşir.

Ainesidemos'a göre, bilgi konusunda, genel geçerlik taşıyan, kesin, değişmez bir ölçüt yoktur. Bilginin göreliliğini, değişkenliğini göstermek için on kanıt ileri sürdü:

1) İnsanla hayvan örgenleri arasında ayrım olduğu gibi; insan bireylerinin örgenleri de birbirinin özdeşi değildir. Her türün kendi duyumları olduğuna göre bunlardan yalnız birinin doğruluğunu söylemek yanlıştır.

2) İnsanlar arasında tin. gövde, duyum ayrımları vardır.

3) Her insan değişik bir biçimde yetiştirilmiştir. konumların ayrılığı nedeniyle değişik yasalar. duyular ortaya çıkar.

4) Delilik, düş, tutku gibi durumlara göre özdeş türde olan duyumlar bile birbirine uymaz.

5) Duyumlar birbirine olan uzaklıklarına göre değişir.

6) Duyumlar başka nesnelerle karıştıkları zaman ayrımlı olabilirler.

7) Nicelik, nitelik de duyumları değiştirir.

8) Nesnelerin kendi aralarında, özneyle olan ilişkileri göreceli dir.

9) Özne ile nesne arasındaki ilişkinin niceliğine göre duyum değişir. Örneğin insanlar için az olan nesneler daha değerlidir.

10) Nesneler düşünen öznenin durumu karşısında göreceli dir. Bu yüzden yargı gerçek değildir.

Bilgi konusunda kesin yargıda bulunma gereksizdir. "Bugüne dek hiçbir şey bilinememiştir, bundan sonra araştırma sürdürülebilir".

S. Empeircihkos'un bildirdiğine göre Ainesidemos "Pyrrhoncu Nedenler" adlı sekiz bölümden oluşan yapıtında, düşüncelerini sergilerken, birinci bölümde Akademia'cılarla Pyrrhoncular arasındaki görüş ayrılıklarını belirler. İki çığırın genel bir eleştirisini yapar. Akademia'cıların bilginin geçerliği konusunda. ileri sürdükleri, doğru-yanlış ayrımının tutarlı olmadığını söyler. Pyrrhoncuların, bilgi konusunda, doğru-yanlış ikilemesine önem vermediklerinden, onlarda bir çelişmenin sözkonusu olamayacağı görüşünü savunur. İkinci kitabında ilkeleri, nedenleri, devinimi araştırır. Üçüncüsünde duyumlar, düşünceleri inceler. Dördüncü kitapta imlerin bulunmadığı konusunda kanıtlar getirir. Beşincisinde nedenlerin bulunamayacağını sekiz Tropos aracılığıyla açıklar. Altıncı kitapta iyilikle kötülüğü, yedincisinde erdemleri inceler. Sekizincide ise mutluluk, bilgeliğin insan için çok yüce olmadığını kanıtlamaya çalışır.

Gerçek yalnız duyu ile algılanamaz, duyunun kendisinde us yoktur, oysa gerçeğe ancak us yoluyla ulaşılabilir.

Nedensellik konusunda bir nesne başka bir nesnenin nedeni olamaz. Bir nesne oluşursa, bu ya kendi kendine bulunarak ya da bir başkasıyla birleşerek olur. Kendi kendine olduğu zaman: kendinden değişik bir nesne oluşturamaz.

Bir başkasıyla birleşerek önceden var olmayan bir üçüncü nesne ortaya çıkmaz.

İm sorunu ise şudur: Nedenler bilinemediğine göre sonuçlar da bilinemeyecektir. Oysa bunun karşıtı olabilir; sonuçların varlığı nedenlerin varlığına bir takım imlerle aracılık edebilir.

Ainesidemos'un Kuşkuculuğu, eski Anadolu-Yunan felsefesinin gelişiminde yeni bir çığır açtı. Yalnız deney verilerine, us ilkelerine dayanan, bilgiyi kavramlar arasında kurulan bir bağlantının anlaşılması gibi gören çığırlara karşı güvensizlik başladı.

Gerçeklerin tek ilkeye dayalı genel geçerliliğinin yerini duyu verilerine, us ilkelerine bağlı bilimsel kuşku, bilimsel eleştiri aldı.

Yapıtları: Pyrrhoncu Nedenler. S. Empeirikhos'un bildirdiğine göre.

Kaynaklar:

Cemil Sena; *Filozoflar Ansiklopedisi*, 1977.
Ernst von Aster; *Geschichte de Philosophie*, 1948.
Macit Gökberk; *Felsefe Tarihi*, 1967.
Alfred Weber; *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, 1949.

PHILODEMOS, Gadaralı (İ.Ö. II. yüzyıl)

Suriyeli bilge, ozan. Epikuros felsefesinin yayılmasında önemli katkısı olmuştur. İ.Ö. II. yüzyıl sonlarına doğru, Suriye'nin Gadara kentinde doğdu, I. yüzyıl ortalarında, kesin olmayan bir söylentiye göre Roma'da öldü. Önce doğduğu yerde felsefe, müzik, yazın konularında çalışmış, sonra Yunanistan'a, daha sonra Roma'ya gitmiş, orada başta Calpurnis Pison olmak üzere, kimi ünlü kişilerle yakınlık kurmuştur. Philodemos müzik, şiir, felsefe konularında ürünler vermiş, özellikle Epikuros'un görüşlerini yaymaya çalışmıştır.

Philodemos, özellikle. müzik sorununu ele alarak bunun insanlar üzerindeki etkilerini araştırmış, bu alanda bir kuram geliştirmeyi amaçlamıştır. Boşlukla, atomla ilgili sorunların çözümünde, tek tek olayların gözlemine, deneyine dayanarak, genel geçerlik taşıyacak bir sonuca varır, yöntemi olan tümevarımı uygulamaya çalışır. Ona göre, olayın açıklanışında, benzeyenden benzeyene geçmek kişiyi yanılgıdan kurtarır. Benzer nedenin benzer sonucu doğurması kaçınılmazdır. Epikuros'un önerdiği bu yöntemi benimseyen Philodemos, bunun söylev konusunda yararlı olduğunu ileri sürer, onun bir sanat olduğu görüşünü savunur. Söylevde yanılmadan kurtulma, karşısındakini değişik kanıtlar getirerek inandırma, böylece kendi düşüncesini başkasına benimsetme yolunu temel ilke sayar.

Philodemos'a göre felsefe kişiyi, eski geleneklerden doğan inançların yarattığı, gereksiz korkulardan kurtarır. Tanrı, ölüm korkulacak nitelikte değildir, insan eğitimle kendini korkuya alıştırabilir. Sağlam istenci olan bir kimse acıya katlanır, yıkımdan yılmaz, kolayca iyilik yapabilir.

POSEIDONIOS (135-51)

Suriyeli bilge. Orta Stoa öğretisinin öncülerindendir. felsefenin deney verilerinden yararlanması gereğini öne sürmüştür. İ.Ö. 135'te Suriye'nin Apameia kentinde doğdu, 51'de Roma'da öldü. Uzun süre Rodos'ta yaşadı, Orta Stoa'nın kurucusu, filosof Panaitios'un öğrencisidir. Onun ölümünden sonra okulun yönetimini eline alarak öğretinin yayılmasına çalışmıştır. Poseidonios'un ilgi alanı oldukça geniştir, yalnız felsefe değil gökbilim, tarih, matematik, coğrafya, etnoğrafya konularında önemli sayılan çalışmaları vardır. Felsefede Eski Stoa öğretisinden ayrılarak Platon-Aristoteles anlayışlarından kaynaklanan bir görüşü benimser, onları uzlaştırmaya çalışır.

Poseidonios'un felsefesi insan, evren, tanrı, aktöre, bilgi sorunları üzerinde yoğunlaşan bir dizge niteliği taşır. Ona göre evren, dirim gücü taşıyan, büyük yaşam varlığıdır (organon). Bu yaşam varlığı güçlerin oluşturduğu "canlı birlik"tir. Kendisinde yaşam gücü bulunan bir töz bu canlı birliği oluşturan bütün bölümleri, belli aşamalara göre yükselen bir dizi biçiminde düzenlemiştir. Bölümler birbirine, birlik içinde duyuşla (sympatheia) bağlanmıştır. Bu bağlılık evren bütününde uyumu oluşturur.

İnsan, biri tanrısal, öteki hayvansı olmak üzere, iki ayrı varlıktan kurulu bir bütündür. Tanrısal yanı tin, hayvansı yanı da gövdedir. Tin ölümsüzdür, gövdede özgürlüğünden yoksun kılınmış, baskı altına alınmıştır. Tinin de biri usla, öteki göv-

deyle ilgili iki öğesi vardır. Gövdeyle ilgili öğe ustan yoksundur. Bilgiyi sağlayan tinin usa dayalı özel yetisidir. Bilginin kesinliği ussal olan yetiyle (logistikon) bağlantısına dayanır. Ussal olmayan (alogistikon) yetiden ne denli uzak kalır, onun etkisinden sıyrılırsa, kesinlik, doğruluk da o oranda gerçekleşir.

Poseidonios aktöre sorununu tinin ussal, ussal olmayan yetileri arasındaki ilişkiden yola çıkarak çözmeye çalışır. Ona göre ussal yetinin ussal olmayan üzerindeki egemenliği kişiyi erdemli, mutlu, ölçülü, dengeli kılar. Bunun karşıtı ussal olmayanın ussal üzerindeki baskısıdır. Mutsuzluğa, erdemsizliğe, dengesizliğe yolaçar. İnsanın, felsefe öğrenerek, yapması gereken başlıca iş usu ussal olmayana egemen kılmaktır.

KRİTOLAOS (İ.Ö. II. yüzyıl ortaları)

Anadolulu bilge. Evrenin değişmez yasalarla yönetildiğini, insan soyunun ölümsüzlüğünü ileri sürmüştür.

Batı Anadolu'da Phaselis (Tekirova) kentinde doğmuş, sonradan Atina'ya göçmüş, 155'te Roma'ya elçi olarak gönderilmiştir. Yaşamı konusunda bilinenler azdır, ancak S. Empeirikhos, Cicero, Quintillianus gibi yazarların bildirdiklerine göre, İ.Ö. II. yüzyıl ortalarında yaşadığı, Aristoteles'in Gezimcilikle ilgili düşüncelerini benimseyerek yaymaya, onlara yeni yorumlar getirmeye çalışmıştır.

Kritolaos, daha çok, aktöre sorunlarıyla ilgilenmiş, yaşamda ereğin iyiden kaynaklanan mutluluk olduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre, değişmez yasalara dayanan evrende, her çabanın ereği en iyiye varmak, mutluluğu erdemli yaşayışta bulmaktır. İnsan, birey olarak ölümlü, tür olarak ölümsüzdür. İnsan tinsel olgunluğa ulaşmak için bilgi edinmeli, ölçülü, dengeli davranmalı, gövde sağlığının düşünce yetkinliğine yararlı olduğunu unutmamalıdır. Bilge kişinin düşünceleriyle davranışları arasında uyum vardır. Bu uyumu sağlayamayan kimse bilge değildir. Kritolaos'un felsefe tarihi bakımından önemi Aristotelesçi düşüncenin yayılması, Roma'da açtığı okulda bu akımın Romalılarca benimsenmesine katkıda bulunmasıdır.

PHILON, Larissalı (İ.Ö. 140-87)

Karneades'in kurduğu Yeni Akademia'nın yönetimini eline alarak öğretiyi geliştirmeye çalışmıştır.

İ.Ö. 140 dolaylarında Teselya'nın Larissa kentinde doğdu, 87'de Roma'da öldü. 116'da Atina'ya gelerek Karneades'in kurduğu Yeni Akademia'ya felsefe, söylev okumuş, Kallikles'in öğrencisi olmuştur. 110'da okulun yönetimini eline almıştır. Pontus Kralı Mitridates'in Yunanistan'a karşı giriştiği savaşlar yüzünden, 88'de Roma'ya gitmiş, ölünceye değin orada kalmıştır.

Phılon'a göre felsefenin görevi gerçeğin açıklığa kavuşturulmasıdır. Ancak, bu konuda, Stoa öğretisinin yöntemi elverişli değildir. Gerçek kendiliğinden vardır, bu nedenle nesneler doğrudan doğruya kavranabilir. Nesneler duyularla kavranır. İnsan doğru ile yanlışı, kesin ölçülerle, ayırdedecek durumda değildir. Doğru olanın özüyle bilgi ayrıdır. Bilgide olanaklılık kesin olmayışın kanıtıdır. Evrende algılanamayan, yeterince bilinemeyen nesneler vardır. Philon, bir yandan Stoa öğretisini eleştirir, bir yandan da Yeni Akademia'nın bilgi sorununu doğruluk-yanlışlık karşıtlığı içinde çözmeye çalışır.

Philon'un üzerinde, önemle durduğu, ikinci sorun aktöreyle ilgilidir. Ona göre aktöre, felsefenin temel konularından biridir, bunun çözümü bilgenin benimsediği yönteme dayanır. Bilge, aktöre karşısında, bir hekim gibi davranmalıdır. Hekimin biri sağlığı bozulanı sağlığa kavuşturmak, öteki de olumsuz etkileri

ortadan kaldırmaya çalışarak, hastayı kuşkudan kurtarmak gibi iki görevi vardır. Bilge ise insanı yanılgıya götüren, olumsuz eylemlere iten gereksiz bilgilerden arındırır, bu konuda doğru, erdemli yolu gösterir. Bu işlemde erdem yolunu tutmak kişiyi iyiye, erdemden uzaklaşmak kötüye yöneltir. Hastaya verilen yanlış, yanıltıcı bilgiler aktörede kötünün, sağlığa kavuşturucu olanlar da iyinin simgesidir.

LUCRETİUS (96-55)

Latin ozan, bilge. Atomculuk'u şiir türünde açıklayan yapıtıyla geliştirmiş, sonraki çalışmalara başlıca kaynak olmuştur.

İ.Ö. 96'da Roma'da doğdu, 55'te orada öldü. Gerçek adı Titus Lucretius Carus'tur. Babasının atlı savaşçılardan olduğu söylenir. Önceleri yalnız şiirle ilgilendi, eski Roma ozanlarını okudu, sonra Atina'ya giderek Epikurosçu öğretiyi benimseyip yaymaya çalışan bilgelerle tanıştı, onların Epikuros'la ilgili yorumlarını öğrendi. Bu öğretinin etkisinde kalarak bütün çalışmalarını Epikuros'un görüşleri üzerinde yoğunlaştırdı. Ondan önceki atomcu filozofların yazılarını inceledi. Bir söylentiye göre, 41 yaşındayken, birdenbire dengesinin bozulması sonucu kendi kendini öldürdü.

Lucretius'un felsefe tarihi bakımından önemi Atomculuk, Epikurosçuluk gibi akımları en ince ayrıntılarına değin, şiir diliyle açıklayan, *De Rerum Natura* (Evrenin Yapısı) adlı yapıtın yazarı olmasıdır. Bu yapıtında evrenin oluşu, görme, duyma, tatma, koku alma, düş, uyku, tanrı, düşünme, devinim, ölüm, yaşam, bilgi gibi felsefenin, doğa bilimlerinin, ruhbilimin, toplumbilimin ilgilendiği konuları atom öğretisine göre açıklamaya çalışarak Epikuros'un görüşlerini sergiler. Bunlara kendi görüşlerini katarak yeni bir anlatım, yorum örneği verir. Ona göre nesnelerin özünü kuran öğeler (primordia) özdekseldir, atomdur. Evrende biri dolu, öteki ise atomların içinde

devindiği, boşluk olmak üzere iki ilke vardır. Atom varlık, boşluk ise onun karşıtı olan yokluktur. Nesnelerin türlülüğü, onları kuran öğelerin değişik biçimli oluşundan kaynaklanır. Bu öğeler yuvarlak, köşeli, düz, sivri, çengelli gibi çok değişik niteliktedir. Acı veren, dokununca ağrı, sızı yaratan nesnelerin kurucu öğeleri çengelli, sivri ya da keskin köşelidir. Tatlılık veren nesnelerinkiler ise, genellikle yuvarlak ya da düzdür. Kurucu öğelerin devinimi kendiliğindendir (sponte sua), onların dışında devindirici bir etken yoktur.

Varlıklar tinsel, özdeksel olmak üzere ikiye ayrılır, ancak hepsinin kurucu özleri özdeştir. Tinsel varlıkları oluşturan öğeler çok incedir, özdeksel nesneleri kuran öğeler ise daha kalındır. Özdeğin dışında bir kurucu öğe yoktur. Tanrılar, tinler hep bu çok ince öğelerden kurulmuş, gözle görme olanağı bulunmayan, somut nesnelerdir.

Lucretius'a göre bilginin kaynağı duyulardır (sensus). Bütün nesnelerden, biçim, yapı bakımından, özdeşleri olan birtakım görüntüler çıkar. Bu görüntüler, duyular aracılığıyla beyne (mens) gider, böylece bir nesne çok küçük ölçüdeki benzeri (simulacra) dolayısıyla bilinir. Görme olayı göze, duyma olayı kulağa, dokuma, tad olayı da ilgili örgenlere gelen bu görüntüler sonucu gerçekleşir. Işık, ses gibi nesneler de, özdeksel öğelerden kurulmuştur. Duyu aygıtı, kendi yapısına uygun olan görüntüyü aldığından ışık göze, ses kulağa, tad dile, yumuşak ya da katı öteki dokunma duyularına göredir. Lucretius, nesnelerden yayıldığını ileri sürdüğü görüntülere *figura, imago, simulacra, copia* gibi değişik adlar verirse de bunlar anlamı bakımından özdeştir. İnsanların birbirlerini tanımaları da, gövdelerinden çıkan, insanlarla özdeş olan, görüntüler yüzündendir. Kişinin gövdesinden kendini yansıtan çok küçük ölçüde bir görüntü (imago, simulacra) çıkar. Nesneler arasında sürekli bir görüntü alışverişi vardır. Bir nesnenin başka bir nesneye benzemesi, onu andırması bu nedenledir.

Lucretius düş, düşkurma olaylarını da görüntülerle açıklar. Ona göre nesnelerden, sürekli bir akış biçiminde karşılıklı olarak, yayılan görüntüler uykuda beyne gelir, böylece düş ortaya

çıkar. Düş, gerçekte, özdeksel, duyusal bir olaydır. İstenç olayları da dıştan gelen görüntülerle oluşur. Dış görüntü duyular aracılığıyla tine (animus) gelir, onu devindirir, böylece devinenle devindiren arasındaki doğal bağlantı ortaya çıkar. tin devindiren nesneye karşı eğilim duyar. Bu eğilim istencin oluşmasını sağlar. Sevgi ilişkilerinin kaynağı da görüntülerdir. Bir insandan çıkan görüntüler başka bir insanın tininde yoğunlaşırsa ona karşı bir eğilim uyanır, bu sevginin kökenidir. Yağmur, fırtına, kar, ay, güneş tutulmaları gibi doğal olayların nedeni de bu kurucu öğelerden oluşan görüntülerdir.

Yapıtı:*De Rerum Natura*, (Evrenin Yapısı).

Kaynaklar:

O. Regenbogen, *Lucretius*, 1932.
M. Rozelar, *Lucretius*, 1941.

KRATİPPOS (Öl. I. yüzyıl)

Anadolulu bilge. Tinin tanrısal bir nitelik taşıdığı görüşünü savunmuştur.

Lesbos (Midilli) adasında doğdu, sonra Atina'ya, Roma'ya gitti. Gezimcilik'in görüşlerini yaymaya çalıştı. Felsefe alanındaki geniş bilgisi, etkili konuşması nedeniyle ünü hızla yayıldı. İ.Ö. 44'te Atina'da Gezimci okulu yönetti. Caesar kendisini Roma yurttaşlığına aldı, Cicero ile yakın ilişkiler kurdu, onun oğluna felsefe okuttu.

Kratippos'un Gezimcilik'e katkısı düşlerin yorumunda uyguladığı yöntemdir. Düşte görülen olaylara dayanarak, gelecekle ilgili birtakım sonuçlar çıkarmaya çalışmış, böylece bilinçaltının ilkel bir incelemesini yapmıştır. Cicero'nun *De Officiis* adlı yapıtında anlattığına göre, Kratippos insan tininin iki önemli işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan biri gövdeye ilişkin olayların kaynağı oluşu, ikincisi de gövdenin etkisinden kurtularak salt düşünme eylemi gerçekleştirmesidir.

Kratippos'un üzerinde durduğu başka bir konu da toplum içinde bireyin mutluluğunu sağlayacak bir aktörenin geliştirilmesidir. Bu aktörenin ereği "en iyi", görevi de insan yaşamını düzenlemesidir. Kratippos düşüncelerinin ilginçliği nedeniyle Caesar, Brutus, Cicero, Plutarkhos gibi düşünürleri, devlet adamlarını etkilemiştir.

PHILON, (İskenderiyeli) (İ.Ö. 25-İ.S. 50)

Bir Yahudi bilgesi olarak, İbrani inançlarıyla Platon-Pythagoras'tan esinlenen felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Doğduğu öldüğü yer İskenderiye

Eski İbrani inançlarına bağlı, varlıklı bir ailenin çocuğudur. Önce İbrani dinini temel alan bir öğrenim gördü, sonra felsefe, dilbilgisi, geometri, müzik konularında uzun boylu çalışmalara koyuldu. Özellikle Yunan filosoflarından Platon, Aristoteles, Pythagoras, Stoacıları inceledi. Bir süre toplumdan uzak kalarak yalnız tuz, ekmek, ot yiyerek içekapalı bir yaşam sürdü, sonra Antisthenes, Epikuros, Herakleitos, Anaksagoras, Zenon gibi değişik öğretileri savunan bilgeler üzerinde çalıştı. Bu çalışmalarından edindiği bilgi birikimine dayanarak Tevrat'tan kaynaklanan İbrani düşüncesiyle, Platon, Pythagoras felsefelerini bağdaştırmayı amaçlayan bir öğretiyi benimsedi. Bir aralık Atina'ya giderek söylev okudu, Pindaros, Sophokles, Euripides gibi Yunan yazarlarının yapıtlarını inceleme olanağı buldu.

Philon, felsefeyle yaşamı bağdaştırmak isteyen, düşünceyle davranışlar arasında uyumun sağlanması gereğini savunan bir görüşün öncüsü sayılır. Ona göre bilge düşündüğü gibi yaşayan, davranışlarında alçakgönüllülüğü, azla yetinmeyi, süsten, gösterişten kaçınmayı ilke edinen kimsedir. Bu nedenle felsefenin temelini aktöre oluşturur. Aktörenin kaynağı da, günün birinde bütün insanlığın benimseyeceği, İbrani dininin önerdiği yaşama biçimidir. Bu yaşama biçiminin özünü de "bi-

limsel sevgi" oluşturur. Philon. "bilimsel sevgi"den. bütün varlık türlerini öğrenmeye yönelik çalışmayı, nesneleri incelemeyi. böylece evrensel bütünü tanımayı amaçlayan derin ilgiyi anlar. Felsefe, evren bütününü kavramayı içeren bir öğreti olduğundan, bilimsel sevgiden yola çıkar. O, derin düşünmenin, insanı da kapsayan tanrısal varlıkların bilimidir. Bu özelliği yüzünden de bütün bilimlerin kaynağı felsefedir.

Philon'un öğretisine göre. evren bütününü konu edinen felsefenin temelini tanrısal varlığı kavrama çabası oluşturur. Yalnız tanrı vardır, gerçektir, evrenin yöneticisidir. Tanrısal varlık karşısında bireysel "Ben" bir yokluktur. Kendini bütün gücüyle felsefeye veren bir kimse tanrısal varlığı, bir görünüş niteliğinde, sezmeye başlar. İşte bilgelik bu seziş gücüyle, bütün evrende, tanrı'yı görmektir. Ancak, bu görmek de tanrı'nın özüyle değil, nesnel varlık alanına yansımasıyla ilgilidir. İnsan tanrısal özü, somut olarak, göremediği gibi bilemez de, bilinen onun ilinekleridir. Tanrısal özün bilinmesi tanrı kayrasına bağlıdır, tanrı bilinmeyi istediği zaman bilgenin gönlüne bir ışın gönderir. bu ışın ise bir esinlemedir. Tanrısal kayra aracılığıyla tanrı'yı bilmek kişiyi yokluktan kurtarır, varlığa dönüştürür.

Tanrısal özün kavranmasında Platon'un "idea" öğretisinden esinlenen Philon'a göre, Yunan felsefesi Musa'nın Tevrat'ta bildirdiği görüşlerden doğmuştur, bu nedenle Musa diniyle bu felsefe özdeştir. Platon'un ileri sürdüğü "idealar" gerçekte tanrısal usun (logos) söze dönüşen düşünceleridir. Tanrı bunlarla evreni etkiler, bu düşünceler, bütün varlık evrenini yoktan yaratan. tanrısal usun ürünleridir. Bu özellikleri dolayısıyla "idealar" da yaratılmıştır. "İdealar"ın yaratıldığı görüşünü savunan Philon, bu konuda, Platon'dan ayrılır. Platon'a göre "idealar" yaratılmamış, önsüz-sonsuzdur, bütün varlık türlerinin, erişilmez bir olgunluk aşamasında bulunan ilkeleridir, temel örnekleridir.

Philon'a göre bilimsel gerçekleri aydınlatan yalnız tanrısal kayradır, bu nedenle felsefeyi uğraş edinen bilgenin önce, tanrı'nın Musa'ya bildirdiği kutsal yasaları öğrenmesi, onları derin bir düşünceye dalarak açıklamaya çalışması gerekir. Philon'un bilimsel gerçekleri kavramak için önerdiği yöntem simgelere dayanır, kavramların alışılagelen dışında gizli birer

anlamı taşıdığı görüşünden yola çıkar. Bu da felsefeye gizemci bir içerik kazandırma amacını güder. Gizemi kutsal yazıların özü sayan bu anlayışa göre harfler birer nesnedir (cisim), bunların gerçek anlamını kavramadan girişilen eylem kişiyi ahlaksızlığa sürükler. Kutsal yazılarda us ilkelerine aykırılık sözkonusu değildir, oysa bunların görüşüne, yüzeysel anlamına inananlar us ilkeleriyle bağdaşmadıklarını ileri sürerler. İşte aktöre kurallarına aykırılığın kaynağı da budur. İnsanın, ahlaklı bir varlık olarak yaşayabilmesi için başlıca kural kendini tanrı'ya adaması, geçici varlıklardan yüz çevirerek ölümsüz, yüce olana yönelmesidir. Bu da içekapanışla, derin düşünceye dalışla sağlanır. Tanrı, kutsal söz (kelâm) aracılığıyla evreni düzene koymuş, bütün nesneleri biçimlendirip yönlendirmiştir. Bu gerçek dışa yönelik duyularla değil, içekapanışa dayanan derin sezgiyle kavranabilir, böylece insan aktörenin özünü oluşturan öğeleri içinde duyar.

Philon, kutsal yazılardan, özellikle Musa'nın getirdiği inanç kurumundan kaynaklanan düşünceleriyle, çağlar boyunca dinle ilgilenen düşünürleri, bilgeleri etkilemiş, kimi felsefe tarihçilerine göre tanrıbilimin kurucusu olmuştur. Onun geliştirdiği öğreti felsefeyi inancın denetimi altına verdiğinden, bütün Ortaçağ tanrıbilimcilerinin, özellikle Platon'un görüşlerini benimseyenlerin başlıca kaynağı olmuştur. İbrani inançlarını temel almasına, kimi kilise düşünürleri karşı çıkmışsa da, dini bilimin ilkesi diye nitelemesi geniş bir ilgi uyandırmıştır. Platon, Pythagoras felsefelerine getirdiği yeni yorum, sonradan Yeni-Platonculuk'un gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Yapıtlar: *Philonis Judaei, Opera Omnia,* 1828-1829, 4 cilt ("Yahudi Philon'un Bütün Yapıtları")...

Kaynaklar:

E. Brehier, *Les idées philosophiques et religieuses chez Philon d'Alexandre,* 1950.

G. D. Farandos, *Kosmos und Logos nach Philon von Alexandria*, 1976.

H. A. Wolfson, *Philo*, 1948.

THRASYLLOS (İ.S. I. yüzyıl.)

Mısırlı bilge, felsefe tarihçisi. Matematikten, yıldızbilimden yararlanan bir felsefe öğretisi geliştirmeye çalışmıştır. İ.S. 1. yüzyılda Mısır'ın Myndes kentinde doğmuş, orada ölmüştür. Roma İmparatoru Tiberius çağında yaşamış, çalışmaları dolayısıyla, onun ilgisini çekmiş, onunla yakınlık sağlamıştır. Tiberius, yıldızbilime inandığından Tharsyllos'u yanına almış, girişimlerinde onun bilgisinden, gelecekle ilgili tasarılarında, önerilerinden yararlanmıştır. Kimi kaynakların bildirdiğine göre, bütün davranışlarında "iyilik"i kılavuz edinen Thrasyllos, kendisine danışan Tiberius'a iyilikten ayrılmamasını, sevilmesi için iyi bir yönetici olarak davranmasını öğütlemiş.

Thrasyllos'un en önemli çalışması Platon'un yapıtlarını üçlü bir sıraya göre düzenleyerek bir araya toplaması, Demokritos'tan kalan yazıları bir kitap durumuna getirmesidir. Bu nedenle kendisine ilk felsefe tarihçisi denmektedir. Pythagoras'ın, Platon'un öğretilerinden etkilenen Thrasyllos'a göre felsefenin sorunlara çözüm getirebilmesi için matematikle, yıldızbilimle işbirliği yapması gerekir. Matematiğin sayılarla ilgili bölümü varlık evreninin genel uyumunu, yıldızbilim ise insanlarla yıldızlar arasındaki tinsel ilişkiyi kavramaya yarar.

Thrasyllos, Yeni-Platonculuk'un kurucusu Plotinos'u derinlemesine etkilemiş, onun Platon üzerinde çalışmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle Plotinos, yapıtlarında, Thrasyllos'un adını saygıyla anar.

SENECA, LUCİUS ANNAEUS (İ.Ö. 4 - İ.S. 65)

Roma Stoası diye de bilinen, Yeni Stoa öğretisinin kurucularından. İ.Ö. 4 dolaylarında, İspanya'nın Kurtuba kentinde doğdu, İ.S. 65'te Roma'da, İmparator Neron'un baskısı üzerine kendi kendini öldürdü. Marcus Annaeus Seneca adlı varlıklı bir kişinin oğluydu. Gençliğinde Roma'ya gelerek, dönemin ünlü düşünürleri diye bilinen Stoacı Attalus, Pythagorasçı Fabrianus, Sotio'dan felsefe, söylev okudu. Bir süre avukat olarak çalıştı, quaestor oldu, sonra senato üyeliğine seçildi. Derin bilgisi, etkili konuşmaları nedeniyle büyük ün sağladı. Claudius'un karısı Messalina'nın kıskançlığını üzerine çekince Korsika'ya sürüldü. 49'da Agrippa'nın aracılığıyla Roma'ya döndü, Neron'u eğitmekle görevlendirildi. Neron imparator olunca Seneca'yı konsul seçti (57). Seneca 62'de saraydan ayrılarak içine kapalı bir yaşam sürmeye başladı. Neron, onu, kendisine karşı ayaklanma düzenleyenlerle işbirliği içinde sanarak suçladı, kendi kendini öldürmesini buyurdu. Seneca, bu buyruğa uyarak, damarlarını kesti kanının akışına baka baka öldü (65).

Seneca, felsefe tarihinde Roma Stoası, ya da Yeni Stoa denen öğretinin üç kurucusundan biriydi. Onun ölümünden sonra Epiktetos, Marcus Aurelius gibi bilgeler bu öğretiyi geliştirmiştir. Yeni Stoa öğretisi insanın bir istenç varlığı olduğu görüşüne dayanır. Seneca'nın başlıca özelliği düşüncelerinin us ilkelerine, istence dayanmasına karşın yer yer derin bir duy-

gusallıkla kaynaşmasındadır. Bu tutumundan dolayı da, kimi felsefe tarihçileri, onu, kendi kendisiyle çelişki içinde bulunmakla suçlamıştır. Seneca için insanın başlıca davranış ilkesi istençtir, ancak insanın bir de duygu yanı vardır, onu da istencin ışığında görmek gerekir.

Doğa olaylarının açıklanışında Aristoteles'in geliştirdiği az çok gözleme dayanan yöntemi benimseyen Seneca birtakım gizli güçlerin varlığına da inanır. Ona göre doğa olaylarının nedenleri de doğaldır, ancak bunların birer "belirti" olabileceğini de gözden uzak tutmamalı. Bu da bütün doğal nedenlerin tanrıdan kaynaklanması sonucudur. Ancak, tanrıya bağlanan nedenler tikel değil tümeldir. Sözgelişi kuşa uçma, balığa yüzme yeteneği veren tanrıdır. Oysa kuşun kanadını çırpması, balığın yüzgeçlerini oynatması gibi tikel olgular tanrısal varlıkla ilgili değildir. Tanrı bütün evreni, tüm varlık türlerini kapsayan bir "doğa yasası"dır. Evrende ne varsa bu yasaya bağlıdır. Tanrıyla ilgili bütün kişisel işlemler, bu yasa gereği bir yazgının denetimi altındadır. İnsanın, dine bağlılığını göstermek için adak sunmak, kan dökmek gereksizdir. Dine bağlılığın temeli kan dökmek değil sevgidir. Bu sevgi doğaya egemen olan tanrısal sevgiyi kavramayı, tüm olayların arkasında tanrısal erkin bulunduğunu görmeyi sağlar.

Seneca'ya göre felsefe mantık, aktöre, fizik gibi üç ayrı bölümden oluşur. Bunda yaşamı yönlendirici bir yöntem vardır, kuramsal görüşlerin etkinliği sözkonusu değildir. Mantık usa dayalı bir felsefe öğretisidir, pek ilginç değildir. "Mantığa bağlanarak eytişimsel oyunlarla oyalanmanın gereği kalmamıştır. Bilgenin görevi insanları yetiştirmek, eğitmek, düşkünlükten, sıkıntıdan kurtarmak için olgunlaştırmaktır." Seneca'ya göre tin, kimi bilgelerin sandıkları gibi tinsel, soyut bir varlık değildir, "çok ince öğelerden kurulmuş bir nesnedir." Ölüm bir yokluk değil, başka nitelikler taşıyan bir yaşama dönüştür, ölümsüzlüğe kavuşmaktır. İnsanda tanrısal bir töz vardır, ölüm onun görüntüsüdür. Bu nedenle yaşama "ara veren", başka bir varlık ortamına geçiş olan ölüm karşısında sarsılmamalı. Gövdenin dağılması tinin ölümsüz kaynağına dönerek yaşamını sürdürmesini sağlar.

Seneca, aktöre sorunlarıyla yaşam ilişkileri arasında bir bağlantının bulunduğu kanısındadır. Aktöre soyut bir bilgi dalı değil, yaşamın içindedir. insan davranışlarının, eylemlerinin kaynağıdır. Bu nedenle soyut bir kavram olan, "yüce iyi"ye dayanan genel aktöre yararlı değildir, yararlı olan bireysel yaşamı düzenleyen aktöredir. Bu da, doğaya uygun bir yaşam biçimini benimsemeyi gerektirir. Kişiye davranmayı, eyleme geçmeyi öğreten, yol gösteren doğadır, bu nedenle aktöreye uygun yaşamak doğayı izlemektir (naturam sequi). Bunu, ancak, erdemle donatılmış bilge kişi başarabilir. Bilgenin erdemi özgür istencidir.

Toplum yaşamı bilgece bir anlayışa, erdeme göre düzenlenmeli. Oysa insan toplumları başı boş hayvan sürülerine benzemektedir, hayvanlardan ayrılan biricik yan "insanların birbirlerini yemeleridir", oysa hayvan kendi türünden olanı yemez.

Seneca'nın yapıtları: *Hercules Furens, Medea, Thyestes, Troades, Oedipus, Phaedra, Quaestiones Naturalis, De Clementia, De Beneficiis, De Brevitate Vitae, De İra, De Tranquilitate, Consolatiae, Epistulae Morales ad Lucilium.*

Kaynaklar:

K. Blüher, *Seneca İn Spainen*, 1969.
P. Grimal, *Sénéque*, 1957.
G. Manrach, *Seneca als Philosoph*, 1975.

MUSONİUS, GAİLUS RUFUS (İ.S. I. yüzyıl)

Roma'da Stoacılık'ın gelişmesine çalışmış, felsefenin erdemi konu edinmesi görüşünü savunmuştur.

İ.S. 20 dolaylarında Vulsinium'da (Etruria) doğdu, Tituts'un imparatorluk döneminde (79-81) Roma'da öldü. Çok genç yaşta felsefeyle uğraşmaya başladı. Neron'un buyruğu üzerine Roma surlarının yapımında, ağır işçi olarak, çalıştırıldı. Bir süre Roma'dan kovuldu, Neron ölünce geri döndü. Bir ayaklanmada Vespasianus'a karşı Vitellus'u tuttu, buna kızan Dometianus yönetimi ele geçirince onu ikinci kez Roma'dan kovdu, Suriye'ye gitti. Titus döneminde (79-81) yeniden Roma'ya döndü.

Musonius, Stoa öğretisinin aktöre anlayışını yeni bir yorumdan geçirerek, felsefenin temeli durumuna getirmek istemiştir. Ona göre felsefe bir yaşama kuralı oluşturan bilimdir, insan davranışlarını yönlendirici niteliktedir. İnsan için önemli olan birtakım soyut kavramlarla düşünmek değil yaşamaktır. Bu nedenle de felsefe odağında erdem bulunan bir öğretidir. Onun başlıca görevi azla yetinmeyi, ölçülü davranmayı, tutkuların etkisinden kurtulmayı, insanları saymayı, sevmeyi, erdemli olmayı öğretmektir. Düşünce bakımından, bütün insanlar tedirgindir, sağlıksızdır. Felsefe onları aydınlatacak, tedirginlikten kurtaracak, sağlığa kavuşturacaktır. Bunları başarmak için de erdemi bir yaşam ilkesi olarak benimsemek gerekir.

Erdem bilmekle, öğrenmekle değil istemekle sağlanır. Er-

demi istemek için bütün eylemlerde, davranışlarda ölçülü olmak, saygıdan, sevgiden kaynaklanan bir tutumu kılavuz edinmek gereklidir. Erdemli olmak kişiye mutluluk sağlayan tek ilkedir.

Musonius'a göre evlenme doğaya uygundur, toplumun geleceği, bütünlüğü, sağlığı için kaçınılmazdır. Aile kurumu insanlığın kurucu öğesidir, onun yıkılışı insanlığın çöküşüne yolaçar. İnsan yalnız bitkilerden yapılan yemekleri yemeli, kan dökmeyi, etle beslenmeyi bırakmalıdır. Erdemli kişi iyilikseverdir, iyidir, beslenmek için başka canlıları öldürmekten kaçınır.

Yapıtları (başlıca): *Kamp, Musonii Rufi Philosophie Stoici Reliquae et Apophtegmata*, 1822 ("Musonius Rufus'tan Kalan Stoa Felsefesiyle İlgili Yazılar ve Düşünceler").

QUINTILIANUS, Marcus Fabrius (40-120)

Romalı eğitimci, söylevci, bilge. Felsefenin bir eğitim öğretisi olduğu görüşünü savunmuştur. İ.S. 40'da İspanya'nın Calaguris kentinde doğdu, 120'de Roma'da öldü. Yirmi yıl söylev (retorik) öğretmenliği yaptıktan sonra İmparator Domitianus'un yeğeni Adrianus'un eğitimiyle görevlendirilmiş, saray, varlıklılar çevresinde büyük saygı görmüştür. Yaşamı konusunda geniş bilgi yoktur, ancak *Institutio Oratoria* ("Söylevci Yetiştirme") adlı yapıtında ileri sürdüğü düşünceler, eğitim yöntemi dolayısıyla yüzyıllar boyunca etkisini sürdürmüş, eğitim konusunda başvurulan önemli kaynaklardan biri olmuştur.

Quintilianus'un geliştirdiği öğretiye göre felsefenin görevi insanları eğitmek, tutarlı, ölçülü, dengeli bir söylevci gibi yetiştirmektir. Felsefenin vereceği bilgi kuramsal değil uygulamalı, yaşamı yönlendirici olmalıdır. Bu nedenle felsefe ile söylev arasında bağlantı vardır. Eğitime küçük yaştan başlanmalı, eğitilecek çocuk önce okuma yazma öğretecek iyi bir öğretmene verilmeli. Çocuk bu dönemde başarı gösterdikten sonra dilbilgisi, söylev, yazın, tarih öğrenimi görmelidir. Yazın konusunda geliştirici önbilgiler Vergilius, Ovidius gibi ozanlardan alınırsa çocuk iyi, süslü konuşmayı, kavram üretmeyi öğrenir. Eğitimde uygulanacak yöntem, öğrencinin incelediği konuyu, ayrıntılarına değin araştırma, eleştirmedir. Bu dönem geçince matematik öğrenimine başlanır, böylece bütün bilgiler arasında bir bağlantı kurulur.

Eğitim, öğrenim yeri ev değil okuldur. Öğretmenin başlıca görevi öğrencinin yeteneklerini, eğilimlerini, başarı aşamalarını ortaya çıkarmak, gelecekte en uygun işi seçmesini sağlamaktır. Yalnız erkeklerin değil, kızların da eğitilmesi, okutulması, yetiştirilmesi gerekir. Bu yapılırsa, geleceğin sorumlusu olan gençler daha ölçülü, dengeli yetişir, toplumun en küçük birimi sayılan aileden başlayan uyum devletin yönetici kurumlarına değin yayılır.

PLUTARKHOS (45-120)

Evreni, yüce bir usun, bilgelik, iyilik ilkelerine göre düzenlediği görüşünü savunmuştur. İ.S. 45'te Yunanistan'ın Khaeronca kentinde doğdu, 120 dolaylarında orada öldü. Doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra Atina, İskenderiye, bir söylentiye göre de Mısır'da felsefe, söylev, tarih okumuştur. İmparator Vespasianus döneminde Roma'ya gitmiş, Domitianus'un son yıllarına değin orada kalmıştır.

Plutarkhos'un çalışmaları, düşünce tarihi bakımından, iki öbekte toplanır. Birincisi felsefe, aktöre, eğitim konularını içerir. İkincisi ünlü Yunan, Roma yöneticilerinin, yasa koyucularının yaşamöykülerini kapsayan tarihle ilgili olanıdır. Felsefeyle ilgili çalışmalarında Platon'un görüşlerinden yararlanarak kendi düşüncelerini açıklar.

Yaşamöykülerini konu edinen yazılarında kişileri bir Yunan, bir Romalı olmak üzere ikişer ikişer karşılaştırır, niteliklerini, özelliklerini, düşünme yetilerini, başarı yöntemlerini, yaşam anlayışlarını sergiler. Onları aktöre yönünden inceler, kişiliklerini, eylemleriyle birlikte açıklamaya çalışır. Felsefeyle ilgili yapıtlarında da aktöre sorunlarından yola çıkarak düşüncelerini açıklamaya koyulur. Ona göre insan bir aktöre varlığıdır, onu anlamak için davranışlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu konuda Platon'un görüşlerinden esinlenir, erdem, bilgelik, iyilik gibi kavramlara ağırlık verir. Aktöreyi eğitimin temel ilkesi diye anlar.

Plutarkhos'a göre insanın içinde yaşadığı evreni düzenleyen yüce bir us vardır. Bu düzenleyici us bilgelik, iyilik ilkelerine dayanır. İnsanda bitkisel, duyusal, doyumla ilgili olan, öfkeyi içeren, yetkinlik sağlayan olmak üzere beş türlü tinin bulunduğunu ileri sürer. Bu tinler bitkiselden yetkinlik sağlayana değin aşama aşama yükselen birer yetiyi içerir.

Plutarkhos felsefeyle ilgili yazılarından çok, tarih konularını içerenlerle ün sağlamış, bu alanda önemli bir kaynak diye benimsenmiştir.

Yapıtlar: *Vitae*, ("Yaşam Öyküleri") 1839.
Moralia, 1603.

EPİKTETOS (50-138)

Yeni Stoa öğretisini geliştirerek, yaşamla bağlantılı, bir aktöre kuramı oluşturmuştur. İ.S. 50'de, Anadolu'nun Frigya bölgesinde, Hierapolis'te (Pamukkale) doğdu, 138'de Epiros'un Nikopolis yöresinde öldü. Roma imparatoru Neron'un özgürlüğe kavuşmuş kölelerinden Epaphrodios'un satın alıp Roma'ya götürdüğü küçük bir köleydi. Gerçek adı bilinmiyor, takma adı Epiktetos ise "köle" anlamını içerir.

Epiktetos'un gençliği katı yürekli, acı çektirmeyi seven birisinin yanında, sıkıntılar içinde geçti. O dönem Roma'sında kimi efendilerin kölelerine alışkanlık edindikleri acı çektirme özel bir araçla uygulanırdı. Epiktetos'un kollarını, ayaklarını çekilip döndürülünce yanlara doğru açılan, acı çektirme aracına bağlayan efendisinin bu davranışı karşısında Epiktetos "ayağımı kıracaksın" demiş, efendisi aldırmamış, aracı daha hızlı çevirince ayağı kırılmış. Bu olayın gerçek mi söylenti mi olduğu kesinlikle bilinmiyor, ancak Epiktetos'un yaşamını anlatan birçok kaynakta geçer.

Epiktetos, kölelikten kurtulup, özgürlüğe kavuşunca kendini felsefeye verdi, önce Stoacı Musonius Rufus'un öğrencisi oldu, sonra eski Anadolu, Yunan, Roma bilgelerinin, o dönemde bilinen, yazılarını okudu. Eski Stoa ile Orta Stoa öğretilerinden kaynaklanan Yeni Stoa görüşünü ortaya atan Seneca'nın düşüncelerini benimsedi. Roma İmparatoru Domitianus'un bütün bilgeleri Roma'dan kovması üzerine 94'te Epiros bölgesinde Nikopolis iline göçtü, çalışmalarını orada sürdürdü.

Bütün yaşamı yoksulluk, geçim sıkıntıları içinde geçen Epiktetos yazılı yapıt bırakmadı. Felsefeyle ilgili düşünceleri öğrencisi Flavius Arianus'un onun adına düzenlediği *Egkheiridion Diatribai* (Düşünceler, Söyleşiler) adlı kitapta toplanmıştır.

Epiktetos, düşünme yöntemi olarak, Seneca'nın geliştirdiği Yeni Stoa görüşünü benimsemiş, ancak felsefesinin odağını yaşama dayalı uygulamalı bir aktöre anlayışı oluşturmuştur. Ona göre aktöre bir yaşama kuralıdır, toplum içinde geçen davranışların temel ilkelerini içerir. Aktörenin başlıca kuralı toplumun geçici etkilerinden, duygusal eğilimlerden uzak kalarak derin düşünceye dalma, gerçeğin özünü kuran kesin bilgiyi edinmedir. Bunu başarmanın tek yolu da acıya, üzüntüye katlanma, çevreden kopmadır (anekhon kai apekhon). Yaşama düzen vermeyen bir bilginin, kişiyi yetkinleştirmeyen bir aktöre yönteminin değeri yoktur. Bilgi kendi kendini anlama, aktöre ise duygusal etkilerden sıyrılarak özgür istencin ışığı altında yaşamayı sağlayan ilkeleri uygulamadır.

Epiktetos'a göre mutluluk bütün duygusal eğilimlerden uzak kalmak, kendini bir istenç varlığı olarak, gerçeği düşünmeye vermekle sağlanır. İnsanın çevresinde bulunan bütün varlıklar geçicidir, kalıcı olan yalnız tanrı'dır. İnsanı üzen, ona acı çektiren çevresinde geçen olaylar, nesneler, doğa değildir, "onlarla ilgili düşünceleridir. Bu nedenle ölüm de bir yıkım sayılamaz", gerçek yıkım insanın ölüm konusundaki görüşlerindedir. Kişi duygularının etkisinde kalarak "elinde olmayan bir nesneyi elde etmeye çalışırsa mutsuz olur". Mutluluğu engelleyen de istencin güçsüz, yetersiz oluşudur. Olgunluk, yetkinlik olduğu gibi görünmek, bütün düzmece girişimlerden sakınmak, bilgiç geçinmemektir. Kişi başkalarını küçük görmemeli, kendi kendine de büyüklenmemeli. Bu gibi davranışlar mutsuzluğa yol açmakla kalmaz, istencin yetersiz olduğunu gösterir. Ölüm karşısında üzüntüye kapılmak, çok özlenen bir nesneyi elde edince sevinmek istencin gücüyle bağdaşmaz, kişiyi kötümserliğe sürükler.

Epiktetos için ölüm doğal bir olaydır, bilge kişi bu olay kar-

şısında sarsılmaz, yaşadığının gerçek olduğunu bildiği gibi ölümün de gerçekliğini anlar. Bir olay ne denli korkunç, üzücü ya da sevindirici olursa olsun, onun karşısında, yapılması gereken ölçülü davranmaktır. "Ölçüyü kaçıran için ölçü yoktur artık." Bilge kişi ölçülüdür, özgür istencin dışında bir yönetici güç tanımaz. Ancak bilgenin bilgeliği de davranışlarıyla anlaşılır. Bu nedenle, bilgelik konusunda yetkinliğe, olgunluğa ulaşmak isteyen kimsenin uyması gereken koşullar vardır. Bu koşullarda kimseyi kötülememek, kimseyi övmemek, kimseden yakınmamak, kimseyi suçlamamak, kendi kendini beğenip büyüklenmemek, başarısızlığından dolayı yalnız kendi kendini suçlu görmek, kendini övdürmek için iş yapmamak, alçakgönüllü olmak.

İnsan konusunda, Epiktetos'un ileri sürdüğü düşünce iki ayrı tözden kurulu bir varlık anlayışına dayanır. Ona göre insan biri tin, öteki gövde olmak üzere iki değişik tözden kurulu bir bütündür. Tin, kişinin tanrılarla özdeş varlığıdır. Bu nedenle gövdeden ayrıdır. Gövde ise öteki dirilerle ortak bir tözdendir. "Biz birbirinden çok ayrı iki doğadan kurulmuşuz. Hayvanlarla ortak olduğumuz bir gövde, tanrılarla ortaklaşa taşıdığımız bir tin vardır."

Tanrısal bir nitelik taşıyan tinin büyüklüğü enginliğiyle değil, yetinmelerdeki kesinlikle, gerçekle ölçülebilir. Ancak yetinmelerin (kanaatların) ölçüsü, kuralı da davranışlardır. İnsan bir us varlığıdır, us ise tanrısal bir tözdür. Bu tanrısal tözü taşıyan insan, gövdesi nedeniyle, ölümlü bir hayvandır, ancak onu hayvandan ayıran da usudur.

Epiktetos'a göre evren kendiliğinden olan bir varlık değildir, onu yaratan, düzenleyen tanrısal bir erktir. Bu nedenle, evrende, egemen olan da tanrısal istençtir. Kişide tikel, tanrı'da ise tümel istenç vardır. Tanrı özünü oluşturan bilim, aktöre, düzen, ustur. Kendiliğinden iyi, kötü diye bir nesne yoktur, iyi de kötü de kişisel istence bağlıdır.

Özgürlük sorununu usla bağlantılı gören Epiktetos, onu bir yönelme olarak tanımlar. Ona göre özgürlük, bütün tutkulardan, geçici eğilimlerden sıyrılarak, tanrısal olana istençle yö-

nelmedir. Bu yönelmede özgürlüğün kılavuzu us, uygulayıcısı da istençtir. Özgürlükle ya da başka bir sorunun çözümüyle ilgili yanılmaların kaynağı önyargılardır. Yanılmadan kurtulmanın ölçüsü duygusal olandan uzak kalarak usa, istence uyma, doğrunun ölçüsü ise soyun özelliklerini türe uygulamaktır.

Epiktetos'un düşünceleri, özellikle tanrı, evrenin yaratılışı, tin-gövde bağlantısıyla ilgili olanlar, daha sonraki dönemlerde Hıristiyan düşüncesini etkilemiş, kimi tanrıbilimciye esin kaynağı olmuştur.

Yapıtları: *Egkheiridion kai Diatribai*.

Kaynaklar:

Wolfgong, Wieland, *Geschichte der Philosophie Antike*, 1982

T. Collardeau, *Etudes sur l'Epictéte*, 1903.

A. Bonhoeffer, *Epiktet und die Stoa*, 1968.

A. Bonhoeffer. *Die Ethik des Stoikers Epiktet*, 1968.

J. Bonforte, *The Philosophy of Epiktet*, 1955.

MARCUS AURELIUS (121-180)

Romalı bilge, yönetici. İnsan varlığının gövde, us, tin gibi üç öğeden kurulduğu görüşünü savunmuştur.

Marcus Aurelius Antonius 26 nisan 121'de Roma'da doğdu, 17 mart 180'de Vindobona'da (Viyana) öldü. Özel öğrenim görmüş, çağının en ünlü bilgelerinden söylev, edebiyat, politika, hukukçu Moeciannus'tan hukuk, Yunan filosofu Apollonius'tan felsefe okumuştur. Önce Anadolu-Yunan felsefesinin ilk filosoflarını, sonra Eski Stoa, Orta Stoa öğretilerini, en sonra da Seneca, Epiktetos gibi Yeni Stoa okulunun öncülerini incelemiştir. Çok varlıklı bir aileden gelmesine, saray çevresinde yetişmesine karşın azla yetinmeyi, elden geldiğince gösterişsiz yaşamayı, bir post üzerinde yatmayı kendine yaşam ilkesi edinmiş, sıra ile konsul, cestor, 161'de Roma İmparatoru olmuştur.

Marcus Aurelius'un felsefesi aktöre ilkelerine dayanır, yaşamdan kaynaklanır. Yetiştiği dönemde, imparatorluk ettiği süre içinde Roma toplumunun bozukluğu, bunalımlar, çöküşe doğru hızla sürüklenme, onda yaşamla felsefe arasında bağlantı kurma gereğini vurgulayan bir görüş yaratmıştır.

Marcus Aurelius'a göre insan gövde, tin, us gibi üç öğeden kurulu bir istenç varlığıdır. Gövde, ölümle, çözülür toprağa karışır, tin de hava içinde dağılır. Ancak, tin tanrısal bir nitelik taşıdığından, yokolmaz evrensel kaynağa döner, onun bütünlüğüne karışır. Tin, yapısı gereği, yüksek nitelikler taşıyan bir özdektir, onda bulunan us da özdekseldir. Bu durum nesnel

olanla gerçekliğin özdeşliğinden kaynaklanır. Gerek tin, gerekse us evrende içkin olarak bulunur.

Evreni yöneten bir tanrısal töz vardır. İyi, yetkin. düzenleyici, birleştirici olan bu töz doğanın dışında değil içindedir, onunla bir bütünlük oluşturur. Evrenin değişmeyen, genel geçerlik taşıyan, kesin yasaları bu tanrısal, evrensel tözle bağlantılıdır. Bu töz evrensel ustur, istençtir, temel ilkedir, başka bir anlamda özgürlüktür. Önsüz-sonsuz olan bu yönetici ilke tanrısal bir kaynaktan gelmiş gene ona dönecektir. Bu ilke yönettiği bireyle olan bağlantısı yüzünden geçicidir, ölümlüdür, evrensel usla olan ilişkisi yönünden ölümsüzdür.

Marcus Aurelius'un anlayışına göre nesnelerin doğasını, kaynağını bilme olanağı yoktur, bu nedenle onları belli bir felsefe sorunu durumuna getirerek düşünmek gereksizdir. İnsan tini, doğası bakımından, tanrı tözüyle özdeş olduğundan, kişi kendi özünü bildiği oranda evrensel olanı da bilebilir. Bu nedenle nesneleri değil insanın kendini bilmeye, anlamaya çalışması gerekir. Evrende değişmeyen, zorunlu yasalar vardır. Bunlar evrenin özü gereğidir. bütün olaylar, eylemler, nesneler bu kesin, evrensel yasaların egemenliği altındadır. Doğada görülen dengesizlikler, karşıtlıklar, evrensel usla, istençle bağlantısız gibi sanılan olaylar, aykırılıklar gerçek değil birer yanılmadır. Bu yanılmanın kaynağı da insanın bilgisizliğidir, doğayı yeterince bilemeyişidir.

İnsan bir istenç varlığı olduğundan, bütün eylemlerinde, davranışlarında usunu, istencini egemen kılmalıdır. İnsan için önemli olan düşünceyle yaşam arasında, us ilkelerinden kaynaklanan, bir bağlantı kurmak, doğanın gösterdiği yolda gitmektir. Tanrısal, evrensel yasalara göre düzenlenen doğaya uymak (naturam sequi) insanı yanılmalardan, aktöreye aykırı davranışlardan, tutkuların baskısından kurtarır. İstencin egemen olduğu yerde tutku, tutkunun ağır bastığı yerde istencin anlamı yoktur. Marcus Aurelius için yaşamak erdemli olmaktır, erdem de doğanın evrensel yasalarına uyma demektir. Erdemli kişinin ölümü beklemesi bile gereksizdir, yaşamdan ona doymuş olarak ayrılmalı, olgunluğun, doymuşluğun son

aşamasında kişi yaşamına kendi eliyle son vermelidir. Acılara, üzüntülere, yıkımlara katlanmalı, onlar karşısında sarsılmamalı. Bütün bunlar, bir us, istenç varlığı olan, insan için uyulması gereken kurallardır.

Marcus Aurelius'un devlet görüşü de evrensel doğa yasaları doğrultusunda bir toplum düzenini içerir. Yeryüzünde evrensel bir devlet olmalı, bütün insanlar eşit, barış, kardeş duygularıyla sağlanan bir anlayış içinde yaşamalı. İnsanların birbirlerini egemenlikleri altına almaları doğa düzenine aykırıdır, birey özgürlüğünü sınırlayıcıdır.

Yapıtları: *Meditationes* ("Düşünceler").

Kaynaklar:

A. Birley, *Marcus Aurelius*, 1968.
W. Görlitz, *Marcus Aurelius Kaiser und Philosoph*, 1954.

MENEDOTOS (İ.S. II. yüzyıl)

Anadolulu hekim, bilge. Kuşkuculuk öğretisini geliştirerek yaymaya çalışmıştır. İ.S. II. yüzyıl ortalarında yaşadığı, Nikomedya'lı (İzmit) olduğu. Kuşkuculuk'un gelişmesine çalıştığı gibi bitkilerden, köklerden ilaç yaparak sağlık koruma işleriyle uğraştığı bilinmektedir. Yazdığı kitapların çoğunu İmparator Septimus Severus'a adaması, ünlü hekim Galenos'la hekimlik konusunda tartışmalara girişmesi İ.S. II. yüzyıl ortalarından sonra yaşadığını kanıtlamaktadır.

Menedotos felsefeyle hekimliğin birbirine bağlı olduğu görüşünü benimsemiş, sağlık korumada deneysel yönteme başvurmanın gereğini savunmuştur. Bu nedenle hekimlikte deneysel yöntemin bulucusu sayılır. O, bu yöntemden yola çıkarak, gerçeğin ancak karşılaştırmalı deneylerle kavranabileceğini, birkaç deneyle yetinmemenin gereğini ileri sürer. Ona göre duyuların denetimi için deneylerin değişik koşullar altında yinelenmesi, benzerin benzeri doğuracağı kanısına bağlanılmaması gerekir. Tümevarım yöntemiyle gerçeğe varılamaz, önce deneye başvurmalı, tümevarımla bağdaşıp bağdaşmadığı araştırılmalıdır. Bilgide belli kanıtlara bağlanmak da doğru değildir, ardarda gelen, birbirini doğrulayan saptamalara önem verilmelidir.

THEDON, (İzmirli) (İ.S. II. yüzyıl ortaları)

Anadolulu bilge. Platon'un düşüncelerini yaymayı amaçlayan çalışmalarıyla ünlüdür. İ.S. II. yüzyıl başlarında, İzmir'de doğdu, orada öldü. Theon, Platon felsefesi yanında matematik, müzik sorunlarıyla ilgilenmiş, onların felsefeyle bağlantılarını göstermeye çalışmıştır.

Theon'un felsefe tarihi bakımından önemi, Platon'un düşüncelerinin daha kolay anlaşılıp yayılması için, yazdığı açıklamalar dolayısıyladır. Özellikle, Platon'un yapıtlarında matematiği ilgilendiren sorunların çözümünü içeren çalışması, bu alanda ilginç bir gelişme olarak nitelenir. Theon'a göre felsefe, matematik sayılar dizisini içeren aritmetik, ölçüme dayanan geometri, uzayla ilgili çizimleri konu edinen stereometri, gök varlıklarının uzaklıklarını, durumlarını araştıran gökbilim, nesnel varlıkları inceleyen fizik gibi belli bölümlere ayrılır. Bunların dışında müzikle de ilgilenen Theon müziği matematiksel, organik, kozmik olmak üzere üç ayırır.

Theon'un dağınık yazılarını, ilkin 1644'te Boulliau, sonra Dupuis bir araya toplayarak, 1892'de, Fransızca olarak yayımlanmıştır. Bu yapıtlar, İlkçağ felsefesinde, sayılarla ilgili kuramları öğrenme bakımından, birer özgün kaynak niteliğindedir. Özellikle müzik-matematik-felsefe üçlüsü arasındaki bağlantıyı gösterme konusunda önemli sayılır...

SEKSTUS QUİNTİUS (İ. S. II. yüzyıl)

Stoacılık akımının Roma'da yayılmasına katkıda bulunmuştur. Yaşamı tümüyle bilinmiyor. Ünlü düşünür Plutarkhos'un yeğeni olduğu, Romalı bilge, İmparator Marcus Aurelius'a felsefe okuttuğu, ona Stoacılık konusunda açıklamalar, yorumlar ilettiği yazılı kaynaklarda görülüyor.

Marcus Aurelius'un büyük bir saygıyla andığı Sekstus Quintus, Stoacılık öğretisinin Roma'da yayılmasına çalışan bilgelerden biridir. Onun Kuşkuculuk öğretisine karşı çıkarak kesin bilginin olanaklılığını savunduğu, bu konuda us-istenç ilkelerine dayanmanın yeterli olduğu kanısını ileri sürdüğü bilinmektedir.

Yazılı yapıt bırakmayan Sekstus Quintus'un düşüncelerini içeren, ondan kaldığı ileri sürülen alıntılar bilge Sekstos Empeirikos'un yazılarına eklenerek bir kitapta toplanmıştır. Ayrıca Marcus Aurelius'un yazılarında onun düşünceleriyle ilgili bilgiler vardır.

Sekstus Quintius'un felsefe tarihi bakımından önemi, Stoa öğretisinin Roma'da gelişmesine katkıda bulunması, bu alanda kimi aydınlara öncülük etmesidir.

SEKSTOS EMPEİRİKOS (200-250)

Anadolulu hekim, felsefe tarihçisi. Kuşkuculuk'un gelişmesi, felsefe tarihi konusundaki çalışmalarıyla ünlüdür.

İ.S. 200 dolaylarında Tarsus'ta doğmuş, 250'de felsefe okuttuğu İskenderiye'de ölmüştür. Yaşamıyla ilgili bilgiler azdır, düşünceleri kendi yapıtları üzerindeki incelemelerden öğrenilmektedir. Kimi kaynakların bildirdiğine göre Atina, Roma illerini gezmiş, oralarda Kuşkuculuk'la ilgili düşüncelerin durumunu öğrenmiş, sonra İskenderiye'ye giderek Pyrrhon'un geliştirdiği öğretiyi yaymaya çalışmıştır. Bir hekim olan Sekstos Empeirikos için önemli olan gerçeğin açık seçik nitelikte kavranıp kavranamayacağıdır. Bu konuda hangi olanaklardan yararlanılması gerektiğini araştırır, duyuları, us ilkelerini, mantığı, öteki bilimleri eleştirerek, insanın kesin, genel geçerlik taşıyan bir bilgiye varamayacağı görüşünü ortaya koyar.

Sekstos Empeirikos'a göre, bilgi konusunda, kesin sav yanılgıya düşmektedir, ortada üzerinde anlaşmaya varabilecek kuşkudan uzak, açık seçik bir ölçü yoktur. Bu konuda başta metafizik olmak üzere, bütün deney bilimleri gibi felsefe, dilbilgisi, gökbilim, müzik, retorik de yanılmaktadır, üstelik yanılmanın nereden kaynaklandığını da görememektedir. Matematik bilimlerde de kesinlik aramak boşunadır, onlar da birtakım çelişkiler içindedir. Bunun en açık örneği çizgi, nokta sorunudur. Geometri de çizgi, gereğinde yer kaplamayan, gereğinde de yer kaplayan noktalardan oluşur. Yer kaplayan nok-

talardan oluşursa çizgi de yer kaplar öyleyse somut bir varlıktır, doğadadır. Yer kaplamayan noktalardan oluşursa o zaman da yer kaplayan bir nesneye uygulanamaz, yalnız düşüncede vardır, gerçek olduğunu gösterecek bir kanıt bilinmemektedir. Öte yandan çizgi noktalardan oluşur, nokta ise iki doğrunun kesiştiği yerdedir. Bu tanım da gerçekçi, inandırıcı değildir, başlangıç ilkesi çizgi mi nokta mı belli değil.

Duyulara kesinlikle güvenilemez, ancak onların varlığı da yadsınamaz, onunla insan, çevresi arasında bağlantı kurar, ancak bu bağlantı duyularla sağlanan bilginin kesinliğini, genel geçerliliğini saptamaya yetmez. İnsan tatma duyusuyla balın tatlı olduğunu anlar, oysa buna dayanarak tatlılığın balın özünden geldiğini, balın yapısı gereği olduğunu söyleyecek ölçüde bir genel yargıya varamaz. Birine tatlı gelenin başkasına acı gelişi bu konuda duyunun kesin ölçü olmadığını gösterir. Bu nedenle kuşkucu bilge kesin bir görüşe saplanmadan görünüşe göre yargıda bulunur. Sekstos Empeirikos'a göre Kuşkuculuk'un dört temel öğesi vardır. A- İnsanı duygulu, anlıklı kılan doğa yasalarıdır. B- Tutkuların, eğilimlerin biçimlenmesinde doğal olaylar etkindir, zorunludur. Sözgelişi açlık-susuzluk tutku, eğilimin oluşunda etkilidir. C- Alışkanlıklar, kurumlar. Ç- Sanatlarla ilgili uygulamalı bilgiler. Bu bilgiler insanı çalışmaya, yarar sağlamaya, yaşamını sürdürmek için gerekli nesneleri edinmeye yöneltir. Bu dört öğe insanda duygu, anlık, anlık dışında kalan yetilerin oluşmasında da etkisini gösterir.

Sektos Empeirikos, Kuşkuculuk'la ilgili on durumun, on yerleşik öğenin (tropos) bulunduğunu ileri sürer. 1- Hayvanlar değişik yaratılıştadır, birine yararlı olan ötekine ölüm getirebilir. Sözgelişi yılan için koruyucu dolayısıyla yararlı olan ağı başka hayvanı öldürür. 2- İnsanlar da ayrı ayrı yaratılıştadır, birinin tutumu, davranışı ötekine benzemez, bu da bir konuda kesin anlaşmaya varmayı engeller. 3- Duygulu varlıkların duyuları da birbirine benzemez, kimi çok duyarlı kimi az duyarlıdır. 4- Durumlar, koşullar da her zaman bir değil, değişiktir. 5- Durumlar türlü olduğu gibi yerler aralıklar, uzaklıklar da başka başkadır. 6- Nesneler karışıktır, insana yalın

değil de topluca, karışmış biçimde verilir. Sözgelişi insan rengi ancak bir nesneyle birlikte algılar, ateşle yakıcılığı ayrı ayrı varlıklar gibi duyamaz. 7- Nicelikler de açık seçik değildir, toplu olduğunda başka, tek tek alındığında başka etki yapar. 8- İlişkiler tek biçimli değildir. 9- Seyreklik sıklık durumu da etkileyici bir nitelikledir. 10- Kurumlar, töreler, alışkanlıklar özdeş olmayan etkilenmelerin kaynağıdır. İşte bu on durum insanın kuşkuya kapılması için yeterlidir. Bütün eski kuşkucuların değişik tanımlarla öne sürdükleri bu şaşırtmaca öğelerini yeniden ele alan Sekstos Empeirikos, onlara karşıtlık, sonsuz ilerleme, varsayım, görelilik, kısır döngü olmak üzere beş ilke daha ekler.

Kuşkuculuk'u yeni bir yorumla geliştirmeye çalışan Sekstos Empeirikos felsefe tarihi bakımından önemli olan başka çalışmalar da ortaya koymuştur. Bunlar, kendinden önce gelen düşünürlerin görüşlerini sergileyen, onlara yöneltilen eleştirilerdir. O, önce bir bilgenin görüşünü özetler, sonra ona karşı kendi eleştirel düşüncesini ileri sürer. Bu çalışma, yazılı yapıtı kalmayan kimi düşünürlerin görüşlerini öğrenmede kaynak niteliği taşımaktadır.

Yapıtları: *Hypotiposeis Pyrrhoneioi*. *Adversus Methematicos*.

Kaynaklar:

V. Bronchard, *Le sceptiques Grecs*, 1932.
W. Heinz, *Studium zu S. Empeirikos*, 1932.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

THALES

Doğayı, varlık türlerini, din inançlarının dışına çıkararak. bağımsız bir felsefe sorunu durumuna getinne eğilimi Anadolu'da başlamıştır. Felsefe tarihinde "Doğacı Felsefe" ya da "Doğacı Filisoflar" diye anılan düşünce akımının öncüsü Miletos'lu Thales'tir. Bu akımın temelini *Peri Physeos* (Doğa Üstüne) kavramı oluşturur. İlk doğacı filisofların, görüşlerini içeren. yapıtlarına bu adı vermişlerdi. Burada sözkonusu olan doğa nesnel evrendir, duyularla kavranan varlık bütünüdür, tinsel evrenle ilgisi yoktur. Doğacı Felsefe Öğretisi'ne göre tinsel evren de doğal ve nesneldir.

Thales'in başlattığı bu felsefe anlayışı, ondan sonra gelen, doğanın su değil de başka kurucu öğelerden oluştuğunu ileri süren. bilgelerce geliştirilmiştir. Hepsi de Anadolu'nun Ege kıyılarından olan bu bilgelerin birer öğreti kuranları Anaksimandros. Anaksimenes, Herakleitos, Tektanrıcılık'ın öncüsü sayılan Ksenophanes, Anaksagoras, Demokritos ile Sicilyalı Empedokles, Elealı Parmenides. Zenon, Sisamlı Pythagoras gibi bilgelerdir. Bunlardan Thales kurucu ilkenin *su*, Anaksimandros *Apeiron* (sınırsız olan), Anaksimenes *Psykhé* (hava). Herakleitos *Pyr* (ateş), Pythagoras *sayı* olduğunu ileri sürmüştür. Empedokles, kurucu öğenin tek değil, *toprak* (gea) ile birlikte ateş, su, hava gibi dört olduğu görüşünü savunmuştur. Demokritos'a göre kurucu öğe *Athomas*'tır (bölünemeyen). Zenon. Parmenides daha çok devinmenin, varlığın "Birlik"i

üzerinde durmuş, Anaksagoras *Nous* (us) kavramını geliştirerek varlığı açıklamaya çalışmıştır. Belli bir anlamda Özdekçilik'in öncüsü olan, varlığın kurucu ilkesini nesnel bir öğeye indirgeyen bu düşünürlerin öğretileri, felsefe tarihi boyunca tartışma konusu olmuş, onlardan birçok düşünce akımı doğmuştur. Bütün bu akımların birleştiği odak doğanın yapısı, yasaları, kaynağı, insanla olan bağlantısıdır.

Doğacı Felsefe, Atina Okulu'nun ortaya çıkışı, özellikle Sokrates, Platon, Aristoteles üçlüsünden sonra, temel konu olarak insanı almış, doğa ancak insanla olan ilişkisi açısından görülmüştür. İtalya'da Humanizm akımının başlamasıyla doğa yeniden felsefenin temel sorunu durumuna gelmiş, insan-evren bağlantısı somut bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Rönesans olayının gelişmesi felsefeye bilimsel bir nitelik kazandırma görüşünü getirmekle kalmamış insan-evren bağlantısını bir varlık özdeşliği olarak anlamıştır. Özellikle fizik, gökbilim, matematik, biyoloji gibi bilimlerin gelişmesiyle doğa felsefesinin boyutları genişlemiş, deney, gözlem yöntemlerinden yararlanılarak, felsefeyi daha sağlıklı bir tabana oturtma gereği duyulmuştur. Rönesans'tan sonra gelen dönemlerde, insanın da, evrende görüldüğü gibi, belli doğal yasalara bağlı bir varlık olduğu görüşü öne sürülerek, bilim-felsefe birliği içinde incelenmesi geçerlik kazandı. XVIII. ve XIX. yüzyıl felsefelerinde doğa kavramı, XV, XVI. yüzyıllarda olduğu gibi fizik-matematik yapının simgesi olarak nitelendi. Buna karşıt bir doğrultuda gelişen ikinci görüş de canlı, cansız doğa gibi iki varlık alanının bulunduğunu benimsemedir. Biyolojinin öncülük ettiği bu bilimsel görüş mekanizm-vitalizm ikilisine geniş bir tartışma alanı sağlamıştır.

XIX. yüzyıl ortalarından sonra hızı bir gelişme gösteren, özdeğin yapısını açıklamaya çalışan Atom Fiziği, deney, gözlem bilimleri gibi felsefeyi de etkiledi. İlkel Atomculuk'tan bambaşka bir içerik taşımasına karşın, onun gelişim çizgisi üzerinde bulunan, bu yeni görüş yalnız cansız doğanın değil canlı doğanın da birtakım fizik yasalarına bağlı olduğunu ortaya koydu. Bu görüş doğal yapı-tinsel yapı bağlantısını ser-

giledi. Düşünen insanın tinsel yetileri yanında, onların dayandığı somut, örgensel bir alanın bulunduğu gösterildi. Özellikle Antropoloji, Yeni Varlıkbilim insanı ayrı yasalara bağlı bölümlerden oluşan bir bütün diye gördü. Sözgelişi insan "Geist" denen yetisiyle ayrı bir varlık alanının taşıyıcısıdır. Oysa gövde yerkaplayan, ağırlığı olan, düşen, genişleyen, daralan bir varlık olarak fizik yasalarına bağlıdır. Bu sav psikoloji-biyoloji, antropoloji ilişkilerini ortaya çıkardı. Öte yandan, gene insan varlığı, doğa sözkonusu olursa, gövdeyi kuran öğelerin yapısı gündeme gelerek işe kimya karıştı. Bütün bunlar, Thales'in "doğanın kurucu ilkesi nedir?" sorusundan sonra ortaya çıkan, çağlar boyunca gelişerek birçok bilimin doğmasına olanak sağlayan bir ilerleme sürecinin ürünüdür.

DEMOKRİTOS

Felsefeyle ilgili düşüncenin üzerinde yoğunlaştığı ilk anakonu evrenin kaynağı sorunudur. Bütün varlık türlerini kuşatan evren engin bir "bütün"dür. Bu bütünü kuran birtakım öğeler vardır. Felsefe, İlkçağ Anadolusu'nda, evreni kuran öğelerin ne olduğu sorusunu sormakla, bu soruya çözüm aramakla başlamıştır. Çok değişik varlık türlerini kuşatan evrenin kurucu öğesi Thales'e göre "su", Herakleitos'a göre "ateş", Anaksimen'e göre "hava"dır. Empedokles ise bu üç ilkeye, "toprak"ı ekleyerek dörde çıkarmıştır.

Bu dört kurucu öğenin değişik oranlarda birleşmesinden varlık türleri oluşmuştur. Bu oluşma bir "bireşim"dir, bunun karşıtı da "ayrışım" olan çözülmedir. Bireşimi sağlayan ilkeye "sevgi", ayrışıma neden olana da "tiksinme" diyen Empedokles, evrende ortaya çıkan bütün olayların bu ilkelerden kaynaklandığı görüşünü savunmuştur. Bu bireşim, kurucu öğeler arasındaki orana göre değişerek, varlık türlerini oluşturur. Anaksimandros, kurucu öğenin *"apeiron"*, Anaksagoras ise *"nous"* olduğu görüşünü ortaya atmışlardır. Leukippos'un kuramını benimseyen Demokritos ise kurucu öğenin "atom" olduğunu ileri sürmüştür. Eski Yunanca bölüm anlamına gelen *"tomon"* sözcüğü ile olumsuzluk öneki "a"dan oluşan "a-tomon, a-tomas - atom" kavramının gerçek anlamı, "daha ufak bölümlere ayrılamayan" demektir. Nesneleri kuran bu atomların biçimleri değişik olduğu gibi sayıları da sınırsızdır. Evreni,

onun kuşattığı varlık türlerini kuran atom "dolu"dur, bu nedenle "varlık"tır. Onun karşıtı ise "boş"tur, bu nedenle de "yokluk"tur. Atomcu kuram ikiye ayrılır; birine göre varlıkla yokluk, "doluluk" - "boşluk" birbirinin karşıtı olmasına karşılık, birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. Öteki kurama göre "boşluk" olarak nitelenen "yokluk" sözkonusu değildir, yalnız "varlık/doluluk" vardır "boşluk/yokluk" yoktur. Bu iki ayrı görüş uzay, atomların devinimi sorununu yaratmıştır.

Bir kurama göre, atomlar boş uzayda "kendiliğinden" devinir, bu devinme bir yer değiştirmedir. Yer değiştirme ise, atomun boş yeri (uzayı) doldurmasıdır. Bu devinim sonucu ortaya çıkan "doldurma-boşaltma" olayı sonsuzdur. Başka bir kurama göre de devinim bir "çarpma" sonucudur, "uzay" denen de gerçekte boş değil, atomlarla doludur. Bu iki karşıt görüş, felsefe tarihinde, hepsi de atomdan kaynaklanmasına karşın, değişik kuramların doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Epikuros, bu soruna yeni bir yorum getirmiştir. Atomlarla ilgili devinimleri "gerekimci", "raslantısal", "mekanik" gibi kavramlarla açıklamaya çalışan bu kuramlar, daha sonraki çağlarda, fizik, gökbilim alanlarında yeni sorunların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Fizik bilimlerinin gelişmesi, yeni deney araçlarının bulunması, sonunda "bölünemez" diye nitelenen atomların da daha ufak öğelerden kurulu bir bütün olduğu anlaşılmıştır. Çağdaş fizikte atomun "proton", "nötron", "mezon", "nükleon" gibi, değişik etkiler yapan, öğelerinin varlığı ortaya konmuştur.

ANAKSİMANDROS

İlkçağ Anadolu-Yunan felsefesinde evrenin, onu dolduran varlıkların, tek bir ilkeden türediği sorunu Thales'in suyu "oluş"un "arkhe"si saymasıyla başlamıştır. Evren, görünüşte, değişik varlıklardan kurulu bir bütündür. Oysa gerçekte varolan tek ilkedir, "arkhe"dir. Bu ilkede, varlığın taşıdığı bütün özellikler, nitelikler bulunur. Varlık türlerinin oluşması bu ilkenin değişik koşullar altında başkalaşmasına, sürekli değişip dönüşmesine bağlıdır. Yaş-kuru, soğuk-sıcak, katı-yumuşak, akıcı-uçucu gibi karşıt özellikler taşıyan bütün nesneler de bu ilkenin ürünleridir. Bu ilke diridir, yaratılmamıştır, yokolmayacaktır, kendiliğinden vardı, öyle kalacaktır.

Thales'in somut bir varlık olarak düşündüğü ilke su idi, duyularla algılanan, evrende yeterince bulunan bir varlıktı. Suyun, bir varlık ilkesi olarak benimsenmesi, özellikle karşıt nitelikler taşıyan nesnelerin oluşmasında ortaya çıkan soruna çözüm aranmasında birtakım güçlükler yaratmıştı. Mantık kurallarına göre çalışma gereğinde olduğunu ileri süren felsefe, suyun varlık türlerinin anamaddesi olarak benimsenmesinde birtakım çıkmazlarla karşı karşıya gelmişti. Bu çıkmazların ilki bir tözden oluşan varlık türlerindeki karşıtlıkların belli bir uyuma bağlanarak giderilmesiydi. İlkçağ Anadolu-Yunan felsefesi bu çıkmazları kesin bir sonuca vardırarak giderecek durumda olmadığından, sürekli bir arayış içindeydi. İşte, Thales'in çağdaşı, öğrencisi Anaksimandros'un, varlığın oluşturucu il-

kesi diye. "belirsiz" anlamına gelen "apeiron"u ortaya atmasının nedeni budur.

"Apeiron" belli nitelikler taşıyan varlık türlerinin oluşturucu öğesi olmakla birlikte, bilinen niteliklerin ötesinde bir yapı taşır. Onun değişerek yeni varlıklar ortaya koyması oluş sürecini gerçekleştirir. Oluş süreci önü-sonu olmayan, kesintiye uğramayan, boyuna kendi kendini yenileyen, biçimlendiren bir yaratma akışıdır. Bu akışta yoktan varetme değil, karşılıklı dönüşüm yoluyla biçimden biçime girme sözkonusudur. Soyut, kavranamayan, bütün özellikleri duyularla bir veri durumuna getirilemeyen "apeiron", Thales'in somut varlık olan "su"yu ilke saymasına karşı bir tepki ya da yeni bir yorum olarak ortaya çıktı. Böylece felsefe tarihinde, somut varlık olan ilkenin karşısına, yalnız dönüşümleri sonucu duyularla kavranan olayların, varlık türlerinin yaratıcısı sayılan soyut bir töz çıkmıştır. Anaksimandros'un "apeiron" olarak adlandırdığı bu tözün, kendisinden yüz elli yıl sonra gelen, gene Anadolulu bir bilge olan Anaksagoras'ın düşünce evreninde "nous" denen bir ilkeye dönüştüğü görülmüştür. "Nous" taşıdığı nitelikler bakımından, "apeiron"a benzemez, ancak soyut bir varlık olması dolayısıyla, özdeş düşünce ortamında ele alınmıştır.

Gerek "apeiron", gerekse "nous" ilkçağdan ortaçağa yorum değiştirerek geçmiş, tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla yaratılış olayının açıklanışında bambaşka anlatım biçimi kazanmıştır. Augustinus'tan Bonaventura'ya dek bütün ortaçağ hıristiyan tanrıbilimcileri, tanrı varlığının açıklanışında, "bilinemez", "kavranamaz", "belirsiz", usun gücünü aşan bir tözden sözetmişlerdir. Tanrısal nitelikler taşıdığından dolayı "bilinemeyen", "belirsiz" olan bu tözün kaynağının, felsefe tarihinde ele alınan sorunların gelişim çizgisi izlenince, "apeiron"a vardığı görülür. İslam ortaçağında "apeiron" kavramının benzeri "bilinemez" diye nitelenen yaratıcı tanrısal güçtür. Bu güç sınırsızdır, sonsuzdur, doğmamıştır, yokolmayacaktır, bütün oluşların, yokoluşların, değişmelerin, dönüşmelerin kaynağıdır, başlıca ilkesidir.

İslam tasavvufunda tek varlık olan tanrı, değişik niteliklerle,

"görünüş alanı"na çıkınca varlık türleri oluşur. Evreni dolduran bütün varlık türleri "bilinemeyen", usun kavrayış gücünü aşan, ancak bütün nitelikleri özünde taşıyan tanrısal erkten kaynaklanır. Varoluş bu tanrısal erkin duyulara verilmesidir, görünür duruma gelmesidir. İslam düşünürlerinin, doğrudan doğruya, "apeiron" kavramıyla karşılaştıkları öne sürülemez, ancak, İlkçağ Anadolu-Yunan düşüncesini Batı'dan önce öğrendikleri, o dönemde bilinen felsefe yapıtlarını Arapçaya çevirdikleri, bu yolda ilk adımı attıkları gözönünde tutulursa, hangi kaynakların etkisi altında kaldıkları kolayca anlaşılır. Nitekim "bilinemez", "belirsiz", "yaratılmamış", "yokolmayacak" gibi durumları bildiren kavramlar hıristiyan anlayışına da, islam düşüncesine de Anadolu-Yunan kökenli felsefe ürünlerinden geçmiştir. Tektanrıcı dinlerde, özellikle doğuş dönemlerinde, bu tür kavramları türetecek başka bir kaynak bilinmiyor.

Ortaçağın ardından gelen Batı felsefesinde önemli bir sorun olan "bilinemez" kavramının kökeni de "apeiron"dan beslenen "belirsiz" anlamına dayalı yorumdur. Özellikle kaynak sorunlarında, oluşun varlığı tartışma dışı bırakılırken, oluşa yolaçan ilkenin bütünlüğünün bilinemediği durumlar ortaya çıkmaktadır. İlke devindirici, ortaya koyucu bir güç olarak alındığında bile özü bilinemiyor, "belirsiz" kalıyor...

ANAKSİMENES

İlkçağ Anadolu düşüncesinde başlıca konu evrenin yapısını oluşturan özlerin ne olduğunu, değişimden kaynaklanan gelişmenin hangi koşullar altında gerçekleştiğini bulmaktı. Felsefe tarihi boyunca sürüp giden, değişik kuramların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bu ilke sorununa, doğacı felsefenin kurucularından biri olan Anaksimenes hava (aer) ile çözüm bulmaya çalıştı. Thales'in "su" gibi somut bir doğa varlığı olarak benimsediği bu kurucu ilkeye karşı Anaksimandros daha geniş yorumlara elverişli, belli bir niteliği bulunmayan "apeiron"u ileri sürerek soruna soyut sayılabilecek bir kavramla çözüm aramıştı. Düşünce tarihi bakımından bir gelişme olan bu çözüm biçimine, daha sonra, Anaksimenes Thales'e geri dönerek, gene somut bir doğa varlığıyla, aer (hava) ile, karşı çıktı. Evreni, onu dolduran varlık türlerini oluşturan ilkenin hava olması, havanın da diri bir özdek niteliği taşıması, felsefe tarihinde özdeğin canlılığı anlamını içeren "hylozoizm" kuramının gelişmesinde önemli bir adım sayılır.

Evrenin kurucu ilkesi, hangi doğal varlık olursa olsun, kendi bütünlüğü içinde diridir, kendiliğinden devinir, kendiliğinden vardır, yaratılmamıştır, yokolmayacaktır. Özdeğin diriliği kuramı, canlılığı tanrısal bir öğe sayan ve doğaüstü evrende bulunduğuna inanan, onu "ruh"ta arayan çoktanrıcı inanca karşı yeni bir çözümdü. Özdeğin dışında ona egemen olan bir varlığın bulunması sözkonusu değildi. Anaksimenes'in ileri sür-

düğü "hava", özü gereği, yalnız devindirici, dirilik verici bir öğe değil, varedici gücü bulunan somut nesnedir. Sonraki çağlarda, daha geniş yorumlarla, "hava" kavramının alanı genişletildi, "yel", "ruh", "soluk" gibi anlamlarla içeriği çoğaltıldı. Sokrates-Platon-Aristoteles gibi bilgelerin düşünce evreninde "hava"nın yerini, özdeğin dışında, bambaşka nitelikler taşıdığı ileri sürülen, gene Anaksimenes'ten kaynaklanan "ruh" kavramı aldı. "Pneuma", "psykhe", daha sonra özellikle Latin felsefesinde "anima", "spiritus" özdeğe dirilik kazandıran bağımsız bir töz olarak yorumlandı. Özdeği, kendi bütünlüğü içinde dıştan gelen bir etki olmaksızın, diri sayan doğacı felsefenin karşısına çıkan yeni anlayışa göre varlık canlı, cansız olmak üzere ikiye ayrıldı. Özellikle Aristoteles bununla da yetinmeyerek hayvana canlılık veren tözle insana dirilik kazandıran tözü ayrı ayrı nitelikler taşıyan birer varlık olarak gördü. Hayvana dirilik veren tözün özünü bilinçsiz devinme, insana canlılık sağlayan tözün özünü de bilinçli düşünme oluşturuyordu. Sokratesçi felsefe okullarına bağlı bilgelerin büyük bir bölümü ise "tin"i tanrısal bir varlık olarak nitelemişti. Bu "tin"in yeni bir varlık kavramı olduğu söylenemez, "hava"nın başka bir yorumudur.

Anaksimenes'in varlık türlerinin tek ilkesi, canlı diye nitelediği hava (aer) Ortaçağda yeni bir yoruma uğratıldı. Gerçekte Platon'la Aristoteles'in "ruh" görüşünden kaynaklanan bu yorum "hava" kavramını "ruh"tan ayrı bir töz olarak niteledi. "Hava" evreni dolduran, dirilerin soluk alıp vermelerini sağlayan, uzayın enginliğini kaplayan bir nesnedir, "ruh" ise tanrısal bir varlıktır ve ölümsüzdür. Gövdeye devinme yeteneği veren, özdeğe dirilik kazandırarak insanı, hayvanı oluşturan "tin"dir. Tin gövdeye girince dirilik başlar, gövdeden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir. Gerek Hıristiyan, gerek İslam ortaçağı "tin" konusunda doğacı felsefenin görüşüne katılmamış, buna karşın, Aristoteles'in bu konuyla ilgili düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek benimsemiştir. Kavramların kökenlerine dayanılarak açıklama yapılırsa, sonraları "ruh" anlamını içeren, hava'dan (aer) apayrı bir nitelik taşıdığı ileri sü-

rülen bütün sözcüklerin, başlangıçta, somut bir doğa varlığını yansıttıkları soyutlaşmanın Sokrates-Platon-Aristoteles üçlüsünden kaynaklandığı, tektanrıcı dinlerin egemen olduğu ortaçağda doruğa ulaştığı görülür.

"Hava" kavramının "tin"le bağlantılı olarak, yeni bir yorumu da tasavvufta görülmektedir. Yenieflatunculuk'tan esinlenen tasavvuf akımı "hava"yı varlık türlerini oluşturan dört ilkeden (toprak, su, ateş, hava) biri olarak görmüştür. Thales'in kurucu öğe olarak öne sürdüğü "su"ya karşı Anaksimenes "hava"yı, Harekleitos "ateş"i, Empedokles ise "toprak"ı ortaya atmıştır. Hava kurucu öğelerden biri olması nedeniyle "tin"den ayrıdır, onda dirilik, kendiliğinden devinme, devindirme gücü yoktur. Bütün egemenlik, tanrısal bir özle donatılmış olan, tin'in elindedir. Tin, özü gereği, canlıdır, gövdeden öncedir, gövdeden ayrıldıktan sonra da varlığını sürdürecektir.

Konuya felsefe tarihindeki gelişim çizgisi izleyerek bakılırsa hava (aer) kavramının sürekli bir yorumdan geçirilerek boyuna anlam değiştirdiği, çağların anlayışlarına göre, içerik kazandırıldığı görülür. Bu gelişim ise aer, pneuma, psykhe, spiritus, anima ve tin, ruh, yel, hava, can doğrultusundadır.

ANAKSAGORAS

İlkçağ Anadolu-Yunan felsefesinin başlıca sorunu "oluş"tu demiştik. "Oluş" Thales, Anaksimenes, Herakleitos, Empedokles gibi doğacı bilgelerde varlığın kurucusu olan ilke (arkhe) ile bağlantılıydı. Bu kurucu ilkelerin belli bir oranda değişip dönüşmesiyle ortaya çıkan "oluş" olayı varlık türlerini yaratıyordu. "Oluş" olayının gerçekleşmesinde ilkenin yapısıyla bağlantılı belli bir düzen vardı. Thales, Anaksimenes, Anaksimandros bu oluşturucu ilke dışında, yasa niteliği taşıyan bir kuralın dolayı olarak söz etmişlerse de adını koymamışlardı. Herakleitos, "ateş"i varlık türlerinin ilkesi olarak açıklarken düzen sağlayıcı gücün, ölçünün "logos" olduğunu, bütün olayların bu kesin yasaya, ölçüye göre gerçekleştiğini ileri sürmüştü. "Logos" olayların bu kesin yasaya, ölçüye göre gerçekleştiğini ileri sürmüştü. "Logos" bir kuraldı, kesindi, genel geçerliği vardı. Anaksagoras ise, böyle kesin bir kuralın, bütün oluş olaylarını yöneten bir genel ilkenin varlığına inanmış, ancak bunun "logos" değil de "nous" olabileceğini ortaya atmıştı.

"Nous" varlık türlerinin "oluş"unu sağlayan eylemin başlangıç ilkesidir, düzenleyicidir, yöneticidir, bilinçlidir. Anaksagoras'ın "nous" kavramına yüklediği anlam, felsefe tarihinde, "oluş" olayının bilinçli bir ilkeye bağlanması bakımından yeni bir buluştur. Herakleitos'un "logos"undan daha geniş kapsamlı, açık olan "nous", evrende bütün olayların belli bir ereğe (telos)

göre geliştiğini, bu olayların dışında yönetici bir gücün bulunduğunu göstermesi yönünden de ilginçtir. Bu kavram, sonraları, Sokrates'ten başlayıp Platon, Aristoteles'e değin gelen, onlarda yeni bir yorumla biçimlenen us (logos-us) kavramının öncüsüdür. Sokrates'in yönetici, düzenleyici, bilinçli bir nitelik taşımasına karşılık, soyut bir varlık olarak tanımladığı us (logos) öğrencisi Platon'un, onun da öğrencisi Aristoteles'in düşünce ortamında bambaşka bir özellik kazanmıştı. Onlara göre us somut bir varlık olmadığı gibi "oluş" olayının içinde değil üstündeydi, duyularla kavranan evrenin, varlık türlerinin "ötesinde" yönlendirici bir güç olarak bulunuyordu. Bu görüş Anaksagoras'ın öne sürdüğü "nous" kavramına başka bir yorum getirmekti. Bu yorum türü, "nous"la, "logos" adı verilen, usu birbirinden ayırmak için, "düzen", "yasa", "kural" anlamına gelen "nomos"un ortaya atılmasına olanak sağlamıştı. "Nous"un bilinçli, istençli yanına us (logos), düzen, yasa, kural anlamında söylenen yanında "nomos" denmişti. Böylece, Anaksagoras'ın, birkaç anlamla yüklü, "nous" kavramından ikisi de soyut nitelikte olan, "logos" ile "nous" kavramından ikisi de soyut nitelikte olan doğmuştu.

Deney bilimlerinin gelişmesi sonucu, evreni daha yakından tanıma olanağı bulan insan, Platon-Aristoteles felsefesinin etkisinde kalarak doğaüstü bir usun (logos) varlığını ileri sürmüştür. Bütün evreni, evrende geçen olayları yönettiğine inanılan bu güce, Anaksagoras'ın "nous" kavramına verdiği anlama yakın bir nitelikle "evren usu" ya da "evrensel us" denmiştir. Ortaçağ'da, özellikle tektanrıcı dinlerin, Kutsal Kitab'ın etkisiyle, "evrensel us" daha soyut bir niteliğe bürünerek "tanrısal us"a dönüşmüştür. Kimi tanrıbilimcilere göre "tanrısal us" yaratış olayından beri, bütün "oluş" eylemlerinin, onlarla birlikte sürekli bir "oluş akışı"nın içindedir. Kimi tanrıbilimciler ise "tanrısal us"un istençli, bilinçli bir varlık olarak evrenin, onun içinde geçen olayların "üstünde" kaldığı kanısındadırlar. İslam Ortaçağı'nda da bu iki ayrı "tanrısal us" anlayışı geçerlik kazanmıştır.

Tasavvuf akımı "tanrısal us"a Anaksagoras'ın "nous"una

yakın bir anlam vermiş, onu evrenin yönetici, özü, bilinçli yasası, istençli ilkesi, bütün olayların akışı içinde bulunan, yapıp ettiklerini bilen bir varlık olarak nitelemiştir. Özellikle varlık birliği görüşünü benimseyenler için "tanrısal us" soyut bir varlık değildir. Temel sorunu "varlık birliği" olan tasavvufun, Yenieflatunculuk'tan kaynaklandığı düşünülürse. İlkçağ Anadolu-Yunan felsefesini. özellikle Platon'u yeniden yorumlayan Plotinos'un görüşlerinden etkilendiği kolayca anlaşılır. Tasavvufta, İslam felsefesiyle bağlaşımlı olarak, "tanrısal us", anlam genişlemesiyle, "tanrısal yasa"ya dönüşmüştür. "Nous"un "düzen", "kural" anlamı "tanrısal yasa". "bilen", "yöneten", "düzenleyen" anlamı da "tanrısal us" olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlamada başlıca aracı kaynak tektanrıcı dinlerle başlayan. karşılıklı olarak birbirini etkileyen düşünce gelenekleridir.

PROTAGORAS

Yunanca, "bilgi" anlamına gelen, *sophos* sözcüğünden türeyen *sofizm*, özellikle Sokrates'in kişiliğinde simgeleşen *philosophos* (bilgiseven) kavramına karşı çıkanlar için kullanılır. Felsefeyi toplum yönetiminde görev alacak gençlerin yetiştirilmesi için bir bilgi dalı olarak benimseyen *sophistés* (bilen, bilgili) diye nitelenen düşünürler kuramsal bilginin gereksizliğini ileri sürmekle kalmamış, yaşam için bir yararın sözkonusu olduğu görüşünü de savunmuşlardı. Bunlar, belli bir gelir karşılığı söylev, dilbilgisi, politika okutur, öğretimin, eğitimin, uygulama alanında, topluma yararlı bir tabana oturtulmasını öngörürlerdi. Hepsinin *"sophistés"* olarak tanınmasına karşın, içlerinde, felsefenin değer, aktöre, bilgi, estetik, devlet, insan, evren gibi değişik sorunlarına, kendi yöntemlerine göre, çözüm arayanları da vardı. Ancak, Sokrates'le öğrencisi Platon'un düşünme yöntemini benimseyen aydınlar, bunlara yerici bir anlamda, genel olarak *sophistés* demekte direndiler. *Sofizm* kavramı, sophistés'lerin tuttukları yol, felsefede gerçeği aramayı, kesin bilgi edinmeyi değil de söylev yönetimine başvurarak, karşısındakini kandırmayı amaçlayan kimseler için kullanılır oldu. İslam düşüncesinde *sofistaî, safsata* biçiminde söylenen bu kavram gerçeğe aykırılık, saçmalık, kandırıcılık, tutarsızlık gibi olumsuz anlamlar içerir.

İ.Ö. V. yüzyılda ortaya çıkan, *sofizm*'i geliştiren *sophistés*lere göre, genel anlamda, insanın kesin bilgiye varması

olanaksızdır, nesneler, evren, sürekli olarak değiştiği gibi kişi de belli belirli bir durumda kalmaz. Bilgiyi sağlayan duyular yanıltıcıdır. nesneleri gerçek nitelikleriyle yansıtamaz. etkenlere göre boyuna değişir. Bir kimse yakından köşeli gördüğü nesneyi uzaktan yuvarlak, suda kırık olanı dışarı çekince düz görebilir. Öte yandan yorgun insana ağır gelen bir nesne dinlenince yeğni gelir. Bu değişiklikler, duyuların güvenilir nitelikte olmadığını kanıtlar. Öyleyse onlarla sağlanan izlenimlere dayanan ussal bilgi de kesin değildir. Bunun gibi. insan bir nesneyi bilemez, nesne bilinene değin değişmiştir, onun bilinen durumuyla şimdiki durumu arasında özdeşlik kalmamıştır. Ayrıca bilen özne de bilinen nesne gibi değişmektedir. İnsan bir konuyu bilse bile başkasına aktaramaz, buna sürekli değişme, aktarma eyleminin içerdiği sürenin akışı engeldir.

Sophistés'lerin savundukları bu görüşlere karşı, philosophos'lar usun yanılmazlığını, kesin ölçülerinin bulunduğunu, bu nedenle açık seçik bilginin varlığını, duyuların istenç, us ilkelerine göre denetim altına alınabileceğini, evrende durağan yasaların egemen olduğunu, insanın kendi kendini ölçüp tartabileceğini ileri sürdüler. Bu iki düşünür türünü birbirinden ayıran başka bir konu da bilginin güncel bir kazanç aracı olarak anlaşılmasıdır. Philosopos'da amaç gerçek bilgiyi edinmek, sophistés'te ise bilgiden yarar sağlamaktır. Evrende nesnenin sürekli bir akış içinde olduğunu, değişmeyen bir varlığın bulunmadığını, bu nedenle genel geçerlik taşıyacak bir bilginin sağlanamayacağını ileri süren Kuşkuculuk felsefede özel yarar amacı gütmediğinden, yalnız sorunların çözümü konusunda belli bir görüş içerdiğinden *sofizm* olarak nitelenemez. Bunun gibi yalnız *logos* denen genel yasanın değişmediğini, onun dışında bütün nesnelerin değişkenliğini ortaya atan Herakleitos'la ardılları da sophistés sayılmaz.

SOKRATES

Anadolu'da doğan Doğacı Felsefe'nin konusu evrenin yapısı, düzeni, onu kuran öğelerin nicelik, nitelikleriydi. Düşünen insan, doğa karşısında, kendine bir sorma gereğini duymuş, varlığının nereden gelip nereye gittiğini öğrenmek istemişti. Bu istek, ondan doğan soru sorma eğilimi düşünce tarihinde etkineden bağlantısının ilk örneğidir. İnsan, doğa karşısında, bir "soru soran varlık" durumuna gelmiş, doğayı tanıma, anlama eğilimi onda düşünmenin önemini vurgulamıştır. Doğayı anlamanın yolu soru sormadan geçer, soru sorma ise bir konu karşısında bulunduğunun bilincine varmadır. İşte felsefenin başlangıcı da bu sorma bilincinin uyanışıdır.

Anadolu'da doğan felsefenin konusu insan değil doğadır. İnsan, doğanın karşısında, onu düşünmenin, araştırmanın konusu durumuna getiren bir eylem varlığıdır. Thales'le başladığı öne sürülen bu doğayı anlama eğilimi gelişerek bir öğreti niteliği kazanmış, Anaksimenes, Harekleitos gibi bilgelerin katkılarıyla, varlığın özü su, hava, ateş gibi tek öğelerden kurulu sayılmıştır. Bu üç bilgenin her biri, evren bütününün tek öğeden (arkhe) oluştuğu görüşündeydi. Empedokles ise kurucu ilkenin tek değil, su, ateş, hava yanında toprağın da bulunduğunu, böylece evrenin bu dört öğeden oluştuğunu, bunların sevginin birleştirip tiksinmenin ayırdığını ileri sürmüştür. Thales'te su, Anaksimenes'de hava, Herakleitos'ta ateş olan kurucu öğe, Empedokles'in toprak'ıyla dörde çıkmış,

ancak gene felsefenin tek konusu doğa olarak kalmıştır. Felsefe tarihinde "Sokrates öncesi felsefe" diye nitelenen bu öğretiler, düşünce tarihi boyunca, değişik kuramlar oluşturarak sürüp gitmiştir. İlkin Sokrates, felsefenin evreni değil de insanı konusu edinmesi gereğini ileri sürmüş, insanı bir "us varlığı" olarak düşünmüştür.

Sokrates'ten sonra insanı konu edinen felsefe, düşünme eyleminde usu egemen kılmış, tek yönetici ilke olarak onu benimsemiştir. Usa dayanan felsefe doğayı değil insanla bağlantılı değerleri, birer kavram niteliğine bürünen soyut varlıkları incelemeye başlamıştır. Artık doğa kuran ilkeler değil, erdem, bilgi, iyi, güzel, doğruluk, yücelik, yiğitlik, yardım, ölçülülük, hak, bilgelik gibi değerler sözkonusudur. Bunlarla ilgili sorunların düzenlenmesi, çözümü de doğayı incelemeyi, gözlemlemeyi değil, soyut bir varlık alanını göz önünde bulundurmayı gerektirir. Felsefe tarihinde doğacı felsefenin yerini insan felsefesi alınca, ondan kaynaklanan birçok öğreti ortaya çıkmış, hepsi de yaşanan değil düşünülen evreni konu edinmiştir. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla, Sokrates'ten gelen insan felsefesi yeni bir nitelik kazanmış, özellikle tanrıbilim, yalnız dini konu edinerek varlık alanını daha da soyutlaştırmıştır. Sokratesçi öğretinin, dinden esinlenen, insanı bir inanç varlığı olarak niteleyen, onu şimdi ile gelecek karşısında bir "kaygı" ile yüzyüze getiren son akım Varoluşçuluk'tur.

PİTTAKOS

Felsefe tarihinde, belli bir aktöre anlayışının öncüleri olarak bilinen, düşüncelerini birer özdeyiş niteliğinde açıklayan yedi aydını "Yedi Bilge" diye tanımlamak yaygın bir gelenektir. Hepsi de İ.Ö. VII. VI. yüzyıllarda yaşayan bu aydınlar arasında, Thales felsefe düşüncesinin, Solon da yasakoyuculuğun atası sayılır. Bias, Khilon, Kleobulos, Periandros, Pittakos gibi beş bilge ise, yaşamda uyulması gereken kuralları, izlenilmesi yeğlenen yolu, belli bir felsefe dizgesi oluşturmadan, kısa öğütlerle açıklamışlardır. Çoğu Batı Anadolulu olan bu bilgelerin özdeşiyleri, kısa yaşamöyküleriyle birlikte, Diogenes Laertius'un yapıtında bulunmaktadır. Kimi felsefe tarihçisinin, belli bir sorunu içeren, felsefe düşüncesinin öncüleri saydığı bu aydınların sözleri halk dilinde de birer atasözü niteliğine dönüşerek yaşamaktadır. Bu özdeyişlerin, hepsi de aktöreyle ilgili olduğundan, usa dayalı bir yaşama anlayışını dile getirdiği görülür. İşlenen konular davranışlara yön verici niteliktedir. Ortak öğe erdem, bilgi, doğruluk, iyiliktir.

Erdem, kişinin ölçülü, yüce, eliaçık, başkalarına saygılı, yardımsever, ağırbaşlı olmayı gerektirir. Bütün bireylerin, birbirlerine karşı, erdemle davranmaları önerilir. Bilgi öğrenmeye, yaptığını, yapacağını bilmeye, us, istenci kullanmaya dayanır. Bu nedenle de sorumluluk, yükümlülük duygusunu içerir. Doğruluk bütün eylemlerde belli bir kurala dayanmayı, eşitlikle davranmayı, dengeli, gereken neyse onu yapmayı amaçlar.

Doğrulukta tutku, duygu, özel beğeni değil istenç yönetici öğedir. Bu özelliği dolayısıyla, kişinin çıkarını engellese bile, ondan şaşmamak aktörenin başlıca ilkesidir. İyilik her türlü eğirilikten, çıkardan, yan tutmaktan uzak kalmak, başkalarına karşılıksız yardımda bulunmak, sevgi, saygı göstermektir. Erdem, bilgi, doğruluk, iyilik gibi dört temel öğe yöneticilerde, yargıçlarda, eğitimcilerde, toplumun öteki önemli görevlilerinde eylem biçiminde görünüş alanına çıkar. Bunların söylediklerine, öğütlediklerine değil yaptıklarına, eylemlerine bakılır. Söylediğiyle yaptığı arasında uyum bulunmayan bir toplum yetkilisinde bu dört öğeyi aramak boşunadır.

PYRRHON

Felsefe tarihinde Pyrrhonculuk, Kuşkuculuk gibi adlarla anılan öğreti, bilginin kaynağı, kesinliği sorununa karşı ileri sürülen olumsuz görüşü içerir. Yunanca gözlemek, incelemek, irdelemek anlamlarına gelen *skeptesthai* kavramından türemiş, sonra bir düşünce akımının genel adı olmuştur. Önce Yunanistan'da ortaya çıkan Kuşkuculuk, sonraki yüzyıllarda Roma, Anadolu, Suriye yörelerine yayılmış, felsefenin yanısıra yazın alanını da etkilemiştir. Özellikle Arkesilaos ile Karneades'in geliştirdikleri Kuşkuculuk önemlidir. Bilimin olanaksızlığını ileri süren bu görüşün Pyrrhon'dan çok önce, Megara'da doğduğunu, Pyrrhon ile ardıllarının çabalarıyla özgün bir felsefe dizgesi niteliği kazandığını söyleyen araştırıcılar da vardır.

Kuşkuculuk'un, Diogenes Laertius, Sekstos Empeirikos, Plutarkhos gibi düşünürlerin bildirdiklerine göre, on tropos'u (şaşırtmaca) vardır. 1- Özdeş nesneler konusunda, hayvanlarda da birbirine benzemeyen tasarımlar bulunur. 2- Gene özdeş nesnelerin insanlarda da ayrı nitelikte tasarımları olur. 3- Bu durum, bir insanın duyuları için de geçerlidir, çünkü duyularda da tasarımlara yolaçan veriler değişiktir. 4- Bir insanın alışkanlık, yeteneğine göre de durum böyledir. 5- Nesneler, olaylar, aralıklar, yerler, yapılar, durumlar, bolluk, azlık karışımı gibi varlıklarda da durum böyledir. 6- Nesnelerin algılanan durum ve koşulları görecedir. 7- Nesnelerin nitelikleri, yapıları da gö-

recedir. 8- Topluca kavranılan görecelik de, kavrayanın durumuna bağlıdır. 9- Algının sık, seyrek oluşu da kesin değil görecedir. 10- Algılayan kişinin alışkanlık, inanç, görüşlerinde de görecelik vardır.

Bu on tropos bilginin ve bilimin, duyuların göreceliği yüzünden, olanaksız olduğunu, belli bir konu üzerinde genel geçerlik taşıyacak bir anlaşmaya varılamayacağını gösterir. İlkçağdan, Ortaçağ sonlarına değin süregelen Kuşkuculuk kesin gerçekliğin bulunamayacağı kanısındaydı. Buna "kuşku için kuşku" denirse de, kimi Yunan bilgelerinin kuşkusu bilimsel bir erek güder. Hümanizm, Rönesans dönemlerinde ortaya atılan yeni Kuşkuculuk "bilimsel" olarak nitelenir, kuşkuyu yanılmadan kurtaran bir yöntem diye anlaşılır. Montaigne, Descartes, Berkeley, D. Hume gibi düşünürlerin benimsedikleri kuşku açık seçik bir gerçeğe ulaşmak için kullanılan yöntemdir. İslam, Hıristiyan tanrıbilimlerinde Tanrı, tinin ölümsüzlüğü, evrenin yaratılmışlığı, tin ile gövdenin ayrı birer töz olduğu, Tanrının birliği, ölümden sonra dirilme gibi konular, hangi amaçla olursa olsun, kuşkunun her türünden uzak tutulur.

PARMENİDES

Felsefe sorunlarına, salt kavramlara dayanarak, çözüm arayan, bu çözümü karşıt anlamları göz önünde bulundurup tartışmalı bir tabana oturtan Elea Okulu düşünce tarihinde diyalektik yöntemin kurucusudur. Parmenides'in kurduğu, Zenon'un geliştirdiği bu öğreti mantığın kaynağıdır. Bu okulun geliştirdiği diyalektik yöntemin başlıca özelliği düşünme eylemini, iki karşıt varlığı yanyana getirerek sürdürmektir. Bu iki karşıt nesne de varlık-yokluk bağlantısı içinde ortaya çıkar, biri olmadan öteki düşünülemez, çünkü doğru olanı bulabilmek için sanı'nın (doksa) ne olduğunu, doğru olmayanın, kuşku götürenin nereden kaynaklandığını göstermek gerekir.

Elea Okulu'nun mantık öğretisi varlığın Bir olduğu, ortaya gelmediği (yaratılmadığı) ilkesine dayanır. Varolan'ın karşıtı Varolmayan'dır, bu da yokluk olduğuna göre, Varolan'ın kaynağı olamaz, daha açığı varolan varolmayandan doğamaz. Öte yandan, Varolan, sonradan ortaya çıksa, bunun varolmayandan gelmesi gerekir. Oysa varolanın varolmayandan doğması varlığın yokluktan çıkması demektir ki bu mantık kurallarına aykırıdır, öyleyse yalnız Varolan vardır, kendi kendisiyle özdeştir. Bu varlık, yokluk, kendi kendisiyle özdeşlik bağlantısından mantığın özdeşlik ile çelişmezlik ilkeleri ortaya çıkmıştır. Özdeşlik ile çelişmezlik ilkelerinin temeli de Birlik ile Değişmezlik'tir. Bu son iki kavramı Anadolulu olup sonradan İtalya'nın Elea iline yerleşen Ksenophanes Tanrı'nın var-

lığını kanıtlamak için kullanmıştır. Ona göre Tanrı vardır, birdir, ölümsüzdür, değişmezdir. Ksenophanes'in bu görüşünü öğrencisi Parmenides Varolan-Varolmayan sorununun çözümüne uygulayarak geliştirmiştir.

Parmenides'in öğrencisi olan Elealı Zenon ise öğretmeninin yöntemini Çokluk ile Devinim sorunlarının açıklanışında kullanmıştır. Ona göre devinen bir nesne, devindiği sürenin en kısa bölümünde de olsa, bir yerde duruyor demektir. Bir yerde duran ise devinmez, öyleyse deviniyor sanılan, gerçekte bir yerde duruyor, duyular insanı aldattığından duran devinen gibi görünür. Durum çokluk için de öyledir. Bir olan çok olursa bölünüyor demektir, bölünme ise sonsuz küçüklere ayrılmadır, sonsuz küçükler varsa sonsuz büyükler de vardır. Sonsuz küçükler ise büyüklüğü olmayan birer nokta durumundadır. Büyüklüğü olmayan sonsuz nokta yanyana gelse bile bir nicelik, bir büyüklük oluşturamaz.

Elea Okulu'nun geliştirdiği bu Birlik-Değişmezlik, Özdeşlik-Çelişmezlik, Sonsuz büyüklük-Sonsuz küçüklük ilkeleri, daha sonra, Aristoteles mantığının temelini oluşturmuştur. Bütün Ortaçağ boyunca düşünmenin yasalarını içeren bir bilim olarak benimsenen Aristoteles mantığı, Rönesans sonrasında deney bilimlerinden kaynaklanan yeni bir mantığın doğmasına olanak sağlamış, Hegel'in, yeni bir düzenlemeyle, uygulama alanına koyduğu Diyalektik yöntemin çatısını kurmuştur.

DİOGENES (SİNOPLU)

İnsan bir tutku varlığıdır, isteklerinin sonu yoktur. Bu nedenle insanın mutlu olması, yeryüzünde sevinçli bir yaşam sürmesi olanaksızdır. Oysa mutluluk, sevinç içinde yaşama kişinin elindedir. Kişi istencini, usunu kullanarak, bütün tutkularının önüne geçerse mutlu yaşama koşullarını bulur. Bu koşulların en önemlisi "azla yetinme"dir. Doğa insana gereken bütün nesneleri, yaşamı sürdürecek gereçleri vermiştir, insanın bunlara yenilerini katması yalnız gereksiz değil, tutkuların doğmasına olanak sağladığından, yıkıcıdır. Bu nedenle, yaşamın doğal düzenini değiştirebilecek nitelik taşıyan her türlü gereçten, girişimden kaçınmak gerekir.

Azla yetinme, kişinin doğal gereksinimlerini ortadan kaldırmak, sağlığını sarsacak nitelikte bir yaşama biçimini benimsemek anlamına gelmez. Gerçekte, azla yetinmek, doğaya uymak, onun gösterdiği yaşam çizgisi üzerinde yürümektir. Kişinin azla yetinebilmesi istencini, bütün yaşamı süresince, egemen kılmasına bağlıdır. Mutluluk istencin denetimi altına girmekle sağlanır.

Diogenes'in ileri sürdüğü bu yaşama biçimi, daha önce, iki karşıt kuram ortaya atan Antisthenes ile Aristippos'tan kaynaklanır. Ortaçağın başlarında, özellikle Hıristiyanlık ile ondan altı yüz yıl sonra ortaya çıkan İslam dini gibi tektanrıcı dinlerde, azla yetinme yeni bir anlam kazanarak bir mutluluk kuralı sayılmıştır. Bu iki dinde pek yaygın olan "kanaat", "rizayet",

"çile" gibi tutkuları, doğal eğilimleri engellemeye yönelik uygulamalar, yaşamı küçümseme, iyelik (mülkiyet) düşüncesini geçersiz sayma türünden görüşler İlkçağ'dan kaynaklanır. İlkçağ felsefesinde bir bilgelik, erdem, istenç egemenliği sayılan azla yetinme, tektanrıcı dinlerde bir inanç kuralına dönüşmüş, olgunlaşma yöntemi sayılmıştır. İçekapanışı, yeryüzü mutluluğunu küçümseyişi ilke edinen bütün "tarikat" adlı kuruluşlarda bu İlkçağ felsefesinin etkisi vardır. Bu etki, doğrudan İlkçağ kaynaklarının incelenmesinden değil, gelenekleşmiş bir yaşam biçimi dolayısıyladır.

GOTAMA

Felsefe tarihinde, sorunları karşılıklı konuşma, tartışma biçiminde çözüm arama geleneğinin Yunan filozoflarınca, özellikle Sokrates, Platon, Aristoteles üçlüsüyle başlatıldığı ileri sürülür. Oysa bu geleneğin Doğu'da, Çin'de, Hindistan'da daha önceleri başlatıldığı anlaşılmıştır. Buda, düşüncelerini çevresinde toplananlara gezerek anlatır, onlarla karşılıklı konuşur, düşünce alışverişinde bulunurdu. Çin'de Konfüçyus öğrencileriyle konuşur, tartışır sorunlara çözüm arardı. Buda'nın izinden yürüdüğü, onun öğretisini us ilkelerine dayanarak geliştirdiği, mantık kurallarına göre yürüyen bir tartışmayı benimsediği bilinen Gotama da usavurmaya bağlı bir yöntem geliştirdi. XIX. yüzyıl sonlarına değin, Hind düşüncesinde uygulanan bu yönteme "niyaya" adı verildi. Niyaya yalnız bir usavurma değil, sorunlara çözüm aramada kullanılan tartışma, konuşma yöntemidir. Ancak bu konuşmaların temelini bilgi edinme, gerçeği arama oluşturur.

Niyaya yöntemi us ilkelerine dayandığından Aristoteles mantığını andırır. Ancak, Gotama'nın Aristoteles'ten önce çok uzak bir ülkede yaşamış olması, Aristoteles'ten esinlendiği anlamına gelmediği Aristoteles'in de ondan etkilendiği ileri sürülemez. Niyaya'da diyalektik yöntemin öğeleri vardır, buna karşın salt bir diyalektik değildir. Ancak, kesin sonuca varmada ortaya atılan karşıt savlar diyalektiği oluşturan bölümlerdir Niyaya'nın başlıca özelliği içerdiği savların çokluğudur. Bu savlar

başka düşünce dizgelerinde görülmemektedir. Batı felsefesinde "kategoria" denen öğeler de, sayı bakımından, niyaya'dakilerden azdır. Hind felsefesine özgü bir kavram olan niyaya usçu düşünce çığırının özünü oluşturmuştur. Bu nedenle Gotama'ya Hind usçuluğunun kurucusu, niyaya kavramı da bu akımın temel ilkesi gözüyle bakılır.

EPİKUROS

İlkçağ felsefesinde insan mutluluğu önemli bir sorundur. Bu soruna aranan değişik çözümlerden biri de tinsel dinginliktir (ataraksia). Epikuros'un geliştirdiği kurama göre mutluluk ancak tinsel dinginlikle sağlanabilir. Bu kuram, daha sonraları geniş yorumlara uğratılmış, özellikle ortaçağda din inançlarıyla birleştirilerek tanrıbilim alanına sokulmuştur. Böylece, bilgece bir kavram olan ataraksia tanrıbilimcilerin elinde kaynağındaki anlamından soyutlanmıştır.

Tanrıbilimde tinsel dinginlik, kişinin çevresinden, tutkulardan, geçici varlıklardan yüz çevirerek kendini Tanrı'ya vermesi, olgunluğa ulaşması anlamında kullanılır. Bunun da iki yöntemi vardır, birine içekapanış, ötekine elden geldiğince azla yetinme denir. İçekapanış derin derin düşünmeye, azla yetinme doğal gereksinmeleri, istekleri en aza indirmeyi bağlıdır. Bu iki yöntemi başarıyla uygulayan kimse tinsel bakımdan dengeye ulaşır, bütün olumsuz etkilerden, sarsıcı olaylardan uzak kalır. Tanrı'nın da olgun, yetkin kişiden istediği budur.

Tinsel dinginliği İsa'nın yaşamında gerçekleştirdiğini ileri süren tanrıbilimciler de vardır. Onlara göre İsa bütün insanları, başlangıçta, Adem ile Havva'nın işledikleri ağır suçtan (günah'tan) kurtarmak için her türlü acıya katlanmış, yetkin insan örneğini vermiştir. Bu yetkinlik ise yalnız tinsel dinginlikle varılan bir aşamadır.

İslam düşüncesinde tinsel dinginliğe varan kişiye "kâmil

insan" denir. Kâmil insan (olgun kişi) evrenden, tutkulardan, geçici isteklerden, gösterişten sıyrılmış özünü tanrı'ya adamış, tinsel olgunluğun en yüksek aşamasına ulaşmıştır. Tanrı onun gönlünde, engin bir sessizlik, sınırsız bir dinginlik içinde görünüş alanına çıkmış. Onun gönlü tanrı'nın evidir, onun dili Tanrı'nın dilidir. Gerçek olan tanrı'dır, o bir araçtır, istencini Tanrı istenciyle birleştirmiştir. Tasavvufta böyle bir olgunluk aşamasına sevi (aşk) ile gönül bilgisi (irfan) ile ulaşılır. Gönül bilgisi dinginlik içinde olgunluk sağlayan tanrısal ışık niteliğindedir.

Epikuros'un ortaya attığı bir görüş, böylece çağların akışı içinde, değişik yorumların süzgecinden geçirilerek birbiriyle uzlaşma olanağı bulunmayan yeni aktöre anlayışlarının doğmasına yol açmıştır.

ANTİSTHENES

İlkçağ düşüncesinde mutluluğu yaşamın ereği edinen, ancak onun tanımında, birbirinden ayrı görüşler ileri süren iki felsefe çığırı vardır. Biri Antisthenes'in, Sokratesçi yaşama anlayışından esinlenerek, yeni yorumlarla geliştirdiği duyu gereksinmelerine belli kısıtlamalar getiren görüşü. İkincisi, Antisthenes'in düşüncelerine bir tepki olarak ortaya çıkan, duyu gereksinmelerine sınır tanımayan, onun çağdaşı Aristippos'un anlayışı.

İkisinin de yaşamı mutluluğa ulaşma olarak yorumlayan görüşlerinden yola çıkan düşünce çığırları insanı, insan davranışlarını konu edinir. Aristippos'un kıvanç (hedone) kavramıyla dile gelen görüşüne karşılık Antisthenes mutluluk (eudaimonia) sözcüğünü vurgulamıştır. Mutluluk bir davranış biçimi, bir eylem yöntemi değil bir erektir, yaşanan süre içinde ulaşılmasına çalışılan en yüksek doyum aşamasıdır. Bu ereğe varabilmenin belli koşulları, belli ilkeleri vardır. Antisthenes'in bir istenç varlığı olarak anladığı insanın mutluluğu bu istence, us ilkelerine aykırı gelen bütün gereksinmelerden, duyulara özgü eğilimlerden, tutkulardan, yaşanan evrenle ilgili kıvanışlardan kaçınmayı gerektirir. Aristippos'un anladığı mutluluk ise bunun büsbütün karşıtıdır, yaşanan evrenle, duyularla, gününü gün etmekle bağlantılı eğilimlerin, tutkuların, isteklerin yerine getirilmesini, elden geldiğince sıkıntısız, acısız, kaygısız yaşamayı içerir.

Felsefe okullarının sayısınca mutluluk anlayışının bulunduğu, bilgeden bilgeye değişen yorumlarla yeni yeni görüşlerin ortaya çıktığı İlkçağda yaşanan gerçeklerle düşünülenler arasında bir bağlantının kurulması uzun süre tartışılan bir sorun olmuştur. Buna karşın mutluluğa genel geçerlik taşıyacak kesin bir tanım getirilememiştir.

Mutlulukla ilgili iki karşıt görüş, sonraki dönemlerde, Epikuros'u, Stoa okulunu, özellikle Roma Stoası'nı etkilemiş yeni yorumların ileri sürülmesine yolaçmıştır. Epikuros mutluluğu bir içdinliği, olgunluğun en yüksek aşamasına varan bir doymuşluk olarak nitelemiş, Roma Stoası ise yaşamayı istencin denetimi altında tutma, bütün eylemlerde, davranışlarda istenç egemenliğini sağlaama diye anlamıştır. Hıristiyan dininin ortaya çıkışından sonra mutluluk inanca, Kutsal Kitab'ın önerilerine uyarak yaşama, evrenle ilgili bütün kıvanışlardan, tatlardan, eğlencelerden, eğilimlerden, isteklerin yüzçevirme, yalnız tanrıya, tanrısal evrene bağlanma niteliğinde açıklanmıştır. Bu mutluluk anlayışını daha sonra islam dini de olduğu gibi benimsemiştir. Ortaçağın bu dinci, öteevrene yönelik mutluluk anlayışı, Rönesans'ta yaşanan gerçeklerle, evrenle, insanın doğal varlığından kaynaklanan eğilimlerin us ilkelerine göre doyurulmasıyla bağlantılı kılınmış, yaşananla düşünülen arasında kurulması istenen bir uyum biçimine sokulmuştur. İnsan, bir us varlığı olarak, yaşadığı evreni de, düşündüğü evreni de belli ölçülere göre anlama, açıklama gereğinde kaldığı sürece mutluluk kavramının tanımı değişmiştir.

Rönesans'tan sonra, özellikle Aydınlanma Çağı'nda, Yeni Çağ'da mutluluk istenç, us gibi yönetici, yönlendirici yetilerin varlık alanına itilmiş, Kant mutlulukla görevi, duyuların, istencin denetimi dışında kalan eğilimlerin ortamında aramış, soruna bambaşka bir içerik kazandırmıştır. Kant'tan sonra gelen Alman idealistleri mutluluk kavramını, insan varlığının temel ilkelerine göre yorumlayarak, "iyi", "doğru", "güzel" idelerinin ortamında görmüşler. Bu yeni görüş, az da olsa, Sokrates-Platon-Aristoteles üçlüsünün geliştirdiği bir anlayışa dönüştü. Mutluluğu, çözüm bekleyen bir felsefe sorunu olarak ele

alan rasyonalist-idealist felsefe öğretilerinin dışında önemli bir konu niteliğinde işleyen düşünürlerin sayısı az değildir, her çağ, her çevre kendine göre bir mutluluk anlayışı getirmiştir. Çağımızda ise, mutluluk, bireyle toplum arasındaki karşılıklı varlık ilişkilerinin gerekli bir sonucu diye görülmektedir. Özellikle toplumcu düşünce çığırları, bu soruna, birey değil de toplum açısından, bireyin toplumdaki yeri, durumu bakımından yaklaşma eğilimindedirler. Onlara göre bireyin mutluluğu toplumunkinden, toplumun mutluluğu da onu oluşturan bireyler toplamının mutluluğundan ayrı tutulamaz.

ARİSTİPPOS

Yaşamak, bütün isteklerin, dileklerin, eğilimlerin doyurulmasından doğan bir mutluluğu gerektirir. Yaşamın ereği de bunu sağlamaktır. İnsana gerçeği bildiren, çevresini, evreni tanımasını sağlayan bütün verilerin kaynağı duyulardır. Bu nedenle duyuların gereksinmelerini eksiksiz yerine getirmeye çalışmak gerekir. İsteklerin yerine getirilmesine, gönül çektiğince yaşanmaya elverişli olmayan bir yaşam boştur, yüktür, üzüntü kaynağıdır. Yaşamak mutlu olmaktır.

Aristippos yaşamın ereğini "hedone" kavramıyla belirledi. Bu kavram mutluluğu duyguların doyurulmasında. istendiği gibi yaşamada, isteklere, tutkulara, eğilimlere karşı çıkan bütün görüşlerin bir yana atılmasında bulur. Mutluluk yaşama sınırlar koymak, geleneklerin-göreneklerin baskısı altında kalarak, başkaların buyruğunu yerine getirmek, birey istencini toplumun egemenliğine bırakmak değildir. Yaşamak istenç özgürlüğüdür, davranış bağımsızlığıdır, kendi kendini doyurmaktır, bütün sıkıcı, üzücü engelleri aşmaktır.

Aristippos'un yeni bir yorumdan geçirerek bir felsefe akımı niteliği kazandırdığı "hedone" kavramı Doğu-Batı düşüncesinde yüzyıllarca tartışılmış, değişik görüşlerin ortaya atılmasına, yeni bir aktöre anlayışının biçimlenmesine yolaçmıştır. Hedone (kıvanç) kimi aydınlarca düşünce evreninde, kimilerince yaşanan evrende mutluluk diye yorumlanmıştır. Dine, eski geleneklere aşırı bir tutumla bağlanan çevrelerde

mutluluk ölümden sonra gelecek olan yaşamda aranmış, bütün gerçeklerin içinde yaşanan evrende bulunduğu görüşünü benimseyen yörelerde ise bir davranış özgürlüğünden doğan doymuşluk diye anlaşılmıştır. Mutluluğu Antisthenes'in, "Eudaimonia" kavramıyla dile gelen kıvançcılığa karşıt, görüşünde arayanlar yaşamı birtakım engelleyici kurallarla baskı altına almayı, duyulara dayalı bütün isteklerin, gereksinmelerin ortadan kaldırılmasına çalışmayı yeğlemişlerdir. Böylece mutluluk aktöre, biri hedone'ye, öteki eudaimonia'ya yönelik, iki ayrı düşünce akımı içinde ele alınmış, bir felsefe sorununa dönüştürülmüştür. En büyük tepkiyi din çevrelerinden görmesine karşılık, en yaygın olduğu dönem de Ortaçağdı. Doğu'da, özellikle Alevi tarikatlardan Bektaşilik'te, Batı'da toplum bütününe değil de bireyin varlığına önem veren düşünce çığırlarının kiminde mutluluk hedone'ye doymuşluk biçiminde yorumlanmıştır. Hangi koşullar altında olursa olsun isteklerin yerine getirilmesi, eğilimlerin giderilmesi, yaşamın tadını çıkarma bir yaşama kuralı olarak nitelendi.

Hedone kavramı'nın yorumundan, mutluluğu geniş bir iç dinginliği, yaşama doymuşluk, bilgece yücelik, sarsılmazlık olarak anlayan "ataraxia", kendi kendine yeterlik, kendi varlığının, benliğinin sınırları içinde kalarak başkalarını gereksinmeme diye açıklayan "autarkeia" kavramlarıyla dile getirilen düşünce çığırları doğmuştur.

ZENON, (KIBRISLI)

Zenon'un Atina'da, Sokratesçi felsefe okullarının görüşlerinden esinlenerek, kurduğu okulu, yapının kemerli biçimi, özelliği nedeniyle Stoa Okulu adıyla anmak felsefe tarihinde yaygın bir gelenektir. Stoa Okulu'nun benimsediği düşünce çığırının temelini yaşamı yönlendiren bilgi, bilgiye dayanarak doğaya uygun yaşama oluşturur. İnsanı, bütün eylemlerine, davranışlarına egemen bir usun, istencin taşıyıcısı olarak gören bu okula göre yaşamda örnek alınacak tek varlık doğadır. Doğaya uygun yaşamak için de kesin, kuşkudan uzak bilginin kazanılması gerekir. Bu tür bilgi us ölçülerine uyan bilgece bilgidir (episteme). Yaşamın bütünlüğü, düzeni ancak bilgi ile eylem birliğine dayanır. Bilgi bir süs değil, yönlendirici, düzenleyici, yaşamı aydınlatıcı ışıktır.

Stoa öğretisine göre insan aktöre bakımından yetkin olmalıdır. Bu yetkinliğin örnek insanı bilgedir. Bilge erdemli, düşünceleriyle davranışları arasında us ilkelerine uygun bir tutarlılık bulunan, bütün eylemlerinde doğruluğu, dengeyi, iyiyi, güzeli kılavuz edinen kimsedir. O, kazandığı bilgece bilgi nedeniyle, doğanın uyulması gereken evrensel yasalarını, bireyler için gerekli olan davranış kurallarını, doğayı inceleyerek öğrenir. Zenon'un birer görüş olarak öne sürdüğü bu davranış öğeleri, ardılları Kleanthes, Khrysippos gibi bilgelerin elinde, yeni içeriklerle, gelişmiş, daha geniş kapsamlı bir öğretinin doğmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle, felsefe tarihinde,

birincisi Zenon'un okulu olmak üzere üç Stoa Okulu vardır. Zenon. Kleanthes, Khrysippos üçlüsünün okuluna Eski Stoa, Panaitios, Poseidonios'un yönettikleri okula Orta Stoa, Roma egemenliği çağında kurulan, Cicero, Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius gibi düşünürlerin öncülük ettikleri okula da Yeni Stoa ya da Roma Stoası adı verilmiştir.

Hepsinin de kaynağı Eski Stoa olan bu okullara bağlı filosofların düşüncelerinde, başka okullardan gelen esinler, izler varsa da temel anlayışta ayrılık yoktur. Yalnız Roma Stoa'sında daha katı bir yaşama biçimi göze çarpar. Özellikle Epiktetos, yaşamda bütün duygu etkilerinden arınmayı, salt bir istenç varlığı olarak kalmayı önerir. Bu düşünce değişiklikleri, eski Yunan insanının yaşama anlayışıyla bağdaşmayan, yeni bir toplum düzeni kuran Roma yönetiminin özünden kaynaklanır. Eski Stoa-Orta Stoa-Yeni Stoa üçlüsünün gelişim çizgisi üzerinde yürüyen, us-istenç temeline dayanan görüş Hıristiyan felsefesinin de, İslam düşüncesinin de kimi çığırlarını derinlemesine etkilemiştir. Bu etki, insanı evren karşısında, tanrısal varlık alanına yönelik bir istenç varlığı olarak görmeyi sağlamıştır. İnsan usuna, istencine dayanarak, içinde yaşadığı, geçici evrenden yüz çevirmeli, duyuların, duyguların etkisi altında kalmadan tanrısal olana dönmelidir. Duyulara uyarak yaşanan değil, istence, usa bağlanarak düşünülen, doğaüstü olan gerçektir.

Stoa öğretisi, içeriğinden birtakım öğelerin yerini değiştirerek, özellikle 19. yüzyılda yeni bir İstenç Felsefesi'nin doğmasına olanak sağladı. İstenç kavramına getirilen yorum, biraz değişik olmakla birlikte, yaşamı yönlendirmesi, varlığın düzenlenmesinde etkinlik taşıması bakımından, kökeni eskidedir. Schopenhauer'ın geliştirdiği İstenç öğretisinin kaynaklarından biri Buddha'nın, öteki de bu üç Stoa okulunun görüşleridir. Bütün bu görüşlerin odaklaştığı konu insanın usuna, istencine dayanarak kendini arındırması, yetkinleştirmesi sorunudur.

EPİKTETOS

Felsefe tarihinde insanı konu edinen akımlar değişik görüşler ileri sürmüş, insanı kendi bütünlüğü içinde değil de. belli bir yanıyla ele almıştır. İnsanı bir eylem varlığı, toplum varlığı, us varlığı, bilgi varlığı gibi kavramlarla niteleyen bu görüşlerin üzerinde anlaşmaya vardıkları belli bir tanım yoktur. Her tanım, felsefe dizgesinin yönetimine, bakış açısına göre ayrı bir içerik taşımaktadır. İnsanı bir istenç varlığı olarak niteleyen Eski Stoa, Orta Stoa, Yeni Stoa çığırlarının istenç kavramı konusunda anlaşmış gibi görünmelerine karşın, getirdikleri tanımlar değişiktir. Sokrates'ten kaynaklanan, insanı anlamanın önemini vurgulayan felsefe çığırlarının üzerinde durdukları başlıca konu da insanın mutluluğudur. Epikuros'un, Anthistenes, Aristippos öğretilerine karşı, yeni bir yorumla biçimlendirdiği mutluluk sorununu Epiktetos başka bir düşünce yöntemiyle çözmeye çalışmıştır. İnsanı bir istenç varlığı olarak gören Epiktetos için mutluluk bilgece olgunlukla, bütün eylemleri istencin denetimi altına almakla sağlanır.

İstencin denetimi insan davranışlarını, belli yönde yoğunlaştırmak, özellikle duygusal eylemleri sınırlandırmak içindir. Epiktetos'un ileri sürdüğü istenç denetiminde temel sorun acıya katlanmadır. Bu acı tinsel olduğu gibi gövdesel de olabilir. Kişinin yapacağı tek iş istencini belli bir konu üzerinde yoğunlaştırarak duyguların etkisinden kurtulmak, kendini "duygulanmaz" duruma getirmektir. Bu görüş, daha sonra,

Roma felsefesinin temelini oluşturmuştur. Hıristiyan düşüncesini, özellikle Kilise Babaları'nın geliştirdikleri din anlayışını derinden etkileyen istenç kuramı tin özgürlüğünün odağı sayılmıştır.

Hıristiyan anlayışına göre bu evren geçicidir, kalıcı olan tanrısal evrendir. Bu nedenle, kişi bu evrende ne denli acı çeker, acıya katlanır, duygularının, tutkularının etkisinden sıyrılırsa o oranda olgunlaşır. Bu inanç, toplumdan çekilmeye, gövde gereksinmeleri karşısında duygusuz kalmaya yönelik bir öz eğitimini (nefs terbiyesini) geliştirdi.

İslam ülkelerinde de, tanrısal evrende mutlu, ölümsüz bir yaşam sürmenin gövde ile tin gereksinmelerini ortadan kaldırmaya bağlı olduğu kanısı yayıldı. Toplumdan uzaklaşma, içekapanış, Tanrı'dan başka bir nesne düşünmeme eğilimi ağırlık kazandı. Kimi islam tarikatlarında "Tanrı'ya ulaşmanın tek yolu acıya katlanmadır" biçiminde bir ilke benimsendi. Rufai tarikatında dervişlerin kızgın demir yalaması, gövdenin en duyarlı yerlerine şiş batırma, cam yeme, kılıç yutma gibi eylemler ilkçağ felsefesinden kaynaklanır. Şiilerde, Hasan ile Hüseyin'in ölüm yıldönümleri nedeniyle düzenlenen törenlerde çivili topuzlarla dövünme, ağır acılara katlanma da kökeni İlkçağa giden bir olaydır. Bu tür olayların, gerçekte, çoktanrıcı dinlerden kaynaklandığı açıktır, ancak İlkçağ düşüncesi bunu bir felsefe sorunu olarak biçimlendirmiş, geliştirmiştir.

FELSEFE KAVRAMLARI

Uygarlık tarihinde, din inançlarından bağımsız olarak, us ilkelerine dayanan, evreni konu edinen. düşünce akımının kaynağı Anadolu'dur. Eski Yunan diliyle ortaya konan düşünce ürünleri, daha sonraki çağlarda Yunanistan'da doğan felsefeyi beslemiş, yeni dizgelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. İ.Ö. VII. yüzyıldan başlayıp, genc İ.Ö. I. yüzyıl dek süren, çağın bilim, felsefe, sanat dili olan Yunanca ile ortaya konan bütün uygarlık ürünleri, gelişme döneminde olan Roma düşüncesinin de temelini oluşturmuştur. Yunanca karşısında, felsefe, bilim sorunlarını açıklamada, daha sınırlı bir nitelik taşıyan Latince yetersiz kalmıştı. Roma düşünce tarihinde, bu yetersizliği görerek, Latince'den yeni bir felsefe dili yaratma gereğini duyan ilk düşünür Cicero olmuştur.

Cicero'nun anlayışına göre, özgün bir felsefenin doğması, gelişmesi onun gereksinimlerini karşılayacak kavramların varlığına bağlıdır. Felsefe ancak kavramlarla ortaya konabilir, başkalarına öğretilebilir. Özgün kavramları olmayan bir toplumun, özgün bir felsefesi de olamaz. Bu anlayıştan yola çıkan Cicero, Yunan diliyle yazılmış bütün felsefe yapıtlarını Latince'ye çevirmeye başlamış, her Yunanca kavramı bir Latince kavramla karşılama yoluna girmiştir. Cicero, felsefe kavramlarının Latinceleştirilmesinde, kaynak olarak kendi anadilinin söz kökenlerine dayanmış, onlardan birtakım yeni eklerle, kavramlar türetmiştir. Onun bu girişimi, sonraki

dönemlerde, Yunancadan çeviri yapan bütün Latin yazarlarına örnek olmuştur. İ.S. I. ve II. yüzyıl ortalarından başlayarak, bütün Roma ülkesinde Latin diliyle ortaya konan felsefe, bilim, sanat yapıtlarında yeni kavram türetme bir gelenek niteliği kazanmıştır. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılışından sonra, Batı Roma ülkesinde, bütün yapıtlar Latince yazılmış, din, felsefe alanlarında tek geçerli dil Latince olmuştur. Bu durum, Avrupa'da Rönesans'a dek sürmüştür.

İslam ülkelerinde, Yunan-Roma uygarlığından etkilenme, İ.S. VII. yüzyıl ortalarından başlamış, o dönemde bilinen Yunan ve Latin dilleriyle yazılmış felsefe yapıtlarının çoğu Arapçaya çevrilmiştir. Arap aydınları da, Cicero'nun Latincede yaptığını, Arapçada uygulamış, Yunanca, Latince felsefe kavramlarına, kendi dillerinde, yeni karşılıklar bulmuşlardır. Bu ilk dönemde, genellikle Yunanca yapıtlar Arapçaya çevrilmiş, Latincelerle daha sonra ilgilenilmiştir. İ.S. XI ve XII. yüzyıllardan başlayarak, Arapçaya aktarılan Yunanca yapıtların yeniden Latinceye çevrilme girişimi hızlanmıştır. Bu çalışmalar sonunda, Yunanca ve Latinceden Arapçaya geçen, Arapçalaşan felsefe kavramlarında olduğu gibi, Arapçadan Avrupa dillerine de birçok kavram geçmiştir.

PHİLON

Düşünce tarihinde, felsefeyi belli bir ulusun inançlarından kaynaklandırma anlayışı tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra başlamış, bu konuda İbrani dinini temel alan ilk düşünür de Philon olmuştur. Anadolu-Yunan felsefesi, önce deneye, gözleme, sonra us ilkelerine dayandığından, din özel bir çözümü gerektiren sorun olmaktan çıkmış, ilk doğacı filozoflarca ilgi alanı dışına atılmıştı. Pythagoras, Platon felsefesiyle, Trakya'da doğan Orpheus inançlarını çoktanrıcı dinlerle uzlaştırmaya çalışanlar olmuşsa da bilimsel, usçu öğretilerin gelişmesi bu girişimin etkisini azaltmıştı. İ.S. 1. yüzyılda, Philon'un, Musa'nın getirdiği görüşten esinlenerek İbrani dinini felsefenin temeli durumuna getirmesi, Hıristiyanlık'tan kaynaklanan yeni bir din öğretisinin doğmasına yolaçmıştır. Yalnız Musa'nın önerdiği inançlara bağlanan, İncil'i onun bir ürünü sayan bu düşünce akımı, sonraları Yahudi Felsefesi adıyla yayılmıştır. Bu felsefenin odağını evrensel din değil, yalnız İbrani toplumuna seslenen, tanrı'yı yalnız "İbrani tanrısı" olarak gören anlayış oluşturur. Yer yer İncil'e başvurmasına karşılık, evrensel bir içerikten uzak kalmayı yeğleyen Yahudi öğretisi, sonraki yüzyıllarda, biçim değiştirerek, ilkin Hıristiyanlık'ın, sonra Müslümanlık'ın geliştirdiği düşünceyi beslemiştir. Platon'u peygamber Musa'nın bir ardılı sayan Philon, sonraki dönemlerde, evrensel tanrı kavramı çevresinde gelişen tanrıbilimin öncüsü sayılmış, özellikle Yeni-Platonculuk'un biçimlendirdiği görüşe olanak sağlamıştır.

Yahudi felsefesi, belli bir topluluğun görüşünü yansıtma bakımından, yöresel tanrıbilim öğretilerinin kaynağıdır. Hıristiyan düşüncesinin, kendi dışında kalan öğretileri geçersiz sayması, islam tanrıbiliminin Kur'an'la Hadis'ten başka gerçek tanımaması bu yüzdendir. Bu felsefe yalnız tanrıbilimin doğmasına olanak sağlamakla kalmamış, özellikle islam ülkelerinde, Yeni-Platonculuk'tan beslenen tasavvuf akımının da gelişmesine yardımcı olmuştur. Bütün nesneleri tanrısal varlığın bir "görünüş"ü, Platon'un *idea*'larını tanrı düşüncesinin ürünleri ya da söz (logos-kelâm) diye niteleyen Yahudi felsefesi tasavvuf anlayışında "yalnız tanrı gerçektir, bütün varlık türleri onun birer görünüşüdür" düşüncesine öncülük etmiştir. Tanrı Bir'dir, "Çokluk" olan nesneler evreni bir "görünüş"tür inancından yola çıkan tasavvuf, Yahudi felsefesinin, islam inançlarına göre, yeni bir yorumu olmaktan öte anlam taşımaz. Onun Varlık Birlik'i (vahdet-i vücud) kuramı ile Philon'un "yalnız tanrı gerçektir" kanısı özdeştir.

PENCERE YAYINLARI

Salman Rüşdü
JAGUAR GÜLÜŞÜ (Nikaragua Gezi Notları)
Günay Aslan
YAS TUTAN TARİH 33 KURŞUN
ÜNİFORMALI KASAPLAR
Etienne Balibar
PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ ÜZERİNE
Victor Serge
BİR DEVRİMCİNİN ANILARI
BİR DEVRİMİN KADERİ
KİROV'UN ÖLDÜRÜLMESİ
Mauricio Rosencof
TUPAMAROLAR (Tükendi)
Halil Berktay
BİR DÖNEM KAPANIRKEN
KABİLEDEN FEODALİZME
Genrichk Trifimenko
AMERİKAN SAVAŞ STRATEJİLERİ
Kemal Gökhan Gürses
O GÜNLERDE SANKİ HİÇ YOKTUK
Haydar Oğur
SONSUZLUK ÖYKÜLERİ
N. S. Kuruşçev
XX. KONGRE GİZLİ RAPORU KİŞİ KÜLTÜNE KARŞI
Derleme
SSCB'DE 1923 MUHALEFET BELGELERİ
Solomon Volkov
TANIKLIK TUTANAĞI (ŞOSTAKOVİÇ'İN ANILARI)
Burchard - Sonja Brentjes
İBNİ SİNA
Oral Çalışlar
ÖCALAN VE BURKAY'LA KÜRT SORUNU
Lev. N. Tolstoy
SAVAŞA KARŞI YAZILAR
Leo A. Müller
GLADİO (Soğuk Savaşın Mirası)
(Fransız Direnişçilerinin Son Mektupları)
HAYATI SEVİYORLARDI

Katharine Thomson
MOZART'IN YAPITLARINDAKİ MASONİK ÖRGÜ
Murat Tuncel
MAVİYDİ ADALET SARAYI
YARIMAĞIZ ANILAR
Suna Aras
HAMUR ANA ÖLDÜ YAŞASIN KRAL
Gülbahar Kültür
SUSTUĞUN YERDE KAL
Radife Şen
YÜREĞİMLE KONUŞTUM
Şakir Bilgin
SÜRGÜNDEKİ YABANCI
Kemal Bekir
HÜCRE 1952 (1989 ORHAN KEMAL ROMAN ÖDÜLÜ)
Ümit Zileli
VUR EMRİ (5. Baskı)
Der. Oguz Özügül
DOSTOYEVSKİ'NİN MİRASI
SANATIN RUHBİLİMİ (Çıkıyor)
Tahir Abacı
AYNADA BİR YÜZ
Paul Wittek
OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DOĞUŞU
Charles Fourier
GELECEĞİN AŞK DÜNYASINDAN
Panait Istrati
SOVYETLER 1929
Victor Hugo
1793 DEVRİMİ
Sıdney Finkelstein
BESTECİ VE ULUS (Müzikte Halk Mirası)
Evgenia Ginzburg
ANAFORA DOĞRU
Jaques Attali
UFUKTAKİ GÖRÜNTÜLER
Mehmet Şekeroğlu
ALMAN DEMOKRATLARA MEKTUPLAR
Çetin Ağaşe
CEM ERSEVER VE JİTEM GERÇEĞİ

Anatole France
PENGUENLER ADASI
Nikolai Bukharin
DÖNÜŞÜM DÖNEMİNİN EKONOMİSİ
(Lenin'in Kenar Notları ile)
Lu Sun
SİLAHLARA ÇAĞRI
John Reed
VİVA MEKSİKA
Emile Noel
GÜNÜMÜZDE BİLİMSEL GÖRÜNTÜLERİYLE RASTLANTI
İsmet Zeki Eyuboğlu
GÜLEN ANADOLU
TAŞOLUĞUN BAŞINDA (Şiir)
ANILAR
KARA ZIPKALILAR DESTANI
ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ
ANADOLU GERÇEĞİ (Çıkacak)
ANADOLU AYDINLIĞI (Çıkacak)
DİLİN KEMİĞİ (Çıkacak)
DİLİN KAPISI (Çıkacak)
TOPLUM SARSINTILARI (Çıkacak)
ÖĞRENCİLER (Çıkacak)

AYDINLANMA KİTAPLARI

Oral Çalışlar
HZ. ALİ MUAVİYE ÇATIŞMASI
REFAH PARTİSİ NEREDEN NEREYE
FETHULLAH GÜLEN'DEN CEMALETTİN KAPLAN'A
(İslamiyet Üzerine Söyleşiler)
Battal Pehlivan
ALEVİLER VE DİYANET
ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCESİNE GÖRE ALLAH
Mutay Öztemiz
CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEV. DİN POLİTİKA
Rıza Algül
ALEVİLİĞİN SOSYAL MÜCADELEDEKİ YERİ
İsmet Zeki Eyuboğlu
HZ. ALİ'NİN ŞİİRLERİ